

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

_____

_____

_____

550866

7850
177
105

У К Р А І Н А
У К Р А І Н А.

НАУКОВИЙ
та
ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

Apr - 7 -
А П Р І Л Ъ

1907.

У К І В І.
1907.

УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ
ТА
ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

АПРІЛЬ

1907.

У КНІВІ.
1907.

Δ

Slav 3222.859.5 (2)

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY
JAN. '63
H. R. H. P. 1/21.

З м і с т.

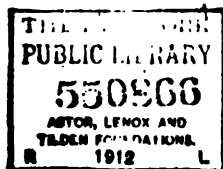
ЧАСТИНА I.

I. М. Мр—ський. «Марія» Т. Шевченка. (Ліалітична проба)	1—13 ✓
II. І. Степанко. Історія української драми. Розділ III. (Далі)	14—40 ✓
III. Г. Барань. О библейско-агадическомъ элементѣ въ по-вѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣ-тониси. (Далі)	41—60 ✓
IV. Д-р М. Пачовський. Літературна мова на Україні .	61—73 ✓
V. Д. Д. Проф. П. Голубовський. (Посмертна згадка) .	74—80 ✓
VI. О. А. Де-що про українську прокламацію 1817 року.	81—85 ✓
VII. Бібліографія: а) Архивъ юго-западной Россіи. Часть VII, томъ III. Акты о заселеніи южной Россіи XVI—XVIII вв. Кіевъ 1905 г. I. Ч.; Михайло Гру-шевський. Про старі часи на Україні. В. Д-ий. А. Е. Крымскій. Древне-кіевскій говоръ. В. Д.	86—105
VIII. Д. Д.—но. Огляд журналів	106—126
IX. Нові книжки	127—133

ЧАСТИНА II.

I. С. Петлюра. Політичні українські партії в Галичині. Партія українських соціал-демократів	1—19 ✓
II. С. Петлюра. З українського життя	20—36 ✓
Особисті.	

Друкарня Н. Т. Корчак-Новицького у Києві, Мериго夫ська, 6.

Якою ж силою «обновила», навіть спасла вона *світ*? Ця сила—любов, та велика любов жінки, за котру «багато проститься».

Глибока вселюдська ідея заложена в поемі «Марія». Скрізь, у всіх народів по всіх віках Шевченко бачив те саме, що й у свої часи, в свого народу: ту саму несправедливість, той самий в її обставинах, сказати б, хід історії суспільства й особи. «Нащипна», то-б-то з глибокої давнини існуючий люд соціально — повинна бути скасована. Скасує її, оновить людськість — мати. Почала-ж це оновлення мати — покритка, велика істота історична Марія. Задумавши вилити в поетичних образах такі думки, Шевченко звертається до історії і спиняється на жінці, в котрій половина людськості бачить своє спасіння, на «нарині неба і землі», на жінці, що зродила самого Бога, на Марії. Тема велика, сміливість поета велика (мусимо зауважити, що тут маємо на думці не якісь релігійні причини). У всесвітній поезії нема твору з такою темою і такою оригінальною обробкою, як у Шевченка. Бо наш автор цей історичний факт приближує до сучасного життя і при тім геніально націоналізує: прийом в високій мірі цікавий: ним підкреслено вселюдське значіння теми з одного боку, і вселюдське значіння національних прикмет, або тих, що мають національний корінь — з другого.

Такий, здається нам, був початок «Марії» і така еволюція з джерела творчої сили поетової винесла на поверх і тему і форму цієї поеми.

Крім того, Шевченко протестує своєю поемою проти тієї міщанської моралі, по котрій покритка — щось низьке, в кращім разі — нещасне: він обороняє любов, вільне діяння жінчини-чоловіка в її вільному обов'язкові перед людськістю — ронити і вловити чоловіка. Покритка — жертва ладу соціального не тільки в розумінню скривдженої дівчини, але й у більш широком розумінню — спутаної сучасною формою життя жіночої думі: будучи з першого боку «жертвою», вона з'являється, з другого боку, образом торжества природи, побіди чоловіка (бо він є частина природи) над ненормальними обставинами. З цих протилежностей виникає і та трагічна, якась наче безпричинна неможливість счастья, та

давше сумна доля покритки, котра єсть не останній мотив у поемах Шевченка про матір, зокрема і в «Марії».

Джерелом «Марії», таким способом, були не християнські оповідання, а народний український погляд і власна Шевченкова творчість. Тому зовсім не з того боку починають ті, хто каже, що Ш. у своїй «Марії» знехтував догмат, написав поему антирелігійну, або навіть античоральну. Про історію і долю Марії народ український думає іменно так, як зображає цю історію Ш. в своїй поемі, а сам Шевченко писав просто про долю ідеальної української дівчини, як вона вільно народила і виховала великого спасителя народу, — впливни в цій поемі своє гаряче бажання, щоб появилася той «апостол», котрого так пристрасно ждав наш поет, так дивувався, що він не йде: при тому, на казні біблійного оповідання наш автор змалював дві зипчайні свої антитези: простих і бідних, а проти них — неправисних йому «фарисеїв». Що-ж до «догмату», то своєю «Марією» Ш. найбільше власне потвержує справедливність даної йому Драгомановим назви «біблеїци». Такі уступи, як «апостроф» до поем, такі вирази, як: «ця гослиця» несла живого істинного Бога» і багато інших, котрими просто переспіана поема, міг написати тільки глибоко і просто (як і народ) віруючий чоловік, хоч і не по церковному.

Стичні точки євангельського оповідання і Ш. — вої поєми. перш за все — в загальному дусі цієї історії: надзвичайна простота і «умилительное благочестіє», мовляв Куліш про характер нашого простого люду. Обидва оповідання: і євангельське і Шевченкове — по своїй простоті стоять на рівні. Загальна ідея однакова: моральна перемога простих і бідних над сильними мира.

Щоб приступити до ближчого аналізу характерів поєми, треба передати хоч коротко зміст П в зв'язку з першо-джерелом, бо це дозволяє вяснити і внутрішній загальний дух поєми.

Завважимо наперед, що «Марія» — це ціла, сказати б, криптика ідей, характерів і рухів душі, і повний аналіз П не може бути тежкою наших коротких уваг на цю поєму.

З фактичного боку точки стигності і різниці поєми та П джерела ось які: Марія була проста бідна дівчина не із знатного роду; вона росла змалечку в наймичках у старого, такого ж простого тесляра Йосипа: відносилає до нього як до батька, а глибокою пошаною. Йосип відноситься до неї, як до дочки. Вони разом зо всім народом чекають Мессії, яко оновителя старого життя, сподіваються, що він виїде з Єгипта: при чім в холодій душі Марії ці сподівання «слогось непевного» стоять в дивній гармонії з її дівочими чистими бажаннями, і ця гармонія непераних хорів, передуття і райських бажань—одню з кращих місців у поемі... Мессію їм провозвіщає не ангел, а пророк—гаршеф проповідник волі (такі люди, справді, часто траплялись в ті часи в Іудеї): він же їм приносить і звістку про рідини в їх рідички Єлсавети. Цей то «провозвіститель Мессії», що півніше був роснятий у Тивериді за свою проповідь, і стає батьком Марііного сина. Старий Йосип, завваживши, що його наймичка має повити дитину, вінчається з нею, аби захистити від суворого суда, що карає «трїх» побисням камінням. Після відомого указу кесаря Йосип і Марія йдуть у Вифлеса (бо це місце їм указане). В дорозі на полі Марія родила сина: народження ознайомується появою на небі комети. Перші побачили їх «убогі» чабани, що гнали край дороги отару, і захистили їх у себе; чабани ж нарекли новорожденного Емануїлом і на другий день проповідували в Вифлесаї, що у них родився Мессія. Через час чи через два після їх привселюдної проповіді прийшов відомий указ Прода. Чабани сховали у себе Марію й сина П, а потім випроводили потайними завізками на Мемфїський шлях й порадили тікати до Єгипту, подарувавши на дорогу кожуха та дївну ослицю (шлях показувала зірла на небі). В Єгипті сімья прожила два роки, зароблюючи сича на себе у бідних Коптїв: Марія праца, Йосип столярував і пас отару. У місті Йосип прочув, що цар Ирод помер. Вони вертаються до дому—на свій рідний хутір, одначе застають там одні руїни (мабуть після Иродового погрому). Вони йдуть проситись у сусїда до своєї рідички—вдови Єлсавети, що жила з сином Іваном у Назареті, котра й приймає їх.

Усі живуть трудами. Дітей своїх Марія й Єлисавета оддають в єврейську школу (бо сами не письменні), але виховують їх сами. На сьомому році віку свого сина Марія та Йосип ідуть в Єрусалим на ярмарок. В місті син одбився од них. Марія находить його в синагозі, де хлопець навчає книжників і фарисеїв, як «треба жить, людей любити; за правду стати, за правду згинуть». Вирішили, діти розійшлись: Іван пішов у пустиню, а Марію — між людей; обидва «і прорікали й рослились за волюньку, святую волю». Марія пішла за сином; після його смерті вернулась у Назарет, але нікого не застала (Йосип та Єлисавета померли, Івана зарізали в тюрмі). Марія збрала «сметверих, душеубогих» учеників свого Сина, що налякани похонались од катів, підняла їх духа «своім свитям, огненным словом» і послала на проповідь любови і правди іменем свого сина — по всьому світу. «Мужики, його брати-ученики» розійшлись, а Марія осталась цілком безпріютна і «спід тином, сумуючи у бур'яні, умерла з голоду».

Головний персонаж поеми — Марія; далі йдуть — Йосип, проповідитель Мессії, Ісус, чабани; кількама рисами начеркнені Єлисавета, Іван, діти, ученики Ісусові.

Щоб змалювати образ Шевченкової Марії прийшлося би вислати сюди більшу половину поеми. Цей образ подитячи веселою, з накритою лонухою, пеначе брилком, головою дівчини, що од невваних веселонців і танців з козачком, переходить до думок про сумну долю свою й Йосипову, котрого обіцяє підверти своїми жюлюдими плечима, переходить до трагічного передчуття «огненнатої снєки» душевної, образ дівчини з пророчими сльозами на очах — це справжній перл Шевченкової поезії.

У вечері, мов зоря тая,
Марія з гаю вихожає
Заквітчана. Фавор-гора
Пеначе з алата-серебра,
Далеко-високо сіяє,
Аж сліпить очі. Підняла
На той фавор свої святі!

Очнці кроткії Марія
І заспівала:

Раю, раю,
Темній гаю...

і т. и. Але ось перед нами вже не дитина: з широко розкритими очима, повними страху перед зайною, дивиться Марія на «провозвістителя Мессії»:

... Ій, небозі,
Аж дивно, чудно, Гость стояв,
І ніби справді застав.
Марія на його зирнула
І стрепенулась, пригорнулась
До Йосина свого старого...

Сама не пла, не пла,
В куточку мовчки прихилилась,
Та дивувалась, дивилась
І слухали, як молодий
Дявочний гость той говорив,
І словеса його святі
На серце надали Маріі,
І серце меркло і неклоєсь.

Великою трагедією віє од такого простого оповідання:

Уже зірниця
На небі ясно зайнялась:
Марія встала та й пішла
З глеком по воду до криниці —
І гость за нею, і в ярочку
Догнав Марію... Холодочком
До сходу сонця провела
До самої Тиверіяди
Благовістителя і рада

Радесенька собі прийшла
До-дому.

Оце «рада-радесенька» стоїть дуже довгих оповіданців з психологією жінки, що покірня своїй долі. Після короткого періоду сльоз над класною долею і жалів за зраду, перед нами знов жінка, покірня вищому призначенню, жінка з великим характером, з великою душею, що знає, що вона зробить і тому мовчить.

Тесляр убогин
Тебе повинчану веде
В свою убогую хатину.

Почувши, що в Тиверіаді росп'яли якогось провозвістителя
Мессії. —

«Ного?» промовила Марія,
І веселенькая пішла
У Назарет. І він (Йосиф) радіє,
Що наймичка його несла
В утробі праведную душу
За волю розп'ятого мужа.

Коли війшов наказ йти у Вифлєсєм на ревізію.

Марія зараз заходилась
Пекти опрісноки. Спекла
В торбину мовчки положила
І мовчки за старим пішла
У Вифлєсєм.

Так само коротко, але з геніальним знанням душі Шевчен-
ко характеризує материнські почуття:

У Нилі скуванєє спить
В нелюбках долі під вербовою
Дитячко. А між дозою
З дози колісочку плете

Та плаче праведная мати...
 Гадеш, думаш-гадеш,
 Як його вчити, навести
 На путь святий святого сина.
 І як його од зол снасти,
 Од бурь житейських однести...

А ось чисто материнське передчуття. Побачивши в руках у сина хрестик (малий піс його до матері, щоб похвалитись, що він уміє майструвати). Марія

Зомліла

І трупом пала, як узріла
 Той хрестик...

Взяла.

У холодочок завела,
 В бур'ян в садок, поцілувала.
 Та коржиком нагодувала,
 Свіженьким коржиком; воно
 Пошестилось собі, погралося.
 Тай спатоньки, мале, лягло,
 Таки-ж у неї на колінах,
 Отож і сить собі дитина,
 Мов янголяточко в раю.
 І на єдиную свою
 Та мати дивиться і плаче
 Тихенько-тихо: ангел сить..
 То щоб його то не збудить!
 Тай не догляділа: неначе
 Окрену капля, як огонь,
 На його впала, і воно
 Прокинулось. Швиденько сльози
 Марія втерла сміючись,
 Щоб він не бачив: і небозі
 Не довелося одурити.

Малого сина: подивилась
І зариділа.

Ще раз у Марії прокинувся на мить жаль за власною долею: не було тоді, як вони вернулись до дому і Марія кинулася до криниці, де «колись-то з нею яснолиций зустрівся гость святий».

Небога трохи не втопилась
У тій криниці. Горько нам
Було б іскупленим рабам!
Дитина б тая виростала
Без матери, і ми б не знали
І досі правди на землі.
Святий ти.

Але вона «схажулась»: вона, на наше щастя, «доглядала сама його, сама й навчила добру і розуму». Після того, як вона почула проповідь свого сина у храмі, — була «радість матері Марії нездречення». Вшчипивши свого сина, вона разом з ним пішла між люди, з ним дійшла аж до Голгофи.

Бо з сином
Свята мати всюди била:
Ного слова, його діла. —
Все чула й бачила, і мліла.
І жовчки-трететно раділа,
На сина дивлючись...

Коли син дивлючись на грінний Єрусалим заплаче,—

І вона заплаче, ідуць
У яр по воду до криниці
Тяжесенько, і принесе
Води погожої і мисе:
Утомлені стоїти святі:
І пити дасть і отресе.

Одує прах з його хитона,
 Запис дірочку, та й знову.
 Під смокву піде і спдить,
 І дивиться—о всесвятая! —
 Як син той скорбний спочивав.

Як вели сина роспишати, вона стояла з малими дітьми і мовила до Іх:

Нехай іде, нехай іде!
 Отак і вас він поведе!

Нарешті, нагадаємо, що сама-ж Марія дібрала перетіканих учеників Ісуса і послала Іх на проповідь. Зробивши своє велике діло матери, Марія знов могла вернутись, сказати-б, до себе; але тут їй осталося тільки одно: умерти з голоду під тиною. Так закінчилась ця велика історія матери!

Ми завважили вже, що Шевченко націоналізував тини своєї поєми: є українські національні риси й в характері Марії, але особливо яскраво вони виступають у Носива. Це справжній святий дідок-українець, надзвичайно добрячий, з чистим голубиним серцем, надзвичайно простий, з любов'ю до свого чоловіка, який він єсть: Носив сам чоловік і ніщо чоловіче йому не чуже. Перед нами як живий стоїть «справедливий тесляр».

О старче праведний, багатий!
 Не од Сіона благодать.
 А з тихої твоєї хати
 Нам возвістися: як-би
 Пречистій їй не дав ти руку,
 Рабами бідні раби
 І досі мерли б...

Ось чудова сценка:

Тесляр на наймичку свою,
 Непаче на свою дитину,
 Теслу було і струг покине,

Та й дивиться. І час мине,
 А він і оком не мигне.
 І думає: «А-ні родини.
 А-ні хатночки нема.
 Одна-однісенька!». Хіба...
 Ще ж смерть моя не за плечима!»

Надзвичайно гарна сцена подорожі до Вифлєсму і розмова Йосипа з Марією про Мессію. Перед нами ось знов живий чоловік:

Коло хатниці

В повітоці своїй малій
 Той бондар праведний, святий
 І гадки, праведний, не має,
 Барило й бочку набиває
 Та ще й бурликає...

Багато прийшлося би подати виписок, щоб сказати ще про де-які риси цього типу. Дуже гарно описано, як Йосип вертається з міста, несе «сипові медяничок, а їй немудру хустину».

Ніяких, можна сказати, рис не має Маріїн сип. Ісуса Шевченко зображає, безперечно, не чоловіком: він його навіть не називає найменши. Кілька раз поет підкреслює тільки те, що він *мичить* (пригадайте, що говорить про «мочання» сучасний великий поет Метерлінк). Ось малій Ісус:

Ніколи

А-ні пограється з дітьми.
 А-ні побігав: самий
 Один-однісенький, буваю.
 Сидить собі у бур'яні
 Та кренку теж: помагало
 Святому батькові в трудал.

А ось Ісус, коли він пішов уже меж людей:

кої комедії». 1) «Італійські буфони, що найближче стояли до остатків живого світа римських народних комедій та мімів, позичили традиції сміливої та трохи грубоватої народної сатири своїх класичних предків.— живші од усіх, енергічніші та саморідніші дали хід розвитку змішеної комедії од випадкових сцен» 2). Про естетичну якість цих народних італійських пієс свідчить цілий ряд живих і досі народніх тинів.

«Німецьке скоморошество виробило, подібно італійському, національний тип буфона, Hanswurst'a, що сформився в деяких місцях південної Германії й досі і вперше був згаданий Лютером в його вісній полемичній статті проти герцога Брауншвейгського».

Але «коли початок скоморошества підтримував і розвивав у насі смак і пристрасть до комізма, до легкого, але гострого слуху, то широкі корпорації придворних і панських жардунів, що також належала до числа найбільш характерних ріє середньовічних народів, з свого боку чинямо спомогала досягненню тієї-ж мети» 3). «Судові асоціації, Базонські Товариства, Імперія Галлійська і др. також багато спричинялись до розвитку народно-комічної основи, крім містерій та моголітес, так мало згодних з пориванням до веселого провадження часу молодих лиців та адвокатських помічників: у них, з першої пори існування їх товариств, виник, як сказано було, звичай відгравати межі собою пробні сцени з судового побуту, що виображали допит свідків, раду суддів, оборону адвокатів. Ці сцени давали простір дотепям молоді над своїми патронами і підтримували в ній дух незалежної та сміливої критики сучасних обставин. Через те з імпровізованих народів базонських братчиків розвинулась потім самостійна комедія з юридичного побуту, кращим виразником чого слугує вічно свіжий та блискучий найвищим юмором первітньої сатири адвокат Пательє» 4). «Одже відусюди парід бачив живі ознаки зарідку нової комедії... Під таким одночасним і одностайним впливом.

1) Веселовській — стор. 96.

2) *ibid* — стор. 97.

3) *ibid* — стор. 99.

4) *ibid* — стор. 105.

смаки народа не могли не підняти з ранньої норн ґрунтовній землі; народ не міг заховати платонічного погляду на єдиний законний доси вигляд театру, на драму духовну, на містерію, коли біля нього, ледве одірваного од шовнища мордувань праведників, розлягав дзенькіт побризкачів дуринковою шапки, з під якої виглядала сміховинна маска, або чувся сміх, підбурення «скоромним ділом» базиліських клерків. Природна слабкість запанувала, і мряне, покликани (для надання більшої урочистости містерії по-більшенням числа виконавців) до участі в виставленню духовних пісн, непомітно ні для себе, ні для других, звикли надточувати справжній текст пісн, її сценічний розпорядок своїми вставками, розмовами од себе, що маю личли починуючому тону пісн, але идовольняли публіку. А як свіцьким людім доручалось спочатку виконання другорядних роляв, то перші сліди впаданя комічного елементу завважаються у тих сценах, де діють ці другорядні особи»¹⁾.

«Проте повстання сцен свіцького змісту, як і впровадження невідхожих для пісн характерів завважається, порівнюючи, в пізній період духовної драми: даніні твори ще переважно духом чистої, непідробної побожности й передають настрої, що їх породив у надченчях подробицях»²⁾. «В усякому-ж разі «утілізованя всіх вводних (по виязы самого ходу пісн) осіб з народу, воляків, гонців, вістників, катів і т. д., з огляду на достачання спочивку і розривку глядачам і для комічних вставочних сцен, склада характерний захід містерій усіх країн та шкід, від колективних англійських містерій до комедій Сімона Полоцького»³⁾.

Але різні типи містерій, що стали носителями комічного елементу, вийшли в світ тільки повагом, тільки з часом. В ній одначе був завжди ґрунт для повстання всього комічного, в образі дьявола і взагалі жешканців некта.

¹⁾ Веселовскій — стор. 107.

²⁾ *ibid* — стор. 109.

³⁾ *ibid* — стор. 110.

«Спідній поверх містеріальної сцени хоч і призначено було спершу для страхання лякливого глядача малюнками пекельних мук, швидко обернувся в джерело віхи для сміливої юрми, що бачила, як всі підходи демоничного лукавства розбивались вчепками ягелів та праведників і як невдачі завжди утворюють злоблिवе хвилювання в певельних гуртках, хвилювання, що почасти доходить до сварок та бійки»¹⁾.

Але самих комічних сцен для задоволення потреб суспільства, що до комічного, стало не досить. Часом комічне мусило стати постійним. Звідси—поява в пьєсі дурника. «що, не відноситься до жадного з боків пьєси, вставляє своє слово всюди, де хтів, не вважаючи, що його скопи й дотени перечили часто настрю гдачів. Як видко, і цю повинну патхнуто було звичкою, звичася; дурник, що грав таку важливу ролю в народньому житті, одержав неомітно пристун і в світі сучасного театру. Як в житті, так і на сцені, йому не можно було вкязати визначеної ролі та обмежувати його декламації писанням текстом; здебільша йому лишаи повну свободу мови, і поява його на сцені серед дії одмічалась в режиссерській рукописі словами: тут говорить жартун. Через те він і не варувався ні в тоні, ні в виборі виразів і то одверто гдузав над слабостю Ірода, то жартував над Іудом, то передражнював дії та рухи святих. Потім безособова фігура жартуна (клоуна) поюлі поступалась місцем більш витрїманому комічному тишу, позиченому і в цьому разі із звичайних народних розривків: на сцену вдирається Hans Wurst німецьких насипчних жартів, в іспанських духовних драмах веселить гдачів незмінний gracioso, різноманїтні типи фарсів та марїонетних встав італїанських мїмів і скоморохів одержують права горожанства в сфері містерій»²⁾.

Зовсім очевидно, що для комедії і комічних типів складався новолї великий матерьял. Він поки-що був уривковий, він нав

¹⁾ Веселовскїй—стор. 111.

²⁾ Ibid. стор. 113.

бітьше владу винятку в серйозному крузі духовно-містеріальних сюжетів. про-те цей матерьял мусив розвит нового типу драматичної творчости посунути далі. І ми, сиривді, бачимо. «що випадкові комічні сцени в містерії, чи промови привжусових розважательів масси, жартунів, продавіців омаст, демоїлів, не могли слугувати остатнім, закінченим фаїсом розвою комічної загади: втручання свіцького елементу в духовну драму згодом стає таким сильним, що приводить до відокремлення всіх названих зъявищ з порізненого стану в одно ціле, до складання з окремих сцен невеличких комічних пьєс: виконувані межі актами драми. вони на час одтягали увагу глядача від поважного і підвисненого П настрою і освіжали розум веселими сценами з щоденного життя. Ці пьєски. «межі-вкинуті, забавні грашниця», як вони звались на Русі, носили почасто характерну назву інтерлюдій (entremeses в Іспанії)».¹⁾

«З'южені первітно з сцен та промов свіцьких дієвих особ у містеріях, інтерлюдії заховали від свого нервовозору прикмету частих ухилів од сюжета головної пьєси, ухилів, нічим не оправданих, крім поривання розважити слухача. Як воєки, що ділили ризи Христові, починали, бувало, в містерії сперечатись і дорікати один одного різними сімбовими справами, так і інтерлюдії, хоронючи спочатку в деякій мірі звязок з духовною драмою, поволі визволялись од цього звязку і лише механічно рівноставлялись з актами побожної пьєси. В старих колективних містеріях звязок інтерлюдій з основним текстом ще помітний: од такого, хоч уже поверхового підлягання головної пьєсі, інтерлюдія переходить до повної незалежности, від такого розмцднання один крок до виділення з спільного звязку. Самостійне існування виділеної і лише часово рівноставленої з драмою інтерлюдії поширює і межі П джерел, проявляє П світогляд і дозволя перейти ся серйозними цілями»²⁾.

¹⁾ Старинний театр. — стор. 115.

²⁾ Ibid. — стор. 115-6.

1

2

3

«Незалежно від процесу відокремлення комічного елементу від містерій і складання інтерлюдій, закладався підвалина самостійній народній творчості в цій сфері типично-мандрівницьких світовими-поетами, труверами й мейстерзінгерами, що зробили чимало послуг і строго духовній містерії»...

Таким чином «ми стрівася з циклом веселих комедій-опереток, що вишкли в жвавому колі північно-французького міського життя. продуктом уяви і сиритності місцевих труверів»¹⁾. Особливо в цьому сенсі треба відзначити Арраського трувера Адама de la Hale 13-го віку. праотця опери.

«Ідучи вперед по шляху, проложеному як комічними вставками, так і самостійними творами в стилі пьєс Адама de la Hale. нова комедія нової поширювала свою царину; стіє одночасно, в усіх пунктах нового руху, в осередку жартівних браццт. Базонів, на вільних суспільних театрах впроваджується нова літературна особина—фарс, жарт. *votzie*. Зв'язок, що сполучує первітню комедію з духовною драмою, довго лишається чулавним, вельми ймовірно, що спочатку новий вигляд драми склався під впливом тієї-ж строго-моральної мети, що кермувала авторами богобояних містерій і *moralité's*: глум над вадами мусив безпосередньо вести до поправи поровів; навчення не тьмарилось дією, а мусило бути очевидним для кожного. Не вдовольняючись поодинокими тішами для мораленавчительного глузування з них і навіть може бути, вважаючи, що подібне індивідуалізованя загальних вад не досягло-б мети, — автор раннього фарсу важива заход, що з користю прикладався *Moralité's*, і виводить на сцену уособлення самих вад. потіша свою публичність безпосередньо ними. Така переважно вдача так званої *votzie*, що виявля переходний ступінь межн старим напрямом і новою ніколою... Пристрасть до надмірного обважання пієси аллегоричними особами надто зривала-б вражіння глуму. коли-б цей хибний заход не викувався гострим сатиричним напрямом, що показував прамі відноси-

¹⁾ Стар. театр.—стор. 117.

ни промовленої ганьби до політичних та громадських відносин даної країни й народу. В *sotties*, як і в фарсах, почасти стриваються подібні гострі натяки на сучасність, що підвищують ці твори високо над рівнем простої забави». ¹⁾

«Фарс (в більш обмеженому сенсі цього слова) був розділом природної жадоби веселюців і слів всюди чужий навчительним цілям, представляв ряд веселих сцен, або схоплених просто з натури, або придуманих довольною уявою автора; створений духом народнього юмору, він одкрив широке замісце для вирвадження на потіху сучасної публичности любимих її сатиричних тинів, тих осіб і характерів, над якими любить сміятися народ». «Глум і в цьому випадку, коле очі своєю гостротою, але вільний од морального прикладання, він досяга своєї мети сам по собі». ²⁾ Відносно порокам того часу, ці фарси цювні дуже часто цінничого і «незвичайного» змісту, але та незвичайність була звичайною для того часу.—одже й недивина та пристрасть, той сміливий потяг, що робив фарс, жарт, любимою народньою розривкою, на шкоду великій численності містерій, міраклів та мораліте, що мусили вщерть потішати массу. Це недивно вже й через те, що духовна драма, з ослабленням щирого релігійного почуття, що гріло її в перші міки, новолі тратила головну свою силу і притягала до себе більш вродними свіцькими сценами, жартівними викідками, інтермедіями, чим головним своїм змістом, тоді як любяще народові безмежне роздолля сміху, жартів, веселюців, що одкривалось фарсами й *sotties*, обітувало й попереду невтримний поступовий рух, вічно підтримуваний невпечериним джерелам матеріялів сатири. Світ фарса є світ дійсного громадянського життя, що прокпнулось до самосвідомости, яка жадала поповнення; світ містерій є сфера невдалих спроб зробити агіографію предметом драми, світ боротьби межі навіною побожностю та свободою вірою, межі вузькими обмеженнями освяченої моралі та природної стіхії, що рвалась до свободи.

¹⁾ Веселовскій—стор. 123—4.

²⁾ *Ibid.* 127.

Тому-то за містеріальним письменством лишається в п'ятих очіх лише право на пошану, належне всякому археологічно-важливому пам'ятнику». 1)

Вистава французьких фарсів стала спеціальністю згаданого вже нами братства безтурботних, що аложилось під впливом Базоні і тягло свою естетично-громадську роботу аж до 1612 року, роблячи велику послугу суспільству своєю нещадною сатирою. В своїх заходах безтурботні користувались теж італійською комедією,—відкіля йде «тісне зближення французького фарса з італійською комедією, що вплинула потім з такою силою на аложення талану Мольєра». 2)

«Новий життєвого вогню і прирощеного італійському народові дотепу, народна комедія, вся заснована на імпровізації виконавців, яких сподучувала і стримувала в відомих межах тільки одна бігучо написана програма пьєси,—ця комедія, що носила типічну назву *commedia dell'arte* на одлячку від стриманої комедії (*commedia sostenuta*). цєб-то комедії писаної цілком, скомпозованої, штучної. — не могла не привабити до себе французьку юрму, до такого ступня квалітву до меткого глузування, до сатиричної виквдки, в якій-би формі вона не виявлялась. Тєнер-же перед нею повстала ціла фаланга забавних масок, тїня яких впробив уже в своєму розвитку народний італійський фарс» 3).

«Крім комедій *dell'arte*, труппа *Die gelosi* і поступила за нею *gli Fedeli*, славна своїм Скарамусем, знайомила французьке суспільство з штучною, писаною комедією Італії і переходила від комедій Аріоста до цїнічно веселих жартів Аретина, від їдкої сатири знаменитого Джордана Бруно до тонкого глузування і прекрасного вірша Маккіавелі... Цей вплив нових засад, не рівноставлення сирого матеріяла, що представляли собою народні

1) Веселовскій—стор. 128—9.

2) *ibid*—стор. 130.

3) *ibid*—стор. 140.

фарси, чи нів-учені драми, що хитались між ідеалом містерії та класичної трагедії, і стрункого, драматичного стіля, що вже виробив свої характерні риси, що був літературно-оброблений і часто-густо досягав митотства—все це не могло лишитися без впливу на дальший розвит французького театру». 1) «Старий народний фарс, що вигопився з кону новою комедією, яка складалась і вироблювала собі стіль та напрям, повагом затупковувався: едикти парламента, деспотичні міри уряду не дозволяли більше в столицях веселощів і глузувань одверто. — і фарс віддалився з кону та придушився у незрадних коханців народу — маріонеток». 2) «В такому двоєтому напрямі йшов дальший розвит французької комедії. Доли народнього комічного з'являються в других народів Західної Європи в загальних рисах представляють повторіння головніших фазисів цього розвитку». 3)

«Так в Іспанії рано розвиваються з пантомімічних сцен, комічних пісень і танків цілі твори в стилі французького народнього фарса: сучасники знали їх глузуливими іграми (*jaeuos de escagnios*), дякуючи їх задиркуватору, часто не зовсім гречному слуху над порогами» 4). «Під руками вчених... засвоювали вони характер *sottie*, приймали алігоричний напрям... Ці вистави в звязку з балетом та снівом рано приймали не зовсім прикладне до них назвисько *Entremeses*. Істнуючи окремо, вони не швидко досягли самостійного розвитку, колиб вкоже звичайним шляхом втручання свіцької, комічної масади в містерію, не виробилоб у них ряда забавних типів, а потім не зробилоб звичайною частиною кожної містерії веселі сцени в перервах меж актами, — одно слово, рід інтерлюдій: чимж інтерлюдіями стали названі *Entremeses*... Народня влада первітного ісіамського театру явилася тут спасенним чинником реформи: з її класного оточення вийшли люде, що зуміли зі-

1) Веселювскій—стор. 141.

2) *ibid*—стор. 142.

3) *ibid*—стор. 143.

4) *ibid*—стор. 143.

брати в одно розрізнені силп народньої комедії і дати вперше зразок комедії шпучної, літературної, але вятої просто з сучасних поровів, з живого народнього життя». ¹⁾ «Народня основа готувала і в Італії змогу розвою самостійного комічного театру. Фарси й імпрорізації гістріонів від роду були провістниками нізнішої *commedia dell'arte*»... «З цих двох джерел; сільської народньої комедії та скоморошного фарсу, мусили остаточно скластись самостійний комічний театр Італії». ²⁾ Але *commedia dell'arte*, сама по собі, не дала для цього відновідного ґрунту: «відсутність мінного ґрунту у цієї цілком імпрорізованої комедії, що залежала від випадкового хвильового патхнення актьора, виключала змогу серйозного впливу її на розвиток комедії в Італії: прозорість форм та бистроплинність патхнення не могли стати зразком для нізнішої літературної обробки, — вони тіпили собою та підбурювали живі захвати лише в сучасну їм добу» ³⁾; «головним опором розвою національної драматичної шпучки лишалась квазі-вчена комедія та драма; рання знайомість чи, кріпніше, відновлення смаку до літературних класичних драм вплинула на перші-ж поважні сироби створіння італьянської комедії»... «Під впливом такого безпосереднього ознайомлення з старовиною, розвинулись те рабство, з яким італьянські комедії конікують класичні зразки» ⁴⁾; і наслідком цього «починається довгий, тяжкий по своїй безрезультатності період безбарвних, безособових творів, то рабські наслідуваних, то низьких по рівню завдань, облесливих та вадливих, як і сам знижений народний характер». ⁵⁾ «Переходючи до середньовічної Германії, ми стріваємо більшу відновідність органічному ходу розвою народньої комедії. Імпрорізації скоморохів міненських, ріжномаїтні їх вистави, супроводжені мімікою, танцями та іграми маріонеток, рано вже привели до відокремлення хасничних ви-

¹⁾ Старинний театр — стор. 144.

²⁾ *ibid* — стор. 147.

³⁾ *ibid* — стор. 148.

⁴⁾ *ibid* — стор. 150.

⁵⁾ *ibid* — стор. 154.

став, як генерічного тина народньої комедії». 1) Ця первітна комедія довго лишається в вигляді імпровізованої *commedia dell'arte*. «Справжній же хід перетворіння жанету народньої комедії в стрункі форми змисленого твору дано було тільки з XV-го століття, і виходив він із одного з головніших осередків німецького мейстерзгенгерства, веселого й охочого до постичних вправ Нюрнберга»; 2) але в «починателів цього руху, як і природно було чекати, заходи були надто пенитичні: форма змагання, словесного герцю, була такоюж любимою формою і масичних пієс... Як авторські заходи, так і зміст пієс огулом овії невпачливі... Додавши до цього повну відокремленість фарса від духовної драми і відносно окольної обстанови сцени, що слівце перебувалає первітними махінаціями гістріонів, при їх переносних виставах, — ми матимем приближно-вірне поняття про справжню владу описаної доби. Поява високоталановитої особи Ганса Сакса на полі драматургії утворює цілковитий зворот в несміливому стилі народньої комедії»; 3) «він ослобонив як народню комедію, так і драму від хаоса ріжнманітних понять, мішаними часів та осіб, він виволовив драму і від хаотичного стану технічного П устрою, занів поділи на акти, яви,—одно слово, підставив більш стрункі форми розтягненому, незв'язному будуванню старої містерії чи ембріоничному стану фарса»; крім того «він добродійно вплинув на поширення видюокруга для пізнішої творчості; одвертавчесь все більше від звичайного джерела натхнення, духовної історії, духовної легенди, він обертавчесь до заповідних доси країн, приступних лише схоластичним авторам учених драм, до старої мітології, проводючи перед глядачем в образах міфи про Венеру, Палладу і т. д. .. обертавчесь до новелли, повісти, свіцької апокріфічної легенди». 4)

Такий був природний розвиток західно-європейської драми,— що виявляла з себе двоїстий напрям руху творчості, боротьбу

1) Старинный театр. стор. 154.

2) *ibid*—стор. 155.

3) *ibid*—стор. 157.

4) *ibid*—стор. 160.

свіцького елемента драми з духовним і повільно ухляття містерії від її ранішого шляху. -- сдургування чисто-клерикальним метам. Свіцький елемент очевидно перемагав: містеріальна драма одсувалася на бік, але ще боролася; але особливий удар наново сить її нова велика хвиля свіцького руху, що носить назву реформації 16-го віку.

«Реформаційний рух, що новою охолював Європу, глибоко одбився на долі старішого духовного театру. Назалежна народна сатира, ганьба громадських і державних неладів одержали міцну піддержку в сміливій душі одкидання, що зананував широким світом пануючої церкви. В боротьбі народньої комедії з старою драматургією явився новий фактор, що хутко нахилив поспіх на бік свіцької життєвої штуки; розбрат, що виник в осередку духовному, вніс боротьбу і в духовну драму, поділивши її діячів на два ворожих табори, ослабивши її сили і цілком ринувши її дальшого розвитку»¹⁾.

«Наплив реформаційних засад склав крізь в існуванні містерії, з якої вона виходить далеко не звичайною, далеко не обновленою». Сатиричні напад на розворотне і одживе духовенство в драмі й комедії окселентують істотним мотивам народнього переказу, легенди, сатиричного памфлета, новели»²⁾.. «Англійські фарси рано віддають на глум роснусту духовенства: вони повстають при цьому переважно проти зловживань службників автора, рідко торкаючись чисто догматичного боку питання. В німецьких Fastnachtspiele глум над вадами духовенства являється також одним з любимих мотивів»³⁾.

Правда, «в той лиховістний час, коли на Констанцькому соборі з'їзд вищих церковних ієрархів виголошував присуд над Яном Гусом і, здавалось, торжествував над гідною реформації, містерія ще являється свільним знаряддям католицької пропанди»: але «швидко тому-ж зручно спрямованому знаряддю суди-

1) Старинный театр— стор. 161.

2) Ibid— стор. 161.

3) Ibid— стор. 162.

лось обернутись проти непохитної досі офіційної святощі. При найменшій змові «в кожному кутку, що одверто став за реформацію, споружались вистапи тенденційної влади, що просто вражали католицтво і всі його нелади: так уже під 1524 роком стріваємо (в збірці Готшеда) масничну виставу в Берні, в панську масницю» (трохи пізніше селянської), виконану синами горожан, де істина виображена в ганьбі на папу і його священство».

То була піеса Миколи Мануеля, талановитого воєнка—художника, щирого прихильника реформації. Обдарений великим запасом бадьорого юмору, що викунав часто-густо відсутність драматизма і живого розвитку його піес, Мануель одкриває у своїх малюничних фарсах жорстоку боротьбу проти панської влади і загальних зловжитків духовенства»¹⁾. Теж і «пам'ять про мучеників за свободу совісти представляла готовий матеріал для опіоційної драматургії: така виконана в Віттенберзі в 1537 році містерія про Іоанна Гуса»²⁾. Привідці нового руху просто висловлювались за театр, не тільки духовний, але й світський, яко за засоб боротися з марновірством, науковими вадами, роснустою», і врешті «Федір Без (Bèze), один з краших і вченіших представників реформації у Швейцарії, заложив міцні підвалини протестантській містерії»; «коли не пристосування театру до протестантських цілів підбурплю незадоволення деяких юристів, знайшлись люди, що зуміли встояти за права обновленої драми», і один з них, прагнучи поладнати обидві крайності, пропонував одкинути від протестантських піес назву драм чи комедій і лишити при них скромне назвисько діалогів, що більше вказує на їх навчательне призначення»³⁾. «Загальні мотиви власне-полемичних протестантських піес мають свільне й природне споріднення з основними темами богословської полеміки протестантизма. Тон упадів, хоч і гострий та енергичний, але втримується в межах людської гідності; замість грубої лайки вибіряться тонкіша та влучніша зброя,—покли-

1) Старинный театр.—стор. 163.

2) ibid. стор. 164.

3) ibid. стор. 165.

кається до помочи діалектика, впроваджується ряд символічних образів; боротьба вображається почасти в аллегоричному образі неврідно налаючого багаття і т. д. Ясно, що перевага строгологічного боку мусила значно гнітти свободу уяви і змінити сміливі пориви народнього юмору чи дотепової спостережливости полемічними заходами, одигненими лише в драматичну форму. Подібні твори, хоч і принесли своєю появою велику користь поширенню народнього світогляду і в драматичній сфері, проте самою мимоволі-схоластичною формою своєю задалегідь присушили себе на призначення лише обраному оточенню протестантських вчених, богословів, педагогів, одно слово осіб, одірваних своїм розвитом і ладом думок від народньої маси; нарід сторонився уже через те, що рідко збагнув-би тонкий змісл і ключні цятки, сховані у цих творах. Через те то, поволі поступаючись духу часу, протестантська драма замовкла і вимерла, а до наших днів, дивно мирючись із живим рухом обновленої цивілізації, де-не-де вціліла драма католицька бо вона була народня, бо вона сходила до рівня розуміння низчих сфер усякого суспільства, давала пристун виразу наївної віри самого нерозвиненого класу.

Протест реформації не міг не викликати закиду з боку старої церкви і на побічній ниві духовної драми. В озновідь на полемічній протестантські драми виник цілий ряд сценічних творів, перейнятих ультра-католицьким духом, що одбивають нападн противника. Мимоволі пізнаючи неминучість гибелі свого авторитета, католіцизм був нерозбірний в засобах помсти і зневажанню ворохобно повсталій проти нього школи. Так і в контр-реформаційних драмах переважає тон жовчний, повний лайки, погрозу та прокльонів, як всяке заступництво за несправе, звідомо гибнуче діло.¹⁾ «Боротьбу открыто було по всій лінії, повсюди виступали нові бойці за недоторканість католицького догмата і духовних привилей; в католицьких академіях і школах стало звичаєм, а огляду на затвердження учнею молоді в справжній вірі, скла-

¹⁾ Старинний театр. — стор. 166.

дати драми, що підносили її та разило одступників і єретиків всіма можливими карами; як в протестантському таборі, так і тут. драматична форма, як найбільш наочна, обиралась лише для надання вишніє-принадної повелюки богословському дієвству». ¹⁾

Але не вважаючи на всі усилля оборонців католицізму, «навіна віра тратилась і в рядах тих, що zostались вірними католицізму. прибічників його: повільне переродження всього ладу життя, широкий розвій народнього комічного театру, торжество сатири над догматичною пропагандою в драматичній сфері, црешті одкидний елемент,—внесений в духовний театр реформаторськими пієсами,—всі ці різноманітні причини вели стару містерію до неминучого занепаду. Де-не-де, засвоєна сільським людом, що ажився з нею на протязі віків, вона притулилась в різних ультракатолицьких закутках Європи, увітшовши в круг що-річного вжитку народних обрядів: гільдії та цехи Англії зрідка тили вистави своїх велетенських колективних містерій. Але це все були тільки слабкі відгуки колишньої слави: громадське значіння містерій було втрачено. В цьому становищі їй одчинено було притулок, що на довгий час схоронив її істнування, хоч при ненормальних умовнах, що виключали всякий розвит, і в оточенню, що печулостю і холодною байдужостю до драми власне лише затамувала, одтягла її остаточну загибель. Цим осередком стались численні католицькі та протестантські академії, семінарії, духовні школи, що приняли містерію в круг педагогічних заимог на тій підставі, що вона зміцняла в учнях засадничі догмати віри, підтримувала в них головніні відомости з церковної історії і мартірології і врешті, мпмової привчаючи виконавців до жвавости, хуткости вчинків і міркувань, сиритности,—розвивала в молодих людях всі якости гарного проповідника, керманнча пропаганди чи навіть простого служебника вітвара. Такий останний період істнування містерії, останній вигляд її, де вона одержує назву *місьельної* чи *учебної драми*. (Schuldrama)» ²⁾ Замість міщаної народньої

¹⁾ Веселовскій—стор. 169.

²⁾ *ibid.*—стор. 170—1.

юрми, що вносила свої прихильності й симпатії в склад духовної драми. Її підтримували її своїм співчуттям, являється недосвідна юрма школярів, що відігравали під вказівку вчителя пієсу, написану по всім правилам латинської складки і мітрики. Латинська мова являється переважною в подібних пієсах, даючи змогу приділяти до вирави здібностей учнів і завчешню фактів свяченої історії користну філологічну вираву. Духовній драмі одводиться належне її місце в загальній програмі учебного курсу: вона прилічена до курсу вчителя поезії, якому ставлялося в обовязок під часу складати духовні пієси у відповідному стилі і давати їх вчити своїм учням; часом представлення пієс зшивалось із реторичними та проповідницькими виравами; шкільна драма й проба проповідь зшивалось в єдно і Готшед вимагав од гарного проповідника совісного виконання ролей у шкільних драмах. Форма, вибрана для шкільної драми, поволі оддалилась од свого прототипа і, під впливом успішеного гуманістичного руху та відродження смаку до класичних зразків, стала наслідуванням формам і віршув старої трагедії: морале-вчительні-ж пієси, *moralités*, що виходили за межі цього стилю, в душній шкільній обстанові втратили ті неодімані гідности простоти, щирости релігійного почуття, та важености аллегорій, що робили цей вигляд драми одним з любивіших в народі. Уособлення абстрактних понять відносять схоластичним мудруванням або ніють туманим містичизмом. Не задовольняючись потрібними по ходу пієс уособленнями головніших кардинальних гідностей і вид. автори шкільних драм почасту уособлювали католицизм і протестантизм, догмати віри, тончіші зміни прихильностей людських та різноманітні атрибути божества. Іспанські *autos sacramentales*, що виникли під сильним впливом духовенства й школи, довели до крайніх меж ці чудні аллегорії. Єзуїти були одними з перших керівників шкіл, що скористувались можливістю взяти духовну драму, як підпору пропаганді і допомогу ґрунтовної літвістичної та проповідницької освіти. Досвідні в штучі ефективно впливати на людську природу, вони оточили свої вистави всім блиском і пихою свіцьких торжеств, відносячись до запомоги музики і сценічних ефектів. При такому

вмину» штучно притягати й молодий персонал виконавців і сторону публічність, присутність якої часто була потрібна для темних планів брантва, не дивно, що суцількі нісєи зуміли захопитись трохи чи не до наших часів і стріпати спочуття вельможности і суспільства в минуле (18) століття, не виключаючя на видиме торжество в масі європейської публічності ідей енциклопедистів. Міланина поєнять, стилів, подій, сумішок християнського настрою з мітологічними картинами, що підлагожувався під смаки суспільства й літератури (засоб що виправдувався метою), всього наочніш представляються у суцількій драмі про Аврама, програму якої по рукописі віденської бібліотеки видано Деврі ситом». 1)

«Крім сюжетів з євандею історії драматургії суцїли позичили їх з історії євандею, оскільки вибрані події могли слугувати на славу істинної віри: з таким заміром праєцькі суцїли європеєвських років минулого віку (18-го) переложили в драму історію Марії Стюарт, в якій бажали вихвалити особливо її привязанні католіцизма і оборону його від каверз боговідступної Єлизавети.

Стара форма навів відживала свій вік, не вдоволюючи новим вимогам суспільства, що шукало вихід з тяжкого застою драматургії. Відродження занять класичними літературами, початок світлої доби гуманістичного руху, рано вказало цей шуканий викрут в наслідуванні стародавнім зразкам; ще в кінці 15-го століття з'являються переклади грецьких та латинських трагедій і комедій. Вплив класичних зразків драми, природно, не обмежився на перекладах і окремих виданнях; по своїй освітній моці, з легкого та зручного приводу вивчити на практиці стародавні мови, класичні нісєи хутко ввійшли, яко важливіша й конечна підмога при навченні, у всі школи. Без ріжнці їх віросповідного характеру та напрямку. В стінах шкіл виникає боротьба присгарілої містерії з античною комедією та кривавою трагедією Сенеки; боротьба нерівними силами, бо рутинному, чаладу містерії, її гру-

1) Веселовскій — стор. 173—172.

боватому віршу і дебетим формам протистоять нові стіхи, що дихала своїм цілком своєрідним життям, але життям гарячим, одареним прекрасними формами віршу, що сяла сміливими та підвищеними думками, яких не припускала строга чехність духовної драми і які сміливо втруtilись тeнер в збайливо охоропелі заклади, лише кривляючись ореолом класичних аразкових творів, що стрівались усюди з одкритими обіймами. Дякуючи цій нерівності сил, класична драма повсюди впроваджується в школі та житті, прагнучи до необмеженого панування, дякуючи тої і напрям місцевій літературній діяльності. Приступивши спочатку лише ученим людям, в строгому сенсі цього слова, вона в оточенні їх знаходить відгомін, наслідування: користуючись увагою і прихильям педічних дрібних германських дворів, німецькі вчені вносять звичай виконувати класичні пієси в придворному житті, обставляючи їх розкішною постановою, дорогими вбраннями й декораціями, чи рабським чином наслідують стародавним і пристосовують почасти старий міф до вимог нового оточення, дякуючи його розвою аллегоричну відтінь, що присміює лоскоче тонкі перли вельможної публічності». 1) «Слаути прикладали не мало силкувань для веледінної споруди подібних вистав; представлення, востосні одвідні імператора і названі через те *Indi casareti*, доводили до крайніх меж блиск і пишноту постанови.

По провінціальних містах, по цим же резиденціях архієпископів, владичних князів і т. д. відб'ялось теж саме, хоч в менших розмірах. Наслідування аразків що здобули собі спочуття, не могли не розвинутис в ширших розмірах. Ці наслідування, спочатку забобонно близькі, що з цимого одокрецітні, завойовують собі самостійне існування і з'являють спочатку певомітний, але багатий великими наслідками від розвою нової національної драми. Перші спроби, природно, адаються тeнер блідими копіями з аразків, але ця хлиба при даних умовах була цілком неминуча.

1) Веселовскій—стор. 175.

Зразкові твори занадто притягали до себе драматургів правдо-шукателів; форми їх здавались одвічними прототипами, до яких наближатись, яким наслідувати навіть в другорядних, дрібних окремішностях, було головною метою всякого авторства. Фальшивий класицизм потроху виводжувався в обновлених при його знайомій літературах; але коли швидко судилось великим французьким трагікам вступити і на цій основі прапор самостійної творчості, то в Германії ще довго тягнеться період блукання драматичного стилю по вказівці класичних зразків, що мимоволі перерядали тим шлях розвою нової драматичної штуки: цей період є тяжка, задумна доба в історії німецької драми; за драмою цією, що відпала під владу вчених, схоластиків, в Германії зміцнилась назва ученої схоластичної, в одичку від драми шкільної, учебної, що підлягала педагогічним потребам. Від цієї нової особини не можна ждати нового слова: не заснований на ключній характеристиці та драматизмі дії, твір являється розділом цього руху, але в дійсності він стішнетишна, більш-менш ключна вирава в драматичному роді. В учених драмах, за подіями та особами повинці історії, як рівно за біблєвськими евангельськими характеристиками, ледве ховаються риси, позичені з античної трагедії: християнська вдача ніс не являється наслідком щирого вірування, що колись викликало появу містерії, але є тільки голий приквіт для драматичних вирав, що наслідували класікам»¹⁾.

«Але за болєм сідкувало в світленні: жетій не може бути хронічним у літературі, бо й вона не може відбитись від поволі зміцнілої внутрішньої переробки в свідомості самого суспільства: темне поривання поміжкі дійти до ідеала народности, своєрідности в поезії та штуці непомітно підконувалось під ерудіцію вчених мурістів. Прикладд визволення з під класічної вказівки, що являється все частіні в письменствах середньої та південної Європи, знаходили живе спочуття й відгомін у найбільше пасівних, як здавалось дотп, сферах: цими спробами йш та обопільна міна межі

¹⁾ Веселовскій—стор. 177.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

літературами французькою, італійською, німецькою; в чужих поспіхах кожна з них знаходила піддержку початому нею обновленню; круг сюжетів для драми поволі поширювався, одриваючись од виключності драмування класичних міфів та життів: легенда народна, двосвітний переказ, рідна історія, події просто з окольного життя ставали ближче, приступніші талану драматичного письмення. Монополія драми, якій протиставився лише фарс у всій гостроті своїх форм, поступаяться місцем подвійному складанню нових особин: той же Ошип, що ми бачили одним із борців ученої драми, створив де-що на зразок опери чи принаймні пієси з усиленням супроводом слів співаєм і музикою¹⁾. Теж завважається в смелі оживлення драми і в других місцях. «Так повсюди заворушився, пішов новим ходом розвит нової драматичної штуки. Передбачалась в близькому прийдешньому благодієвстві катастрофа, що зложить межу невизначеним шуканням та покаже на сцянжні непохитні основи нової європейської драми. Цей мент справді наближувався, і на цей раз рух виходив з цілком непередабченого джерела, з тієї сфери, з якої, як з Назарета, ніхто не чекав на рятунок: його дапо було світові старому веселюю Англією».²⁾

«По довгому напуканню придворної обласливої та побільшено манерної драми і вчених творів, що копіювали класичні зражки, серед високознеспих, надгарногучних пієс Лілі та його послідовців, в Англії починалась спасенна революція в драмі во імя романтизма, народности, волі творчости. Перши твори Марло піднесли прапор цієї революції, великої і знаменитої уже через те, що вона дарувала світові Шекспира. Палкий, гарячий, першчастий характер Марло не давав йому задовольнитись тісними рямами умовних сюжетів, академічностю поз і вчинків героїв; його тягло на простір, на зустріч живому світові народних переказів, фантастичних середньовічних описів, великих історичних

¹⁾ Веселовскій—стор. 178.

²⁾ *ibid*—стор. 178—9.

подій. Зрушений невтриманню своїх поривань, що відначала все його життя, він, може бути, часто переступає в межі дозволеного на сцені виконання жаклївїших, одворотних подій життї дійсного: може бути, він знаходить собі втіху в зображенню цього жаклївого, але ця крайність цілком вибачається тією шляхетною пристрасною до драматичної істини, що незмінно керувала автором. Марю разом з тим поширив стилістичні засоби драми і, знявши з неї кажда важечка прози чи рифмованого віршу, що скочував своєю мірністю природність у промовах дієвих особ, перший впровадив білий вірш, що віддалив драму від убогих засобів прози, але й охоронив її від не менше гнітючих пут сучасного віршоскладання. Вибір сюжетів для поеми його вже вказує, який сміливий крок було зроблено для визволення драми і створіння повної драматичної штуки на народних засадах¹⁾.

«За Марю, мимоволї захоплені успіхом його трагедії, пішли слідком численні наслідувачі, що почасти зараджували ласковою ними рутинну школу Ліллі, щоб перейти до пристрасно-романтичного поривання молодого поетора: Грін, Лодж і Нілс подають в цьому сенсі найбільш ярашівий приклад: неймовірність і навіть приастрство до новин швидко замінюється в них горликим наслідуванням чи самостійними спробами, патхнутими стилем Марю. Таж любов до порушувочого і разом з тим ефективного і теж поривання до істини та природності в драмі, теж поширення поетичного обрїа, той же простір у виборі сюжетів: історію й легенду всіх країн одчинено перед англїйськими драматургами, роскішна природа й налкі пристрасї пївдня, рівно ж як і нічнї з його суворими картинами, замкнутими характерами, гострими пристрасями,—все приступно їм: поетичне чуття підказує їм багато невідомого про життя далеких країн, про людей иншого, чужого їм окруження²⁾.

1) Веселовскій стор. 179 - 80.

2) *ibid.* стор. 183.

Таким чином працями талановитої фаланги послідовців Марло одкрито було нову добу в історії англійської драми: треба було зм'якшити шоршаві нерівності в гострих контурах нової драми, з лайво-афектованого основного тона звести її до форм, що прямо промовляли до людського серця, треба було пахнути в неструнке ще створіння іскру поетичного генія, перейняти його високими загально-людськими ідеями, щоб драма ця, створивши англійському народові національний театр, якого не мало ще жадне європейське племя, стала предметом вічного дивування всіх будучих поколінь і зразком для творчості всіх країн. В шумливому та численному ріді драматургів, якими так багата друга половина XVI віку, явився врешті цей жаданий збавитель, цей великий заснувальць нової європейської драми, щирою створіння нового світу й нової цивілізації, драми, визволеної від солодкового ярма класицизму: він явився і з перших же творів вступив у ряди послідовців Марло, щоб бистрим поривом уперед остаточно визволитись од крайностей засвоєного ним напрямку і, торжествуючи над замерзлим силами класицизму в особі Джонсона, піти назустріч невимрущій славі. Чи треба наливати цього великого реформатора?»¹⁾

Вим був, як звісно, великий Шекспир.

«Раніш од усіх і дужче усіх піднята впливу нової англійської драматургії Германія. В числі перезданих спілок актьорів, що від часу стали складатись по різних містах її і переважати з місця на місце, популяризувати новий свіцький театр, що ще не вишнов з під оніки класицизму, в останній чвертї XVI століття починають з'являтися особи труппи, яким нагомос засвоїл назву англійських комедіантів. Неймовірно, щоб ці актьори (коли, справді, вони були Англичане) виконували свої пієси по англійському серед юри, для якої англійська мова була цілком незрозуміла: певний допустити, що вони брали на себе труд вчати німецьку мову і виконували свої пієси в перекладах. Час появи цих бро-

¹⁾ Веселовскій - стор. 184.

дях, *soit disant*, англійських комедіантів також трудно визначити. Тік відносив її до 1600 року, другі ж дослідники цієї доби справедливо відносять час появи Англичан за декілька літ перед початком 17-го століття, схиляючись до 1590 року. Історичні ж дані, що свідчать про діяльність їх, являються далеко пізніше й показують на значно вкорінену уже в масі звичку до їх репертуара, на шпану й прихвляля, яким вони користуються з боку свіцьких і духовних урядів та дуків. Репертуар англійських акторів того часу складався з творів попередників Шекспіра і знайомив з піднятою ними реформою в драматургії. Як всюди, так і в даному випадку це ознайомлення мало великий позитивний і серйозний наслідок; в прокиданні дрімлючої німецької творчості до нового життя, в збавленню його від напущених безформенности і чужности в піснях старого порядку чулась нагла потреба: англійські драмки драми з'явилися до речі»¹⁾.

В цьому репертуарі «бурхливі героїчні трагедії нової англійської школи змішувались у ньому з комедіями, фарсами та інтерлюдіями на пів англійського, на пів-голландського походження: не вважаючи на живе спочуття, з яким стрінуте було в Германії нові чужоземні комедії, вони не справили такого сильного впливу на розвиток німецької драматургії, як драми й трагедії Марло та його послідовців; подібно звичаю англійського театру, фарси вставлялись в перерви між діями серйозної пієси, і клоуни, чи пікельгерінг, мав безборонний приступ на сцену в важливіші моменти трагедії. В протилежність цьому другорядному значінню заведеної комедії, нова англійська трагедія зразу стала на показне, першорядне місце в Германії. Величностю та фантастичностю своїх образів і вдач вона захопила собою молоде літературне покоління, що не вдовольнялось дебелими творами Опіца і його школи; все живе й талановите порвалося назустріч новій стихії і з жадовою вдихало в себе оживлений живущий творчий дух, що осміхався їм у творах англійських трагиків»²⁾.

¹⁾ Веселовскій - стор. 186.

²⁾ *ibid* - стор. 187 - 861.

«На цей раз наслідування привело до найщасливіших наслідків і дало Германії одного з талановитіших письменців її старшого театру в особі Якова Абрера»...¹⁾

«В першу пору діяльності його внутрішню роботу над собою обтяжено було відсутністю піддержки і недостатною енергією з його боку: одночасно з легендарними своїми драмами він ще не відстає від старинних містеріальних традицій і склада комедію про блудного сина чи про багатого й Лазаря, палією виставляючи в заголовку останньої пієси, що П взято з 16-го роділу Євангелії від Луки. Опам'ятовлення ж з Англічанами поширює рантою його світогляд: він ще сміливіше й одважніше втручається в країни, доти заповідні для німецького драматурга, обертається до історії та переказів інших народів, давніх і нових, і в них знаходить багате джерело сюжетів для дальших творів»²⁾.

Абрером, від «найявного перекладання в сценічній формі історичної події чи народньої легенди з захованням лише мірнескладання і вірності основному тексту, зроблено було важливий крок до обдуманого та видержаного характеристики, загальності плану та стрункості його розвитку. Комедії, та масячні фарси Абрера значно слабкіші, хоча виявляють багацько розуму та ознаки безперечного хисту. І на цей драматичний рід англійський театр мав сильний вплив: поява клоуна та Пікельгерінга по трагедії стала необхідною, і сполучення високого з смішним було закопено і в цей повний період німецької драми. «Інтерлюдії та фарси місцевого походження, зміцнені впливом споріднених творів чужоземного письменства, одержують новий розвиток: в тихому доти світі німецького театру здійснюється спочатку дедве тутний, потім все збільшений і зміцнений рух, який несила було скупити і остаточно перетяти всім жаховиськам 30-літньої війни»³⁾.

1) Веселювскій—стор. 187.

2) *ibid.*—стор. 188.

3) *ibid.*—стор. 189.

Впливу англійського театру не уникло єливе жадне письменство Європи, тільки хронологічно вплив цей був різночасний: при різних умовах один народ відчував його раніше, другий пізніше десятиліттями пізніше. В той час, коли англійські трагіки стали давно вже зразками для німецьких драматургів, у Франції царювала псевдо-класична трагедія, так протилежна відродженій драматичній штуні Англії. Але і при цих обставинах ляжено вже було початок тому зближенню театру обох сусідніх народів, що в дні Вольтера уже було зміщено, щоб у першій чверті сучасного (19-го) століття утворити корінний реперту у французькій драмі¹⁾.

«Навування англійського драматичного стилю у світі німецького театру привело з роками до виділення окремого роду творів, зміст яких обірався переважно з числа важливих епізодів давньої та нової історії, обертаючись коло героїчних, гостро видатних осіб: по важливому і підвищеному загальному тону цих творів, за ними змінилась трохи швидко назвисько Haupt- und Staatsactionen».

Але не треба думати, що ці драми мали сюжетом тільки гідних видатних людей. «Всяка видатна особа вже мала приступ у повий вигляд драми: великий привідня, великий король та великий шахрай сходяться тут трохи не на рівних правах»: «по своєму загальному тону ці Haupt- und Staatsactionen слугують антиподами постійно забуттєвій що до себе вчені драмі. Слідкуючи вказівкам засвоєного Германією чужоземного репертуара, вони йдуть ще далі і перойпиті заходи й звичай розвивають в найбільш приступних народному розумінню формах»²⁾: «з часом розвит і цих оригінальних пєс етає все ширше: з повільним впровадженням мандрівних труп на ослі місця, з пристосуванням їх діяльності до окремих міст та владарських столиць, ускладнення етатєсти, горожанства у вачі цих труп одбивається і

1) Вещ.ювскія—4-тор. 190.

2) ibid — стор. 191.

на вишляхетнені їх репертуара; він збувається багатьох окрас, що паросли на ньому через особливе бажання догодити ярмарковій чи взагалі провінціальної публічності та більше клопочеться правдивістю й природністю промов, характерів і становищ¹⁾).

Між иншим «Страницькій, сам автор багатьох Staatsactionen, покликав знов до життя любимого народові Ганса Вурста, вигнав з драм та трагедій комічні межні-дії стороннього змісту і тим чимало сиріив стрункуму та законному відокремленню комедії, як цілком закінченого та самостійного літературного роду, вислюбилиши в той-же час і поважну драму від задержуючих в ній розшит дії вставок. При таких умовах посувалася наперед театральна справа в Германії: кидаючи погляд наперед, ми бачимо новільше умноження драматичних асоціацій, скучення владі в руках досвідних та освічених людей, завершення технічного боку, — виконавця, постанови, декоративної штуки та трудної справи костюміровки, — одно слово, приходимо до тієї межі, де просвіти, прообрадування стають фактами, скарбом нової штуки, те кінець оджилю стіхі зливається з початком нової, де встановлюється міцний початок новому, театру, тому суто-громадянському закладу оживаючої та борячоїся за свободу Європи, що по своєму освітньому та вишляхетуючому значінню складає предмет «справедливих гордоцій сучасної цивілізації». 2)

«На цьому важливому моменті ми й переринаємо наш огляд долі старовинного «атра на Заході» 3) Незалежно від зрозуміння розвитку західної духовної драми, що полегчить нам зрозуміння такої-ж драми на Україні, ми з цього огляду ще маємо такі наслідки: «англійські комедіянти дали нам ключ до зрозуміння оригінального зльвища бродячих актьорських товариств, що розносили по білому світові, навіть в далеку варшавську Польщу та Русь, класичні пієси свого репертуара, як рівно зльсували по-

1) Веселовскій стор. 193.

2) *ibid.* стор. 193—4.

3) *ibid.* стор. 191.

ходження та значіння кохання наших предків жартуна-клоуна... Це наступство наслідків західного літературного руху, одізнених та засвоєних через славянський театр нашою ледве аложеною драмою, цей живущий імпульс, що так часто ворухив дрімлючий світ нашої словесности,—нослугус нам природним переходом до явлення власне-руської театральної старовини¹⁾.

І. Степанко.

(Далі буде).

---

¹⁾ Веселовскій—стор. 194.

О библейско-агадическомъ элементѣ въ извѣстіяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи. ¹⁾

Перехожу засиы къ послѣдней составной части сказанія о путешествіи апостола Андрея по русской землѣ.

Третій отрывокъ разбираемой повѣсти содержитъ *разсказъ о Новгородскихъ баняхъ*. Относительно этого разсказа можно безошибочно сказать, что источникомъ его послужило поразительно сходное съ нимъ описаніе славянскихъ бань, сохранившееся въ 8-мъ отрывкѣ географической компіляціи испанскаго араба Ал-Бекри (XI в.), подъ заглавіемъ: «Книги путей и странъ» ²⁾. Въ означенномъ отрывкѣ (по Константинопольской рукописи) различаются двѣ части. Въ первой изъ нихъ, наиболее важной, содержатся извѣстія о Славянахъ и Руси, сообщенныя отъ имени испанскаго еврея—*Ибраһима-ибн-Якуба Израильянина*, который, сопутствуя, по догадкамъ изслѣдователей ³⁾, епископу Ренемунду, посланному испанскимъ халифомъ Абдеррахманомъ III съ дипломатическимъ порученіемъ къ Императору Оттону I, прибылъ въ Мерзбургъ, лежавшій на границѣ Тюрингін, Саксін и славянской земли, оставался въ этомъ городѣ нѣкоторое время, видѣлъ здѣсь болгарскихъ пословъ, и по возвращеніи своемъ на родину, составилъ описаніе своихъ путешествій по разнымъ странамъ, около 965 г. По второй же части упомянутаго отрывка изъ книги Ал-Бекри извѣстія о славянахъ

¹⁾ Див. № 3.

²⁾ «Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси в Славянахъ», ч. I. Статьи и розысканія А. Кунки и барона В. Ровена. Сиб., 1878 г.

³⁾ *ibid.*, стр. 12--15. 74.

приведены уже отъ лица *Масуди*. Здѣсь-то и положено описаніе славянскихъ бань. Можно допустить, однако, что слова: «Масуди говорить», поставленная въ самомъ началѣ 2-ой части отрывка, относятся собственно только къ непосредственно слѣдующему за ними перечисленію славянскихъ племенъ, но помѣщенное почти въ концѣ отрывка описаніе обычая славявъ париться и хвостаться въ жаркихъ баняхъ взято снова изъ itinerарія Ибрагима. Въ пользу такого предположенія служить, кажется мнѣ, то, что, по свидѣтельству академика А. А. Куника, цитируемое Ал-Бекри отъ имени Масуди извѣстіе о славянахъ не вполнѣ согласуется съ тѣмъ отдѣломъ «Золотыхъ луговъ», въ которомъ идетъ рѣчь о томъ же племени, а что касается описанія славянскихъ бань, то весьма соизнательно заимствовано ли оно изъ «Китаб-ал-Тенбиха» Масуди. ¹⁾ Впрочемъ, принадлежало ли упомянутое описаніе первоначально Масуди, или же еврею Ибрагиму, либо иному автору. — во всякомъ случаѣ, судя по нѣкоторымъ соображеніямъ, о коихъ сказано будетъ ниже, слѣдуетъ признать *очень вѣроятно*, что къ русской письменности оно перешло въ видѣ перевода съ какого-либо иностраннаго языка, сдѣланнаго евреемъ, или лицомъ, знающимъ еврейскій языкъ, при чемъ *несомнѣнно*, что оно, прежде чѣмъ пошло въ Древнюю Лѣтопись на занимаемое имъ въ ней теперь мѣсто, образною составную часть отдельной записи, содержавшей разсказъ Гюряты Роговича (правильнѣе — *Гюри Роговича* ²⁾) о дивахъ и диковинныхъ вѣщахъ, видѣнныхъ и слышанныхъ отрокомъ послѣдняго, отпранившимся «во Днѣпру горѣ» въ Новгородѣ (и Ладогѣ), а оттуда въ Печеру, Югру и Сажюдь, — разсказъ, который и въ цѣломъ своемъ составѣ, вѣроятно, принадлежалъ путешественнику - еврею; да и само имя «Гюря», быть можетъ, только сокращеніе персидскаго у евреевъ имени *Горіонъ или Гуріонъ*. ³⁾

¹⁾ *ib.*, стр. 91.

²⁾ Такъ это имя отчасти и читается въ Россійской Исторіи В. Н. Татищева, II. 169. См. „Историко-крит. изслѣдованіе о новгород. лѣтописяхъ“ І. Савинова. М., 1888 г., стр. 221.

³⁾ Есть сборникъ агадическихкихъ толкованій (мидрашъ) на книгу Экзодъ, составленный въ 8-мъ или 9-мъ в., носящій названіе: „Mid-

Для наглядности я прежде всего сопоставлю параллельно текстъ лѣтописнаго разсказа съ выдержкою изъ повѣстій Ал-Бекри о славянахъ и изъ софѣяхъ.

Лѣтопись.

„И поиде по Дибирю горѣ, и приде въ Слоубини, идеже нынѣ Новогородъ, и видѣ ту люди сущеи, како есть обычай имъ, и како си мыють (въ банѣ), и хвощоты, и удивися имъ... и рече имъ: „дивно видѣхъ въ землѣ Словенскѣ, идущи ми сѣмо: видѣхъ бани древены, и пережуги и (камни) вельми (рамяно) и совлукуться, и будутъ вази, и облѣются квисомъ квислымъ (усниномъ, мытлемъ), и возмутъ на си прутье младое и бють ся сами (и на камне льють воду), и роги си добють: ева слѣзуть лѣ живы и облѣются водою студеною и тако оживуть. И то творитъ во вси дни, не мучима никимже, но сами си мучатъ, а го творитъ не мытву собѣ, но мученье (оловенно собѣ, а не мученье) И слышавше се, дивляхуся“.

(Лавр. Лѣтопись, изд. 1872 г., стр. 7—8 въ скобкахъ указаны варианты изъ другихъ списковъ).

Ал-Бекри.

И не имѣють они (славяне) купалень, но они устраиваютъ собѣ доми изъ дерева и закононачивють щели нѣкоторой матеріей, которая образуется на ихъ дровяныхъ, походитъ на железоватая водной мохъ, и которую они называютъ *рѣкъ*. Она служитъ имъ вмѣсто смолы для ихъ кораблей. Затѣмъ они устраиваютъ очаги изъ камней въ одномъ изъ угловъ его (этого дома) и на самомъ верху прогина очага открываютъ окно для прохода дыма. Когда же оный очагъ раскалится, они закрываютъ это окно и заперываютъ двери дома. — а въ немъ есть резервуары для воды и поливаютъ этой водою раскалившійся очагъ, и поднимаются тогда пары. И въ рукѣ у каждаго изъ нихъ связка сухихъ вѣтвей, которыхъ они приводятъ въ движеніе воздухъ и притягиваютъ его къ собѣ, и тогда открываются ихъ норы и исходятъ каминные изъ ихъ тѣлъ и текутъ отъ нихъ рѣкы. И не остаются ни на одномъ изъ нихъ слѣды дыма или парама. И оны называютъ этотъ доми ал-атбиа.

(Изв. Ал-Бекри, стр. 574.)

Сличая оба приведенные текста, нельзя не замѣтить общаго сходства ихъ содержанія. Отличаются же они другъ отъ друга

гасенъ Abu Gorion“. Русскимъ издѣвателемъ известна вышеупомянутая историко-агадическая книга подъ названіемъ: «Книга Юсупова сына Горіона» (Иерус.-Иосифъ, IX или X. в.).

разитъ только нѣкоторыми варіаціями въ выраженіяхъ. Но такіе различія не трудно себѣ объяснить тѣмъ, что русскій переводчик данаго стривка пль извѣстій Ал-Бекри, какъ сознается и самъ русскій переводчикъ, сдѣлалъ мѣстами лишь конъектурально, гадательно, безъ увѣренности въ правильномъ прочтеніи и пониманіи арабскаго подлинника. Это особенно наглядно обнаруживается въ предложеніи: „и законопачиваютъ щели его (дома) нѣкоторой матеріей, которая образуется на нихъ деревьяхъ, походить на зеленоватый *водной моль* и которую они называютъ *мудж*“.

Но догадкѣ русскаго издателя сочиненія ал-Бекри. въ „*мудж*“ скамывается русское слово *моль*, въ которомъ послѣдній звукъ въ славянской формѣ, безъ сомнѣнія, преобразовался изъ древнѣйшаго звука *ъ*¹⁾. Между тѣмъ легко можетъ статься, что здѣсь рѣчь идетъ вовсе не о моль, а объ упоминаемомъ въ нашемъ лѣтописномъ разсказѣ *мудильномъ камнѣ*, т. е. водѣ, въ которой кипятилась трава *мудина* (что, быть можетъ, по арабской транскрипціи и есть *мудж*) и которую мыслили въ банѣ для истребленія накожныхъ нечистотъ²⁾. Въ такомъ случаѣ вышеозначенное предложеніе получить, конечно, совершенно иной смыслъ. Съ другой же стороны и русскій переводчикъ *мудильнаго* разсказа о баняхъ моль, въ свою очередь, уклонился отъ буквальной передачи подлинника и присочинилъ что либо отъ себя лично. Таковыми добавленіемъ противъ оригинала я считаю послѣднее предложеніе: „а то творять по вся дни, не мучими пикимже, но сами ся мучать, а то творять не мытву себѣ, по мучоше (не ховенье себѣ, а мученье“). Разбирая эти фразы, нельзя не замѣтить сразу ихъ еврейскаго происхожденія. Такъ, фраза: „и то творять по вся дни“ (т. е. постоянно, а не—всякій день, какъ понимаютъ эти слова мистр. Платонъ) составляетъ дословный переводъ еврейскаго сочетанія: *kaska jasn kal ka-jamim*,—которое не встрѣчается въ такомъ видѣ въ Библии, но читается мно-

1) I. с., стр. 112, примѣч. 1.

2) См. Словарь церк. и рус. яз. Акад. Наукъ.

покрайно въ книгѣ: „Га-Янаръ“, между прочимъ, въ описаніи беззаконій Содомитянъ. послужившемъ образцомъ для русской повѣсти о судѣ Шемяки¹⁾. Фраза же: „а то творить не новенье себѣ, а мученье“ показываетъ свойственную преимущественно еврейской письменности манеру подбирать, для красоты и выразительности слога, рифмы, состоящія изъ двухъ созвучныхъ словъ, изъ коихъ одно выражаетъ понятіе, совершенно противоположное понятію, выражаемому другимъ словомъ. Такого рода рифмы и аллитераціи встрѣчаются уже и въ Библии. Для примѣра, укажу на книгу пророка Исаи, V, 7: „И ждаль Онъ правосудія (*mischpàth*), но вотъ кровопролитіе (*mischpàch*), ждаль правды (*zedàka*) и вотъ—воплъ (*zedàka*)“. Отсюда позволительно сдѣлать выводъ, что и русскій переводъ помѣщенного въ Начальной Лѣтописи разсказа о баняхъ, прошелъ, какъ замѣчено мною выше, чрезъ руки еврея, или, по меньшей мѣрѣ, лица свѣдущаго въ еврейской письменности²⁾.

Теперь мнѣ предстаетъ еще исправить, такъ сказать, отрывокъ о баняхъ въ надлежащее мѣсто лѣтописнаго свода, откуда онъ былъ вынутъ по недомыслию переписчика, а именно—въ разсказъ Гюраты, вѣрнѣе, Гурин (Гуріона или Горіона) о Югрѣ.

Вотъ въ какомъ видѣ долженъ быть возобновленъ, по моему, текстъ этого разсказа.³⁾

¹⁾ См. *Стефанъ-га-Итаръ*, Варшава, 1876 г., стр. 33, строка 10. сверху, и статью академика *Сургановича*: „Повѣсть о судѣ Шемяки“ въ Сборникѣ 2-го Отдѣла. Акад. Н. 1873 г., т. X. № 6.

²⁾ Мнѣ могутъ, пожалуй, возразить, что видъ рифмы и аллитераціи, подобная тѣмъ, о коихъ сказано мною въ текстѣ, встрѣчаются, напр., и въ Словѣ Давида Заточника (Переславль-Гореславль, Лача-плачь). Но само это Слово Давида не состояло-ли въ близкомъ отношеніи къ еврейской литературѣ? Для утвердительнаго отвѣта на сей вопросъ имѣется немало данныхъ, наложеніе которыхъ здѣсь, конечно, неумѣстно.

³⁾ Объясненіе типографскихъ знаковъ, употребленныхъ при изложеніи нижеслѣдующаго текста разсказа: 1) многоточіе означать,

«Се же хощю сказати, яже слынахъ преже сихъ 1 лѣтъ, яже сказа ми Гюря Торговиць Новгородецъ, глаголя сице: „яко послахъ отроку свой въ... люди, яже суть дань дающе Новгороду.

[И поиде по Дибирю горѣ, и приде к Слоубни, идеже имѣхъ Новгородъ, и видѣ ту люди сущая, како есть обычай имъ, и како ся мыслитъ (въ банѣ)... (и отиде отъ а)] [Печору; и пришедшу отроку моему къ нимъ], и рече имъ: дивно видѣхъ в землѣ Словенствѣ, идущю ми стѣмо: видѣхъ бани древоны... и т. д. до словъ, включительно: „и то творять не жовеныя собѣ, а мужские. И слышавше се... дваляхуса].

А отгуга иде въ Югру. Югра же людье есть языкъ имѣи и собѣять въ савонды на полуночныхъ странахъ. Югра же рекона отроку моему: дивно мы находихомъ чюдю, его же имѣмы слынали преже сихъ лѣтъ, и се третью лѣто нача быти: суть горы задуче въ луку моря и т. д.

-Мнѣ же реконо къ Гюрягѣ: «си суть людье заклечании Александромъ Македонскимъ царемъ, якоже сказаетъ о нихъ Меодий Паргарійский, глаголя и пр.“—до словъ: „по мы на предияя извратимся, якоже бихомъ преже глаголахъ“. 1)

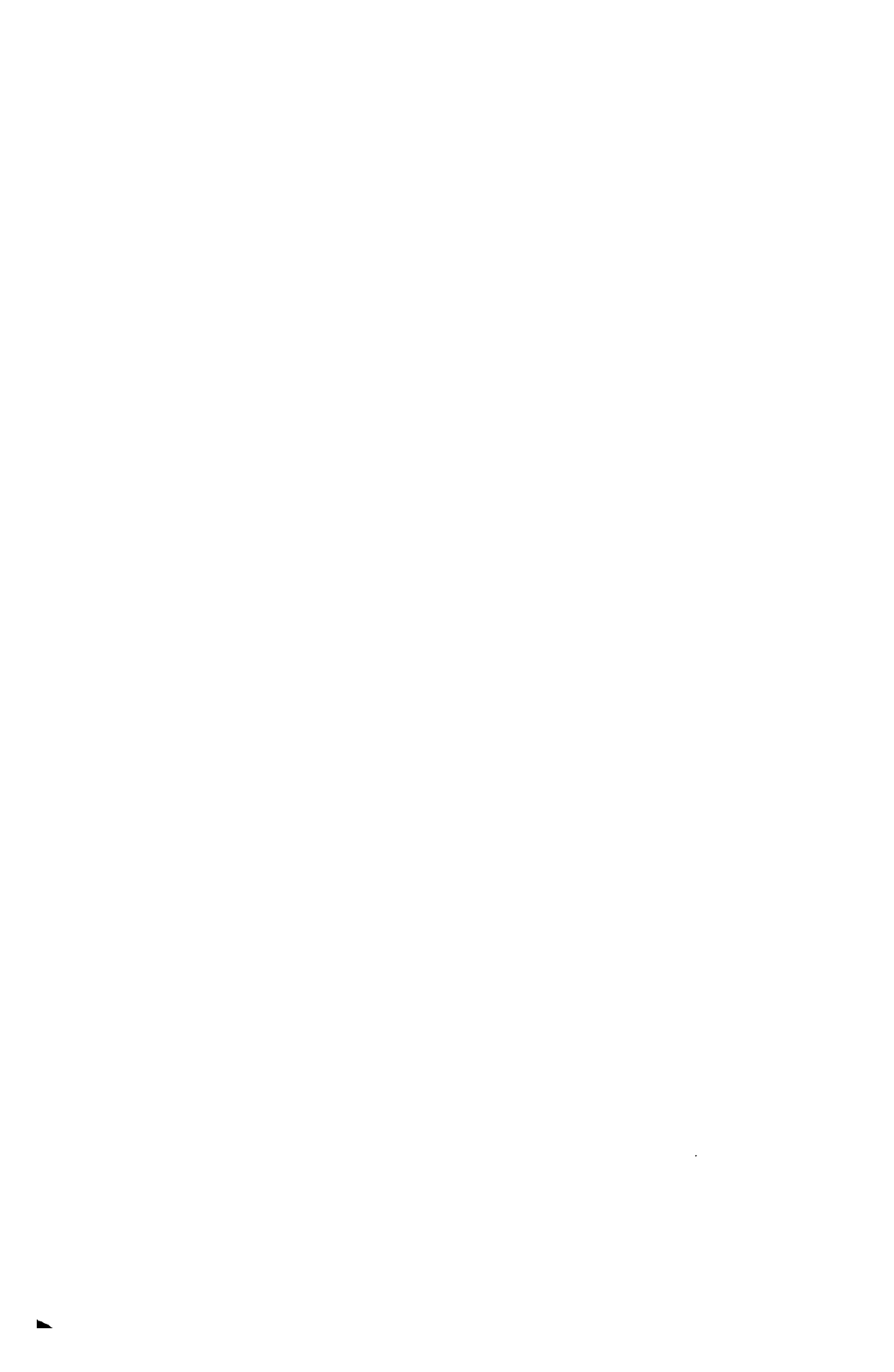
Таковъ былъ, по моему, первообразный текстъ разсказа Гюряты.

Остается мнѣ, въ заключеніе, предстанити два объяснительныхъ къ сему тексту замѣчанія.

1) Основываясь на начальныхъ словахъ разсказа: «Се же хощю сказати, яже слынахъ... яже сказа ми Гюря Торговиць, Новгородецъ», иные находили, что лѣтописецъ слышалъ разсказъ о Югрѣ отъ самого Гюряты. Профессоръ же Вестужевъ-Рюмнинъ полагае, что разсказъ заимствованъ составителемъ лѣтописи изъ неименнаго источника Новгородскаго происхожденія, гдѣ уже написано было: «се же хощю сказати» и т. д. Тотъ же наслѣ-

что въ данномъ мѣстѣ вынуждены мною одно или нѣсколько словъ: 2) прямыми скобками обведены слова, перенесенныя изъ одного мѣста въ другое, а полукруглыми — слова, отпечатанныя курсивомъ и дополченныя мною по догадкѣ.

дователь сблизжалъ съ разсказомъ Гюрята помѣщенное въ Ипатьевскомъ спискѣ лѣтописи. подъ 6622 годомъ, сказаніе о стеклянныхъ глазкахъ, падающихъ съ неба въ Лалогѣ.—находя что оба эти сказанія, быть можетъ, нѣкогда составили одно цѣлое¹⁾. Но съ своей стороны я укажу на то, что въ Талмудѣ, отъ имени рабби *Баръ-баръ-Хана*, приводится цѣлый рядъ разсказовъ о различныхъ дѣлахъ и чудесныхъ явленіяхъ, видѣнныхъ и слышанныхъ послѣднимъ во время его странствованій въ далекихъ пустынныхъ краяхъ, каковыя разсказы болѣею частью начинаются словами: «сказалъ мнѣ нѣкій (арабскій) торговецъ»²⁾. Въ виду сего, представляется нѣроятнымъ, что все вообще сказаніе о Юрѣ перешло въ лѣтопись изъ сочиненія какого-нибудь путешественника — еврея, который вычитанныя имъ свѣдѣнія о чудесахъ у далекихъ сѣверныхъ народовъ выдавалъ за сообщенія ему нѣкимъ купцомъ Гуріею, и что это сказаніе лѣтописецъ дополнилъ отъ себя выдержкою изъ помѣщенныхъ въ Хронографѣхъ отрывковъ изъ «Откровенія о царствіи народовъ», посвящаго имя Мемоція Патарскаго (ум. въ 310 г.) по ученымъ приписываемаго св. Меоодию, патриарху Константинопольскому.³⁾ Что же касается названія Гурій Торговича «Новгородцемъ», то оно, полагаю, нисколько не служитъ доказательствомъ, что разсказъ, о коемъ ведется теперь рѣчь, возникъ на почвѣ новгородскихъ преданій. Подъ «Новгородцемъ», слѣдуетъ, и думаю, разумѣть здѣсь не непременно жителя, либо уроженца, новгородской области, а купца, гостя (безотносительно къ его національности), торгующаго новгородскими товарами, или ѣздящаго въ Новгородъ по дѣламъ торговли, подобно тому, какъ названіе Суражанъ было усвоено и за русскими людьми, которые вели торговлю суражскими или суров-

¹⁾ См. Бестужева-Рюмина: «О составѣ рус. лѣтоп.», стр. 78—9; ср. А. Н. Маркевича: О лѣтописяхъ, вып. I, стр. 161.

²⁾ Талмудъ Вавил., трактатъ. Бана-Батра, л. 73 и 74.

³⁾ См. Сахарова: «Эсхатологическія сочиненія и сказанія въ древне-русской письменности». Туль., 1879 г., стр. 97—98.

скини товарами¹⁾. А что оно такъ, въ этомъ можно убѣдиться изъ помѣщеннаго въ Ипат. Лѣтописи, подъ 1289 г., описанія погребенія князя Владиміра Васильковича Галицкаго: «И тако плакавшеся надъ нимъ все множество Володимерцевъ, мужи и жены и дѣти, Нѣмци, и Сурожицѣ, и Новгородци, и Жидове плакахуся, аки и во изытье Нерусалиму»... Изъ этого мѣста Лѣтописи явствуетъ, что о Сурожицахъ и Новгородцахъ говорится, какъ о жителяхъ Владиміра (Володимерцахъ), а не Сурожа и Новгорода. Такимъ образомъ: принимая во вниманіе что, по словамъ разсказа, отрокъ Гюраты, отпраившись къ сѣвернымъ народамъ, поѣхалъ по Диѣриу вверхъ, слѣдуетъ заключить, что трактуемое сказаніе написано не въ Новгородѣ, а скорѣе всего гдѣ-нибудь на югѣ Россіи, гдѣ издавна жили во множествѣ евреи.

2) Далѣе, въ параллель разсказу Югры о народахъ, затворенныхъ между высокими горами, въ коихъ происходитъ постоянный «кличъ и говоръ и сѣкутъ гору, хотище высѣнися», можно привести разсказъ, сохранившійся въ книгѣ «Цроръ га-моръ» раввина Авраама Сабэ—слѣдующаго содержания: «Въ комментарий р. *Логсиби Кимхи* (писателя XII в.) на книги послѣднихъ пророковъ я прочиталъ, что онъ (Кимхи) видѣлъ одну книгу, гдѣ написано, что Александръ Македонскій затворилъ Гога и Магога между великими и высокими горами, изъ которыхъ есть выходъ только въ одномъ мѣстѣ. На этомъ то мѣстѣ онъ (Александръ) соорудилъ крѣпкое зданіе съ желѣзными стѣнами, такъ, чтобы тѣ (затворенные народы) не могли выйти оттуда. И на тѣхъ стѣнахъ онъ поставилъ сдѣланныхъ съ большимъ искусствомъ желѣзныхъ людей, которые безпрерывно ударяютъ въ стѣны молотами и сѣкирами, для того, чтобы люди, находящіеся внутри, разумѣли, что вѣчно строить и укрѣпляютъ стѣны, съ цѣлью не давать тѣмъ людямъ выйти»²⁾. Изъ этого можно видѣть, что преданіе о за-

¹⁾ См. В. Г. Васильевскаго: «Русско-визант. изслѣдованія», Ввод. въ житіе св. Стеф. Суражскаго, стр. ССХІІ.

²⁾ См. въ „Сборникѣ статей по еврейской исторіи и литературы“ вым. I, Сиб., 1866 г., замѣтки А. Я. Гаркави къ статьѣ Оршанскаго: „Талмудъ сказанія объ Ал. Макед.“, стр. 26—27.

11-11-11

11-11-11

11-11-11

ключевыхъ Александромъ народахъ,—о которомъ изъ еврейскихъ авторовъ упоминаеть еще Иосифъ Флавій, ¹⁾ идревле обращалось между евреями,—тѣмъ опять-таки подтверждается мысль о вѣроятности еврейскаго происхожденія всего, вообще, разсказа Гюриты.

2. Преданіе о Кіевѣ

Въ непосредственномъ соедѣствіи съ сказаніемъ объ ан. Андрѣ въ Лѣтописи помѣщена повѣсть объ основаніи Кіева тремя братьями, изъ которыхъ старшій Кій, какъ ошибочно, по словамъ лѣтописца, полагають несвѣдущіе люди, былъ будто бы перемышлякомъ съ противоположной стороны Дунаю, но на самомъ дѣлѣ княжилъ надъ своимъ племенемъ, ходилъ въ Царьградъ, гдѣ удостоился особыхъ почестей отъ цари, затѣмъ ходилъ къ Дунаю и срубилъ (построилъ) тамъ маленькій городъ, навѣстный и понынѣ у Дунайцевъ подъ именемъ «Кіевецъ», гдѣ хотѣлъ было поселиться съ своимъ родомъ, но мѣстные жители не допустили его осуществить свое намѣреніе, почему онъ и возвратился въ свой градъ Кіевъ, гдѣ векорѣ какъ онъ, такъ и его братья и сестры, скончались ²⁾.

Любопытно ознакомиться со взглядами историковъ на эту повѣсть.

По мнѣнію *Шафарика*, она домашнее преданіе, дошедшее до Нестора изъ *тысячл. Погодинъ*, указывая, что въ самой Лѣтописи приводятся два преданія о Кіѣ. «какъ будто предметы спора»,—считаетъ второе—о хожденіи Кія в Царьградъ—неоспоримымъ, дошедшимъ до лѣтописца на *письмѣ*. ³⁾ *Средневѣскій* считать это второе преданіе занесеннымъ изъ Болгаріи. ⁴⁾ *Доблинъ*.

¹⁾ Ср. А. И. Гаркави: «Изданныя версія романа объ Александрѣ». Спб., 1892 г., стр. 2.

²⁾ Лавр. лѣтопись, стр. 8—9.

³⁾ См. Погодинъ, «Лекціи», I, 162.

⁴⁾ См. Маркевичъ: «О лѣтописяхъ». I, 150.

признами оба повѣданія мѣстными, кіевскими, дають нмъ слѣдующее объясненіе: «Преданіе о первомъ челоувѣкѣ Кіева, говоритъ оны, справедливо раздѣляетъ въ немъ перевозника на тотъ берегъ, и къ Касіюю отъ западныхъ земель, и къ Царьграду отъ наняыхъ верхнихъ земель. Въ этомъ смыслѣ, какъ перевозникъ, Кіевъ пріобрѣтаетъ особое значеніе для древне-русской жизни вообще. Оны является главнѣйшимъ посредникомъ торговыхъ сношеній Сѣвера съ Югомъ и Запада съ Востокомъ... и свободно отворяетъ ворота нмъ всей русской земли въ самый Царьградъ», или, какъ выразился въ другомъ мѣстѣ тотъ же писатель, «ны качества посредника.—всегда были принимаемы въ Царьградѣ съ немалю почестью». ¹⁾ В. Г. Васильевскій въ своемъ важномъ трудѣ: «Русско-Византійская послѣдованія» ²⁾ склоняетъ, если не ошибаюсь, признавать за стариннымъ мѣстнымъ преданіемъ о хожденіи Кія Царьграду полную историческую достовѣрность. Что же касается разказа дѣтониса о построеніи Кіева на Дунаѣ городка, именуемаго у Дунайцевъ и доселѣ Кіевномъ, то В. Г. Васильевскій въ другой, гораздо болѣе ранней своей работѣ ³⁾ замѣтитъ, что извѣстіе это, вѣроятно, сложилось въ началѣ XII вѣка, потому, что въ то время въ Подунайской области, дѣйствительно, былъ городокъ Кій—Кіюв.—какъ это видно изъ одного греческаго географическаго словаря XII вѣка, гдѣ указанъ такой городъ въ Малой Азіи, а потомъ прибавлено, что и въ Мизіи (Болгаріи) существуетъ одноименный городъ. Къ этому замѣчанію П. П. Барсовъ присовокупилъ отъ себя, что и до сей поры въ области нижняго Дуная есть нѣсколько мѣстностей съ подобнозвучащими наименованіями: Кыпенн, Кіора, Кіотра ⁴⁾.

¹⁾ См. рецензію проф. Колларевскаго на «Исторію русской жизни» Забѣлина въ Кіев. Унив. Изв. за 1880 г. № 11, стр. 169—170.

²⁾ Изтонисъ занятій Археогр. Комисіи 1893 г., стр. СXXXVII.

³⁾ «Византия и Печенѣги» Ж. М. П. Пр. за 1872 г., Дек., стр. 301. Ср. П. П. Барсова: «Очерки рус. истор. географіи. 1885 г., стр. 260.

⁴⁾ См. П. П. Барсова. I с.

Таковы взгляды и сужденія авторитетныхъ представителей науки на лѣтописную повѣсть о первыхъ основателяхъ Кіева. Приходится сожалѣть, однако, что ни одинъ изъ названныхъ ученыхъ, ни кто-либо другой, не потрудились сплестти до критическаго разбора и объясненія самого текста трактуемой повѣсти, представляющагося въ томъ видѣ, какъ она положена въ древнихъ и болѣе позднихъ спискахъ лѣтописи, лишеннымъ всякаго человѣческаго смысла. Такъ, напр., возьмемъ хоть грамматическое предложеніе, которымъ начинается наша повѣсть: «Подем(?) же живнемъ оубѣ и володѣюнемъ роды свои, иже и до сее братьѣ (какой это братьѣ?) бяху Поляне, и живяху кождо съ своимъ родомъ и на своихъ мѣстѣхъ, владѣюще кождо родомъ своимъ». ¹⁾ По поводу этого мѣста Погодинъ выражаетъ свое удивленіе, что Несторъ, не сказавъ еще ни слова о Кіѣ съ братьями, говорить уже прямо: «иже и до сее братьѣ». Отсюда Погодинъ заключаетъ, что все это мѣсто, «ясно принадлежитъ не Нестору, а заимствовано имъ откуда нибудь». ²⁾ Но мнѣ кажется, что для всякаго гараздо яснаго, что переписчикъ, по своему обыкновенію, и тутъ нанудалъ, передвинувъ «на передняя» фразу, которую слѣдовало «вписать въ задняя». Или остановившася на слѣдующемъ мѣстѣ: «и бяхе около града дѣвъ и боръ великъ, и бяху долина зѣбрь: бяху мужи *мудри и смислени* и нарицахуся Поляне. Отъ нихъ же суть Поляне въ Кіевѣ и до сего дне. Бяху же тогда погани, жруще озеромъ и колодземъ и роуцѣнемъ, якоже и *и прочіи погани*» ³⁾ Съ перваго же взгляда на эту тираду замѣтно, что предъ нами только наборъ словъ, не дающихъ никакой опредѣленной связаной мысли. Притомъ же, развѣ можно допустить, чтобы составитель лѣтописнаго свода, кто бы онъ ни былъ, Несторъ ли, Сильвестръ ли, или иное лицо, — величалъ «поганихъ» «мужами мудрыми», тогда какъ въ другихъ мѣстахъ лѣтописи, воз-

¹⁾ Лавр., стр. 8, строки 7—10.

²⁾ Настѣд., замѣч. къ лекціи, II, 359, прим.

³⁾ Соф. Яз. (И. С. Р. Л., V, 81). Тоже и въ некоторыхъ другихъ спискахъ.

дѣ, гдѣ только стоять «погани», тамъ постоянно встрѣтите рядышкомъ эпитеты: «и невѣголоси». Не менѣе странно, что Лѣтописецъ счесть должномъ опровергать мнѣніе невѣждъ, будто Кій былъ перевозникомъ, — указывая, что, если бы это было такъ, то не ходилъ бы тотъ въ Царьградъ и не княжилъ бы надъ своимъ родомъ, а между тѣмъ Лѣтописатель въ то же время аттестуетъ и Кія, и его братьевъ, какъ звѣролововъ. Неужели же ремесло звѣролова неизмѣримо почетнѣе знатнѣй перевозника?

Въ виду такихъ бьющихся въ глаза несообразностей, представляемыхъ текстомъ нашей повѣсти, можно, не рискуя ошибиться, заключить, что послѣдній испорченъ былъ переписчиками. Для реставраціи же подлинника надлежитъ сопоставить содержаніе повѣсти съ еврейскимъ ея прототиномъ.

Дѣлю вотъ въ чемъ.

Въ упомянутой уже мною выше книгѣ историко-агадическаго содержанія, подъ заглавіемъ „serpher ha-jaschar“ (книга праведнаго, или книга праведная) наложено родословіе потомковъ трехъ сыновей Ноевыхъ: Сима, Хама и Иафета, по ихъ происхожденію, племенному родству и мѣстамъ поселенія, — составленное преимущественно по Пятикнижію (Быт., гл. 10), но съ значительными видоизмѣненіями и дополненіями. Этотъ генеалогическій очеркъ заканчивается такъ: „И сыны Арама (младшаго сына Сима) поили также и построили для себя городъ, назвавъ его Уць, по имени старшаго своего брата, и поселились тамъ: это земля Уць *до сего дня*. И было, во второй годъ послѣ столбовскрушенія и вышетъ человекъ изъ земли Шиневин, изъ дома Асара, по имени Бела и отправился (съ цѣлью) поселиться самому съ домою своимъ, гдѣ только удастся (гдѣ случится). И пришли они до (мѣста) противъ городовъ окрестности, насупротивъ Содома, и сѣли тамъ. И всталъ тотъ человекъ и построилъ *малый городъ*, назвавъ его своимъ именемъ „Бела“: это—земля Царь (Сигоръ) *до сего дня*. Вотъ всѣ племена сыновей Сима, по языкамъ и городамъ ихъ, распространившіеся по землѣ послѣ столба. Каждая же отдѣльная область, каждый отдѣльный городъ и каждое отдѣльное племя изъ племенъ сыновей Ноя *по-*

строили посты свои для себя много городовъ, и воцарили надъ собою цари, которые владѣли ими. Такъ творятъ всѣ роды сыновей Ноевыхъ во всѣхъ¹⁾.

Приведеннымъ отрывкомъ легко объяснить происхожденіе сказанія о Кіѣ и его братьяхъ. Составителю лѣтописи предстояло изобразить повѣсть о томъ, «кто въ Киевѣ нача перше княжити, и откуда Руская земля стала есть»? Но гдѣ раздобыть фактическія данныя для такой повѣсти? Откуда почерпнуть свѣдѣнія о первобытныхъ временахъ русской (Кіевской) исторической жизни? Выручила лѣтописца «Книга праведная». Раскрывъ эту книгу, лѣтописецъ нашелъ, что сыны *Шема* (*Schem* значить: имя, слово, слава) разсѣлились по разнымъ мѣстамъ отдѣльными племенами, изъ коихъ каждое управлялось поставленнымъ имъ надъ собою царемъ. А такъ какъ намъ хронистъ знаетъ, что *Поляне* (Кіевы суть славяне («сущи отъ рода *Словѣнска*)), то онъ вполне вправе былъ заключить, что они, Кіевы, какъ сыны *Славы*, какъ *Славяне*, безъ сомнѣнія, «творили» то самое, что и всѣ сыны *Шема* (*Сима*). Затѣмъ, вычитавъ изъ «*Сеферъ-га-Яшара*», что *Семиты* (*вне-schem*, сыны *Славы*), какъ и всѣ вообще потомки *Ноевы*, строили города, которые называли своими именами или же по именамъ старѣйшихъ своихъ братьевъ, — лѣтописецъ сообразилъ, что и Кіевскія урочища навѣрно получили свои названія отъ ихъ первоначальныхъ обитателей. Далѣе, въ виду повѣствованія «*Сеферъ-га-Яшара*» о томъ, что ивскій человекъ, племенъ *Бела*, поселился съ родомъ своимъ противъ городовъ окрестности, гдѣ и построилъ маленькій городъ, называемый и до сего дня по имени его строителя, — лѣтописецъ умозаключилъ, что и существующее въ окрестности *Кіева*, — на лѣвомъ берегу *Днѣпра*, — населенное мѣсто, называвшееся и во время составленія лѣтописи *Городкомъ*²⁾, построено ивкѣмъ ивнмъ, какъ тѣмъ

1) «*Сеферъ-Га-Яшаръ*». Варшава. 1876 г. Отдѣлъ *Нитосиния* «*Ной*», стр. 18—19.

2) Ся. Н. П. Барсова. *op. cit.*, стр. 113.

же Кіємъ, во имя котораго названъ Кіевъ— «градъ великъ» и отъ котораго маленькій городъ (Городокъ) получило также свое наименование «Кіевецъ». Наностѣдокъ, зная изъ Пятюннижиа (Быт. 36. 32—33) и Параллеломена (I, 13, 14), что тезка упомяну- таго Бети царствовалъ въ землѣ Эдома (прежде воцареніи царя у сыновъ Параллелихъ), и что о немъ библейская исторія не сообщаетъ ничего больше, кромѣ того, что онъ жилъ-былъ и скончался, а по немъ воцарился Ювань, по смерти коего воца- рился Хунамъ и т. д.,—нашъ лѣтописецъ весьма резко раз- суждаетъ, что и ему позволительно сказать о Кіѣ только то, что послѣдній, дескать, княжилъ въ своемъ родѣ, построилъ Горо- докъ и совершилъ «все земное»,—приказалъ намъ долго жить.

Такимъ образомъ безошибочно можно утверждать, что пер- вообразный текстъ нашей повѣсти гласилъ такъ¹⁾:

«Подемъ (Полянью), по явк. сл.: Словенюмъ, живимъ особѣ и володѣющимъ роды своимъ..., и живиху каждо съ своимъ родомъ на своихъ мѣстѣхъ, каждо владѣюще родомъ своимъ».

«И быша три брата: одному имя Кій, а другому Щекъ, а третьему Хоривъ, и сестра ихъ Либедь, Кій сѣдаше на Горѣ [надъ рѣкою Давиромъ], а Щокъ сѣдаше на [другой] горѣ, идже нынѣ зовется Щеконица, а Хоривъ на третьей горѣ, отъ него же прозвася Хорни- ница, и створиша градъ во имя брата своего старѣйшаго и нарекоша имя ему Кіевъ. [Отъ нихъ же суть Кіеве, иже до сего браньхъ блгу Польне].

«Сей Кій князаше въ родѣ своемъ и... възлюбѣ мѣсто [на той странѣ]²⁾ (жс. Давира) и срубѣ градокъ мать [— Кіевецъ]—сже и до нынѣ [вар.: до сего дня] наричють Городине и хотяше съети съ родомъ своимъ, и не даша ему ту живущи. Кіеви (вар.: Кію) же, пришедши въ свой градъ Кіевъ, ту живуть свой скопча, и братья его Щекъ, и Хоривъ, и сестра ихъ Либедь ту скончавася».

¹⁾ И привожу текстъ по Лаврент. сл. съ разночтвеніями, указанными въ «Сводной Лѣтописи», изд. Л. П. Лейбовича, Спб. 1876 г. стр. 6—7.

²⁾ См. Лейбовича «Сводная Лѣтопись»: стр. 6. прим. 16.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

Наъ положеннаго въ такомъ видѣ текста нашей повѣсти само собою уже обнаруживается, что слова и фразы, не укладывающіяся въ очерченныя здѣсь рамки его, составляютъ поддѣланную, чуждую его содержанию, приписку, занесенную изъ разныхъ другихъ мѣстъ лѣтописнаго сборника.

И дѣйствительно: а) сочетанія: 1) «Кий есть перевозникъ былъ», 2) «У Кіева бо бине перевозъ тогда съ оной стороны Дѣпра» и 3) «и бине около града лѣсъ и боръ великъ» — должны быть отнесены къ вышеупомянутому лѣтописному извѣстію о прибытіи Древлянскихъ пословъ къ великой княгинѣ Ольгѣ. А именно: послѣ фразы: «и присташа (послы) подъ Боричевымъ въ лоды»¹⁾ нужно прибавить: [«бо бине около града Кіева лѣсъ и боръ великъ»²⁾, и у Кіева бине тогда перевозъ (варианты: перевозъ на Кіевъ. Кий есть (или у Кіи) перевозникъ былъ съ оной стороны Дѣпра)³⁾ Градь же бѣ Кіевъ, идеже естъ нынѣ дворъ Гордятичь и Никифоровъ», и проч.⁴⁾

Смысль возстановленнаго въ такомъ видѣ лѣтописнаго свѣдѣтельства легко понятенъ. Сочинитель повѣсти желалъ пояснить, чего ради урочище, соединявшее Подолье съ Горою, на которой расположенъ былъ градъ Кіевъ, называлось «Боричевымъ» или «Боричевымъ оувозомъ». 5) Названіе это, поясняетъ сказатель, произошло оттого, что въ старину около града Кіева былъ густой боръ (отсюда «Боричевъ») и существовалъ перевозъ (отсюда «вавозъ») съ той стороны Дѣпра.

б) Фразы: «и бяху ловяща звѣрь», равно какъ добавленная чрезъ нѣсколько строкъ въ нѣкоторыхъ болѣе позднихъ свѣдѣніяхъ слова: «Бяху же тогда погани, жруще езеромъ и кладземъ и роценіемъ», должны быть перенесены въ сказаніе о нравахъ и обычаяхъ Древлянъ, Радимичей, Вятичей и Сѣверянъ⁶⁾.

1) Лавр. стр. 54.

2) *ibid* стр. 8, строка 1 снизу.

3) *ibid*, стр. 9, строки 3 и 4, сверху.

4) Лавр., стр. 54.

5) Лавр., стр. 8, ст. 12 сверху.

6) Лавр., стр. 12—13.

в) Выраженіе: «*бяху мужи* (послѣдняго слова нѣтъ въ Радзив. и Акд. спискахъ) мудри и смыслени» должно быть помѣщено въ разсказъ о заплтїи Кїева Аскольдомъ и Диромъ, начинающійся: «И биста у него *два мужа* не племени его, но боирна»¹⁾. Здѣсь-то приписаны были, вѣроятно, на поляхъ варианты: яв.: «и биста» — и «бяху», а послѣ реченїя «мужа» — слова: «мудри и смыслени».

г) Слова: «Ии же не свѣдуще (по нѣкот. св.: не вѣдуще), рекоша, яко... тѣмъ глаголаху... Аще бо бы... то не бы» — выдернуты изъ лѣтописнаго сказанїя о пашествїи половецкаго князя Болжака на монастырь Печерскїй. — каковое сказанїе дополнено замѣтованїемъ изъ Слова «о царствїи народовъ», усваиваемаго обыкновенно Методїю Патарскому, а на самомъ дѣлѣ написаннаго св. Методїемъ-исповѣдникомъ, патріархомъ Константинопольскимъ (9 го ст.²⁾, разсужденїемъ о происхожденїи Половцевъ, какъ родственныхъ нечестивымъ племенамъ, заклечаннымъ въ горы Александромъ Македонскимъ, и связано съ вышеназложеннымъ мною разсказомъ Гуриты Роговича (правильнѣе, Гюри Торювича) о Новгородскихъ баняхъ и другихъ дивныхъ чудесахъ: «*и тѣмъ глаголаху*: гдѣ есть Богъ ихъ, да поможеть имъ..., *не вѣдуще*, яко Богъ кажесть (сказишь) рабы своя»³⁾... Ишли бо суть (вар. *аще ли бо*) ихъ колѣны 4... *Друзи же глаголютъ*: сыны Амоновы: се же *нѣсть тако*⁴⁾. (Означенное сказанїе, помѣщенное въ лѣтописномъ сводѣ подъ 1096 г., составляетъ, какъ справедливо замѣтилъ проф. Вестужевъ-Рюминъ, очевидно, особую повѣсть и является какою-то вставкою⁵⁾). Поэтому не лишено вѣроятїя, что сираицкїя лѣтописнаго сборника, пользовавшійся упомянутою повѣстїю для воспроизведенїя раз-

¹⁾ Лавр., стр. 19—20.

²⁾ См. проф. В. Сахарова: «Декалогическія сочиненїя и сказанїя». Тула, 1879 г., стр. 98.

³⁾ Лавр., стр. 225.

⁴⁾ Лавр., стр. 226.

⁵⁾ О составѣ рус. лѣтописей, стр. 13.

Vertical line of noise or artifacts on the left side of the page.

скади Гурлы. «*вероятно*», но невозможно, въ вся же вышеуказанныя отдѣльныя слова, пытались наъ къ сказанію «о ставіи Кіева».

д) Что касается выраженій: «сходить Парочурочу... и приходившу ему въ парю, якоже сказати, яко велику честь прияти отъ паря, при которомъ приходилъ парю и сидуру же ему швати, приде къ Дунаеву», — то эти выраженія, какъ выше уже объяснено выше, всецѣло относятся къ сказанію о ничтожномъ путешествіи апостола Андрея, а къ дѣйствительности о странствованіяхъ св. Меодія, славянскаго первоучителя.

е) Наконецъ, слова: «еже и до нынѣ наричють Дунайци» должны быть перенесены въ сегментъ, помѣщенный въ дошедшей къ намъ рукописи Лаврент. Пѣтоси на слѣдующее (8-е) листѣ и начинающіеся: «слювѣнску же языку, яко же рекохомъ живущю на Дунаи, придоша отъ Скуфы, рекше отъ Болгаръ, рекоми Болгаре, и сѣдоша юо Дунаеви, насильница Слювѣномъ быша». Здѣсь-то въ концѣ, безъ сомнѣнія, и стояли первоначально слова: «еже и до нынѣ наричють ся Дунайци (т. е. Болгаре Дунайскіе)».

И такъ, по очищеніи текста разбираемаго сегмента о началѣ Кіева отъ прилетенныхъ къ нему чуждыхъ пришельцевъ, обнаруживается, повторю, что на самомъ дѣлѣ не существовало вовсе никакого преданія, дошедшаго будто-бы въ пѣсняхъ, либо въ нисѣхъ, прозою, о нѣкоемъ Кіѣ, по одной версіи — перевозникѣ по Днѣпру, а по другой — ходившемъ къ Царьградъ, гдѣ былъ прияти съ честію греческихъ императоровъ, и на обратномъ пути построившемъ небывалый городокъ Кіевецъ гдѣ-то на Дунаѣ, а несь рассказъ о первыхъ основателяхъ матери русскихъ городовъ чистѣйшій вымыселъ книжника, сочиненный въ подражаніе книгѣ «*Serpier na-jasnat*».

3. О хазарской дани.

Въ близкомъ сосѣдствѣ съ разсмотрѣннымъ сказаніемъ стоитъ сегментъ, трактующій о нравахъ и обычаяхъ полянъ, древлянъ,

радимичей, вятичей и сѣверитъ, поднавшихъ подьяническую зависимость отъ хозарь. ¹⁾ Еврейскіе источники этого сегмента (Талмудъ и опять-таки «Сефоръ га-Ишаръ») мною уже указаны подробно въ журналѣ «Вѣстникъ Права», ²⁾ а потому, не останавливаясь болѣе на сѣвѣрномъ сегментѣ, обратюсь къ слѣдующему, по порядку, мѣсту древней лѣтописи, гдѣ говорится объ обложеніи хозарами полянъ и дреклянъ данью. Текстъ этого мѣста, по предварительномъ его исправленіи посредствомъ слпченія разныхъ списковъ и перестановки нѣкоторыхъ словъ, представляется въ такомъ видѣ:

«Но сихъ же лѣтѣхъ, по смерти братьѣ сѣи, быша обидимы поляне дрекляны и ильми окольными ³⁾. И наидоша я козарѣ, сѣдѣющая на горахъ. (вар.: на горахъ надъ рѣкою Дигѣирьскою ⁴⁾. И рѣша козарѣ: «илатите намъ дань». Съдумавшиже поляне и вѣдѣша отъ дыма мечь, и несомѣ козарѣ ко князю своему и къ старѣйшимъ своимъ и рѣша имъ: «се надѣзохомъ дань нову». Они же рѣша имъ: «откуда?» Они же рѣша имъ: «въ [полю] и въ лѣсѣ (вар.: лѣсѣхъ). Они же рѣша: «Что суть вѣдали?» Они же показаша мечь. Рѣша старци Козарьстѣи: «не добра дань, княже! ип са доискахомъ оружьемъ одною стороною, рекше саблями, а силъ оружъю обоводу остро, рекше мечь: сп имуть имати дань на насъ и на ильхъ странахъ. Се же сбытѣся все: не отъ своая воля рокова, но отъ Божья поветѣнѣя. Ико и при Фаравонѣ, цари Египетстѣи, сѣи приведоша Моисѣя предъ Фаравона, и рѣша старѣйшина Фаравона: сѣи хочеть смирити область Египетскуюю.

¹⁾ Лавр. стр.

²⁾ См. въ этомъ журналѣ за Ноябрь 1905 г. мою статью „Критико-сравни. разборъ устава и. к. Всеволода о церков. судахъ“, стр. 179—184.

³⁾ Слово „Поляне“ читается въ Тверской лѣтописи. Въ лѣтописи Переславля Судальскаго (стр. 1) все это предложеніе читается такъ: „Но многѣхъ же лѣтѣхъ послѣ г-ю братьи Кія, Щека, Хорина и ты грѣхы, наидоша Козарѣ на Полянъ и Дреклянъ“.

⁴⁾ Лавр. стр. 16, строка 7, сверху.

Vertical line of text on the left margin.

Икоже и бысть: погибоша Еюнтане отъ Моисея, а первое быша работавоуде имъ. Тако и снъ козары владѣна поляны ¹⁾, а послѣди самѣми поляне (князе) обладаюша ²⁾; володѣють бо козары Русьскыи (князи и) до днешиаго ше ³⁾.

Въ этомъ повѣствованіи, не снабженномъ никакою датой, исторически достовѣрнымъ представляется лишь павѣстіе, что на горахъ кіевскихъ сядѣли хозаре съ нхъ княземъ, подвассальнымъ, конечно, верховному хазарскому каягану, имѣвшему свою столицу въ Итилѣ, и что они вимали дань съ поляны, сядѣвшихъ «въ поля», и древлянъ, жившихъ «въ лѣстѣхъ». Свидѣніе же, будто дань эта вималась по мечу отъ дыма, совершенно неправдоподобно, находясь въ противорѣчій съ положительными сообщеніями самой лѣтописи, что хозаре брали съ подвластныхъ имъ русскихъ племенъ дань съ однихъ по «бѣлой веворичѣ», а съ другихъ по «щяльгу», что затѣмъ Олегъ, а за нямъ и Игорь брали съ древлянъ «по чернѣ кунѣ съ дыма». Ольга же — «дань тяжку, по двѣ кунѣ черныхъ, по две веворицы, и скоры, и медь», а Святославъ брать съ вятичей ту же дань, которую послѣдніе платили хозарамъ: по щяльгу или сторлягу отъ разы, либо отъ дыма ⁴⁾. Такимъ образомъ рассказъ, о двуострыхъ мечехъ, которые давались руссамъ хазарамъ, въ видѣ дани, и объ описаніяхъ, выказанныхъ по сему поводу хазарскими старѣйшинами, надлежитъ признать ничѣмъ инымъ, какъ вымысломъ. Сложился же этотъ вымыселъ подъ вліяніемъ еврейскихъ понятій. А именно: мечъ, какъ эмблема и орудіе правосудной кары и отом-

1) Такъ въ Кенигсбер. спискѣ. Сиб. 1767 г., стр. 15.

2) Кенигсб., I. с.

3) Въ лѣтон. Поречаслavia Судальскаго, I с.: „Тако же и Роуети князи емлютъ на козарехъ дань“.

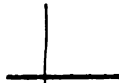
4) Въ Густинской лѣтописи (И. С. Р. I. 11, стр. 281) показаніе, касательно Хазарской дани нложено такъ: „Потомъ же и Козаре прійдоша и найдоша Полянъ, си есть Кіаевъ, и Древланъ и, одогѣша имъ, повелѣша себѣ дасть даяти отъ дыма по бѣгѣй веворичѣ: потомъ же, адумавше Кіаеве, вдата имъ мечъ обуюдоостръ“.

нения за содѣянное зло, изображается въ Библии пѣлющимъ два острия: «И мечь обоюдоострый въ рукѣ ихъ, чтобы совершать мщеніе надъ народами, наказаніе надъ племенами». (Ис. СХLIX, 6—7). Лодь, судья израильскій, чтобы забавить израильтянъ отъ дѣтскихъ притѣненій Египта, царя Моавитскаго, сдѣлать себѣ мечъ съ двумя остриями, которыми онъ и убилъ тирана (Суд. III. 16) Въ еврейскихъ же сборникахъ агадическихъ толкованій на Исходъ повторяются съ разными варьяціями изреченія въ родѣ слѣдующихъ: «Мечемъ, которымъ Египтяне разили народъ израильскій, они поражены были и сами» (по переводу Буксторфа: Cum gladio, quo percusserunt Aegyptii Israelitas, eodem ipsi percussi sunt. Lexicon Chal. Talm. et Rab., an. 1639. p. 168) Или: «Морю, которою жѣреть человекъ, возмѣривается и ему. Такъ, Фараонъ повелѣлъ всякаго новорожденнаго у евреевъ младенца бросать въ рѣку: за то волеленныи Фараона и войско его погнѣли въ Черномъ морѣ».

Всѣ эти изреченія, въ связи съ извѣстнымъ апокрифическимъ разсказомъ, перешедшимъ въ славянскую письменность изъ еврейской и преимущественно изъ «Сеферъ Га-ашаръ», о совѣщаніи Фараона съ своими волхвами, предрекшими, что «дѣтя родятся въ Паралли (Моисей): разорить все царство Египетско»¹⁾, и послужили основою, на которой сочинено приведенное тѣтоническое сказаніе.

Г. Баранъ.

(Продолженіе слѣдующей).

1

¹⁾ Ся. Сеферъ Га—Ишаръ, Варшава, 1876 г., стр. 16; Порфирьевъ: „Апокрифич. сказанія“, 1873 г., стр. 289.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Літературна мова на Україні.

В науковій журналі «Україна» том I помістив Ви. ветеран-творець суспільно-побутової повісти, добродій І. Печуф-Ієвницький, доволі широку статтю про сьогочасну часописну мову на Україні. В ній висказав шановний автор такі гадки й погляди, що повинні заворушити душу кожного тямучого сина України-Руси, особливо коли той світом досі забутий народ став будитись з довгого сну до нового життя, став проарівати, що вже пора йому дати про себе знати культурному світові!

Питання, порушені у цій статті, є справді на дріб і повинні як найскоріше рішитись, і то рішитись не одиницями, але цілим єдиноріном *мужів науки*, яких—диковать Богу—у нас сьогодні вже не либує! Справа правонисі і мови, це така важна, що носліпше її порішення відбивається віками в духовному житті народа та синіле теми в його літературному та культурному стремлінні. Це найкраще добачити можно в духовному розвитку галицьких українців, що довгі літа вели снір про «азбуку» правонисє таї досі ще не всі поєзналисє.—Хвальна редакція позво-лить, що я піднесу в цьому ділі і мою гадку, котра може при-спішити зягд мужів науки, бо цього питання не можно рішати без дис-кусси. Подітвчні події в Россії, зміна відносин на Україні, вес-няні квітки в духовному стремлінні українських ватріотів—і т. д.—все те дуже веселить нас галицьких українців, бо очі наші з дав-вен-давня засєдно поверталисє туди, де жерело нашої культури, просвіти і літератури. Прочитавши статтю шановного автора, я

страх занепокоївся і поставив собі питання: невжеж на Україні живе нічий як ми народ? Невжеж наша більша як півнікова праця ні на що пригожа для всеукраїнського культурного стремління? Невжеж там має йти робота «аб ово»? Колиж би так мало сталося, тоді треба би нам українцям онять згадати щирі слова М. Шанієвича, що коли прочі славяне верника досягають, ми все стоїмо на найнижньому ступені — бо все зачинаємо «на ново» та споримо про форму, котра не спричиняє тільки хісна, скільки шкоди. Хто не вештався по Україні, хто не прилягнувся до таємної образованної перетви, а зразом не вглянув в духовне життя українських селян, той може бути справдішим оптимістом — той може сміло ігнорувати всі кривавим потом подлаті праці галицьких українців за весь час невільницького життя закордону.

Простять мені, шановні патріоти на Україні — але я не люблю бути не щирим — і тому скажу, що зачати там працю на-ново, — значилось вернути в давнину яких що найменше 10 літ! Ми звичайно йшли й повинні далше йти в цьому ділі за приміром поляків — далеко свідоміших робітників на полі всенароднього воскресіння. Не політичні границі на території, але етнографічні відмеження вишні обняти простор народнього духовного життя, а що одна частина великого народу собі придбала класним трудом, не має стати добром загалу, бути добром всенародним!

Скритикуймо себе. За кордоном, став селян страшенний, бо темнота й невідомість країни! Скільки я вторік не авідувався, чи то на селлах, чи у сотні прочан, котрі нілимь тяжкими тягнуть із всіх усюдів до Києва на прощу — що на єз: що за народ? — вслід тай від кожного почув я ті самі слова: «ми православні мужики!» А прецінь, кажу, є німці, поляки, чехи, всякі народи — щож ви за народ? «Ні» ми не народ, ми православні *мужики*, а мова наша мужицька, або «халхляцька» — народ є рускій». — От яка свідомість! Тай це не вдяновпаву буде, бо на Україні нема ні одной школи, де би вчено на рідній мові, де би хлопчина почув «хто ми, чий спани». Глиньмо на городинство сміщан-

Vertical line of text on the left margin.

Small black mark at the bottom left corner.

ство)—так оно таке ж несвідоме свого, хіба що знає московську книжку прочитати. Те саме бачимо по всіх гімназіях, по школах реальних і, на жаль, по університетах!

Та перейдімся по «матері руських городів—прогарнім Київі. Скрізь багато народу, більше убогого, чим заможного, та скрізь чужина: або мова московська—або... польська! Де ж та українська громада, де огнище всього українського життя? Не видно було вторік. — Тільки пеначе в чужому краю по закутках працюють одиначі: кожний з них після свого погляду, не зважаючи, чи дого діло прийме гурт, або відкине тільки з личних (особистих) причин! Словом, вторік ще не була київська громада організована так, як цього домагається прогресивна робота для загального добра укр. народу, що числить не 3 мільйони, але в десятеро більше.—Робітників до духовної праці на такій розлогій території не вистало б навіть і десять раз стільки, скільки має в порівнянню малесенька галицька Русь—коли діло в усіх напрямках народного життя, зачатє наново, мало б поступати боляй таким ходомъ, як йшло в Галичці від смерті М. Шашкевича.—

А тепер для порівняння дуже коротенько скажемо, що галицька Русь досі роздобула.—У нас селянство сляке в більшій частині національно свідоме, бо має школи, має національне духовенство, якого в цілій Україні може тільки 2%, знайшлося б: має українські гімназії, що рік-річно випускають між народ яких 300 освіджених абітурієнтів. — Має народ свої читальні, товариства господарські та економічні й промислово-торговельні, а що найважпійше—має великі просвітні огнища: Просвіта, Педагогічне Товариство та Наукове Тов. ім. Шевченка, котрі за час свого існування дуже гарні праці зробили для добра усього українського народу. Коли ж українці, горді на колишню славу і місцеві заслуги, захотіли б зігнувати все те, що тут зготовлено, а тим самим не признати нас першадільною частиною українського народу, то заподіяли б кривду на нашії женшій частині, але здоржали б більшу—огромну масу від культурного національного розвитку, а це рішучо не повинно так статись!.

Тому ж. після моєї думки, українські патріоти повинні основніше вглянути в галицькі науково-просвітні здобутки, та пригадуватися над 1) правописом, 2) популярними книжочками для селян, 3) підручниками до науки в сільських школах, 4) підручниками до науки в середніх школах, 5) научними середниками для образования учителів та священників. — Я вивчивши щиро, що багато з тих річей перенесуть українські патріоти готовими до ужитку з галицької Русі, а тим самим зможуть свої нечислені сили обернути до дальшої праці та освідлювання української московщеної інтелігенції.

В такому разі рівною ходом могла б поступати духовна праця, як в Галиччині, так на Україні. бо продукти їхньої роботи ставали б добром і галицьких Русинів—таб оборотно.

На першому місці стоїть правописне питання, котре порушив наповний автор у своїй статті. Ту дорікається, що галицькі твори (писані) - друковані дивоглядною правописом, а головню дивниязь видається українцям галицьке ї. Після моєї гадки, правопись як для галицьких, так для закордонних українців повинна бути *зовсім одинаковисенька*.

В часі мого побути в Могилеві-Подільському питаю редакторів «Світової Зірниці», чому не змінять офіційної правописі. Відповідають, що це не значається селяни читати раціональною правописі, якої уживають галичани. Та я радий їм конечно змінити—що справді стають почасті, бо вже місто и=і ставлять і.—Малесенька увага на початку, як належить читати українські букви—зовсім вистане! Над правописом, якої уживають галичани, рішали свільно знамі мови, відтак справила комісія філологічна Наукового Товариства Шевченка, і той правописі скрізь в Галиччині та на Буковині уживають як в школах, так в літературних творах, а научитись сі дуже легко, бо она ще найбільше фонетична. Кожда буква пишеться там, де вона вимовляється. Як найкрасшій підручник до науки цієї правописі є дешева книжочка «Руска правопись». Львів, 1904. (50 коп) зі словарцем.—Але поки що, хоту пояснити Ви. Добродієви Левницькому дивоглядне ї. Оно справді децо неуривітне через свої точки, але за це не розточас

слова, як нпр. правопись Драгоманова. бо місто писати *ї—їі* (як пропонує шановний автор статті) пишемо *і*.

Отже як *йа=ка=я*, *йе=к=є*; *йу=ю*, так *їі=ї*: пишешь отже там, де чути звук *їі*—нпр. Іхати, мої, доброї, український, ідеї. Як преіотовані самозвуки *я*, *є*, *ю*, так (*їі*) *і* (треба звати цей знак не *і* з двома точками, але *їі*), бо знак *о*, не звемо колісцем, але «*о*») м'ячить не тільки попередній співзвук, але і передпопередній, як они оба є «м'ячними» (даються зм'яччати), напр.: *літо=льіто*, *сіно=сьіно*, *сліний=сьліний*; але як близький до його співзвук нем'яччаний (твердий), тоді м'яччення не перейде через него на передпопередній співзвук, і тоді, бажаючи його визначити м'яччим, ставимо при нім *ь*: *сьвіт*, *сьміх*: так само *сьлюб*, *сьвятій*, так само м'яччть *ь*: *кість=кьість*).

Отсе вся трудність—тай нам байдуже, чи це *і* вийшло з *ь*, чи з *и*. досить, де є м'яччення, там оно пишеться.

Тому треба писати: *отці*, *сім*, *поїдемо*, *їда*, *коні*, *моїни*, *але*: *столів*, *ті*, в розмові, *котрі*, *мужі*, *собі*. Коли ж ми в письмі не відзначимо звука *їі*, а вживатимемо для *і*, *їі* тільки одного знака *і*, тоді правопись не буде фонетична, не віддасть вірно звуків нашої мови, а що найважливіше не буде вона *есеукраїнською*, тільки партійною, бо галичанам і буковцям годі кидати правописа, яку введено в красвім шкільництві, урядях та літературних працях, тай була б це річ немисливо трудніша, чим ввести її там, де доперва зачинається національне духовне життя! Моя гадка не стоїть в нас самотною,—так думають всі Русини, що бажають духовної єдності з Україною, а як раз правописна справа дуже нас трівожить, щоб—нехай Бог растуїть—Україні не рішались не приймати нашої правописа (чи правопису)!

Я вповні вірю словам шановного автора, що видання з Галичини не можуть читати українські інтелігентні люди—але ж бо в тім і біда, що в них ще не закоріпилась любов до рідного слова тай, мимо горячого патріотизму, не стезає в їх устах москочщина, як у буковцянців німочщина!—Однак в гороткім часі настане певно зміна, як тільки завляжуться сильніші воєніна

ніж нами!—Тоді перейmemo й ми не одно слово від них, та затратимо диалектичні ріжницї всеукраїнської мови.

Та не можу ще на цьому скінчити своїх гадок. Хочу відповісти Вп. Добродієви на деякі подані в статї лязкові моменти.

Позволю собі пригадати шановному авторові статї одну дуже важку прикмету української народної мови, с. с. П *п*лмочісь—мелодійність. З уст укр. селянина мова наша зовсім не так рубанно несеться, як ми чи говоримо, чи пишемо: він в кождім реченнї (васловї своєї гадки) уникає, стережесь лучення самозвукою назвучних слів, с. с. він стережеться «роззіву» (hiatus). Нпр.: замість казати: „відси она іде“ каже: відси вона йде: або зам. отця улиця—каже: отця вулиця; зам. я і они—каже: я й они, я тай они.

Такий розділ усувається: 1) переставкою слів, 2) ослабленням злучника і на й, або ужиттям злучника та, той, 3) приставковим співзвуком *я*: она—вона, они—воны, от—від, овця—вівця: тому можемо уживати ріжних форм, як оно і воно, одвіт і відповідь, отпівський і вітпівський: тільки тоді нема роззіву, коли стрінуться два однакові самозвуки, бо они тоді в виговорі зливаються в один довгий самозвук. На сесю прикмету мови ми взагалі мало уважасмо, однак она є доволі важна й характеристична серед славянських мов.

Другою прикметою нашої мови є синтактична цілосність гадок. Слова складаються в речення (гадку), як ланцух: одно за другим йде так, як они від себе зависять. Нпр.: селянин (що діє?) оре, (що?) поле, (коли?) на весну, — а не: селянин на весну поле оре. — хибя коли яке слово ясемо визначити, тоді ставимо близьче початку речення. Там само прикметники (adjectiva) та всякі пояснючі додатки стоять перед своїм іменником, нпр.—український поет Шевченко, — а не Шевченکو, поет український В зложених реченнях, де сполучено головну гадку з побічними (відчиненнями), повинна так само бути ланцухова будова, а не розбивати головного речення та вставляти частини з побічного речення. Нпр., хибно є будова: «чи варта вона того, щоб, занедбанши українську мову, заводить П в українському письменстві.» — а в дусі му-

жницької мови булоб: чи варта вона того, що би заводили її в українському письменстві, занедбавши народну українську мову.

Вн. Добродій Левницький вважає між иншим галицькі форми-робив-си, ходилам — старовиною, що зберіглась в карпатських околицях. Ці форми чуємо як раз більше на дотях, біля міст, де сильніше вплинула польська культура, а в горах моглиб бути й останками старовини (як незаписані, але живуть там і я робив, ходив).

Доволі широко розповсюджене в Галичині: ходивси, завдячє польській мові chodzięc, а крім того чути: ходивім, ходивем, і ходвим.---В письмі цих форм не уживається.

В зв'язку з цією проявою стоїть ще те, що шановний автор вважає «ясом» в словах: место, де є стоїть зайиць я. Це так само польський вплив, бо в польщині східної Галичині затерлись носові звуки я, є, а чуємо навіть у «сурдутовців» низшої верстви ја bedу, ніє моге, ніє могі, оні bedо,— а в нашій мові відбувся процес переміни я на е (е), а навіть на і. (напр.: мясо, месо, шанка, шенка, шинка, телиця, тельце (рідше—телиці), свиня, свине, гуси, гусе, гусі, хвалять, хвалет, ходять, хозе, і ході, сваряться, сварється, сварятсі. Тому частіше ведеться у нас: насіне, чим насіня, але є і весіля. Є це стрімління найшої мови до звука і, як зарівно до звука у, від звуків а, я, нир. Алексій—Олекса—Вулєкса, оні, вони, вуні, хотять—хочуть, хвалить—хвалють, біжать—біжуть, сьвятить—сьвятни, посьвіттив (насху). Таке й на Україні: лігас, іден, обзивається. Однак не спорадичні форми, що не мають права входити в граматику літературної мови, котрі повинні становити більшість форм, уживаних в народі, бо грамика це наче дума з рівним правом голосовань, де більшість живих форм стаюють *дочасний закон*.

Форми—піль, весіль, котрі уживаються в літературних галицьких творах, є зовсім правильні та нестаринні, бо поле в старині мало genit. pl. моль, що звучало якогь як молі, бо в старині «во время оно» ні одно славянське слово не нічалось співзвучком, але самозвучком або нізвучком ъ, ѝ, котрі мали

посередній звук $\underset{y}{\underset{f}{\lessdot{\text{ь}}}} < \underset{1}{\underset{f}{\lessdot{\text{ь}}}} < \underset{1}{\lessdot{\text{ь}}}$. Колиж у нас ь, ь втратило свій звук та стало тільки знаком (вже в XI стол.), тоді кінцевий співзвук, позбавлений підпоркою самозвука, перехилився до попереднього складу, його замикаючи, що знемо в граматиці «замкнений склад», а в такому складі о, е незвучуються на і, І: нпр. по-ль=пол-ь=піль, несть=несл=нєс, але: не-сла, несло. сто-ли. сто-ло-въ (перісно). з того: сто-ло-в=сто-люв=сто-лів. Колиж стрітилися ту два співзвуки, тоді вставлявмо для легчого виговору самозвук о (е). вікно—вікон. Спорядичної форми «веслів» у нас в народі не стрічається, скорше в женським ролі чуєте: бабів, горів: але загальна: ложок (ложка), рук (не руків), панянка—панянок, грушка—грушок.

Годі-ж проте навіть спорядичні українські форми на ів вводити в наукову прозу, бо тоді були б ми народом, що не бажає мати вже раз своєї граматики живої мови, не то історичної, на котру то послідню наші вчені якось призабули, а наші славний ветеран проф. Житецький задля віку й не міг і не може сповнити бажання проф. Ягича, котрий відповівся до нього з проханням списати історичну граматику української мови! Всеж таки можемо сильною пати віру, що за учеником проф. Антоновича — творцем першої епохальної Історії України-Руси з'явиться (може так само з України) творець першої історичної граматики української мови, та науково зложеної історії літератури, до чого чимало матеріялу призабрали вже й галицькі учені.

З такоїж причини (граматичних законів) не був би я також за похороном форм: моїй, добрій, веселій, а за введенням таки ще спорядичних: добрі мамі, весолі дівчині, в мої хаті.—У нас стрічаємо Іх (без й) не тільки у селян, але й спорадично між ображеною верствою суспільности. — Вони зовсім надаються до пошесті, до етнографічного опису, або картини—але не в наукову прозу, бо серед селян на Україні живуть сьогодні обік повисше сказаних форми зарівно й нонні, нпр.: «у одній слободі, добрій мамі». —

Інче діло з галицьким якій, що ним лучать побічні гадки з голонини. Я достоту годжусь з шанов. автором, що всяке переборщення некуспе! Справді, стрічається у нашому письменстві іноді маїля псевдопуризму мови! Ї люди, що жахаються написати відносний займенник *котрий*, бо це—мовлять—старовина. Та замість нього ставлять, як лучиться—іноді тричі раз-пораз—що або якій. Я такої гадки, що й в цьому ділі не вадить різно-родність, бо чомуж гордять старовиною, як П уживав: народ та найчільніші писателі!

Томуж ставлю раз «котрий», а замість його «що»—а в я-висямх відмінках в сполучі з він. вона воно.—Прр: що його, що йому, що П, що ним, що в нім—і т. д.: а коли у слові, до котрого відноситься «котрий», міститься поняття *якосми*, тоді ставлю «який», прр: не було вже такої страшної почи, як була вчорж. З тож самої причини вважаю непотрібною річю цуратись частинці «яко», котрої не завжди заступити може «як», бо що нишого значить: він говорить як посол, а що вишого: він говорить *яко* посол: «як» має значіння другої частинці «непаче».

Що торкається слів назвучних ві до (одкид. одязв), то я вважаю такі форми старовиною збереженою впливом московщини і церковщини, бо в дусі мужицької мови с: не зачинати слова самозвуком, за для чого видимо зміну до пливучости. Прр., замість іти, кажуть—йти, замість оріх—воріх, або горіх, замість Одокіл (уживане у Гуцулів)—Явдоха, замість давнього овця—вівця. Такі форми живуть у нас в устах тільки таких селян письменних, що, мовляв, хотять вирізнитись від темного хлопа (дяки). Необмежену свободу має і 2 відмінок муж р. од. числа: а. у. Шарпе поле діймає ту—завдяки російському впливови—звук а. хоч на Україні чути також у, а то перед усім в збірних іменах (collectiv), що так само й в Галичині лучається: хворост—хворосту, пісок—піску, інститут—інституту (гал.), збір — збору, товар — товару, біля двору (Полт.) до лісу (Київ.), а у нас: до ліса: одні і другі форми с чисто народні та не можуть заступитись тільки одною нн а—(шкка?).

Так само окіпчення ю в 7 відм. од. числа живе так у нас, як і на Україні: в тяжкому *юрю* (Канів); такаж сама злука з+7 відм. і в муж. роді: «на синьому камені», — по синьому морю.— І в цьому ділі годі обмежуватись тільки на одну форму. Так само як галицьке *сей*, *си*, *се* не повредить українському *ней*, *ня*, *не*; там *чусмо* і *хвалимся* і *хвалиться*.— не буде протє великим лихом, коли при слабозвучнім *и* буде жити *с* (це — *се*). В прочім тіснійші зносини Галичини з Україною самі поладодять, що з них перемаже — і вірю, що *не* віднесе побіду, бо піддержати його і Гунцулі!

Форми «ходить, робить, ділять» в Галичині стрічаємо тільки в одному гірському селі і то доволі рідко — а ввагалі тих форм не уживають так широко, як на Україні, де вони переважно вживаються. Всеж таки форма *ходити*, *робити* має за собою історичну; вона навіяла: теперішність до бувальщини таї безперечно жила колись і на Україні далеко повсюднійше, чим сьогодні, але вона там є ще при житті. Зберігається вона теж в українській пісні. Форма «ходить» розновиднена під московським і польським впливом (білоруська мова): на Україні перемаже таї наближається *и ть* до дуже мягоного московського і польського — *ть* (ць) *с*. Думаю, що введення в писменстві на Україні форми *ти* виріжнювалоб як раз українцям від московщини, причім зовсім довільно моглоб жити й форма на *ть*.

Займеник *мий, мей*. (і це «спірна kwestія»). У нас пишуть *мей* і *мий*, і *міи*, бо так спорадично говорять, однак кожда мова мусить мати граматку, а граматка повинна спертись на наукових основах з признанням пародного виговору. Отже подивимось: *менє* вимовляється: *мінє*, отже треба би писати *мінє*, але з применником *ю* буде — до *мєне*: *мені* вимовляють *міні*, отже треба писати *міні*, але в Галич.— при *мєні*. Що ту робити? яке правило для науки прийняти? Втягнем до помози слово *сєлю*: вимовляється *сєлю*, але: *пішов на сєля*. То само і на Україні: вимовляється *хлопичь*, нести — *понєсу*, завязу, вікна *одчиніи*. Ціла тайна в тім, що *не*нагадаюше *с*. аву-

чить в нимові як *и*, а наголошене зістає чисте *е*!—Я проте для однаковості і легкої науки нашої мови дивляв би в науковій прозі *е*: мене, мені, себе, село.—Тай в польській мові є відтінки бесіди між селінами: ми чуємо на чисто мазурських селах: «рип» місто ран, а місто *bede*—*bedo* і т. д., але в літературній мові науку однаковість, періжнорманітність. Те саме дієж у Німців. Інша річ белетристична проза, та етнографічні картини, де повинні вповні виступати всі прикмети локальної мови.

Такеж діло й з мягченням: снів, світ, сміх.

В Галичині воно почасті підпадо польському впливові, але чути його й на Україні. Я чув в Київщині, в Канівщині—снів, світ, заспівайте, світ.—хоч правда воно депо мягче вичокляють чим Галичани.

От тільки всього мав би сказати на важніші свірії питання. Не розбіраю, чи наведені шановним автором чужі слова в галицькому письменстві бувають унікатом в культурних взаєминах двох сусідніх народів, та скажу тільки, що українська мова не зовсім свободна від чужини: хто зна, чи не більше в ній москочини, чим у нас польщини! В кінці—сам Ви. Добродій писав «во время оно», що українська літературна мова повинна черпати вислови з народної скарбниці на території від Кубані до Карпат: кожне живе слово повинно вийти в нашу літературну мову, П дух, що живе в устній словесности, повинен стати носителям законом їхньої складні (сіктакси).

Не від речі, гадаю, сказати мені, яко вчителю, що 20 літ учить тільки української мови й письменства українських дітей в українських гімназіях, а надиредметово в польських середніх школах, одно сльнце нашому галицькому світочеві на науковому полі. Ви. Д-ру Франкові, на його погляд про граматику, поміщений в II. т. Укр. Вістника, а висказаний може де по «з легким сердцем»!

Ви. Д-р Франко звьявляє рішучо, що нам ніякої граматики не треба, бо грамика баламутить, морочить ум дітшини! В цьому ділі з практики можу щиро запевнити Ви. Д-ра Франка, що він грубо ошибається, коли хоче ту теорію до нас

пристосувати! Що є властиво граматики живої мови? чого вона має навчити дитину—хлопця чи дівчину? Граматика не учить нічого такого, чого би той ученик не знав; вона вчить його *мислити*, що такий є закон у хлопської мови, а не такий звичай «говорення», який він виробив собі *несвідомо* під впливом щоденщини, де на кожному місці чує польщину, а в школі латину, греку, німецьке на *численних* годинах (бо латини 8 годин, а руського 3, або 2 тижнево). Хлопчина в I класі далеко гарнійше (хоч з примішками локальних висловів) говорить по руськи, чим ученик V, або VI класу, коли часом або замало «вчився» руського, або «благого» мав учителя від того предмету. Як у цілому світі єстvue якийсь *мисли*, якась певна форма, що її придержуватись повинні люди—так і в літературному світі є норма, що становить основу справедливої критики. На чім опертись зможе критик язикової праці, як не має доказу «чорного на білім», що така а така форма є правильна, що вона живе в народі? Він повинен відкликатись на етнографічні вірні записки, але шукати по записках, чи справді ужита форма є хибною, вимагаюб чимало часу,—на це є збірник форм, складні—уложений мужами науки, котрі повинні знати *наскрізь* ту живу мову—а такий збірник становить граматики. Хлопчина в школі не має ні настільки часу, ні матеріалу, щоб міг без граматики знати, що є чисто народне, а що займанщина. А вжеж нам галичанам—(не то українцям!)—вопечно треба граматики, бо чей же Ви. Добродій Д-р Франко сам добре знає, по якому говорять наші інтелігентні наші, що вибили з дому, де тільки по руськи говориться—але не мали нагоди учитись в школі руської мови а граматики, або таки наші патриоти-Русини, повінчані переважно з польками,—таї хочє згодитись зі мною, що нерідко чуємо від них: «Я з тобою ніц вапци не говорю, бо жеби ти не хтів потни чінати сі, же я зробиний які пльотки на снащпрі! Коли б ці люди за молоду переймались «доброю наукою» мови—коли б учитель внів в них на основі доброї граматики духа рідної мови, вони б самі відчували, що за страховище виходять з їхніх уст. — Писателям-белетристам, як поетам, по закону ли-

шасться всяка «licentia» (свобода), коли вони дають картину з життя жителів тої країни, в якій існує відмінний від загалу говор (наріччя)—але наукова проза повинна визначуватись однаковістю правописн і мови (форм). опертих на більшости говорів і уживанню найчільвійших писателів.—В ничий спосіб ми не дїядемо до всеукраїнської літературної мови!

Тим кіпчу свої замітки та сподіюся, що ще може верну, як тільки заведеться дискуссія у цьому ділі.

Львів в цвітні 1907.

Д-р. М. Антонович.

Проф. П. Голубовський.

Невмируща праця.

В ніч з 17 на 18 марта помер у Києві ординарний професор руської історії Петро Васильович Голубовський. Небіжчик був співробітником «Київської Старини» з самого її початку, і вся його наукова робота була присвячена дослідям над старинними періодами нашої історії. Наш журнал, присвячений в значній мірі дослідженню минулої долі рідного краю, почував на собі обов'язок подати своїм читачам коротенький нарис життя покійного вченого і пригадати його праці, більша частина яких друковалась свого часу на сторінках «Київської Старини».

Небіжчик родився 1857 року в Сибіру, в сім'ї незаможного чиновника. Середню освіту здобув він у черниговській гімназії, курс якої скінчив у 1877 році з золотою медаллю. Своєї гімназійної праці провів П. В. у тяжких матеріальних обставинах, змушений заробляти приватними лекціями, щоб допомогти матері, яка утримувала родину на неволічку пенсії класної дами жіночої гімназії. Вищу освіту небіжчик здобув у Київському університеті, на історично-філологічному факультеті. Бувши студентом, П. В. одержав золоту медаль за свою працю «Історія Сьверської землі до пол. XIV століття». Скінчивши курс, П. В. залишений був при університеті стипендіатом для підготовки до професури. В 1884 році він оборонив магістерську дисерта-

цію: «Печенѣги, торки и половци до нашествія татаръ». Але зразу здобути кафедру йому не довелося, і він мусив шукати собі учительської посади. Попереду служив учителем гімназій в Нижньому-Новгороді. Там пробув П. В. всього один рік. Його тягло на південь, до рідних дніпровських берегів, і при першій можливості він перейшов спочатку до Ромен, а в 1886 році вже був учителем у київській 1-й гімназії. Одночасно почав він читати в університеті і на вищих жіночих курсах лекції по староруській історії яко приват-доцент. В 1893 році П. В. оборонив докторську дисертацію «Історія смоленской землі» і ще через рік здобув собі ординарну професуру. З цього часу і до самої смерті небіжчик читав в університеті лекції по староруській історії і цілий ряд спеціальних курсів. Коли в останні часи знову одновились вищі курси, П. В. почав читати лекції і там. Довгі роки тяжкої учительської праці, до якої він був змушений, щоб мати засоби до життя (лекції в університеті аж до 1894 року доводилось читати дурно), надточили силу небіжчика, зроду не дуже міцного здоров'ям, і він останні часи почав частенько недужати. Тяжкі родинні втрати дуже вплинули на нього і він в минулому році зовсім підупав на силах, задеже сиромогаючись читати лекції. Коли знову почали після довгої перерви функціонувати київські вищі жіночі курси, небіжчик радів, що йому доводиться знов читати лекції в тому закладі, де він читав колись в початку своєї професорської діяльності, і вже зовсім хворий мріяв про нові курси, які готовився читати. Смерть не дала справдитись його намірам. Не довелося йому дожити й до археологічного з'їзду в Чернігові, ініціативу до якого він сам подав і готовив до нього свої доклади.

Яко вчений, покійний професор займає почесне місце в ряду т. зв. «областних істориків», дослідувачів минулих окремих країв старої Русі; особливо помітні його праці над історичною географією до-татарської Русі. Небіжчик з сімнатією відносився до українства і брав, між иншим, участь в укладанню українського історично-географічного словника. Співробітником «Київскої Старини» він був од самого П. початку і улістив за

кілька років існування цілий ряд статей, заміток і рецензій на історичні новинки, що доторкались староруської історії. Активною участю в громадських справах П. В. не приймав, хоча живо цікавився їми і держався вільнолюбних поглядів.

Подано спробу бібліографічного реєстру його писань, що переважно друковались на сторінках «Кіевской Старини».

Окремі монографії.

Исторія Сѣверской земли. К. 1881. («Сборникъ сочиненій студенто́въ университета св. Влади́мира» і окремою відбиткою).

Печенѣги, половцы и торки. Исторія южно-русскихъ стеной. К. 1884.

Исторія смоленской земли до конца XV в. К. 1895.

Половцы въ Венгрии. Историческій очеркъ. К. 1889. (Відбитка з «Кіев. Унив. Изв.»).

Статї и замітки.

Хроника Дитмара, какъ источникъ для русской исторіи. Кіевскія университетскія извѣстія. 1878, IX.

Извѣстіе Нибъ-Фоцлаша о славянахъ и руссахъ. К. У. И. 1882. VI.

Объ узакъ. Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія. 1884. часть 234.

О русскихъ лѣтописяхъ. Университетскія Извѣстія. К. 1886. кн. X.

Болгары и хозары, восточные сосѣди Руси при Владимирѣ святомъ (историко-этнографическій очеркъ). К. Ст. 1888. VII. ст. 26—68.

По поводу замітокъ по исторической географіи южно-русскихъ стеной. (Отвѣтъ г. Бурачкову). 1886., Кіевск. Стар., V. 168—173.

О началѣ русской письменности. Кіев. Унив. Изв. 1895. XI.

Новое исследование о жизни французской королевы Анны Ярославны. К. Ст., 1896, VII—VIII.

Сообщение очевидца о великомъ пожарѣ въ Києві на Подоль 1811 года. К. Ст. 1896. XII.

Нѣсколько соображеній къ вопросу о князѣ Турѣ. К. Ст., 1891, кн. X, Ст. 58—81.

Ф) городахъ древней Руси. Труды Київскаго археологическаго съѣзда 1899 года К. 1900.

Что можно сказать въ настоящее время о личности Александра I. «Историческій Вѣстникъ», 1902.

Материалы для исторической карты Черниговской губ. Труды харьковскаго археологическаго съѣзда 1902 года.

Донскіе казаки на постахъ въ Києво-Подольскомъ Дѣвичьѣмъ Училищѣ. К. Ст., 1897. I.

Рецензіі.¹⁾

Д. Билльі. Исторія сѣверской земли до пол. XIV ст. К. 1882. (1882, VI, 519—23).

Д. Пловайскій. Дополнительная полемика по вопросамъ варяго-русскому и гунско-болгарскому. (1886, VI, 345—47).

Андріашевъ. Очеркъ исторіи волынской земли до конца XIV ст. Кіевъ. 1887. (88, VII, 12—17).

В. Антоновичъ. О скальныхъ пещерахъ на берегу Днѣстра въ подольской губ. Од. 1886. (1887, III, 367—70).

Германъ. О статьѣ его «О посольствахъ къ Владимиру Святую для испытанія вѣры». (1885, III, 569—573).

И. Бѣляшевскій. Монетныеклады кievской губ. К. 1889. (89, X, 205—7).

Владимірскаго сборника въ память 900-лѣтня крещенія Руси. К. 1888. (1889, XII, 646—54).

¹⁾ Всѣ ці рецензіі друковались на сторінкахъ „Кiev. Старина“; в скобкахъ вказуємо роки, книжки й сторінки.

Б. Гиннбургъ. Русская правда, текстъ, изданный по тремъ спискамъ, съ предисловіемъ и краткимъ объяснительнымъ словаремъ, составленнымъ кандидатомъ правъ Сиб. 1888. (1889. III. 760—762).

Hungary Paul. Die Ungern oder Madagen. Wien und Teschen. 1881. (1882, VIII, 335—58).

Г. С. Дебольскій, протоіерей. Житіє св. равноапостольнаго кн. Владимира. Сиб. 1888. (VII. 29—33).

Е. Де-Ватте. Равноапостольный кн. Владимиръ св. Ковно. 1888. (1888, VII, 29—33).

Завишневичъ. О мѣстѣ и времени крещенія св. Владимира и о годѣ крещенія киевлянъ. К. 1888. (88. I—III. 16—23).

Изъясненіе о клинѣ волинской губ. Житомиръ. 1885. (85, XI. 532—534).

К. В. Корвинъ-Піотровскій. Календарь черниговской губ. на 1888 годъ. (1888. I—III, 6—10).

Н. Лашковъ. Сельская община въ крымскомъ ханствѣ. Симферополь. 1887. (1888, I—111, 11—16).

Линиченко. Современное состояніе вопроса объ обстоятельстве крещенія Руси. К. 1886. (1888. I—111, 16—23).

А. Лонинъ. Червонецкіе города. Варшава. 1885 (1886. V. 46—49).

Н. Малышевскій. Житіє св. равноапостольнаго князя Владимира. Сиб. 1889. (1888, VII, 29—33).

А. Маркеничъ. О лѣтописи. Изъ лекцій по русской исторіографіи. В. І. Одесса. 1883. (1889. VIII, 744—48).

П. Матченко. Св. равноапостольный князь Владимиръ, просвѣтитель Руси. 900-лѣтіе крещенія Руси. Сиб. 1889. (89. XII. 646—54).

М. Грушевскій. Южнорусскіе господарскіе замки. К. 1890. (VIII. 333—334).

К. Я. Гротъ. Изъ исторіи Угрии и славянства въ XIII вѣкѣ. (1141—1179). Варшава 1889. (1890. X, 158—165).

К. Елпитевскій. Учебникъ русской исторіи. Сиб. 1891. (1891. VIII. 332—338).

Марковъ. О достопамятностяхъ Чернигова. Ч. 1882. (1883. VIII. 742—744.)

Милгайловскій (Кіевскій литоверхо) монастырь. Историческій очеркъ отъ основанія его до настоящаго времени. К. 1889. (1889. VIII. 556—59.)

Слѣды металлическихъ построекъ въ Украинѣ. Львовъ. 1886. (1887, X, 369—370).

В. Милгайловъ. Въ память празднованія 900-лѣтія крещенія русскаго народа. М. 1888. (1888. IX. 55—61).

Остророрскій. Учебникъ русской исторіи. Элементарный курсъ. Сиб. 1891. (1891, VIII, 338—342).

Партицкий О. Темні мѣся в «Слові о полку Игоревѣ». У Львові. 1883. (1884, VIII, 710—714).

П. Ползвой. Русская исторія для мужскихъ среднихъ учебныхъ заведеній. Сиб. 1890. (1890. IX. 515—519).

Полное собраніе русскихъ лѣтописей, издаваемое по Высочайшему повелѣнію археографическою комиссіею. Томъ 16-й. Сиб. 1889. (1890, V. 391—394).

В. Полятовскій и А. Лященко. Повторительный курсъ русской исторіи (отъ Владиміра Св. до Іоанна IV. Житоирь. (1888, XII, 65—67).

Протопоповъ. Св. Владиміръ, равноапостольный великій князь кіевскій и всея Руси. М. 1888. (1888, VIII. 53—54).

Пыльцовъ. Серапіонъ Владимірекій, русскій проповѣдникъ XIII вѣка. Исслѣдованіе съ прибавленіемъ «поученій» Серапіона Сиб. 1888. (88. XI. 29—36).

Ражковъ о св. кн. Владиміръ и о крещеніи русскаго народа. М. 1888. (88, VII. 33—34).

Родникъ, журналъ для дѣтей. Іюль 1888 г. Въ память 900 лѣтія крещенія Руси. (1888, IX, 55—61).

Русская военная сила. Очеркъ развитія выдающихся военныхъ событій отъ начала Руси до нашихъ дней. В. І. До-монгольскій періодъ. Сост. Обществомъ офицеровъ Генеральнаго Штаба. М. 1888. (1888, X. 22—25).

Сборникъ Императорскаго рус. Географ. Общества т. 40. Спб. 1881 (IX, 148—151).

І. Семіювъ. О первоначальной лѣтописи Великаго Новгорода. Спб. 1884. (1885, III, 558—563).

В. Д. Синоскій. Св. равн. кн. Владиміръ и крещеніе Руси. Спб. 1888. (1888, IX, 65—61).

Smolka S. Kiejstut i Jagello. W Krakowie. 1888. (1890, VII, 141—147).

Ө. Успенскій. Русь и Византія въ X вѣкѣ. Одесса. 1888. (1888, XII, 61—65).

Халанскій. Великорусскія быльни кіевскаго цикла. Варш. 1885. (1886, VI, 339—342).

Харьковскій Сборникъ. Изд. харьк. губ. статистич. комитета X. 1889. (1890, II, 371—373).

В. Юрєвичъ. Историческій очеркъ пятидесятилѣтія Имп. Одес. Общ. исторіи и древностей. 1880—1889. Од. 1889. (1889, VI, 571—572).

А. Турцевичъ. Русская исторія. (Въ связи съ исторіей Вол. кн. Литовскаго. В. 1894. (1895, VII).

В. Антоновичъ. Археологическая карта Кіевской губерніи. Изд. Имп. Москов. Археологическаго Общества. М. 1895. (1896, III).

Соборъ св. Владиміра въ Кіевѣ. К. 1897. (1898, XII).

А. А.

Де-що про українську прокламацію 1847 року.

В № 1 «Вілює» за 1907 р. була надрукована ця прокламація: про неї ж згадано було і в 3-й книжці «України». Маємо змогу додати тут де-що про цей цікавий документ.

Діло було так. На початку квітня 1847 р. тодішній київський поліцеймейстер, рапортуючи губернаторові Фундуклевсі про різні «пропешества» в городі, злодіяства, шахрайства і таке інше, додав ще й таке: «3-го апрѣля снята приклеонная къ забору дома чиновницы Лазаревичовой, состоящаго при съѣздѣ съ Александровской горы на Подоль, записка, копія съ коею у сего представляется. О розысканіи лица, писавшаго ту записку, слѣлапо по городу распоряженіе».

Копія «записки», що приложена була до рапорту, по всьому видно, зроблена була дуже старанно, і через те ми приводимо її текст, придержуючись правопису оригінала:

Къ Вѣрнымъ

Сынамъ Украины.

Братья! Настаетъ Великій часъ,—часъ, Въ Который Вамъ представляется Случай смѣть поношеніе, нанесенное праху от-
апрѣль. 1907.

цевъ нашихъ, Нашей родной Украпинѣ, подлою рукою Вѣчныхъ Враговъ нашихъ. Кто пазъ Васъ неподыметь руки за великое дѣло!

За насъ Богъ и добрыя Люди.

Вѣчно Вѣрные сыны Украины.

Враги Кацаповъ.

Яке мале значіння давав полицмейстер цій прокламації, про це свідчить хочъ би й те, що «записка» знята з забору вранці 3-го квітня, а представлена вищому начальству при загальнімъ рапорті тільки 5-го квітня.

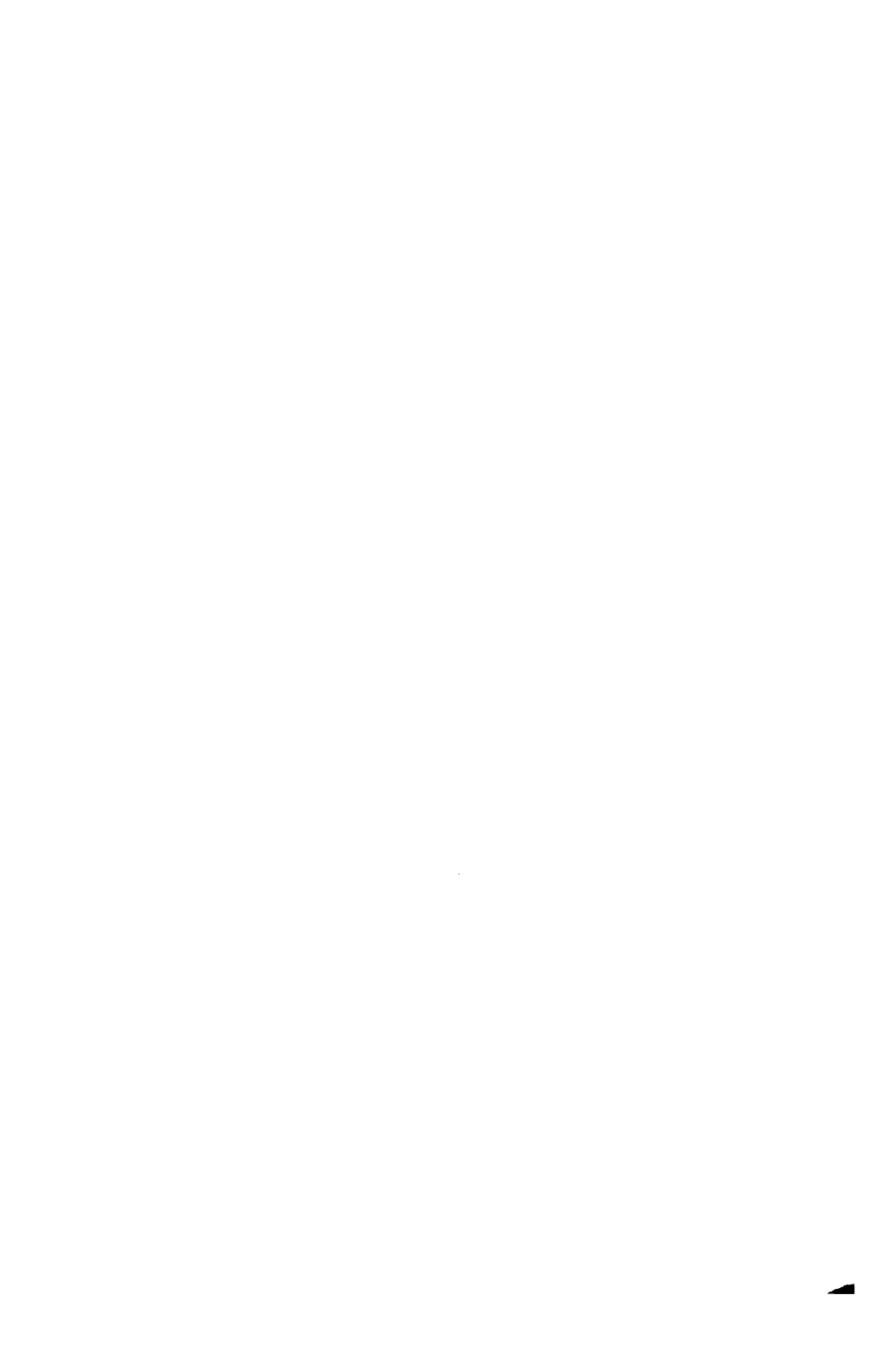
Не так подивився на це дѣло губернатор Фундуклей.

В той саме час кийський уряд був дуже збентежений справою Україно-славянистів—Костомарова, Шевченка та інших. і Фундуклей певно думав, що ця прокламація має якийсь зв'язок з їх справою. Через те він зараз же послав конію «записки» генерал-губернаторові Бібікову, який знаходився тоді в Петербурзі, і власноручно (це б то не довірючи таємної справи канцелярства) написав йому лист, що ось тоді-то й там-то знайдена така-то записка і що «отъ меня предписано старшему полицмейстеру произвести секретно розысканіе». Бібіков одібрав цього листа 13-го квітня і того ж таки дня написав тодішньому шефові жанд. графу Орлову ось який лист: «М. Г. графъ Алексѣй Федоровичъ! Честь имѣю препроводить къ вашему сиятельству копію съ записки, которая оказалась приклепкою къ забору дома одной неоптребной женщины въ Кіевѣ, прісовокупляя при семъ, что записка эта была снята немедленно, о ней производится секретное розысканіе, и что «кацапами» (какъ написано въ запискѣ) простой народъ въ Малороссіи называетъ обыкновенно русскихъ».

Із «Былого» ми вже знаємо, що коли шеф Орлов на другий же день (14 квітня) «сложилъ» про цю справу самому цареві, то царь Миколай I немало стрівожився і положив на «закладі» таку резолюцію: «Явная работа той же пропаганды изъ-

Парижа. Довго этой работѣ на Украйинѣ мы не вѣрили, теперь ей сомнѣваться нельзя, и слава Богу, что такъ раскрылось. Бибікову дай знать, что пора на мѣсто и надо вѣздѣ строго смотрѣть».

Цікаво, що в цей саме час в Петербурзі, в III відділенні, робились «допросы» київським українофілам: Гулакові, Костомарову і іншим членам Кирило-Мефодієвського товариства, яких теж обвивували в українському сепаратизмі і в «неправисті къ Росіи», а про те царь Миколай не подумав, що київська прокламація—діло їх товариства, а прямо звернув на «пропаганду изъ Парижа», щоб то на польську еміграцію, яка тоді найбільше кучилась в Парижі.

Догожаючи царському наказові, Бібіков став звертатись у дорогу до Києва, а тим часом на другий же день, 15-го квітня, послав Фундуклеєві ось яку естафету: «Въ послѣдствіе извѣщенія вашего пр--ства отъ 5 сего апрѣля о приклееной на заборѣ одного дома возмутительной запискѣ, покорнѣйше прошу распорядиться имѣть самое строжайшее наблюденіе въ г. Кіевѣ за всѣми жителями, въ особенности студентами и молодыми людьми, а равно за сохраненіемъ вѣздѣ порядка и спокойствія».

Друга естафета того ж дня київському комендантові Пенляржевському: «покорнѣйше прошу ваше прев-ство имѣть самое строгое наблюденіе за порядкомъ между войсками и караулами и вообще воинскими чинами, въ Кіевѣ находящимися, и распорядиться, чтобы всѣ они имѣли надлежащую осторожность на случай какого либо безпорядка и чтобы обходы ночью были сильны и строго соблюдены».

Третя естафета того ж таки дня київському попечителю ген. Траскину: «Покорнѣйше прошу ваше прев-ство распорядиться имѣть самое строгое, личное и чрезъ подвѣдомственныхъ лицъ, наблюденіе за студентами университета св. Владимира и учениками гимназій, дабы они не могли быть причастны ни къ какимъ неблагоразумнымъ дѣйствіямъ».

Легко догадатись, як були здивовані київські високі урядники, відобравши такі тїснні, загадкові накази! Фундуклеєв хотѣ

знав, з якої речі новстала така тривога в столиці, і по формі «достодолжно» репортував: «На предложеніе вашего высокопр-ства отъ 15 сего апрѣля о томъ, чтобы по случаю пайденной приклепной на заборъ одного дома возмутительной записки имѣть строжайшее наблюденіе въ Кіевѣ за всѣми вообще молодыи людьми, имѣю честь донести, что распоряженіе объ этомъ сдѣлано мною тотчасъ по представленіи миѣ помянутой записки». Але як міг знати кївський поначетель, від яких іменно «неблагоуразумныхъ дѣйствій» він мусив перестерігати своїх учнів, або ж комендант—на який такий «случай безпорядка» у Кїві війсьво мусило бути паноготові? Адже ж ні той, ні другий, мабуть, і не чули навіть про той нікчемний клантик панеру, що його наклепано десь на Подолі, на домі «ненотребной женщины».

А самому Бібікові цей клантик, здається, став у великій пригоді. Перед виїздом з столиці він подав цареві таку «докладну записку»: «Накъ въ Малороссіи и между нѣкоторыми лицами пѣз малороссіянъ, учащихъ и учащихся въ Кіевѣ, открылось въ настоящее время вредное направленіе, то по сему случаю казалось бы полезнымъ, на нѣкоторое время, управленіе кіевскимъ учебнымъ округомъ въ 3-хъ губерніяхъ подчинить во всѣхъ отношеніяхъ генералъ-губернатору, подъ главнымъ наблюденіемъ министра народнаго просвѣщенія, на что и осмѣлваюсь испрашивать высочайшаго повелѣнія В. И. Величества». Тут, звісно, малоє на увазі те «вредное направленіе между малороссіянами», яке тоді вбачав уряд в справі Киріло-Мефодієвського товариства, але докладом того ж таки «направленія» можно було лічити і українську прокламацію, що П хтось приклеїв на Подолі на «ненотребнім домі». Царь згодився з думкою Бібікова, і цей, ласнокожний, поїхав додому — та й забув про ту нікчемну прокламацію.

Та вже аж через два місяці про цей нагадаю йому Ш відділеніє.

16 іюня, того ж таки 1847 року, коли справа про Киріло-Мефодієвське товариство була вже зовсім скінчена і всі його учасники терпіли вже свою кару, гр. Орлов писав Бібікову:

«Ваше високопр-ство, отъ 13 апрѣля доставивъ ко мнѣ копію съ записки, въ родѣ возмутительнаго воззванія, которая приклеена была къ забору одного дома въ Кіевѣ, изволити присовокупить, что объ этомъ производится секретное розысканіе. Покорнѣйше прошу ваше в-пр-во удостовѣрить меня свидѣніемъ, что открыто упомянутымъ розысканіемъ».

Бібіковъ запитавъ про це губернатора, той — полицмейстера, а останній такъ рапортувавъ Фундуклеєві: «Вашему прев-ству, въ исполненіе рапорта моего отъ 5 истекшаго апрѣля, честь имѣю довести, что, по произведенному слѣдствію, лица, писавшаго записку, снятую съ забора дома чиновницы Лазаревичевой, не открыто, почему я и передалъ дѣло это въ кіевскую градскую полицію на законное постановленіе» (це б то на формальне «прекращеніе дѣла»). Фундуклей переслав цей рапортъ Бібікову, а той закончио одновѣдъ гр. Орлову: „имѣю честь увѣдомити, что, во сдѣланному розысканію, писавшаго и приклеившаго возмутительную записку къ забору одного дома въ Кіевѣ по сіе время еще не открыто».

На тімъ бувъ і справі кінєць.

В. А.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Архивъ юго-западной Россіи. Часть VII, томъ III. Акты о населеніи южной Россіи XVI—XVIII вв. Кіевъ 1905 г.

1.

Цей том «Архива юго-западной Россіи» складається з двох половин. Перша половина містить в собі збірку актів з історії віденно-руської колонізації XVI і XVII віків, а друга—люстрації українських староств. Першу половину зредавував професор Київського університета М. Ф. Владімірський-Буданов, а другу—Вл. Ів. Щербина.

Звернувшись до праці М. Ф. Владімірського-Буданова, ми бачимо, що він, опираючись на акти і люстрації київського воєводства 1570 року, на де які акти про будовання городів—Переяслава, Лубен і Пириятина—за часів короля Стефана Баторія, і так само на інвентарь Вишницького замку, що йде поперед усіх відомих люстрацій XVII віку, на грамоту короля Сигізмунда III городу Богуславу і такі інші, силкується показати, як ішла колонізація українських земель. Він користується при цьому працею відомого історика польського, А. Яблоновського, що не дуже давно вплинула в світ під заголовком «Polska XVI wieku pod względem demograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw) (Źródła dziejowe. T. XXII). Не завжди він з польським істориком згодується, одначе з великою повагою

приймає де-які его погляди. М. Ф. Владмирський-Буданов, порушивши питання про колонізацію українських земель, повинен був знову доводити, що колонізаторами їх були не поляки, а українці. Він просто ставить питання: *кому або чому* мусило найбільше завдячувати в заселенні українських степів при кінці XVI і на початку XVII віків.

Це настільки цікаве питання, що варт спинитися на ньому трохи довше.

Поселенців не прибувало на степову Україну ні в XIV, а ні в XV, а ні в першій половині XVI віку. Почало їх все більше з'являтися тільки після 1569 року, і так було впротязі XVII віку. Це виразно знати з дострацій XVI та XVII віків: в першому було на Україні 393 селища, в останньому—1723.

Та через що почала людність прибувати? Польські вчені, а серед них і автор «Україну», висловлюють думки, що політична унія 1569 року стала епохою в розвитку колонізаційного руху, з якого почалось нове життя в пустинях України. З цього часу начеб то одчинились двері в Україну, щоб могла рунити туди людність з найдальших частин споконвічної Польши.—так пишуть польські вчені. В ці часи маса переселенців йде вже найчастішим не з півночі, як було раніше, а з заходу. Білорусько-польського елементу значно менше, а далеко більше червенопольського і потім маювецького і маюнопольського. Почин в справі колонізації зразу взяла на себе державна власть. Власть ця почала роздавати пустирі окремим особам, починаючи з 1569 року: далі ці пустирі, за часів Стефана Баторія, потверджуються за відомими людьми сеймовими постановами, особливо за часів короля Сігізмунда III.

Однак такі висновки польських істориків дуже невеселі, і, маючи тепер надрюковані документи, в цій справі можна ще сперечатися, чи належить головна роль в українській колонізації польській нації, і чи варто найбільше значіння в цій справі надавати польській державній власті, одрізняючи її від ріднішої литовської.

І на перше питання, і на друге можна без вагання одповісти негативно.

І досі нікому ще не пощастило ні разу довести, що на Україну переселялися люди з Мазовії або Малої Польщі. Навпаки, ми знаємо, що найбільше йшло їх на Україну з Волині, і знаємо так само, що йшли переселенці з півночі — з Білоруссії і після унії, як і раніш. Нарешті сам польський автор «Україну», показуючи, яким саме шляхом йшли вони, говорить, що переселенці з дальших міст не прямо перескакували на Україну, а поступали мало по малу з ближчих міст до України, і їх попередні місця заступала потім дальша хвиля: далі попадають прямо на Україну люди з Червоної Русі, іноді з Повгородо-литовської сторони і Поділля: «з земель же справдішніх польських (szczegółowych) або литовських — а ні однією раз» (z ziem szczegółowych ani razu).

Таким побитом галка про відчинені двері, з Польщі на Україну є зовсім неправдива, як неправда й те, начеб то «польський плуг» вперше почав орати цілну на українській землі. Про це докладно говорить у «Київській Старині» 1889 р. (кн. XI) д. Нейман. «Стара байка про широкі придбання польського плуга, каже він, сходить справді на те, що колонізатори порожніх земель з'являлися найчастіш не на порожніх справді землях, а селились поміж місцевою осілою людністю, яку й прибирали до своїх умілих рук».

Так само і на питання, чи слід найбільше значіння в розвитку української колонізації давати польській державній власті, треба одказати негативно.

Звісно, унія 1569 року чимало значить в справі ширення української колонізації. З'єднання двох держав, Польської і Литовської дало зєднану силу, згруповану за-для оборони українських земель; однак на ділі військової сили остались, як і раніш, роз'єднаними під владою гетьманів в обох державах, через що південні границі обороняються й далі так само, як і до унії. І в 1575, і в 1607, і в 1612, і в 1615, 1617, 1618, 1626, 1639 роках Україна зазнавала страшних спустошень од татар.

Щоб боротись з їми, треба було будувати фортеці. Ці фортеці повинні були дати поселенцям безпеку від ворожих нападів на колонізовані землі. Однак ми бачимо з люстрації 1570 року, в якому поганому становищі були ці фортеці. І Київ, центральна фортеця, і Черкаси, Канів, Біла Церква, Житомир, були нічого не варті. Урядові був клопіт не про це, а найбільше про законодавчі та адміністративні справи, про акти про люстрацію українських повітів, про урегулювання пересельного руху на Україну, про те, щоб не пускати крест'ян втікати, про те, щоб вияснити побит нових поселенців на Україні, і нарешті про те, якими способами реорганізувати козацтво і доценту використати його. Однак й таких заходів було дуже не багато, і через це ми й можемо сміливо сказати, що зовсім неправда, певно би то державна власть мала найбільшу вагу в українській колонізації.

Польський уряд, дбаючи про колонізацію України, почав з найлюбішого йому способу—почав роздавати пустирі панам.

Спочатку поглянемо, до чого довела роздача пустирів панам.

Роздача ця велась вже давно в Речі Посполитій, але особливо виразно почато її робити після 1569 року.—року політичної унії. Роздачу цю дуже пильно вів король Стефан Баторій, дбаючи про те, щоб побільшити силу держави: але він цим самим руйнував запас державних достатків, і осередок влади через це переходив до панів. Нерідко пани, випрошуючи собі землі, показували менший їх простір: згадуючи про свій чи чужий ґрунт який-небудь, вони, звичайно, називали цілі ряди селищ, що зовсім не оточали того ґрунту. Тоді вони та духовенство позаймали більш або менш широкі ґрунти не тільки з законного наказу, але й без жадних прав. В київському воєводстві шляхта, архимандрити, митрополіти і инше духовенство грецької віри — все побрало і заселило (posiedli), не знати по якому праву, бо вони не хотіли показати своїх прав люстраторам 1570 року. Ще більше ґрунтів зайняли без жадних прав Вишньовські, Ост-

рожеські, Ружинські, Потоцькі, Калиновські та інші менші значні шляхетські родини. Далі уряд, не дивлячись на права, санкціонував цей захват ґрунтів, начеб то на користь колонізації. Крім того, уряд виявив ще й іншу щедрість роздаючи добра, що до того вже належали окремим власникам. Кожний державець, що хотів збудувати в своєму маєтку замок за длі оборони від татар та для того, щоб закликати поселенців, прохав—і кожний подучав, звичайно, право назвати свій маєток або городом, або хоч містечком. А раз хто придбає таке право, той zarazом подучає від уряду право верховного суда, право на відбутки і податки, крім подимного і податку з трупків.

Цікаво, чи досягнув держави щедрою роздачею земель і прав особистим людям назначеної собі мети? Чи дуже великий успіх мала колонізація на ґрунтах приватних державців? Поділіть цифри, як змється, справді свідчать про надзвичайно швидкий і великий успіх. Ми бачимо з них, що за сорок літ на пустирях, по повітряних XVI віку, почали як гриби виростати городи, містечка, села, хутори. Тепер в XVII віку опинились в гарному стані не тільки левенцьке ремесство та хліборобство, але і торгівля, і корчма, і млин, і кузня, і рудні. Усюди є церква, численне духовенство обох християнських вір в колоніях городях навіть з'являється і просвітні інституції.

Од яких причин залежить цей помітний факт? Як державні викликали це все? Яких заходів вони ужили для цього?

Звісно, приватне дрібне володіння землею не веде за собою широкого заселення її. Тільки не велике володіння землею треба мати на увазі, говорячи про колонізацію; тільки могутні державці і князі та поні дужали вжитися до колонізування краю. Такі колонізатори звичайно будували фортеці. Але певних фортеців не було, як воно ясно з документів, що подає автор «Україну». Був навіть наказ уряду (конституція 1590 р.) про те, щоо, як тільки приїде звістка про близький напад татарський, вивозити заряз з приватних замків і гармату, і іншу зброю, бо вона звичайно потрапає до рук ворогів на велику шкоду для держави.

Другий спосіб, щоб притягти колоністів — це забезпечити їм економічне становище краще, ніж те, в якому вони пробу-

вали в своєму рідному краю: Виставлявся «стовп на волю». На самому стовні і на окремих «патентах» писались вільготні умовини за дія нових поселенців. Воля, щоб то вільгота на певне число літ од усіх, або мало не од усіх, оплатків і повинностей, дуже приваблювала колоністів. На Україні вільготи давалось на багато літ—на 20, 30 і 40 літ. Иноді разом з тим державець давав переселенцям хати, але частіше вони повинні були самі собі їх будувати. Багато з них, сподіваючись, що скоро їм доведеться знову переселятись, не будували собі хат, а жили в ямах і в лісах. Довголітня воля не змусила поселенців твердо на місці осістися: переселці звдалетідь перел тим як кінчаться їхня воля, здіймались та й шли далі, в південні колонії, більш безпечні та просторі: з північних новітв ківнцями — в середні степені облоги, з середніх — в полуденні або за Дніпро. А щоб поселенці не втікали од них, державці встановлюють на Україні кріпацтво, навіть дія тих, що ще їм не кончалась означена воля.

Заводячи кріпацтво, державці тепер, як скінчаться вільготні роки, не дуже то вважали на повинності, що вони встановили ранішніми патентами. Коли ще тільки почалося закликання переселенців, державці справді не дуже то скупи були на обіцянки і вільготи селянам і нічого не говорили про кріпацтво. Але переселенці бачили добре, до чого воно дійдеться, а через те починали тікати. Само собою, всім не можна було вийти в найближчі до Запорозжя вільні місця: багато ще оставалось на Україні на вільготах, які вони здолучали. Коли вважати, що вільготи давалось літ на тридцять в кінці XVI віку, то кінчаться вони повніні були в XVII віку—і ми зрозуміємо, через що повстання крестьян і козаків розпочались в початку XVII віку.

Таким побитом і другий спосіб поширити колонізацію був для поляків не дуже вдалий.

Говорять ще про один спосіб зміцнити колонізацію — про скликання в пустирі злодів і розбійняк, обіцяючи їм волю од кари. Але цей спосіб був мало успішний і не дуже велику славу робив ініціаторам його.

Нарешті, ще був один спосіб здобувати поселенців—це гвалтом забирати крест'ян у сусід. Такі люде, що забирали крест'ян, звалися «викотнями»: вони вели своє діло і силою, і хитроцями.

В цей же час потреба заселити землі змушувала багатих панів нападат на сусід та одіймати у їх землі і крест'ян. Пани державців один на другого, як звісно, робились по всіх краях Польши і Литви, і через певні обставини історичного життя України стали немов звичайною річчю. Руйнування сусідніх городів, вигублення жителів в них, грабування їх—це було колонізаторським способом дужчих панів крест'яне дрібніщих державців, притиснуті дужчим паном, переходили, хочеш не хочеш, до тих, що їх кривдили. Таким способом вироблялись головні осередки колонізації на Україні, скоріш схожі на табори розбійників, жителі в котрих займались не мирною працею або промислами, а наїздами і грабінництвом скрізь в околиці. Уся колонізація через це виглядала як анархія: переселенці не зупинялись на тих місцях, що зайняли спочатку, а носувались все далі. Автор „Україну“ думає, що можна визначити етапи таких рухів, починаючи з Волині і кінчаючи найдальнішими сторонами Запорозжя.

Таким чином, яке ж значіння мало це керування польських панів колонізацією? Вони не змогли а ні захистити України од татар, вони не дали скластися трітньому економічному життю переселенців, нарешті, своєю боротьбою за землі і крест'ян вони руйнували колонії і доводили до убожества людність. Невже ж ото підтримували вони колонізацію тільки тим, що ставили „вільні стовпи“ і своїмцями людей про вільноти, котрі не мали ніколи здійснитися.

Єдине, що мало значіння в цій колонізації з допомогою панів, було хіба те, що вони покликали народ на Україну і наобідали йому вільнот, котрі одначе швидко не варті були нічого в очах переселенців.

Крім роздачи пустирів усяним панам, щоб пустирі ті колонізувати і щоб володіти їми, був ще й пишній спосіб за-для колонізування південно-руських земель: королі, особливо Стефан Баторій, намагались удержати за державною право властності на пустирі і 'покликали старост заселять землі, оддаючи їх їм на «два доживотья». В такому разі староста повинен був збудувати в пустій замок, опорядити його зброєю, постачити військових запасів і чималу змогу (гарнізон); далі він мусив закликать людей «доброї слави», щоб то не гультаїв, не розбишак та злодіїв, не втікачів крестьян, і оселити їх на певних селищах. Звісно, державень старости був вільний од усіх державних оплатків на весь час свого старостування. Державні обовязки, суд та управа теж переходили до рук старости на той же строк. А як минеться строк, тоді округа його повинна була одійти до рук уряду.

Таку колонізацію коронних земель Стефан Баторій не придумав, а тільки він перший взявсь до неї в наддніпрянській та надбужській Україні. Так само було воно і в польській Подолі.

Так була заселена Київщина, так були заселені Лубні і Приятин і багато інших закутків. Тут вже ми бачимо, що колонізація в коронних землях, з помічью старост, йде успішно. Але є факти, котрі зменшують значіння старост в цій справі. Зразком звичайних вчинків старост може бути справа 1586 року про заспокання нової слободи в самому Києві, коло церкви св. Софії. Восвода київський, князь К. К. Острожський, звелів оповістити нових поселенців від імені короля про те, що дається волю на 24 роки, і для цього поставити стовп у верхньому городі, коло церкви св. Софії. Зараз же з'явилися колоністи, що посипродали все своє добро на ранішніх своїх оселях, і почали оселятися у Києві: вони почали тут продавати пиво, мед і горілку. Восвода і його намістник побачили в цьому втрату для себе, бо почали меньше одержувати аренди з Подола, і стали погрожувати, що «волю ту вони обернуть ні на ніщо», не хочачи згубити 2000 золотих, що мали вони, як аренду, з шинків. Восвода тоді поїхав з Києва, і жінка намістника послала на слободу своїх слуг.

котрі позабирали у колонистів їхнє рухоме добро, а самих поселенців посадювали в тюрму на Подолі і вивустили відтіля на по-руки. Тоді колонисти, не маючи кому пожалітись на таке відно-шення до себе, однесли скаргу «служі его королевської милости Орішевському, гетьману запорожському», котрий обіцяв розпові-сти про все це королю.

І таке недодержування дарованих вільгот робилось безна-станно то по тих, то по інших старостях. Люде, яких вони гні-тили та грабували, мусіли жалітись на їх, але кому? Староста був найвищий їх правитель і він же був їх панастник. Оста-валося колоністам вдавтітсь до козацької пидли, легальної, уста-новленої урядом.

Придивимось, що виячили з себе ці старости? Колонізаці-онні цілі примусили укласти доживотне або спадщине право ста-рост, і спадщина мали переходити і до жінок, і до дітей. Загаль-не право старости ставити за заступника когось, щоб то право визна-чати кого-небудь підстаростою, що здавна вже в польській дер-жаві існувало, досягло на Україні в цю пору найбільшого розвит-ку. Підстаростами бували дуже великі панн. Нічим не звязаний з місцевим народом, такий підстароста звичайно керувався тільки тим, як-би найшвидче та найбільшу користь взяти. Через цю люд-ність відносилась до їх дуже ворожо. Нерідко старости оддавали ті ґрунти, що дано їм на час, в аренду жидам, і народ згожувався на це. Ця віддача в аренду часом торкалася тільки доходів, а не суда; але инді бували віддачі землі «з винами», щоб то з кар-ними штрафами, що вже безперечно свідчить про судову діяль-ність арендаторів — жидів: карні штрафи одержував суди.

При таких то обставинах ледве чи йшла як слід колоніза-ція через роздачу ґрунтів в користання на якійсь час.

Державні завдання колонізації земель дуже складні і по-важні. Люде, що бралися до цього, повинні були більшою части-ною своїм коштом вибудувати цілі кріпості (замки), узброїти їх, держати в їх військовій гарнізоні, купчити на свою одповідальність бродячу людність і скласти з неї організовану громаду, з війсь-ковим означе характером, бо того вимагали умови життя на межі

Україні: далі, повинні були доставляти який небудь дохід або ину фінансову користь. Але тодішні старости ніяк не розуміли завдання своєї управи. Погляньмо, для чого вони хотіли бути старостами. Можна думати, що вони мали на увазі свою власну культуру землі на розлогих пустирях староства, на родючому українському ґрунті. Однак старости на Україні в кінці XVI і початку XVII віків сливе ніде не мали свого власного хазайства, не мали фольварків. Не «польський плуг» через це обробляв цей ґрунт, а плуг українських селян. Користь старости найбільш йшла з непрямого доходу і найголовніше — з корчми. Крім аренд корчмених, дохід старости мали од аренди млинів, перевозів, торгів і таке инше, що заравом давало мало не стільки, скільки й корчма. Були староства, де признаної урядом слухняної людності було дуже мало: далеко більший дохід з корчм і инших арендних статів давала людність свавільна, якої уряд чи старости до себе не закликали, і якої не признавали. Очевидячки, старости не дуже кортіло те, щоб завести справжню культуру в краї через міцно осідлу людність.

Старости скрізь будували більш городів та містечок, ніж сел. Були як де і села, але засновували їх не старости, а козаки, і од старост вони не залежали. Городи і містечка заводили вони не на те, щоб придбати магдебурське право, а для того, щоб в містечках та городах з'являлись торги, ярмарки, базари і шинки. Ми бачимо таким способом, що старостам треба зарва до наскликати більше всякого народу, котрий дає користь не з земельної ренти, а з корчмених доходів. Старости приймали в свої колонії усякий неприкаяний люд, втікачів крестьян, розбійшак, гультаїв. Селища, засновані старостами, були пристановищем жидів і дрібних поляків. Черпі — беруть в староствах в аренду усякі доходи, а з других виходять дбайливі офіціалісти та з них комплектуються гарпізони замків.

Кому ж належить головна роль в справі колонізації українських земель?

Невпа річ, що головна роль в заселенні українських земель належить українському народові. Він згуртувався в українських степах, шукаючи волі, а не часових, хоча б і довголітніх вільгот. Він йшов на поселення все далі, нанерекір влястям, що не бажали, щоб снуєтоспнлнєся внутрішні країни держави. Усі ті, що йшли на поселення, ставали на заваді польському урядові, оселячись на півдні як козаки, і тільки де коли пристаючи до осередків урядових—до старостій. — Якби мав більшу силу уряд, то він міг би опанувати цим заселенням і нацати втікачам організацію, яка відновндла б інтересам уряда.

Цікаве питання, чи ті пустирі заселяли зпочатку «слухняні» люди, щоб то такі, що вважали на уряд, чи «неслухняні». Мало не по всіх люстраціях першої половини XVII віку число «неслухняних» далеко більше як «слухняних». Усі «неслухняні» козаки не хотіли ніяких повинностей, «слухняних» же було менше. З літописних джерел відомо, що з кінця XVI віка і в цілій половині XVII віка городи Корсунь, Капів, Черкаси і Переяслав дуже часто ставали зем'ям козацькими, явно воювалися із своїми старостами і урядом і приймали до себе без числа втікачів звідусіль. «Неслухняні» з'явилися сами. — ніхто їх не кликав і ні в яких реєстрах вони не були записані. Деякі з їх потім, під час нещасливої війни, з особистих рахунків піддавалися старості і ставали міщанами, підданими, але решта аж до Богдана Хмельницького пробувала в козацтві.

Відомо, що в степах, поблизу порогів, зібраніся нечисленні юрми «неслухняних» козаків. М. Ф. Владівірський-Буданов висловлює ще гострішу гадку, начеб то *вся нова людність українських пустинь була зпочатку свавільна і що поділ на «слухняних» і «неслухняних» настав пізніше, коли посеред вільшої громади староста поставив свій замок і завів свій торг. В цьому переконує нас те, що землі раніше залюднювались, ніж осаджено там було яку колонію. Очевидячки, наприклад, Кропивна і Голтва були на світі *до своєю жтновання*, щоб то до 1615 і 1616 років, а вже в ці роки староста назвав їх містечками, завів тут міщанські порядки (корчми, торги і ярмарки), і через це постало*

заселення на «вогкому корию», на «пустому шляху», „de novo radice“. Частина людей пристає на нові умовини життя і стає слухняною, а друга—ні. Таких прикладів, коли дата заснування містечка не сходиться з датою його справжнього заселювання людьми, є чимало.

Так наприклад, сперечаються про заснування Кременчуга. По одних джерелах, город вже був давніше, але ж замки в його та «слухняних» жителів не було. За для цього уряд вважав його ні за що, все одно, як курені запорожської Січі.

Остається дати відповідь на одне питання, що зовсім натурально настає, коли люд південних і західних повітів давнішої Литовської держави сам виходив у південні степи, то через що цей потік линув саме з кінця XVI віку? І що примусовало цих людей йти на видиму небезпеку і од татар і «свавільних панів»?

Почали крестьяне йти з півночі, з Білоруссії, до Удаю, Сули, Пела, Ворскли і навіть до Орелі вже з давніших часів. Туди їх притягала роскішна південна природа. Однак йшли туди ще й з Волині, з Поділля, з Червоної Русі, де природа не згірна. З цього ми бачимо, що не сама лише краса південних сторони наділа туди людей. Невійш. люди виходили туди, бо їх принажувала обіщана воля і те, що в Речі Посполитій заведено було кріпацтво. Спочатку, коли ті, що осажували, оповістили про свої тридцятилітні і навіть сорокалітні слободи, люд потяг туди охійніше, а потім літ через п'ять-шість, дознавшись, що обіщані слободи порушують старости і що вони навіть повертають у кріпацтво людей, рух еміграційний став монний. Несправджені вільготи і кріпацтво крестьян-колонізаторів похнуло їх на Запоріжжя. Польський уряд думав було дати військовий уклад і козакам на Україні, під приводом гетьмана, як не було за Стефана Баторія, а потім почав він впавати за гетьманів й тих, що обиралися на Запоріжжі, як наприклад Сагайдачного. Таким способом колонізатори ці досягли певного значіння і певної самостійності в запорожському козачестві.

Професор Владимирський-Буданов дуже пильно простудіював колонізацію XVI і XVII віків. Він ясно показав, що колонізація ця була не польська, а чисто українська, що пани тільки захожувались коло неї і як власники сел. і як старости на чужій землі, однак з їх заходів ніякої користі для краю не вийшло. Навіть колонізували край не «слухняні» козаки, а «песлухняні», і вони навіть заселяли де які міста раніш, ніж польський уряд давав на це свій дозвіл. Всі ці відомості не вперше з'являються на світ, — про це говорив вже раніш, тільки на підставі меншого числа документів, давнищій редактор «Архива Юго-Западной Россіи», відомий професор В. Б. Антонович. Через більше число актів, які тепер мав під руками М. Ф. Буданов, уся справа стала далеко яснішою і більш науково угрунтованою.

II.

Праця д. В. Щербини торкається люстрацій староств київського воєводства 1765 і 1789 років. Вагу люстрацій, як історичного джерела, визнають тепер усі, хто тільки працює над історією південної і західної Росії. Багато люстрацій рідх видано вже і «Київскою коміссією для разбору древнихъ актовъ», і М. С. Грушевським в «Записках Наукового Товариства імени Шевченка», і в «Жерелах до історії України Русь», і нарешті А. П. Яблоновським — «Zródła dziejowe». Всі видані досі люстрації відносяться до XV—XVII віків. Люстрації XVIII в., котрих було тільки дві — 1765 і 1789 років, досі не були надрюковані, хоч багато письменників, найбільш польських, не раз їх згадували і подавали з них де які відомості. Так, покликались на їх Рудіковський, Баліньський і Ланіньський, що склали «Słownik geograficzny». Ці люстрації тепер і друкуються в VII частині «Архива».

Д. Щербина в своїй передмові подас, чого варті такі люстрації, і порівняє відомості першої і другої, і каже, що:

1. Українські староства, що були у кнєвському повіті, обіймали осередкові і найважливіші частини давньої кнєвської землі.

2. Польська колонізація цієї території була незначна, і більшість людності края була з стародавніх жителів його.

3. Українські староства, що мали в XVI і потроху в XVII віках державне значіння, в XVIII віці стали феодалними маєтностями, а котрих державці одбирали саму лишень матеріальну користь.

4. Люстрація 1765 р. малює край в переходовий час — людність не зовсім ще склалася, повинності дуже легкі.

5. Люстрація 1789 року лєпшє виявляє стосунки: людність значно побільшала, а заравом з тим побільшала і залєтлєсть її од державців, повинності теж значно зросли, хоч і не такі були високі, як в маєтках дїлєчних.

6. Реформи чотирєхлїтнього сейму особливо лєпо виявили найгірші сторони соціального і економічного укладу українських староств XVIII віку.

Праця ця варта уваги. До неї додав автор дуже цінні таблиці. Так, тут є таблиця, що показує людність по люстрації 1765 року, і друга — по люстрації 1789 року; далі є тут таблиця, що показує платїжи і повинності 1765 р. в злотях, і така сама за 1789 р.; далі таблиці аренди і інших оброчних статтєв по люстраціях 1765 і 1789 років, і нарешті таблиця процентових стосунків рїжних доходів до загального числа доходів по люстраціям 1765, 1789 років. Це все вимагало від автора чималої праці.

І. Ч.

Михайло Грушевський. *Про старі часи на Україні.* Коротка історія України. Вид. „Благотворит. Общества изд. общепол. и детских книг“. С-Петербургъ, 1907, 1-176. in 16°.

До найостаннїйших часів українське громадянство в Росції не мало повної історії свого народу, яка б обїмала ввєст-

період його життя од часів найдавніших і аж до сьогодняшнього дня. Перший, хто допоміг йому в цій справі, був професор М. Грушевський, який видав у Петербурзі в 1904 році російською мовою «Очеркъ исторіи украинскаго народа», чималу книжку, що менш як за год вся розійшлася. Це вже одне показувало, яка велика потреба в такій книзі. В кінці 1906 року «Очеркъ исторіи украинскаго народа» видаю вдруге в поправліній редакції і з значно поширеними останніми розділами, яким в 1 виданні цензура російська присвятила більш уваги, ніж того бажалося б од неї. Але одколи впаля заборона видавать популярно-наукові книжки українською мовою, тоб-то з весни 1906 року, починають з'являться невеличкі популярні огляди української історії: друкується в «Громадській Думці» (а потім і окремих видавцях) «Про українську старовину» Б. Грінченка (пескінчено), в часописі «Рідний Край»: «Оповідання з історії українського народу од найдавніших до нових часів» Гр. Коваленка, з малюнками (вийшла окремою книжкою у 202 стр. ін 16°), невеличка дуже гарна брошура «Як жив український народ» (видавництва «Вік»), що за кілька місяців розійшлася в числі 10.000 примірників: зараз друкується чимала (коло 30 аркушів друку) популярна історія України-Руси М. Аркаса з великим числом малюнків... Але цього всього дуже не багато на 25-мільйонну масу українського люду, і в видавцях такого тину, особливо коли вони доводять читача, довго ще буде велика потреба. Але кому найлучче пійти на зустріч цій потребі, як не найкращому знавцеві української минувшини, професорові української історії в університеті у Львові, М. Грушевському? Це він і зробив, і зараз ми маємо дуже цінну «скоротку історію України» з гарними малюнками.

Найбільша вага цієї книжки в тому, що в ній подається не перелік найважливіших подій за 1000-літнє життя українського народу, не зовнішню його історію, а звернуто увагу на ті внутрішні пружини, од яких залежало в значній мірі, в якій бік і з якою силою поверталось колесо історії... Перед очима читача проходить українське громадянство, з сто-

ліття в століття, з одної історичної доби в другу, і читає яскраво бачить, які помилки найбільш шкодили культурному і громадянському розвитку нашого народу, які причини були тому, що в іншу добу українська нація піднімалася на чималу моральну височину, а потім знову підпадала, які з тих помилок властиві нашому громадянству й досі, які ідеали маячили перед ними в ті далекі часи, наскільки вони були реальні і відповідали громадянському укладові і народній психіці і т. п. Читаючи, напр., про упадок української держави і перехід під зверхність Литви, малосвідомий читач довідається, що в тім випадку були «князі й бояре, що бралися правити, а не вміли а-ні завести ладу, а-ні задержати вкупі українські землі. Винна була й громада, що вміла жалітися на княже та боярське безголова, але не старалася і не вміла направити того ладу і вкінці лише піддавалася під татарську владу. ніж завести порядок у своїй державі». Або в іншому розділі, де йде мова про початок нової нації (після повстання Хмельницького), автор, артистично малюючи цей соціальний процес, по-дорозі зазначає, чому воно так сталося і як саме треба було заохотити тому лухові—«треба було підданство заборонити, щоб один чоловік до другого, до його особи, не міг мати ніяких прав, як пан до підданого: треба було б міру земельну уставити, щоб більше якої ніхто б землі не мав; треба було з свободних земель фонд красивий установити, який би цілій Україні, всьому народові належав, а з якого давалося б земля в державу, а як хто перестав на ній робити, до того б фонду поверталось»... В кінці ж, говорячи про сучасне становище України, автор зазначає постулати, котрі висовуються, звичайно, українськими партіями,—тими, що бажають свободи, права й всього добра для всього народу.

Таким способом, книжка М. Грушевського цінна не тільки тим, що подано українську історію в справедливому історичному освітленні але що до того пристосовано її до потреб сучасного моменту, і за все це шановному авторові мусить бути велика подяка.

Книжку ілюстровано більш як 40 гарними ілюстраціями, і це не самі передруки відомих портретів та малюнків, але значне число їх спеціально для цього видання виготовлено. Особливо цінні і оригінальні малюнки: «Володимир як він представлений на київських грошах», «Юрій, король галицький і волинський (анімок з печатки)», «Київське військо» (з давнього малюнка), «Нерушима стіна» («в Київській Софії»), «князь Святослав із своєю сім'єю на стариннім малюнку», «козацький табор», «Іван Мазепа (моложавий)».

Єдине, що можна поставити на мінує цій книжці, написаній не тільки з великим знанням, але і популярно, де-які не зовсім звичайні в наддніпрянській Україні язикові форми, скоріш галицькі, як: «потривало», «віднести люд, освіту», «знести кривавцю», «накликати інтелігенцію, аби»... «виравді», «задалеко», «нехоче присягти на *молвонини* свободи України» (хоч це слово й давньоукраїнське), «в піанішінім він показав себе як... вобовник», «владквів напомянати, аби»... «відібоати йому маєтність» та динше.

Хоч це й не такої ваги річ, як зміст книги, але при теперішньому хворобливому відношенні не тільки до непевних виразів і слів, але навіть і до самого правопису, бажано було б, щоб цінна праця професора М. Грушевського була далека від обпидування в тому, що вона «галицька», а не «українська».

В. Д—ий.

А. Е. Крижскій. *Древне-кіевскій говоръ*. Санктпетербургъ, 1907. 1—14. Відбитка з «Навістіей отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Акад. Наук. т. XI (1906), кн. 3-я.

Праця ця написана з приводу статті акад. Соболевського «Древне-кіевскій говоръ», надрукованої в I випуску «Навістіей» за 1905 рік, де автор намагається вивістити читачив, ніби-то давньо-кіївська мова ближча була до великоруської, ніж до малоруської. Проф. Крижскій в цій своїй статті не розглядає усієї праці Соболевського, бо більша частина її — повторювання того.

що й раніш він писав про київську мову, а схиляється на деяких частинах її, повіщих. Так напр., Соболевський бачить немалоруськість київської мови в «Начальній» і Київській літописях в тому, що в них бракує: «уменьшительных тина Степ[ь]ко, Ми[сь]ко, Гриць[ь]ко, Гриць, которая обычна въ галицкихъ грамотахъ XIV—XV вв. (на рускомъ и латинскомъ языкахъ) и въ современныхъ малорусскихъ говорахъ»,—на це проф. Крижський дає відповідь, що їх не було і в Галичині до XIV—XV в., бо українські наймення на *нько* з'явилися у українців під польським впливом, а цього впливу не знав не тільки старий Київ, але й стара Галичина. Соболевський каже, що «ни галицко-волинские памятники XII—XIV вѣка, ни галицкія грамоты XIV—XV вѣковъ, ни современные малорусские говоры не знаютъ смягченія *ъ* въ *о*, какъ и *к* въ *ш*»,—на це проф. Крижський зауважає, що цю малоруську фонетичну особливість зазначив ще 40 літ тому поважний славянознавець В. Лачанський (міло зам. міто, кляжко зам. мяжко). і ця особливість і зараз дуже розповсюджена в Полтавщині, Харківщині і Київщині (подас значне число прикладів: кісто, кісний, кля, гамішниця, Горієнко, шавстра, Вертєвка і Вертєвка, якіль і дикіл зам. дітїл, Кєлїмон, пч-Гхїтра і т. п.).

Соболевський, згадавши літописне *Ольто* (із «Лїто»), каже: «въ немъ мы имѣемъ неорганическое *О*, появляющееся въ подобныхъ случаяхъ въ великорусскихъ и отчасти въ белорусскомъ нарѣчїяхъ и не встрѣчающееся въ малорусскомъ»,—на це проф. Крижський одказує, що *Ольто* як раз старокіївська риса мови,—згадаймо Овруч із Вручїя, Оксана з Ксенія, Одарка з Дарья, а як би заглянув Соболевський в словник Желєхівського та в Studien Огоновського, то побачив би там і олжа, і овшейки (вєнькі) [з галицьк. грамоти] і оселедець, ортуть, орів — (genet. орва, зам. «рова») і т. п.

Далі, Соболевський хоче бачити в словарному запасі Київської літописі — великорусськими. Таких ніби то неукраїнських слів він знаходить троє: старьїшїнна (в значінні одної людини), юри (в значінні «заря», тим часом як по українськи не ніби то значить тільки «звізда»), і лотадь. На все це проф. Криж-

ський дає влучну відповідь і побиває твердження Соболевського фактами. *Старинка, старинни*—в значінні поодиноких людей, а не колеґії людей є і в літвинці («призва старейшину конюхомъ.—онъ же рече»); так воно і в сучасній мові (подас багато прикладів з перекладу Біблії, в перекладі С. Левницького, і з інших письменників); так само і з *зорю*, в значінні «зоря»: і в народній думі (про братів Озовських), і в піснях, і у письменників (Купіш, Марко Вовчок)—*зоря* значить не тільки «звізда», але й «заря». Що ж до слова *лошадь*, то різниця між ним і *конь* як раз така, якої немає у великоросів, але яка й зараз ще є в північній та середній Київщині і Чернігівщині, де відбувалися літвинські події. Великоруське *лошадь*—це всі *егні*, усякого достоїнства, а в Київській літвинці не те: добрі і значаїні «лошаді» звалися «кони», «конѣ» (=кони), а от миршава, захарчована коняка смерда—зветься монгольським терміном *лошадь*. А що це дуже давнє українське слово—то про це свідчить «лоша», «лопяти», «лошун», «лошниця» (=лошаденка), і означає це все дрібну, слабосилу коняку.

Соболевський бере на себе сміливість сказати, що «читаючий Начальную и Киевскую Литвини поражается близостью ихъ синтаксиса и словаря къ великорусскому материалу» (стр. 24). Цікаво знати, хто ж той «читаючий»? Чи такий, як Соболевський, що знає тільки одну великоруську мову, а української не знає, чи такий, що знає обидві? Особливо вражає заява Соболевського про близькість синтаксису київської літвинці до великоруської мови. На це проф. Кримський з справедливим знаном одказує: «рѣшительно заявляю г. Соболевскому въ этомъ органѣ Академіи Наукъ, передъ лицомъ всего ученаго славянскаго міра, что г. Соболевскій не въ состояніи будетъ указать во всей начальной і Киевской литвинѣ ни одного синтаксическаго оборота, который былъ бы сменѣтельно великорусскимъ и отсутствовалъ бы или въ современной или въ старинной малорусской рѣчи». Що ж до близькості словаря літвинці до великоруської мови, то про що тут свідчать, напр., київська літвинця з своєю «конзкою», що сидить на «присѣнѣхъ» і поглядає на «любѣнникѣхъ», поки її не

обілляють *укроном* з *гьлка* (=глека) або не служив «*гьрмъ*! Чи це великоруський «словарь» з «сѣкырою», якою „*мянемъ*“ літописці «*трьскы*», або ж «*наробѣмъ*», одягнуті зімовою в «*кожухы*», а літом в «*свины*» з «*вѣзны*» (вовни!) А «*ничишь травы жалоушамы!*» А та квітка «*лѣнокъ*», що нечиста сила, взявши на себе постать ляха, «вѣ людѣ» (жунані-лудані), посить П «вѣ приполѣ» по церкві! Ніхто досі не міг пояснити, що то за «*лѣнокъ*», бо в Великоросії того зілля немає, а в Київщині «*лѣнокъ*» — це *Asperula odorata* («сецлюга» и «ясменникъ»).

Нарешті Соболєвський зауважає, що *початьна* та *Київська* літописці не малоруські, бо в них немає звичайних українських слів: *колати*, *кай*, *кавнъ*. Але ж ні *кавнъ*, ні *колати* немає і в старо-галицькому та старо-волинському памитниках, яких одначе Соболєвський не наважується залічити до великоруських. Певно, що ці слова були і в старому Києві, і на Волині з Галичиною, але в літописі могли не понасти випадково. Не весь же, справді, словарний домонгольський матеріал увійшов в ті нечислені памитники, що ми маємо!

Щож до «*квѣтъ*», то слово це не тільки українське, але й *великоруське* та *білоруське* (див. словник Дала), і через що Соболєвський вважає його таким основним для української мови, що коли його немає в літописі, то й літопись не українською мовою писана,—не знати. А з *тасм* справа ще дивніща: слово це відоме у *всѣх без выѣмку славянских моват*, і в великоруській в тому числі. Міклошич в своєму етимологічному словнику зовсім справедливо вважає його за старо-славянське.

Оттакі нові докази Соболєвського. Перегляд їх з боку проф. Крижського лишень зайвий раз стверджує, що давнє-київська мова — «*прямой предокъ*» сучасної української мови в північній та середній Київщині і в Чернігівщині з сусідньою частиною Полісся.

Праця д. Крижського цікава й цінна не тільки для спеціалістів—філологів, але й для кожного, хто цікавиться історією нашої мови.

Огляд журналів.

Для цієї книжки «України» було переглянуто такі журнали: за 1907 рік «Літературно-Науковий Вістник», кн. I—III; «Записки Наукового Товариства імені Шевченка», кн. I. «Русское Богатство», кн. I—II; «Исторический Вѣстникъ», кн. III; «Przegląd Historyczny», т. IV, кн. I; «Образование», кн. I—III; «Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія Книга I—III»; «Swiat Słowianski». Том I. Krakow; «Русская Мысль», кн. I—II; «Русская Старина». Кн. I—III; «Университетскія публіста» (київські) №№ 1—3; «Видоє» I—III.

Літературно-Науковий Вістник, книга I—II—III.

М.є. Грушевський. Стаття українська кафедра і інші наукові потреби. (кн. I—III). Ст. 12—57, 213—220, 108—118.

Стаття ця, що явилась відгуком руху за націоналізацією української школи, котрий виник з кінцем 1906 року, містить в собі надзвичайно цінний огляд становища українознавства в російській офіційній науці — в даний час і тепер, — зазначає необхідні desiderata в цій сфері з точки погляду наукових інтересів і культурно національних потреб українського цароду і, нарешті, детально-розроблений план наукових дисциплін, які треба запровадити до університетського викладання, щоб поставити українознавство в Росії як слід на науково-академичний ґрунт. Занедбаня українознавства в науці проф. Грушевський вважає зявищем сумним і шкідливим не тільки з становища українського —

з погляду українців, які хотіли бачити ближче свій край і свій народ, але й з погляду загально-наукового: «життя українського народу записало занадто довгу сторінку в книзі історичного розвитку народів, щоб її можна було викинути, чи проминути, без шкоди для прагматичної зв'язі, для зрозуміння роллю й обоюсторонніх впливів подій». Докори, які де-хто ставить на адресу українського громадянства за те, немов воно само винне в занедбанні українознавства, лічить проф. Грушевський зовсім безпідставними. „Соромно“ за таке занедбання, ганебне в очах усього культурного світу, мусить бути тим, хто навіч на себе уявляє й опіку над українським народом у Росії: їм має бути сором, що українське громадянство здобуло першу кафедру української історії у Львові, засновану австрійським урядом, що взагалі осередком наукового українського руху в останніх часах стало закордонне Наукове Товариство імені Шевченка, підтримуване (хоч і скупо) знов таки австрійським урядом, тим часом, як наш уряд, прославлений як опікує покровитель і повноважених націй, тільки те й робив, що забороняв здобутки закордонної наукової роботи української у себе в Росії.

Мова для університетських викладів з українознавства повинна бути українська. Цього вимагають нагасущі інтереси культурного розвитку нашого народу. В наші часи, коли перестають існувати старі універсальні мови, культура національної мови робиться питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного існування. Ніякі аргументи против здатности нашої мови до університетської науки не витримують серйозної критики: досить вказати на українські кафедри в Австрії і на ту наукову роботу, яка там провадиться українською мовою. Не мають серйозного значіння й інші аргументи, як, напр., вказання на недостатку вчених, якіб володіли українською мовою і т. д.

Широкий рух за українськими кафедрами, який почався поперед усього серед київського студентства, а потім знайшов собі відгук в найрізноморідніших кругах українського громадянства, свідчить, що домагання цих кафедр зросло на ґрунті органічної потреби, яку почав відчувати український народ в культурній сфері. І ро-

бити якісь перешкоди для здійснення цього бажання, ставити якісь труднощі, виявляти своє неспочуття,—це значить політиканити, вносити в ясну й чисту культурно-наукову справу елементи національного шовінізму чи поліційних заходів, значить—політику впрямних заборон українського національного життя замінити системою дрібних перенон і перешкод. Професорським корпораціям та університетським кругам така роль безумовно не личить.

Статя проф. Грушевського—поки що—одинокий голос ученого в справі українських кафедр, але він має тим більшу вагу, що це голос вченого найбільш компетентного зараз в усіх сферах українознавства і його поради мають велику практичну цінність; його вказівкам доведеться скористуватись тоді, як доведеться приступити до реалізації наших теперішніх культурно-наукових деідератів.

Млр. Грушевський. На українські теми. «Кричать ворони», кн. II. ст. 318—329. «О любви кь отечеству и народной гордости», кн. III. ст. 497—506.

Під спільним заголовком «На українські теми» проф. М. Грушевський друкує нарис публіцистичного характеру про сучасне громадське життя на Україні. В першій статі оповідається про те, як віднеслась до переходу «Літературно-Наукового Вістника» зі Львова до Кієва польська шовіністична преса в Галичині, тамошні москвофіли і російські реакційні газети. „Les extremités ses touchent“ говорить французька приказка. І в даному разі вона блискуче виправдалась: польські гакатисти в Галичині і наші «истицино-руські» люди зійшлись у своїм ворогунстві до українського руху і, бачучи перні проблески змирення на цього руху, бачучи перші кроки до зближення обох частин української землі на ґрунті тісного духовного обміну і культурних зносин, простягли друг другу руки над головами українців. Польські україножерні газети—„Dziennik Polski“, „Słowo Polskie“ забили тривогу, почувши про перехід „Л.-Н. Вістника“ до Кієва з метою тісніш зв'язати Україну з Галичиною. Особ-

ливо їх розлютовали мотиви перенесення «Л.-Н. Вістника»,— виліжені в статях проф. Грушевського,—що «ця тісна спільність з російською Україною pomoже Галичині вилетітися з польсько-німецького ярма, і що для тої спільности Галичинина повинна струсити з себе польсько-німецькі культурні впливи, які так спільно розмежують галицьке життя від українського. Як те—вернути Галичину з польських обіймів, в котрі історична Польша ваяла свого меншого, некультурного брата». Польські газети відкрили в справі «Вістника» ні більше, ні менше, як «російську інтригу», вбачаючи в цьому вплив російської культури, усіх російської державности, і звернувшись до вірного сторожа польських державних інтересів—австрійського жандарма. «Галичанин», не розібравши діла, спочатку був задоволений тісністю духовним єднанням Галичини й України: мовляв українство більше пошкодить польському пануванню, ніж теоретичне москвофільство. Але, разом і з тим, «Галичанин» киває головою й на австрійський уряд, який, мабуть, хоче зробити собі добрий гешфт на перенесенні центра ваги культурної української роботи зі Львова до Києва,—думає підбити під свої впливи російську Україну, принаймні правобічну. Російські реакційні органи побачили в цьому перенесенню погрозу «єднеству руського народа» і покликали на поміч офіційальних сторожів тої єдности. В результаті — Літ.-Наук. Вістник було зупинено на час воєнного стану в Києві. Це припинення, на щастя, скоро впадо — разом із скасуванням воєнного стану. «Так сходяться з собою два контраста—оборонці історичної Польщі й заступники єднества руського народу—на українській голові. «Бездна бездну призиває», каже звичний афоризм. Як відомо, значіння його неясне, і українська побрехенька толкує, що це піп поца кличе на обід. Але я позволю собі думати, що воно має инше значіння — істинно-польські й істинно-руські люди подають собі руки над українськими головами. А як і не подають навіть, то й не подаючи, роблять принаймні те саме. Як не істинно-польськими князю, то істинно-руською дубиною, а все цілять по українській голові».

Але українство не хоче вмерти. Українці не зрікаються тісних історичних, етнографічних та культурних зв'язків з великоруським народом, але протестують і будуть протестувати проти того, щоб в ім'я «єдинства руського народу» гальмувався природний розвій нашого народу, ставились перешкоди його культурним та національним потребам. Утиски можуть тільки ослабити моральний зв'язок, викликаний цілим комплексом вищезгаданих умовин, і приклад цього ми вже бачили в бігстві українського слова до українського Євниту. Навпаки — перенесення українського національного руху до Кітвва мусило б скринити ті зв'язки і привести до дійсного «єдинокрушія». Польське гайвороння вчуло це і поспішило з своїми доносами, піднявши своє крикання. Але російські бюрократичні сфери зістались глухі до інтересів тісного морального єднання українського й російського народів і всім своїм недавнім відношенням до української справи, а спеціально до „Літ.-Наука. Вістипка“ виявили, що їм бажано знову вигнати наше слово до „Євнита“. Їх думні не зрунає „єдинокрушія“. Їм потрібне тільки „єдинокрушія“.

Стата «О любви къ отечеству и народнои гордостии» присвячена вираженню ваги моменту, який переживає зараз українська нація, и критичного становинца, коли скрізь на всій лінії йде руйнування основ старого ладу і будується новий, який мусить одкрити широкі перспективи й для українського народу. І ці вимоги моменту, коли дійсно поставлено на терези історії—чи бути нам дозрілою нацією, якій судилося самокційне життя в кругу інших народів, чи, не тратячи марно сил, «снуєтитись на дво», ці вимоги не дають часу й місця на гамлетовські пози і метикування на тему «бути чи не бути»: мертва точка давно перейдена українським національним рухом, українська народність давно рішила «бути», і нашому поколінню доля й обставини судили не порівнення цього питання, а тільки відклучання про те, щоб в рішущий момент дати відповідний розмах цьому рухові, підтримати на крутому завороті тяжкий віз українського відродження й сировадити його на битий шлях національного життя. Треба всім перейнятися свідомістю великого обов'язку, який лежить в дану

хвилю на кожному чесному громадянині свої землі і вірному синові свого народу, треба зрозуміти, що пасивність і байдужість в такий момент—це не просто квіетизм, але дезертирство, зрада. Ми можемо або виграти українську справу, коли виявимо потрібну енергію й активність, коли викрешем вогонь запалу в широких масах українського народу, або програємо її, занапастимо традицію українського національного відродження.

З інших статей, що так або інакше торкаються українського народу в його сучасному культурно-політичному житті, значимо:

Ол. Грушевський. Сучасне українське письменство в його типових представниках. Ст. 62—69, 239—256, 429—440. Догі обговорені такі письменники: Ганна Барвінок, Ол. Кониський, Ів. Печуй-Левіцьки, Папає Мирний.

Ів. Франко. Свобода і автономія. Кн. II, ст. 285—293.

М. Лозинський. З польсько-українських відносин. Кн. III, ст. 463—473. (Полемика з шовіністичною польською часописом («*Świat Sławiański*»).

Погож — огляди «з австрійської України», кн. I—III, ст. 155—168, 330—346, 527—537.

Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Том LXXXV.
книга I. за січень 1907 р.

Мих. Грушевський. Памяти Никанора Молчановського (ст. 5—13). Коротенький некролог, оцінка праць небіжчика по українській історіографії і характеристика громадських поглядів його, особливо що-до українства, до якого пог. Молчановський відносився з найгорячішим співчуттям; зазначається тяжкий моральний стан небіжчика, його душевне роздвоєння. — Яко наслідок обставин життя, особливо — його службового становища. Згадка написана надзвичайно тепло й щиро.

Д-р. Ів. Франко. Студії над українськими народними піснями. (Ст. 14—83). Історично-критичний розгляд українських пісень, при широкому користуванні порівняльним методом і всіма

даннням старого нашого письменства. Стаття являється початком великої праці, задуманої по широкому плану. В цій книзі подано студії над такими піснями: I. Стефан воєвода II. Іван і Марія. III. Батько продає дочку турчині. IV. Брат продає сестру турчині. V. Турчин купує сестру полонянку. VI. Теця в полоні у зятя.

Ол. Грушевський. По катастрофі 1708 р. Конфіскація земель у Мазеніцях (Ст. 85—95). Автор взяв темою для своєї розвідки один з інтересніших моментів з історії політики російського уряду що-до України в поч. XVIII століття: конфіскація земельних маєтків у козацької старшини, яка була на стороні Мазени і роздавання цих земель московським панам, — з метою зміцнити московський елемент на українському ґрунті. Це було початком того широкого розкрадання земельних засобів Гетьманщини, яке в таких широких розмірах було переведене вже за часів Катерини II-ої.

Д-р. В. Шура. Увільнення дівчини відчуженою в Бродях 1727 року. (Ст. 96—103). Інтересний факт, поданий на основі документів, про увільнення дівчини відчуженою, що являє ілюстрацією старинного народного звичаю на Україні.

Д-р. Вол. Черетт. Книжне в світлі єврейських донесень. (Сер. 101—116). Матеріал, на основі листування євритів, що переселилися в поч. XVIII ст. до Москви, виданого петербургською Археологічною комісією. В листах подається інтересна характеристика київської духовної інтелігенції тих часів, яких змальовано в прихильному дусі, яко людей досить розвиненої культури, безмірно вищих по своєму рівню від московців.

Miscellanea (Ст. 117—130): а) Лист Мазени до коронного гетьмана Любомірського 1703 р., подав Ф. Голішчук; б) Причіпок до історії останніх днів панщини в Галичині, подав Ів. Кривенький; в) з кореспонденції Миколи Устияновича, подав М. Мочульський. *Наукова хроніка*: поміці праці по історії вел. кн. Литовського в XV в., написав Б. Бучицький. Ст. 131 — 166. *Бібліографія*. Ст. 166 — 213. Обговорено 18 наукових праць з україно-й слов'янознавства.

Русское Вѣгетство. Кн. I—II.

Р. Оленникъ. Крестьяне и интеллигенція. (Къ характеристикѣ освободительнаго движенія в Малороссіи). Кн. I—II. Ст. 247—268, 135—169. Автор на підставі своїх власних свідережень і газетного матеріалу подає пробу характеристики визвольного руху на Полтавщині і в Київщині, звертаючи особливу увагу на те, яку роль відіграла в цьому рухові сільська інтелігенція. Економічне становище українського селянства автор знає-овує так: коли взяти полтавську губернію, яко одну з огнищ селянського руху, то побачимо, що біля 75% селянських господарств ведуть тут на півголюдне існування, господарства ці не забезпечені власним хлібом і залежать безпосередно від сторонніх заробітків, які задля відсутности промислу на місці, мають випадковий характер. Наслідком такого економічного становища селянської маси являється атмосфера озлобленості й незадоволення, що з елементарною сплою питохлали на шлях протесту й боротьби. Тиша, яка панувала по селах і хуторах полтавщини до масового селянського руху, була тишею перед бурєю, і перші стійкі вибухи в Константиноградському й Полтавському повітах одразу викликали зворушення по всій губернії: в Тубейському повіті, наприклад, селяне настоювались і чекали, що ось-ось прийдуть «студенти» і почнуть ділити панську землю, а в сусідньому дохвицькому повіті по деяких селах обібрано було спеціальних ходаків для того, щоб вони вирушили на місця, де були розрухи, і довідались, як там ішла справа з землею. Незадоволення селян виливалось в гострій формі, і частенько на Полтавщині село і поміщицька садиба виявляли два ворожих стана, між якими йшла завзята війна всіма способами.

Поруч з економічним фактором, цим головним нервом селянського руху, на Україні мало вагу й правове становище селян і козаків. Що до цього велике незадоволення було помітне серед більш заможних кругів сільської людности. У той час як сільська голота на перший план висувала економічні домагання, заможне козацтво почувало головним робом своє безправство і не скривало свого дуже неприхильного відношення до панування

в нісцевому житті дворянства. Через те правові вимоги, висунуті в перший період визвольного руху, були близькі цим кругам, і вони швидко зорієнтувались в політичних питаннях: ось чому, коли ставились перші конституційні домагання з боку селянства, то тут видатна роль припадала на долю його заможних кругів, і цим сільська буржуазія зробила серйозну прислугу в ділі прояснення політичної думки і популяризації правової боротьби серед селянської маси.

Зрозуміла річ, що аграрна справа, в решті решт, опинилась в осередку домагань, які ставив визвольний рух. Інтересні спостереження що до того, як дивиться на справедливе порішення земельної справи наше селянство, зібрані д. Оленіни з засідань аграрних комісій, які скликали деякі полтавські земства. Тут виявилось, між иншим, що особливої прихильності в українській сільській голоті до приватної власності немає: селяне з невідомою свідомо виступаювали проти віддавання на правах приватної власності земельних наділів. «Взагалі патетичні заяви про інстинкти власності в українці не мають під собою реального ґрунту. При деякому аналізі економічних умовин України не трудно спостерегти, що селянська маса багато терпіла, але нічого позитивного не здобула від інститута приватної власності, а через те дивиться на нього, як на певне зло. Українець ще не колективіст в широкому розумінню цього слова, але все ж таки стоїть за узагальнення власності на землю».

На арену політичної боротьби українське селянство виступило з власними основами економічної платформи і з власними практичними вимогами. За ці вимоги стоюло воно з надзвичайною упертістю. Воно виступало і з власною критикою існуючого режиму в сфері правовій, і висунуло через те з по між себе власних «алонашфренихъ агитаторовъ», ситуаятивів—борців за народню волю і торжество справедливости.

Вплив інтелігенції в тих місцях, де він виявився в чому небудь у дореволюційну добу, означився переважно у змаганнях підняти духовну і матеріальну культуру селянства. Елементи чисто політичної пропаганди мали дуже мінімальні розміри. Від-

чуженість між «панамн» і селянством, яко наслідок історичних умовин. відограля тут азначну роль, так само як і властива українському селянству політична консервативність. Проте культурна робота інтелігенції мала свій певний вплив: кому доводилось влаштовувати «мітінги» або провадити розмови з селянами на політичні теми, тому легко зауважити різницю в степені політичного розуміння селян тих пунктів, де функціонувала добре поставлена земська школа, де влаштовувались вечірні курси, народні читання, особливо-де були організовані коопераційні та інші спілки, і тих сел, де цього нічого не було.

Що до діяльності чисто-революційних елементів на селі, то тут д. Оленін зазначає, що представникам партійних організацій доводилось координувати свої босні гасла з основами народнього світогляду, щоб не одхилити селянство од себе. Гіркий досвід навчив с.-д., що поки вони будуть рахуватись з догматикою дд. Каутських, Леніних та ин., і йти в супереч домаганням Грицька й Стенана, вони не матимуть успіха на селі. Так було, наприклад, при пропгаганді республіканських ідей на селі: селяне виявля себе переконаними прихильниками монархізма.

Торкуючись впливу преси, яко провідника нових ідей в народні маси, д. Оленін признає, що Україна була тут в особливо несприятлих обставинах, через заборону української періодичної преси і взагалі літератури. «Для кожного очевидно, яке обурююче насильство роблено на протязі десятиліть над багатоміліонним українським народом, насильство, яке в результаті не тільки не паралізувало національний рух, але навпаки, зробило справою чести для культурного українця обороняти свою національну мову і дбати про її розновсюдження. Взагалі сей безглудий утиск запоміг розвитку серед української інтелігенції різкого опозиційного духу, і їй по формі й степені участі у визвольничій боротьбі серед вищих національних груп інтелігенції належить одне з найвидніщих місць. Але при цьому не можна не зауважити, що до самого останнього часу ідеї національного відродження і відновлення природних прав української мови були здобутком переважно інтелігенції: співчуття цій боротьбі в народ-

ній масі було дуже незначне: означалось навіть неприхильне відношення. В цьому не можна, розуміється, добачати якісь космополітичні течії: просто, при невисокому культурному рівні і тяжких економічних умовах, серед українського селянства вляли гору тенденції однобочного утилітаризму, що паралізували й м'яскували слабо розвинену чуливість до національного гніту. Літературні твори на українській мові, при деякому пристосованні до живої мови, мали на Україні серед селянства більший успіх, ніж навіть популярні твори на російській літературній мові... Взагалі через цей штучний тормаз вплив друкованого слова на Україні був ослаблений.

Указ 12 декабря пройшов на селі непомітно. Інакше вплинули на селянство події 9 січня: вони зробили на їх глибоко-вражіння. Указ 18 лютого 1905 сенатові що до права петицій мав взагалі чимале значіння в справі притягання селянства до участі у видавільному рухові, хоча селяне дуже пізно про нього довідувались: адміністрація зовсім не дбала проте, щоб повідомити людність про нього. З цього часу почалось підготовлення селянства до масової участі в політичній боротьбі. Інтелігенції в значній мірі належить заслуга вияснення для селян ідей конституціоналізма. «Про якія побудь специфічно-антиконституційний настрій селянина говорити не приходиться. Український селянин на стільки розумний, щоб розбірати, що гарне, а що погане. Тому то завжди досить бувало вияснити селянинові, що в дійсности державою правлять чиновники і що бюрократія являється винною в тяжкому становищу селянства і нещастя країни у японській війні, як йому робилось ясним, що одлюккий вихід— конституція».

Найбільш зручним місцем для здійснення права петицій і єднання селянства з інтелігенцією з'явились сільсько-господарські товариства, яко організації, признані законом. Ці товариства об'єднали переважно заможних селян, серед яких було чимало козаків і тут конституційні домагання ставились з більшою рішучістю, ніж серед голоти. Взагалі сільська буржуазія не мало преслужилась для популяризації ідей правової боротьби. Інакше

дивилась вона на земельну справу, але й питання було в тому— як відібрати землю, чи за гроші, чи без викупу.

Булигінську конституцію українське селянство зустріло байдужо. Але з цього ще не можна робити висновку, що ідея бойкоту мала якийсь серйозний успіх серед селянства: для здійснення її не було ні відповідних засобів, ні шляхів. Мало свій вплив і те, що на Україні по виборчому закону 6 августа з'їзди повітових земельних власників усеж такі опинились в руках уповноважених від дрібних власників-козаків, і на цьому будувала свої плани опозиція.

Маніфест 17 октября і коректив до нього—закон 3 полярні були для селянства несподіванкою; селянство стояло осторожно від страйкового руху; ніяких маніфестацій і радощів маніфесту ні не викликали. Коли період од 18 лютого до 6 августа можна вважати часом перших спроб інтелігенції втручатись до політичного життя на селі, то 17 октября стає початком широкої і порівняючи масової діяльності інтелігенції на політичній арені. Сільська інтелігенція після 17 октября зітхнула вільніше і повірила, що вороття старому ладові вже немає; вона приступила до організації селянства в селянські спілки і старалась паралізувати стихійні вибухи. Успіх її так приголомшив місцеву адміністрацію, що вона не знайшла нічого кращого, як прохати в критичний момент заступництва в провідників руху і тим збільшувала їх авторитет.

Особливий успіх серед селянства здобула собі селянська спілка (крестянський союз). Головною причиною успіху спілки треба вважати відповідність її платформи народньому світоглядові. Ця, так мовити, народність спілки висловилась в основних вимогах аграрної програми і в деякій уміркованості у домаганні корінних політичних реформ, що одріжняє селянську спілку від крайніх політичних організацій. Ідея націоналізації землі, на якій полягає аграрна програма спілки, не тільки близька народньому світоглядові, але, можна сказати, народ власним розумом дійшов до неї. Бо всі народні плани й мрії що-до справедливого порішення земельної справи обхоплюються ідеєю націоналізації.

Селянські спілки виникли не стільки по ініціативі інтелігенції, як самих селян. Треба було тільки інтелігентного почину для руху, а саме—досвіт бувало інтелігентові, а іноді й передовому селянщинуві влаштувати в якісь окрузі одну або дві спілки, як чутка про не розходилась кругом і до ініціатора купами починали приходити представники з різних сел, і навіть з другого повіту з проханням приїхати і влаштувати спілку.

З проб внести до програми селянської спілки поправки місцевого характеру д. Оленні зазначає винесення полтавськими українськими інтелігентами постулату автономії України. «Але, принаймні зпочатку, успіх цього постулату був досить непевний. Так, на раді селян-делегатів, висланих до Полтави для участі в аграрній комісії економічної ради полтавського земства, чути було голоси проти цього винесення. Далі на місяцях треба було дуже докладних пояснень, і все ж таки на селян домагання автономії великого вражіння не робило і їх готовність боронити її не могла подавати великого довіря».

Не диктячись на коротке існування селянських спілок, яко легальних організацій, вони послужили стрімучим чинником що до аграрних розрухів. Та проте адміністрація наважилась знищити цю крайольну організацію до краю. Почалась репресія, переслідування провідарів руху, карні експедиції, що так славили дд. Шіпіна й побіжчика Філопова і терор цей не затих і досі. Ще поки адміністрація не робила нічого, поміщики взялись задавлювати рух своїми способами. Так, наприклад, в лохвицькому повіті кілька рада заборонила вчителю приймати участь в селянській спілці. Були спроби внести різницю між селянами й козаками, але, нарешті, запічний переїзк взяв гору над тверезими міркуваннями і жажда репресії занунала над усім: босним гаслом зробилось: «давайте війська». До цього дійшли навіть ліберальні колись земці.

Урядові репресії не в силах були зупинити народній рух: напашки вони скоріше змінили свідомість необхідности радикального зруйнування існуючого ладу. Селянство ще стоїть далеко від об'єднання й організованости, що необхідно для того, щоб

забезпечити перевагу його ідеалів. Може бути чекає нас ряд гірких розчарувань і невдач; можливо, що не раз ще розженуть Думу, що будуть державні перевороти, хвилі громадської реакції і. т. д. — неможна проте губити віру в коначну перевагу справедливості. Руське селянство подало небувалий в історії приклад довготерпіння, треба сподіватись, що воно виявить і неляну досі упертість в боротьбі за «землю і волю». — Так кінчає д. Оленін свою надзвичайну цікаву і ґрунтовну статтю. До історії останніх років на Україні вона дає дуже новий і цікавий матеріал.

У І-ій книзі «Русск. Богат.» уміщено переклад оповідання М. Коцюбинського «Онъ идетъ» (ст. 105—113). Переклад відписано літерами А. Ш.

Историческій Вѣстникъ. кн. III.

С. С. Орлицкій. *Южно-русская республика.* (Начъ исторіи освободительнаго движенія) Ст. 875—905. Стаття ця була обговорена в III-ій книзі «України».

Мордовцевъ въ Саратовѣ. (Новые матеріали къ біографіи). П. Л. Юдина. Ст. 922—939. Стаття подає відомости більше про дружину цокійного письменника — Ганну Никаноровну Залетеву (по першому чоловікові — Пасхалова), ніж про його самого. Оповідається період перебування Мордовця в Саратові після скінчення університету (1854 р.) і його службу в губернському правленні. Цікаві деякі подробиці про початок літературної діяльності Мордовця, яка припадає, як доводить д. Юдин, на 1854 р. Під впливом Костомарова, що перебував тоді на засланні в Саратові, Мордовець почав збирати думи, пісні, перекази, задумав видати окремий збірник українською мовою, щоб «распространить и сберечь» цю мову. Але першій пробі не посчастлило. Подорож Мордовця в октябрі 1854 року до Петербурга, щоб здобути дозвіл на видання, не мала успіху. Після історії з кирило-мефодієвським братством уряд дивився неприхильно на українське письменство. Видання збірника довелось відкласти на деякий час. (Видано його аж у 1859 році). Ця невдача дуже зажурила Мор-

довця. Д-ій Юдін подає в своїй статті список праць Мордовця дрюкованих у саратовських «Губернскихъ Вѣдомостяхъ».

В. Даниловъ: Екатеринославскій областной музей имени А. И. Поля. Ст. 1021 — 1032. Коротенькі відомости з історії Катеринослава і опис музею імени Поля. Музей засновано за ініціативою катеринославського наукового товариства і губернатора графа Ф. Келлера. Багато праці коло спорудження музею поклав проф. Еварницький, що подарував музею свою цінну збірку древностей. Земство призначило на будову музею 100000 рублів. В музеї є історично-археологічний відділ, в якому зібрано багато старинних церковних річей і кілька іконостасів, біля 40 чаш, 50 євангелій, до 100 хрестів і т. д. Етнографічний відділ склався з колекцій, зібраних у харківщині народним учителем В. Бабенком. Губернське земство призначило на етнографічний відділ 9000 рублів. Д-ій Бабенко об'їхав Катеринославщину і по програмі, виробленій проф. Еварницьким, зібрав багато етнографічних матеріалів. Мінералогічний відділ склався з жерть, які шили від інститутній гірничого відомства.

Найбільш цікава для українця колекція запорозької старовини, що міститься в окремій залі. Тута перш за все стоять біля дверей три запорозьких гармати. На стінах багато портретів діячів української історії, як в копіях, так і в оригіналах, між портретами—відомий козак Мамай. Ціла вітрина містить в собі колекцію запорозьких люльок: тут і маленькі люлечки, білої, сірої, жовтої та інших колірив глини. Є й великі турецької роботи, оправлені в мідь. Єсть кілька річей з запорозького вбрання—жуванів, шароварів, пояса. З окремих річей запорозького відділу варті уваги: сволок з будинку кошового Ігнатовича з надписью 1746 року, патруска для пороху 1759 року, кілька шабель, пістолів, рушниць і навіть запорозький годинник з боси.

Єсть річі дуже цінні. Так, наприклад палиця кошового Пилипа Федоровича Лантуха, що вмер 1764 року в самарському монастирі на 101 році життя. Ручка палиці оздоблена дуже розкішно, по перламутру циньковано золотими купідонами, брильями, рубінами, сафірами, а зверху ручки золотий жуқ.

У запорозькому відділі, в окремії вітрині переходуються: світло-блакитний жилет П. Гоголя, про належність якого слав-ному письменникові можна впевнитись з листа П. Куліша, що мається тут ж і з надписі самого Гоголя: манускрипт Т. Шевченка з його автобіографією, лист його до М. Щенкина од 4 січня 1858 року і папери, що стосуються до перебування Шевченка в Новопетровській кріпості.

Церковний відділ, самий багатий, міститься у двох кімнатах. Багато річей тут належали колись запорозьким храмам. Тут ж відомий образ «Покрова Пресвятої Богородиці», де вишито нама-льовано запорозькі клейноди, а по боках групи запорозьців. З ру-кописів цього відділа заслужує уваги учительне евангеліє XVI століття, дуже похоже на Пересопницьке.

Середня головна зала музею присвячена українській етно-графії. Тут велика колекція шкатулок, річі, що торкаються ве-сільного ритуалу, струменти різних майстерств, музичні струменти, гончарні вироби, одежа, килими, рушники, моделі будівель і т. д. У двох кімнатах містяться колекції: мінералогічна, зоологічна, іхтіологічна, ентомологічна і ботанична.

У відділі *бібліографії* подано реценції на такі видання: 1) «Акты и документы, относящиеся къ истории Кіевской акаде-мии. Отдѣленіе II. (1721—1795 гг.). Томъ III. Съ введеніемъ и примѣчаніями П. И. Петрова. Кіевъ. 1906». (Ст. 1043—46; автор реценції — А. Я.) 2) «Краткій историческій очеркъ ви-ленской комиссії для разбора и паданія древнихъ актовъ 1864—1906 гг. Составилъ членъ комиссії Арс. Турпевиць. Вильно. 1906». (Ст. 1046—47. пр.-доц. А. Н — ский). 3) «Проф. П. О. Сумцовъ. Изъ украинской старини Харьковъ. 1906». (Ст. 1049—50: А. Я.).

Przeegląd Historyczny. Том IV. Warszawa 1907.

Rumbold z Iwlocka. Rafał Korsak, metropolita Rumi (1601—1642). Докінчення біографії відомого уніятського мітropolита із спеціальним означенням його заслуг для «святої Унії»: праця

писана дуже в апологетичному й ультра-клерикальному тоні. Автор вихваляє митрополіта особливо за його релігійну терпимість і нежадібність до багатства: «В 1635 році Річ Посполита оголосила за приводом монарха засади рівноправства православних з унітатами, забезпечила становнице православного митрополіта в Києві, отдаючи Петрові Могилі окрім нечереського монастиря ще монастирі кирилівський і видубицький з приналежними їм маєтками, що були вільні після смерті Вельямина Рутського (1637). В порівнянні з своїми попередниками Рафаїл К. мав значно зменшені доходи митрополітського столу, при збільшених одночасно видатках, викликаних частим перебуванням в Римі. Проте нема ніде й тіні скарги на його жадібність, виснаг або адярство. В тестаменті нема аніяку, що він значно збогатив родину. В жерелах до історії Унії за часів Володислава IV нема ні разу, в період 1638—1648 року, відомостей про скаргі козаків (не православних ввагалі або дісидентів) на релігійний утпек, на надужиття і гвалти, зроблені унітатами. Релігійне питання не входило в склад чинників, які перед смертю Володислава IV внесли різбрат між козаччиною й рештою Річи Посполитої: нема ні одного, стверженого джерелами факту, який би доводив, що на Україні, на козацьких землях, виконування пунктів «заспокоєння» стрінулося б з трудностями, опіранням або шкодою для православних». Невважаючи на те, що автор користується архівними матеріалами, праця його не дає майже нічого нового для характеристики початків Унії на Русі. До історичної об'єктивності й наукової безсторонності йому ще далеко.

Образованіє. Кн. I - II - III.

В. Писаровъ. „Національний вопросъ и марксизмъ“. (Кн. I—II). Автор, стоячи на ортодоксально-марксистській точні погляду, трактує національну справу яко питання, що для робочих мас являється річчю другорядною, а через те й немає, на думку автора раці в істнованні національних організацій пролетаріату, інтереси якого прекрасно захищає: інтернаціональна

соціал-демократія. Філософічна частина статі зовсім неясна і повна суперечностей, особливо там, де автор силкується старактеризувати, що таке нація і обгортає національні типи культури. Розглядаючи національне питання в Росії, автор падає йому тимчасовий характер, запевняючи, що з перевагою демократії над старим ладом зникне всякий ґрунт для поновлення одної нації другою, одже в Росії національне питання розв'яжеться тоді само собою і перестане існувати серед живих питань біжучої хвилі. Автор не згоджується з тим становищем що до національної справи, яке заняли національні соціалістичні організації в Росії, наприклад польські й єврейські (Бунд), вважаючи його за анти-пролетарське. Вагалиї статя д. Інсарова зовсім не розв'язує національного питання і з марксистської точки погляду зовсім не переконує, що для робітників національна свідомість не грає жадної ролі і що національні організації пролетаріату являються не то що зайвими, але й шкідливими для справи емансипації пролетаріату з його теперішньої неволі в капіталізма.

„Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“. Книги I—III.

Баронъ А. Э. Полюевъ. Збытняя пошыпка кваліфікація литовско-рускаго права при графѣ Сперанскомъ. Продовження статі, що почалась друком в XII кн. Ж. М. П. Пр. за 1906 рік. Містить, між иншим парис історії «малоросійскаго права», і характеристику правових відносин на лівобережній Україні до того часу, коли було скасовано магдебургське право на лівобережній Україні (1827 рік) і в Київі (1835). Праця писана на відставі Архіву «Государственного Совѣта» і бере на увагу дослідів Боршадського, А. Кістяковського, Ф. Тарановського та ин.

«Swiat Słowianski». Том I. Kraków.

В перегляді славянської преси стаття д-ра Фелікса Конопного (редактора журналу) з приводу боротьби українців за уни-

верситет у Львові. (ст. 217—223). Д-ій Конечний вважає відому—демонстрацію українських студентів у Львові 10 січня р. за напад ватаги бандитів. напад, обміркований і вквашований задалегідь: властивою метою боротьби був не український університет, а поглиблення протисти між поляками й українцями. В усьому вина «німецька інтрига»: німцям, мовляв, вигідно користуватись українцями, яко знаряддям проти поляків, а українці на стільки нерозумні, що дають себе обдурити і втягнути в безглузду боротьбу з польською культурною нацією, якій самі так багато завдячують. Вкінці—цінічне знуцання з голодовки українських студентів, які, на думку д. Конечного, тільки спровокували голодовку, яко спосіб політичного протесту.

Щоб довести всю безпідставність домагань українців, у відділі «хроніки» уміщено замітку «Утиски українців в Галичині» (ст. 237 — 238), де доводиться цифрами, що українці мають з польської ласки стільки добродійств, що повинні б тільки дякувати, а коли вони виступають з якимись протестами, то се—або німецька інтрига, або приврожденна дикість і полякопенаність українців. Такі статі про українців містять польський орган, що має метою служити славянській єдності і змагається до утворення всеславянської братерської спілки з осередком у Варшаві.

„Русская Мысль“. Кв. I—II.

У відділі бібліографії—рецензія на «Т. Г. Шевченко. Кобзарь в переводі руских писателей. Редакція Бьлжцова. Издание тов. «Знаніе». Зазначається цілий ряд неправильних і неточних перекладів. До самої ідеї перекладання Шевченка на російську мову рецензія відноситься дуже прихильно і висловляє бажання, щоб появилсь переклади поезій раніше заборонених.

„Русская Старина“. Кв. I—II—III.

А. Лотоцькій. *На новоруті*. (Стаття ця була обговорена в III книжці нашого журналу).

— „Університетскія Извѣстія“ (київські). №№ 1—3.

А. Яновскій. Политическая дѣятельность Петра Скарин. (ки. III). У відділі критики (ки. I) огляд проф. В. Перетца «Новые труды по источникамъ дѣію древнерусской литературы», містить в собі перегляд праць Д. Соколова, І. Бичкова, А. Тітова, М. Сперанського. С. Педенана про джерела староруського письменства і палеографії.

— *Вилов.* книга I—III.

А. М. Коваленко. «Книжъ Пошемкинъ Таарическій». (Окончаніє). Ст. 88—117, 46—70. Ці спомини д. Коваленка друкувались першєсно в англійському журналі «The Strand Magazine» і потім у «Літ.-Науковому Вістнику за 1905 рік. Про те, що це переклад з українського, нічого не згадується.

А. П. Бєлѣ. Воспоминанія народовольца. (Окончаніє). Ст. 117—155, 200—237. На початку споминів розділ: «Кієвскіє революціонеры въ началѣ 1882 года»,—про київську організацію «Народной Воли». Організація мала свою друкарню і мала зносини з робітниками та інтелігенцією, — переважно студентами. Були зносини з студентами Духовної академії (Дух. академія була аж до арєнту Дашкевича в 1884 році «суцимъ пріютомъ для нелегальныхъ революціонеровъ»), і з народними вчителями в Переславлєцькому та Галицькому повітах на Полтавщині а також на Поділлі. Автор споминів видав у партійній друкарні, між иншим прокламацію: «Къ украинскому народу». Про неї він згадує: «ця прокламація була написана мною на «малорусскомъ нарѣчїи», яке я добре знаю, і так вродобалась українофілам, центр яких був у Київї, що вони взялись навіть її розповсюджувати, на дивлячись на її соціалістичний зміст: особливо припала до смаку моя прокламація народним учителям, по їх словам вона служила прекрасним знарядям для пропаганди».

В 1882 році існувала в галицькому повіті ціла організація народних вчителів, яка прислала двох делегатів до Києва для зносин з тамешніми революціонерами.

Спомини д. Баха дають в загальні дуже мало матеріялу для характеристики громадського руху на Україні в початку 80 років і знайомлять нас більше з подробицями життя й організаційної діяльності революціонерів; діяльність ця мала в собі зовсім небагато місцевих—локальних рис. Революціонери дуже часто міняли місця свого перебування і так само легко акліматизувались десь у Ярославщині, як і в Київі: так було й із самим д. Бахом.

В 1-й книзі (ст. 300—304)—широка і дуже прихильна рецензія С. Русової на книгу: «*А. П. Будименко. Історія українського народу*. Вып. I и II. Спб. 1906».

А. А—ва.

Нові книжки.

Бенедіктсен зге Маєр. *Про життя мряничькі школи в Данії*. З французького рукопису переклав Теофіль Бридман. З передмовою Др. Веселовського. (Вид. Тов. „Руска Школа“ в Чернівцях). Чернівці, 1906, ст. 48. 8°. Ц. 50 сот.

Бобля Гринько. *Причинки до микології сільної Галичини. Гриби околиці Бережан*. (Відб. з „Збірника мат.-прир.-лік. секції“, т. XI). Львів, 1907, стр. 48. 8°. Ц. 1 кор.

Будинівскої В. *Серце і інші оновлення*. Львів, 1906 1—111. in 8°. Ціна 1 корона.

Будинівський. *Вибірні програми*. Чого руські послы мають добиватися в Державній Раді. Львів, 1907, стр. 14. 8°.

Верхратський Іван. *Др. Іван Ягю*. Посмертна загадка. (Відб. з „Збірн. мат.-прир.-лік. секції“, т. XI). Львів, 1907, стр. 6. 8°. Ц. 10 сот.

Верхратський Іван. *Перше діти як злочинники*. Кривавка бруклявка в двох поколіннях. Бібліографія. (Відб. з „Збірн. мат.-прир.-лік. секції“, т. XI). Львів, 1907, 8. 8°. Ц. 15 сот.

Виниченко Володимир. *Краса і сила та інші оновлення*. (Зручниця, Голота, Біла матиця. Контрасти. Антрепренсьор Гаркуш-Задунайський. „Мійний господін“). У Києві, 1906. 1—411, in 8. Видавництво „Вік“. Ціна 2 карб., а на звичайному папері 1 кар. 50 к.

Г. М. *Ідея фектралізму у декабристів*. Вид. В. Гринченко. У Києві, 1907 (відбитка з „Нової Громади“), 1—21; 8°. Ц. 10 коп.

Галуциський Іван. *Дарвінізм, або наука о походженні*. (№ 2). Ванківці в Ч. 1907, 1—61. Ц. 50 сот.

Гірка Юлія Др. *О промові шенла цукру у воднім розчині.* (Відб. з „Збірн. матем.-природоп.-лікарської секції“, т. XI). Львів, 1907, стр. 80, in 8°. Ц. 1 коп. 60 сот.

Грабина А. Т. *Антирежисер приторілою театру.* Комедія у 3-х діях Придуки, 1907, 1—71, in 16°. Ц. 20 коп.

Грінченко Б. *Сам собі пан.* Оповідання. Друге видання. У Києві, 1907, 1—24, in 16°. Ц. 3 коп.

Грінченко Б. *Якої нам треба школи.* Видання друге, з додатками. У Києві, 1907, 1—24, in 16°. Ц. 1 коп.

Грінченко Борис. *На розсириті.* Новість. Видання друге. У Києві, 1907, 1—292, in 8°. Ц. 75 коп.

Грінченко Борис. *Перед старим світом.* (Книга на селі. Народній театр). У Києві, 1907, 1—320, in 8°. Ц. 1 карб.

Грушевський Олександр. *З українського культурного і наукового життя в середині XIX ст.* (Відбитка з „Зан. Наук. Товар. ім. Шевч.“, т. LXXIV). У Львові, 1906, стр. 24, 8°. Ц. 25 сот.

Грушевський Мих. *Пам'яті Никандри Молчановської.* (Відб. з „Зан. П. Тов. ім. Шевч.“, т. LXXV). У Львові, 1907, ст. 9, 8°.

Грушевський Михайло. *Про старі чиси на Україні.* (З ялюбками). Вид. „Благотв. Общ. издат. общенол. княгя“, № 31. Петерб., 1—176, in 16°. Ц. 20 коп.

Грушевський М. проф. *За український мистак.* (В справі Холмичини). Київ, 1907, 1—20, in 16°. Ц. 8 коп.

Грушевський М. *До біографії митрополіта Онуфрія Дівочки.* (Відб. з „Зан. П. Тов. ім. Шевченка“, т. LXXIV). У Львові, 1906, ст. 5, in 8°. Ц. 5 сот

Данилович Соверин. Др. *Чим хочуть радикали.* Поясненя програми укр.-руської радикальної партії (Бібліотека „Громадського Голосу“, ч. 2—3). Львів, 1907, стр. 40, 16°.

Дзюбенко Надежда. *Дитинька.* Оповідання. Полтава, 1907, 1—15, in 16°. Ц. 10 к.

Добри порати в дзгу видну. У. С. Д. 1906. Ц. 5 к.

Дорошенко Д. *Оповідання про Ірландію.* Товариство „Просвіта“ у Києві, № 6. 1907, 1—64, in 16°. Ц. 8 коп.

Дьдичій Богдан. *Совєтницьки мисли.* Часть I. (Оттискъ изъ „Вѣстника Народнаго Дома“). Львов. 1906. Зміст: I. О брошурѣ „Въ одинъ часъ научится Малорусину по великорусски. II. Борьба въ Га-

лицької Руси противъ латинської азбуки въ г. 1859. III. Владимиръ Б. Антоновичъ и Антоновъ С. Будиловичъ. Ціна 20 сот.

Загрія М. Як вимодились ніянічні Американські Штати. Товариство „Просвіта“ у Київі № 5. 1907, 1—128, in 16°. Ц. 15 к.

Загрія М. Страшний ворог. Книжка про горілку. Товариство „Просвіта“ у Київі, № 7. 1907, 1—39, in 16°. 5 к.

Збірникъ математично-природознавчо-лікарської секції Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XI. У Львові, 1907, ст. 218, 8°. Ц. 5 коп.

Звідолення Товариства «Просвіта» у Київі, заснованого в пам'ятъ Т. Шевченка, за 1906 рік. У Київі, 1907, ст. 71, in 16°.

Звіт товариства „Браевий Союз Ревілійний“ у Львові з діяльності за 1906 рік. Львів, 1907, ст. 16, 1°.

Звіт з діяльності філії товариства «Просвіта» в Мостисках за час від 1 січня 1905 до грудня 1906. Львів, 1907, ст. 32, 8°.

Карбулицький Іларіон. Розвіт народнього шкільництва на Бірковині (№ 1). Вашківці н. Ч., 1907, 1—145. Ц. 1 кор. 60 сот.

„Квіточка“ Збірничок перлів української поезії. Склали М. Щербина. Видавець С. І. Сидоренко. Київ, 1907, 1—79, in 32°. Ц. 20 к.

Ковощенко Андрій. Українські пісні з нотами. Третя сотня. Видавництво „Вік“, ч. 54. У Київі, 1906, 1—20, I—IV. Ц. 25 коп.

Котис Олександр. Порадник для земл. робітників. Видавниц. Товар. „Просвіта“. Ч. 318. Львів, 1906, ст. 52, 8°. Ц. 10 сот.

Котляревський М. П. Наталка-Полтавка. Москва, 1907, стр. 1—96, in 16°. Изд. Сытина. Ц. 10 к.

Крепівницький М. Я. Скрутна доба. Малюнки у 3-х одніах. Видання часописі „Рідний Край“. № 5. Полтава, 1906, 1—61, in 16°. Ціна 8 коп.

Курило Кость. По дорозі. Поемі. Львів, 1907, ст. 32, 16°.

Лебедева Віра. З трагедій вітчизн. дум. (Сім оповідань). (Серія белетристична № 1). Вашківці н. Ч. 1907, 1—40. Ц. 40 сот.

Лободовський Михайло. Листів до лікарів про гнітання скотиничок хвороби ящура або сльнявки. — Про сіббу та зберігання веснянон поховин на мивахъ. Харьківъ, 1907, 1—8, in 16°. Ц. 5 к.

„Луна“. Збірник пісень для сім'ї і школи. (на 1 и 2 голоси в супроводі фортепіано, і мішаний хор а сарелла) упорядкував К. Стоценко з передмовою Ол. Ковалешко. Київ, 1907, 1—32, in 8°. Ціна 75 коп.

Наші округи виборчі і нові закони виборчі до державної ради. Львів, 1907. Коштом і заходом „Народної Ради“.

Метерлінк *М. Сліпий*. Переклад С. Тихаченко. У Кївї, 1907, 1—20 (вїдбитка з „Нової Громади“). Ц. 10 коп.

Наші округи виборчі і нові закони до Ради Державної. Львів, 1907, ст. 52. 8°.

Нечесвич А. П. *Мурка*. Комедія в одній дїї. Полтава, 1907, 1—20, in 16°. Ц. 15 коп.

Падалка А. Б. *Про важитки Полтавських хлїборобів*. Зразок бюджету хлїборобського господарства. Видан. часописи „Рідний Край“ № 6. Полтава, 1906, 1—29, in 16°. Ц. 3 коп.

Перець Володимир. Др. *Кїсьне в свїдмї сїдїських юнїсень*. Вїдб. з „Зап. Н. Тов. ім. Шевч.“, т. LXXV. У Львовї, 1907, стор. 13, in 8°.

Петро З. І. *Свїточка. II. Люте серце*. Дві казочки дїтям (з народнього скарбу). Полтава. Електрична друкарня Г. І. Маркевича, 1906, 1—15, in 16°. Ц. 2 коп.

Пивень Александръ. *Казанька жарти на смеху дїтям для янголь!* Сборникъ малороссійскихъ разсказовъ, пїсень и стихотворенїй изъ быта Кубанскихъ (Черноморскихъ) козаковъ. Москва, 1907, 1—47, in 16°. Изд. Т-ва Сытина. Ц. 10 коп.

Пивень Александръ *«Смѣхъ кнѣзъ брѣхеньокъ»*. Торбына смѣху дїтямъ на потиху! Збірникъ смиховеньокъ, бреховеньокъ, выдумокъ, приказокъ, поговорокъ, и дечого иншого зъ побуту козаковъ Черноморського (Кубанського) вїйска. Изданіе третье. Москва, 1907, 1—47, in 16°. Изд. т-ва Н. Сытина. Цѣна 10 коп.

Пивень Александръ. *Торбына смѣху на митюкъ ретоню! Оне такъ лїнька!* Збірникъ смиховеньокъ, бреховеньокъ, выдумокъ, приказокъ, поговорокъ, пїсень, и дечого иншого зъ побуту козаковъ Черноморського (Кубанського) вїйска. Изданіе второе. Москва, 1907, 1—45, in 16°. Изд. т-ва Н. Сытина. Цѣна 10 коп.

Пивень Александръ. *Ой дїтячїи — тордыня до каляка жариться*. Малороссійскїй пїсенникъ. Москва, 1907, 1—107, in 16°. Изданіе т-ва Н. Д. Сытина. Цѣна 25 к.

Пивень Александръ. *«Десять кнѣзъ казанькьскъ пїсень»*. Сборникъ наилучшихъ пїсень Кубанскихъ козаковъ на малороссійскомъ языкѣ а такожъ и другихъ малороссійскихъ пїсень. Москва, 1907, 1—183 in 16°. Изданіе т-ва Н. Д. Сытина. Ц. 40 коп.

Пшеница Л. *Автономія і цілість держави*. Переклав Олекс Коваленко. Видавництво „Ранок“, № 3. У Київі, 1907, 1—8, in 8°. Ц. 3 к.

Пушкінъ А. С. *Калки про рибалку на рибку*. Переклад з російської мови А. Кащенко. Полтава, електрична друкарня Г. І. Маркевича, 1907, 1—16, in 16°. Ціна 1 коп.

Пчіла Олена. *Тарасове свято*. (Рідина пригод). Полтава, 1907, 1—21. Ціна 10 к. (відбитка з «Рідного Краю»).

Рудницький Стефан. Др. *Знакомі по морфології анкарнатського стомица Дієстри*. (Відб. з „Збірника мат.-природов.-лікарської секції“, т. XI) Львів, 1907. Стр. 18. 8°. Ц. 1 коп.

Русова С. *Як живуть люди в Парижі*, 1906. Видання „Благовістит. Общества надання общепольски. и дешевыхъ книгъ“. № 50. Ціна 6 коп.

Самійленко В. *Україні*. Збірник поезій. У Львові, 1907, ст.—VIII + 131, 8°. Видання „Українсько-руської Видавничої Співки“. Ціна 70 коп.

Селіський Івобюпр. *Гостиність з Америки або наука про се, як жити в світі*. Видавництво тов. „Просвіта“, ч. 318. Львів, 1906, ст.—28 8°. ц. 50 сот.

Селіський Петро *Висхід египетської цивілізації*. Москва 1907 1—21, in 8°. ц. 10 коп.

Сливул Николай. *Пошрбийний розклад витримки сирни от читання і писання*. Вацківці на 1907. 1—16, in 16°.

Стефанович Ємиліян. *Зведенє інтегралів еліптичних*. (Відб. з збірника мат.-природов.-лікарської секції“, т. XI) Львів 1907, ст. 14 8°. ц. 30 сот.

Тимченко Є. *Українська орматика*. Часть I. у Київі, 1907, 1—179, in 8° ц. 60 к

Толстой Лев. *Де любов, там і Бог*. Переклав М. І. у Київі, 1907, 1—16, in 16°. Ціна 3 коп.

Українські народні калки для дітей з малюнками. Упорядкував Б. Грінченко. Бібліотека „Молодість“. Т. II. У Київі, 1907 1—272, in 8°. ц. 40 к., а на кратшому папері — 65 к.

Український календарь „Рідний Край“ за р. 1907 Видання часописі „Рідний Край“. Полтава, 1907, 1—132, in 16°. ц. 15 к.

Українсько-руський Архів. (Руська Історична Бібліотека, серія друга). Видас істор. філософічна секція Наук. тов. ім. Шевченка. т. I. Рукописи львівськ. мірок. Випуск I. Опис рукописів народного Дому в колекції Ант. Петрушевича. Частина I. Зложив др. Іларіон Свенцицький. У Львові, 1906, ст. XIV—212, 8°. ціна 3 кор.

Українсько-руський Архів, т. II. Причинки до історії економічних і соціальних відносин Галичини в XVIII — XIX в Випуск I. Громадські шиїхлірі в Галичині 1781 — 1810 р. Збірка документів і розвідка д-ра Івана Фраяка. у Львові, 1907. Ст. LXXXIV + 168, 8°, Ціна 1 кор.

Федос Ярослав. *Bacteriologia*. (Відб. з „Збірн. мат.-природ.-лікн. секції“, т. XI). Львів, 1907, стр. 48, 8° ц. 1 кор.

Хуторний Т. *Читанка*. Перша книжка після грамотки з малюнками. Видання друге. Видавництво Б. Череповського. У Кїтві, 1907. 1—110, in 8°. Ціна 35 коп.

Чіриков Є. *Буря*. (Шьєга на 1 дії). В перекладі Леоніда Нахарецького. З передмовою Сім. Петлюри „Уваги про завдання українсь-театру“. У Кїтві, 1907, 1—90, ц. 25 коп.

Шевченко Т. Кобзарь. Видання „Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомошествованія нуждающимся уроженцамъ южной Россіи, учащимся въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ С.-Петербурга“ та „Благотворительнаго Общества изданія общополезныхъ и дешевыхъ книгъ“. С.-Петербург, III—IV („Од видавців“), V—IX („од редактора“), X—XVI (міст книги), портрет, 1—608 (текст), 609—635 (примітки), in 8°. Ціна 1 р. 50 к.

Шематизм всего клира гр.-кат. митрополитчои архієпархіи Львівськои на рік 1907. Жовква, з печатнї оо. Василіяна. 1907. Ст. 282.

Шмераль Богумір др. *Хто такі соціалні-демократи та чотчони хочуть*. Переклад з чеського К. Галіцієська. Чернівці, 1907, 1—96. Ц. 10 сот.

Що то є: сучасний клас, борючий клас, буржуазія, пролетарія, капіталізм, імпіріалізм. Львів, 1907. 16, 16°. ц. 1 коп.

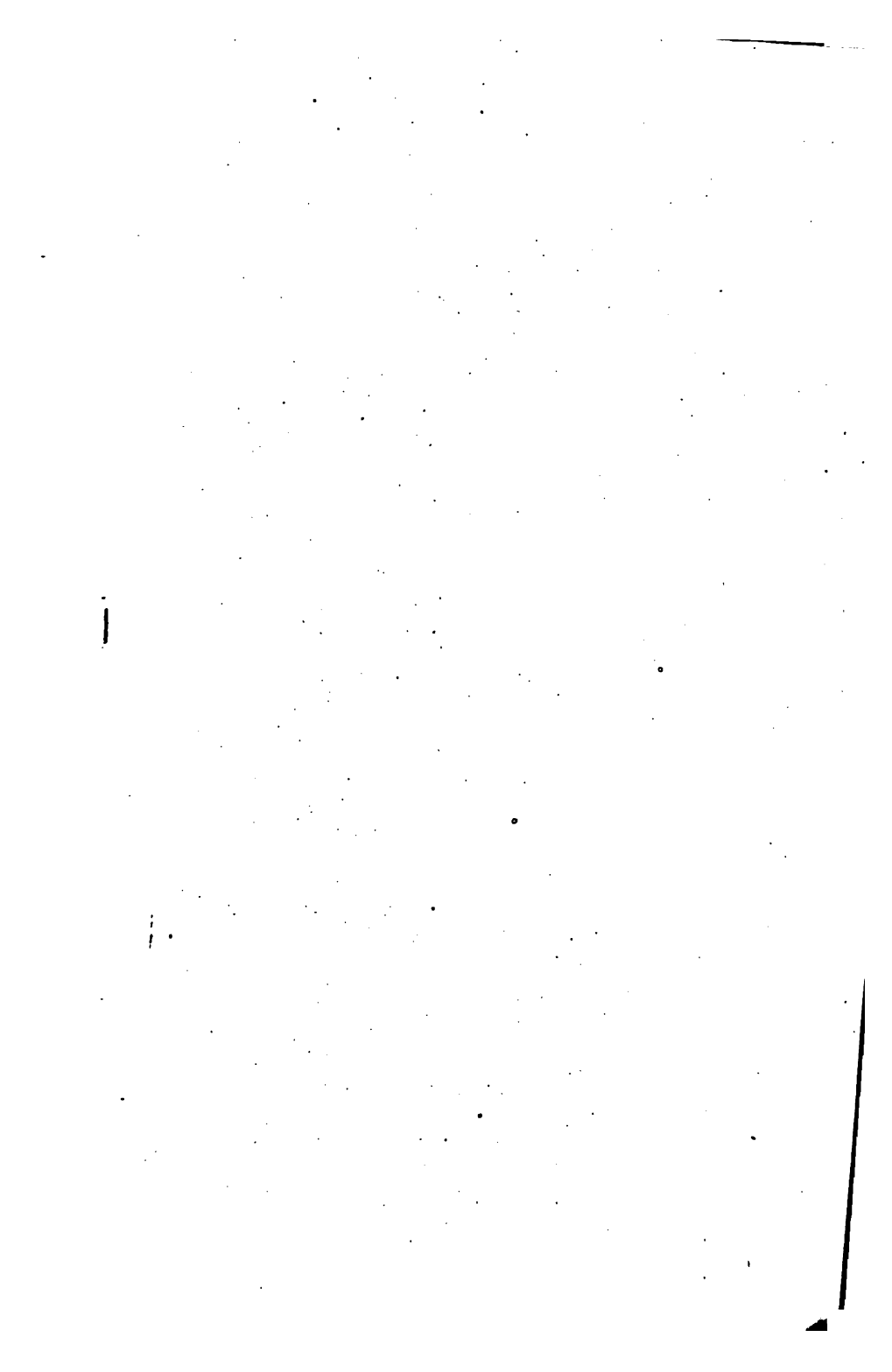
Щурат В. Д. *З незнаної польської рукописи*. XVII в. (Відбитка з „Записок“, in 74). Львів, 1906, ст. 14, 8°.

Щурат Василь др. *Увійшлиє злочинця дівчинки в Гроднаг 1737 р.* Відб. з „Записок II. Том ім. Шевч. т. XXV. У Львові, 1907. ст. 8. 8°.

Щурат В. Др. Два письма св. Інок. Вниницького. Причинок до історії западно-руської церкви XVII в. (відбитка з Шенатизму св. Пережиської на 1907 р.) Жовква, 1907. Ст. 15 VIII, 8°.

Ярославина Я. *Мав я рожеу*, слова Д. Мзюки, на один голос в супроводі фортепіана. (Українська інкляція, Ч. 31). Лиськ — Львів, 1906. Ст. 4, 4°. Ціна 60 сот.

Політичні українські партії в Галичині.

1. Українська партія соціал-демократів¹⁾.

В історії національного руху тієї частини українського народу, якій волею історичної долі судилося від 1772 року жити в Австрійській державі, кидається на очі така характерна риса: в міру того, як зміст ідей національної емансипації ширшав, а до культурно-просвітних завдань останньої передувались завдання боротьби проти австрійської бюрократії та пануючих класів галицького громадянства, ідея та ставала—що далі—популярнішою серед пригніченого і національно, і політично і економічно українського народу. В раціональному розв'язанню національної проблеми зацікавлені ширші маси народні: не тільки елементи більш-менш незалежні з економічного боку, але й такі, на яких спадає цілком увесь тягар економічної експлуатації з боку буржуазних класів Галичини. Тепер національне питання для галицьких українців являється не тільки питанням просвіти, мови, урядових посад, як думав де-хто, але, через економічну залежність переважної більшості галицьких українців від польських поміщиків та капіталістів, і питанням соціального характеру, гострим і бо-

¹⁾ Автор, крім друкованих джерел, користувався при написанні цієї статті цінними вказівками д. В. Левітського, за що тут і приносить йому сердечну подяку.

лючим питанням боротьби за ліпші умови праці і економічної емансипації. Основа національного руху галицьких українців має соціальний характер, і цім тільки можна пояснити широкі розміри цього руху, який останніми часами став справді рухом *цілого народу* українського в Галичині. Які реальні придбання здобуде цей рух — це питання будучини і, певно, недалекої, але, судячи по всім об'єктивним ознакам, він дійшов саме тепер до високого ступня, приваблюючи до себе увагу цілої Європи і викликаючи до себе прихильність з боку кожного, хто гидує з гніту та вилеску, в яких би формах останні не виявлялись.

Інтенсіфікація національного руху в Галичині пояснюється в значній мірі тим, що він перестає бути стійким і прибирає більш організований характер. Ріжні партії політичні, ріжні класові групи галицького громадянства українського беруть активну участь в цьому рухові, змагаючись використати його в своїх програмових цілях та координувати його в певних межах. Цікавим через те, на нашу думку, являється знайомство з галицькими українськими партіями. Знайомство таке потрібне особливо тепер, коли і в російській Україні національний рух, що далі, міцнішає, еволюціонуєчи в своєму елементарному розвитку із культурно-просвітнього в політичний. Українські політичні партії з'явились на світ ще недавно, політична акція їх не прибрала ще широких реальних форм, и через це ті стадії розвитку і ті шляхи, якими відбувався процес розвитку аналогічних українських партій в австрійській Україні, мають безперечно практичне значіння і для політичних партій українських на Україні російській. Останні можуть в значній мірі використатись з практичних вказівок і результатів того шляху, по якому розвивались галицькі партії, і уникнути в своєму власному розвитку тих помилок, які були зроблені свідомо чи несвідомо ними.

Для даного нарису ми подамо коротко головні фази з історії розвитку Української соціал-демократичної партії. Ця політична організація чи не наймолодша з усіх інших українських політичних організацій в Україні австрійській, та, по двайчись на це,

вона стає саме тепер досить поважним фактором політичного життя в Галичині і викликає до себе глибокий інтерес, як з боку історика, так і з боку кожного громадського діяча.

I.

Самостійною політичною організацією українського пролетаріату України австрійської українська соціал-демократія стає в 1899 році. Після установчого з'їзду 18 септембра цього року вона приймає цілком Гайлфельдську програму австрійської соціал-демократії і увиходить в склад останньої, як автономна організація, що має своєю метою боронити інтереси та керувати політично-економічною боротьбою українського пролетаріату Австрії. До цього часу виразником інтересів останнього та оборонцем його прав виступали почасти Українська Радикальна Партія, почасти — Польська партія соціал-демократична. Українським пролетарським елементам треба було протягом цих років відчутти на собі всю незручність перебування в чужих організаціях, щоб, нарешті, прийти до висновку в необхідности створити власну політичну організацію, яка отбивала б всі його думи й стремління і пристосована була б до його інтересів. І коли ми запитасмо, через що ж власне сталося так, ми примушені будемо пошукати причини цього з'явлення в загально-економічних стосунках Галичини. Країни цілком сільве хліборобської, позбавленої великої індустріальної продукції. — країни з незначною концентрацією робітничого елемента по містах, культурно запедбаній і, до недавнього часу, політично перозвищеної. Коли ж згадати, що український елемент населення міст до останніх часів складав, рівняючи, незначний %, а прибуток «робочих рук» з українських сел в міста зтримувався неішпенсивним зростом останніх і браком великих фабричних підприємств, — то для нас стане зрозумілою головна причина пізнього з'явлення самостійної робітничої партії української і перебування українських робітників в чужих організаціях. Факти і дійсність останніх двох десятиліттів XIX ст. могли вивертити навіть і неймовірних, що самостійний робітничий рух в Га-

личині не має глибокого коріння в житті, що над ним літає ангел смерті і що, в ліпшім разі, він може існувати як придаток до такого ж руху серед поляків, придаток до того чисто часовий. Висловлювали думку і впевняли, що розвиток робітничого руху в Галичині з залізною логікою фактів піведе український робітничий елемент і що через не всі стремління українців сепаруватися в окрему робітничу партію ні до чого вишого не приведуть, як тільки до підупаду та ослаблення сил галицького пролетаріату. Більш раціональним і практичним визнавалось, щоб українські робітники виходили в існуючі вже польські організації робітничі, а інтелігентні сили з-поміж українців не марували даремне своєї енергії на утворення організаційних клітин для класової просвіти та політичного виховання українських мас робітничих. І як це не здається чудним, але й самі українці поділяли оцю поверхову і вульгарно—марксістську думку польських соціал-демократів. Принаймні в початковій діяльності їхній ми не бачимо ні одного кроку, ні одного факту, який би свідчив про протилежне. Від початку засновання в 1889 році «Галицької соціал-демократичної партії», що мусила обхоплювати своїми організаціями однаково і польських і українських робітників, інтелігенти — українці соціал-демократи віддають всі свої знання, сили і енергію на закладання та розвиток польських робітничих організацій, забуваючи про інтереси українських робітників. Ми не бачимо навіть ніяких спроб з їхнього боку утворити популярну літературу для українських робітників, тоді як така ж література на польській мові для польських робітників починає зростати і не тільки в формі популярних видань на політичні теми, а і в формі часописів та інших видань, що мають на меті професіональні завдання окремих робітничих цехів та закладів.

Таке по суті своїй невірне становище українських інтелігентних соціал-демократів в польських робітничих організаціях і цілковита безрезультатність їхньої діяльності для українських робітників, не могли, звичайно, не викликати невдоволення серед останніх та парканнів на інтелігентів-українців. Поки ще «Галицька соціал-демократія» обмежувала свою діяльність виключно

по містах, ці парікання не прибирають ще гостроти, і українські соціал-демократи—інтелігенти не реагують на їх в напрямку більш поважного відношення до інтересів українських робітників і введення в свою працю певних корективів. Як же ж тільки Галицька соціал-демократія почала розвивати свою діяльність і по селах і стала захоплювати в сферу свого впливу сільсько-господарський пролетаріат східної Галичини, заселеної здебільшого русинами, невдоволення згадане зростає і виявляє певні тенденції обвинуватити українських інтелігентів соціал-демократів в тому, що вони нічого не роблять для того, щоб паралізувати не пристосовану до інтересів українських робітників діяльність Галицької соціал-демократії в східній Галичині. Живом ілюстрацією цієї непристосованості було: брак агітаційної та пропагандистської літератури на українській мові в літературному багажі галицької соціал-демократії, замовчування нею в своїх партійних виданнях фактів національного утиску над русинами і конкретного вказування засобів для звільнення від цього утиску, ігнорування специфічних особливостей національних при влаштуванні форм партійної організації і як результат всього цього, —незначна продуктивність партійної діяльності серед українського пролетаріату Галичини. Під впливом зазначених парікань деякі члени партії з українців починають відчувати ненормальність свого становища в польських організаціях, і питання про те, щоб внести в діяльність партії певні корективи що до роботи серед українських робітників, прибирає для них ще далі—все більше значіння.

З другого боку, і деякі з польських соціал-демократів відчують потребу поставити партійну працю серед українського пролетаріату на більш певний шлях, ніж той, яким вона йшла протягом цілих років. І от, під впливом згаданих нами причин, один з найбільш видатних польських соціал-демократів, відомий тепер депутат австрійського рейхстагу Гнат Дамшинський, порушує на партійному з'їзді Галицької соціал-демократії в 1892 році справу про організацію окремого партійного комітету для східної Галичини і про видання спеціальної газети, яка б ставила собі метою пропаганду соціалістичних ідей серед українського

пролетаріату. На думку ініціатора, пропаганда ця мусила яти на увазі однаково як міський, так і сільський пролетаріат український, а проєктований ним «східно-руси́нський комітет» мусив виконувати організаційні функції що до українського пролетаріату, звичайно на загально-партійній платформі.

Але, не дивлячись на те, що пропозиція Дашинського мала досить вузький характер, вона не знайшла прихильности серед членів з'їзду і П було відкинуто. Де хто з поміж членів з'їзду одверто поставив проти пропозиції, мотивуючи своє вороже становище до неї досить дитячим аргументом про ненотрібність окремого видання українського, зайвого для русинів. Бо вони, мовляв, можуть цілком задовольнитись і польськими. Подібного ж таки характеру аргументи наводились польськими соціал-демократами і проти заснування окремих організацій політичних серед українського пролетаріату. Єдине, на що виставив з'їзд, так не те, щоб збільшати партійну пропаганду в русинських селах (очевидно, на польській мові!) і заснувати «хлю́ський комітет» для координування партійної праці серед українських селян.

Таким способом Галицька соціал-демократія визнала за нормальне те паскрізь ненормальне становище, яке займав український елемент в партійних організаціях і, аподидактично відкидаючи за українськими робітниками право на власну—різну літературу, виявила цілковите нерозуміння завдань соціалістичного руху серед пригноблених націй. Що більше: вона одступила од поглядів міжнародної соціал-демократії, яка не раз розвивала і на інтернаціональних соціалістичних конгресах і в творах найбільш впазначних своїх теоретиків ту думку, що прийоми і методи соціал-демократичної пропаганди мусять рахуватися з національними особливостями робітників і що соціалістичний рух, залитваючись скрізь інтернаціональним по змісту, повинен по формах своїм бути національним. Можна сказати навіть більше: негативна позиція Галицької соціал-демократичної партії до пропозиції Дашинського стояла в гострій суперечці з резолюцією Віденського партейтагу Австрійської соціал-демократії (1892 року)

про поділ партійної діяльності серед польського та українського населення Галичини. В цій резолюції рекомендувалось поділити всю Галичину на дві агітаційних округи—Краківську і Львівську,—а комітетам, що стоятимуть на чолі партійної діяльності в цих округах, брати на увагу місцеві особливості що до мови, пристосовувати межі обох районів до меж розповсюдження обох місцевих мов. Галицька соціал-демократія, як бачили ми, згодилась виконати цю резолюцію тільки в тій частині, те бде річ про кількість комітетів, та й то не в такому розумінню, яке вкладає в свою постанову Віденський партейтаг 1892 року. Точний зміст цієї постанови говорив за те, що обидва комітети—Львівський і Краківський мали бути з рівними правами, тоді як проєктований Галицькою соціал-демократією «хлонський комітет» для східної Галичини мав бути тільки комісією чи агітаційною групою з досить обмеженими правами. Але і в такій кастрійованій формі пропозиції Дашинського не пощастило прийняти реальні форми, бо партія не вдарила пальцем об палець, щоб зробити якісь заходи для її здійснення.

Таке свідомо-неохайне становище Галицької соціал-демократії до потреб українських робітників не могло не збільшувати невдоволення з боку їх на центральні інституції останньої. З другого боку, це невдоволення починає з'являтися і серед українців-інтелігентів, що брали живу участь в партійній роботі, але були позбавлені тих централістичних тенденцій, якими відзначалась польські соціал-демократи. Що далі це невдоволення зростало, загострюючи відносини обоїльні і утворюючи досить несприятливу атмосферу для продуктивної партійної праці. Відчуваючи страшенну шкоду для справ від такого стану річей найбільш чутливі і тактовні з провідарів Галицької соціал-демократії прийшли до необхідности пошукати якогось виходу з ситуації і тим самим на-реалізувати можливість парікань за ігнорування партією специфічних потреб українського пролетаріату.

Виход цей вказано було на конгресі Галицької соціал-демократії—1897 року, парламентським депутатом П Козакевичем, і полягав в тому, щоб партія зовсім відмовилась від керування

пропагандою та політично-економічною боротьбою українського пролетаріату, доручивши ці функції окремій українській організації, цілком самостійній і незалежній в своїй діяльності від Галицької соціал-демократії.

Пропозиція Козакевича значно відрізнялась від аналогічної пропозиції Дашинського. Останній уявляв собі «Український комітет» як філію екаекутиви Галицької соціал-демократії, як організацію залежну, не самостійну, діяльність котрої мусить підлягати контролю партії, тоді як Козакевич йде значно далі і визнає за українськими робітниками право на самостійне суверенне вираження волі своєї. Принцип національної рівноправності в пропозиції Козакевича прибирає реальні форми, тоді як пропозиція Дашинського намагається звалити і, можна сказати, каструвати його. Пропозиція Дашинського відзначається компромісовим, опортуністичним характером; пропозиція Козакевича—може бути кваліфікована як позиція в національно-організаційному питанні справжнього ортодоксального марксиста. Само собою зрозуміло, що вона найбільш відповідає поглядам в даній справі і українських членів Галицької соціал-демократії і, як така, не могла не знайти з їхнього боку гарячої оборони. Та очевидно і у цілого конгреса галицьких соціал-демократів це знайшлося більш-менш поважних аргументів проти неї. Її, бо, паренті більшістю голосів не було ухвалено.

В наслідок цієї резолюції українські члени Галицької соціал-демократії виступили з партії і заклали окрему «Русько-Українську соціал-демократичну партію». Разом з цим вони почали видавати і свій власний орган «Robotnyk», друкуючи його польським алфавітом, що можна пояснити бажанням видавців зробити його більш доступним для широких мас українського міського пролетаріату, що в значній мірі підняв до нього часу впливові колонізації.

II

На великий жаль перші кроки нової партії були досить сумними. Діяльність її не визначається енергією та продуктивністю, як слід би було сподіватись і, крім видання декількох №№ «Робітника», не виявляється, здається, ні в чому. Принаймні ми не зустрічаємо ні в польській, ні в українській пресі якихсь вказівок, щоб члени «русько-української партії соціал-демократичної» поклали якісь зусилля для того, щоб створити популярну соціалістичну літературу на українській мові та організувати пролетаріат український в партійні групи, товариства, спілки тощо.

Причина такого з'явища, з першого погляду трохи незрозумілого, пояснюється специфічними умовами, серед яких нова партія примушена була розвивати свою діяльність.

Річ в тому, що в склад її увійшли, крім українських членів Галицької соціал-демократії, ще й члени Української радикальної партії. Остання вважала себе партією соціалістичною і в програму своєї діяльності включала між иншим і роботу серед українських робітників. Правда, для реалізації цього пункту своєї програми вона не робила нічого, концентруючи свою увагу та енергію на пропаганді політично-національних та протекеріальних ідей поміж українськими «хлопами», себто поміж українським селянством. Але неklasовий і несоціалістичний характер діяльності Української радикальної партії не заважав їй підтримувати приязні стосунки з Галицькою соціал-демократією, а в практичних справах і вступати з нею в нові часомі порозуміння: та координувати спільні виступи. Сімпатизуючи успіхам робітничого руху в Європі і рахуючись з фактом одсталості його серед рідного народу, Українська радикальна партія в особі деяких членів своїх не могла не виявляти активного спочуття тим із своїх членів, що рішались присвятити свою діяльність виключно пролетаріатові рідного народу. Цілком зрозумілим через це являється, що декто з українських радикалів вступив до нової робітничої партії української, як тільки остання

почала функціонувати. Але щоб соціал-демократичні погляди *максим* соціал-демократів були наскрізь скрісталізовані, закінчені та консеквентно розвинені, про це нема чого й казати. Національний елемент і в поглядах, і в тактиці тих членів «русько-української» партії соціал-демократичної, що вступили до неї з радикальної партії, відігравав значну роль, може навіть більшу, ніж спеціальні класові завдання робітничої партії. Можна сказати навіть більше: українські радикали, вступивши до соціал-демократичної української партії, не увільнились від тих поглядів на національне питання, яких тримались вони, як були в радикальній партії і які, коли вжити пожеякчасну термінологію, треба характеризувати буржуазними. Певеність соціал-демократична неданих радикалів мусила виявитись при першій же практичній пробі.

Таким пробним каменем для українських соціал-демократів були вибори 1897 року до австрійського рейхстагу.

Галицька соціал-демократична партія виставила тоді своїх кандидатів на парламентських депутатів в тих самих округах виборчих, де мали кандидувати й члени Української радикальної партії. І от, коли перед «Русько-українською соціал-демократичною» партією виникло питання про те, як поставитися до кандидатур соціал-демократичних—з одного боку, і радикальних—з другого, голюси партії розбились на двох. Недавні члени радикальної партії висловились за П кандидатів справжні: соціал-демократичне крило партії постановило підтримувати кандидатів, виставлених Галицькою соціал-демократією. Тоді перші знайшли неможливим для себе бути на далі в українській робітничій партії і виступили з неї. Рента почувала себе занадто нечисленною групою, щоб провадити на далі самостійну діяльність, і вступила знову до Галицької соціал-демократії,opusивши, таким чином, «русько-українську» соціал-демократичну організацію.

До цієї групи належав між иншим і д. Микола Ганкевич, галицький промовець і визначний тепер лідер української соціал-демократії в Австрії.

Та не дивлячись на те, що українська соціал-демократія, як самостійна організація українського пролетаріату, і перестала існувати, соціал-демократична течія серед українських соціалістів не вгавас. З одного боку вона зливається серед українського крила Галицької соціал-демократії, а другого — вона подекуди дає себе відчувати і в Українській радикальній партії. Прихильниками її тут виступають сецесіоністи «русько-української» с.-д. партії, що виступили з неї через інцидент з виборами. Посередно на цю течію в Українській радикальній партії впливає і загально-австрійська соціал-демократія. Остання досить живо інтересувалась успіхами радикального руху серед галицького селянства і прихильно ставилась до провідників його — українських радикалів. З свого боку і українські радикали, хоч і не були ніколи прихильниками класової боротьби, але всеж знаходили чимало сильних точок в своїй програмі мінімізм а програмою Австрійської соціал-демократії. Ось через що остання вважає за можливе допускати на свої з'їзди представників Української радикальної партії і давати їм можливість брати певну участь в сільній роботі партейтагів, факт цілком не можливий як на російські відносини. Очевидно австрійські соціал-демократи керувались тут тактичними мотивами, сподіваючись, що при більш тісних стосунках з українськими радикалами, їм пощастить вплинути на останніх і прилучити їх до своєї партії. Чутливий реальний політик — лідер австрійської соціал-демократії — Віктор Адлер особливо виявляв в цій справі свою ініціативу та енергію. І коли на Віденському партейтазі 1897 року перед робітничою партією цілої Австрії виникло питання про те, як треба поставитися до діяльності українських радикалів, через заходи Адлера австрійські соціал-демократи ухвалили резолюцію, в якій витали зближення між австрійською соціал-демо. партією та Українською радикальною і висловлювали надію, щоб остання в найближчому часі закріпила це зближення в певних організаційних формах.

Дякуючи обставинам, що встановились між обома партіями, і безпосередньому впливові з боку австрійських соціал-демократів на деяких членів Української радикальної партії, останні почи-

пають робити активні заходи, щоб зреалізувати згадану резолюцію Віденського партейтагу. Успішність цих заходів виявляється між иншим в тому, що на з'їзді радикальної партії того ж таки 1897 року ухвалено було резолюцію: вступити членам партії — депутатам рейстагу — в соціал-демократичний клуб парламентський, а на сідуючій партійний з'їзд поставити в порядок денний питання про прийняття цілою партією соціал-демократичної програми і заміну назви «Українська радикальна» на «Українська соціал-демократична».

Та якою одначе не міцною була соціал-демократична течія в Українській радикальній партії, їй не посчасливило вилінути на цілу партію в бажаному для австрійської соціал-демократії напрямку. Хоч прихильники з'єднання організаційного з австрійською робітничою партією і випадали з поміж инших членів радикальної партії своєю енергією та діяльністю, але партійними справами керували не вони, а старі радикали, прихильники М. Драгоманова, які, не дивлячись на свої соціалістичні сімнатії, не поділяли головних принципів соціал-демократичної програми. Радикальна партія ніколи не була партією класової боротьби українського пролетаріату. Характер діяльності цієї партії мав переважно культурно-політичний відтінок, вона досить успішно виступила проти клерикалізма та національно-політичної інертності народних мас українських: вона збуджувала їхню національну свідомість, агітуючи проти колонізаторської політики польської шляхти, виводила на чисту воду зловжитки галицького уряду, організовувала культурно-просвітні товариства, але вся отця діяльність її провадилась не в напрямку головних принципів наукового соціалізму, хоч на словах партія і сімпатизувала соціалістичним гаслам. Соціальний склад партії був не однаковий, і в діяльності своїй члени її свірались на різні групи місцевого населення. Не було також і гармонійної суцільності в світогляді партії. Ось через що на її партійній платформі часом могли по-гожуватись люди різних громадянсько-політичних сімнатій, починаючи від правих радикально-буржуазних елементів і кінчаючи соціал-демократичними. Нетривкість і недоговірність такого полі-

тичного конгломерату мусіла виявитись зараз же, як тільки соціальне крило його захотіло розвинути до логічного кінця соціалістичні пункти партійної програми, запропонувавши для цього формулу прийняття соціал-демократичної програми і організаційного з'єднання з робітничою партією цілої Австрії. Натуральна річ, що такої формули не могли прийняти прихильники Драгоманова не через те, звичайно, щоб не могло зменшити організаційну самостійність або незалежність в політичній діяльності; не через те, щоб не могло ослабити боротьбу за національне звільнення українського народу — програма Австрійської соціал-демократії дає для цієї боротьби найширший простор, — а просто через те, що прийняття формули соціал-демократичного крила радикальної партії означало б нову одмову од Драгоманівського світогляду, про який можна сказати, що він вросався в плоть та кров провідарів Української радикальної партії.

На це не могли пристати старі радикали, за котрими були і доніс роки досить енергійної та продуктивної діяльності, і популярність в широких масах народніх. Вони то і вжили всіх своїх сил для того, щоб пропозиція соціал-демократичного крила партії не була прийнята на з'їзді останньої в 1899 році. А як сталося це, ініціатори пропозиції разом з декількома прихильниками виступили з радикальної партії.

Приставати їм знову до Галицької соціал-демократичної партії в цілях класової просвіти українського пролетаріату було теж не раціональним. Сумний досвід недавнього минулого казав їм не робити такого кроку. Та й сучасна дійсність красномовно ствержувала, що шукати активної допомоги від польських соціал-демократів в цій справі нема чого: резолюції, що ухвалювала Галицька соціал-демократія на своїх конгресах про створення популярної літератури на українській мові з метою пропаганди поміж «хлопами» Східної Галичини, далі протоколів не йшли: так само залишилися на папері і ухвали про організацію «Хлопських комітетів» для керування партійною роботою по селах. Все оце разом счиняло сецесіоністів радикальної партії приставати до Галицької соціал-демократії, примушуючи їх шукати ли-

них засобів для виходу із скрутного стану річей і інших форм для реалізації своїх соціал-демократичних симпатій. Ідея заснування самостійної соціал-демократичної організації, яка незалежно від Галицької — recte Польської — соціал-демократичної партії, керувала б справою пропаганди соціалістичної серед українського пролетаріату та боротьбою його за свої права, являлось найбільш логічним висновком із такого становища. Заснування такої власної організації представлялось тим більш можливим, що серед українського громадянства мався певний кадр інтелігентних сил, які, здавалось, почували себе здатними для виконання функцій робітничої української партії: крім сецесіоністів радикальної партії ідея заснування самостійної політичної організації знаходила прихильників поміж українцями-членами Галицької соціал-демократії, що вступили до неї після того, як розпалась «русько-українська партія соціал-демократична»: схилились до цієї думки і соціалістичні гурти української студентської молоді Львівського університету, які не тільки виявляли науковий інтерес до соціалістичних ідей, але намагались перенести їх і в життя. Отже потреба заснування окремої робітничої організації української настала в певних кругах українського громадянства Галичини, і залишалось тільки втілити її в реальні форми.

Скоро після виступу з радикальної партії того ж таки 1899 року в місяці сентябрі українські соціал-демократи разом з укр. соц.-демократами Галицької соціал-демократичної партії скликають установчий з'їзд у Львові і на ньому засновують самостійну робітничу організацію, назвавши її Українською соціал-демократичною партією. За вплив своїх програмових думок вони приймають Гайфельдську програму Австрійської соціал-демократичної партії і постановляють до офіційного свого вступу в останню координувати свою діяльність з загальною тактикою та директивами віденської партійної ексекутиви. Скоро після цього нова партія і офіційно вступає в загально-австрійську соціал-демократію, як окрема складова частина її, як національна організація українського пролетаріату Галичини. На Бреспському партейтазі, що відбувся того ж таки 1899 року, вона, нарівні з

вищими національно-робітничими організаціями австрійської соціал-демократії. бере через свого делегата живіщу участь в творчій роботі партейтагу, впливаючи на її зміст та напрямок. Як відомо, цей партейтаг визначається з-поміж інших партійних с.-д. з'їздів не тільки австрійської, а й міжнародної, тією декларацією по національному питанню, яка виражається в інтернаціональних соціалістичних кругах за найкраще і єдино можливе розв'язання національної проблеми в державах з різноматими національно населенням. Висловлюючи погляд своєї партії на цю проблему, делегат Української соціал-демократичної партії Мик. Ганкевич заявив Брюнському партейтагу: «Ми, українські соціал-демократи, стоїмо на ґрунті інтернаціональної солідарності пролетаріата всіх націй Австрії і переконані, що тільки в цій братській спілці і наш народ, що належить однією тільки частинкою до цієї держави, може здобути національну волю. Одначе ми не можемо занюсувати очей на те, що в межах цієї держави живе тільки частина нашого народу і що за кордоном величезна частина української нації терпить весь тягар національного безправ'я, що веде її до національної смерті. Ми певні, що інтернаціональна сила пролетаріату може розвинутися тільки тоді, коли кожна нація самостійно рішатиме свою долю. Ми знаємо, що соціальне та політичне увільнення допускає також і національну емансипацію. А через це українські соціал-демократи змагаються забезпечити національну волю цілому своєму народові з тією метою, щоб зміднаний та вільний український народ міг увійти в сім'ю європейських народів, як рівноправний член». (Versammlungen des Gesamt-parteitages der socialdemocr. in Oesterreich abgehalten zu Brünn. 1899. стр. 85¹⁾). Подавачка цей уривок з промови лідера українських соціал-демократів Галичини.

¹⁾ В російському перекладі текст промови д. Ганкевича уміщено в брошурі, що вийшла з передмовою М. Гатнера: „Дебати по національному вопросу на Брюнському Партейтазі Австрійської соціал-демократії“. Київ, 1906 г.

чи звертаємо увагу на ту ясну позицію, на якій стала в особі д. Ганкевича ціла робітнича організація українська що до національного питання. Присягаючи в національному гнітові одну із форм гніту капітала, партія не замовчує своїх обов'язків в справі національної емансипації рідного народу. Ставлячи головною метою своєї діяльності збудження класової свідомості українського пролетаріату та керування його класовою боротьбою, партія перша, що це може статися тільки тоді, коли цілий український народ буде вільним і політично-незалежним, коли він, як політично-юридична одиниця, буде уявляти з себе певну цілість. Висловлюючи таку, як на найближчі часи може й неосягну, думку, партія українського пролетаріату тільки зазначає, що вона позитивно ставиться до тенденцій, що помічаються серед розірваних ріжкими державами націй, створити юридичну і політичну волю цілого народу і злитися в окрему державну одиницю. Очевидно партія українських соціал-демократів конкретизувала тут загальну думку К. Каутського, висловлену ним в відомій праці «Боротьба національностей і державне право в Австрії»: «Пролетаріат не тільки не ставиться вороже до подібних національних рухів, але найживіше заінтересован в тому, щоб успішний розвиток їх нічим не гальмувався, бо кожне штучне гальмування їх означає разом і гальмування соціального розвитку» (Neue Zeit, 1897/8 рік № 17). В повній і логічній згоді з думкою Каутського стоїть і та формула розв'язання національної проблеми, яка вироблена була представниками робітничих національних партій Австрії на Брннському партейтазі. Ця формула, замість т-зв. «коронних» земель, ставить федерацію автономних національностей, автономно-державних одиниць, законодавчі та виконавчі функції котрих виконуються національними палатами, обібраними консеквентно проведенням виборчих правом. Ці автономні території разом складають одну державну спільку. Права дрібних національностей забезпечуються спеціальним законом, видання котрого належить до компетенції державного парламенту. Національні принципі не мають місця; що до державної мови, то її значіння цілоком перетнується: питання про мову для обоїлнних зносин, розв'язується

державним парламентом.—Такі в головному тежі брннської формули, вироблені партейтагом на підставі подглядів на національне питання делегатів робітничих національних організацій Австрії. Удляючись висловом поглядів на національну проблему цілої Австрійської соціал-демократії, ця формула являється і висловом тих самих поглядів і української частини її.

Висновуючи таку формулу розв'язання національної проблеми, українські соціал-демократи багато вигравали в очах українських народніх мас, як оборонці національних прав, як виразники інтересів рідного народу, що домагаються в справі національної волі не тільки того, що вони можуть здобути, але й того, чого вимагає поневолена нація від сьогочасного громадянства. Нема чого й казати, що формула розв'язання національної проблеми, прийнята українськими соціал-демократами в свою програму, мало має шансів на своє зреалізування при сьогочасних відносинах в Австрії. Але це не може бути закидом проти українських соціал-демократів та обвинувачуванням їх в утопійності. «Соціал-демократична програма пишеться не для данного моменту: вона му-сить дати директиву по можливості при всіх і всіляких коньєктурах сучасного громадянства... Що більш віддалену практичну мету ми при цьому собі ставимо, тим краще для мас, навіть і для тих, що не зможуть зрозуміти наших теоритичних міркувань, той напрямок, яким ми примуємо» (Гаутський. Neue Zeit, т. XIV: № 3: стр. 513—514).

Увійшовши в склад Австрійської соціал-демократії, українська С.-Д. робітнича партія разом з програмою принала і той організаційний принцип, яким після Віденського партейтагу (1897 р.) ясно зазначались права кожної національної організації цілої партії і їх стосунки до центральних інституцій останньої. Найважчою установою партії являється по цьому принципу—спільні партійні з'їзди. Ці важливіші питання розв'язуються на цих з'їздах: вони ж затвержують і постанови окремих національних організацій, а також змінюють спільну програму, вносять до неї, коли є потреба, додатки і встановлюють спільну тактику. Національні організації партії не мають права одступати од загально-партійних

ностанів, хоч в сфері своєї місцевої діяльності вони користувалися досить автономними правами. Найвищою виконавчою інституцією партії являється спільний центральний комітет (Екзекутива), що складається із представників по вибору від кожної національної організації. Такий самий принцип мала покласти в основу своєї організації і українська соціал-демократична партія. Але чи мали ж вона необхідні сили, щоб втілити в ці організаційні норми певний реальний зміст і стати сировиді широко-робітничою партією українського пролетаріату?

На це питання доведеться відповісти негативно. Зараз після свого вступу в Австрійську соціал-демократію, нова партія була досить незначною. Балакати про неї, як про певну організовану силу, в цей момент нема чого. Це власне була—рівняючи—невеличка група соціал-демократичної інтелігенції, а почасти й робітників, що знаходила спочуття до себе серед соціалістично-настроєної університетської молоді, почасти серед спролетаризованого селянства і городського українського пролетаріату. Тіснях зв'язків з цими групами, а особливо з останньою, у партії не було, як не мала вона й популярної літератури для цілей пропаганди та агітації. Все це треба було ще тільки починати. Партія стояла перед величезною творчою працею. Вона одночасно повинна була почати останню по всім лініям партійної діяльності.

А між тим умовини, серед яких доводилось починати останню, були дуже і дуже несприятливі.

Спертися в початку своєї діяльності на широкі маси українського пролетаріату по містах партія не могла через те, що пролетаріат цей в значній мірі був сполонізований. До того ж і організація його в професіональні спілки—звичайний тип робітничої організації Австрійської соціал-демократії—не могла бути переведена бо він складав, рівняючи, не дуже значний % робітників, принаймні не настільки великий, щоб можна було закладати самостійні українські професіональні спілки. Організувати його в культурні чи політичні спілки теж була річ не логічна через загальну некультурність та невисокий політичний рівень українського населення Галичини.

Ще більше тяжкою мусила бути партійна праця на селах. Вже через одні умовини свого життя пролетарізоване селянство не так гарно підпадає впливові організації, як сконцентрований по містах пролетаріат; до тогож на перешкоді успішній діяльності партійної стояв і брак практичного досвіду, що до пристосованості організаційних форм партійної діяльності до специфічних умовин села. Коли ми пригадаємо ще й такі факти, як ворожнечу до соціал-демократів українських галицького духовенства з його досить великим впливом на селянські маси, та істнування серед русинів різних політичних партій, з поміж котрих деякі мали досить велику популярність. (напр. Українська Радикальна партія) і з котрими на перших же початках треба було вступити в боротьбу, то ми будемо мати більш — менш повний комплекс тих несприятливих умовин, серед яких доводилось починати свою діяльність молодій партії і які таляш в собі чинили різних перешкод для успішного розвитку останньої.

С. Петлюра.

(Кінець брошури).

---

3 українського життя.

III черговий з'їзд української соціал-демократичної партії. З діяльності парламентської „Української трудової громади“. Українські студентські організації. Українська преса і її дефекти. Потреба видання популярних книжок по національному питанню взагалі і по автономії України зокрема.

Тяжкі репресії «конституційного» міністерства д. Столипіна, що сльозі нічим не різняться від тих репресій, яких свого часу зазнавало «республіканське» міністерство Тьєра, дають себе відчувати і на українському полі. Морок реакції гасить світлі огні політичної акції. Міцними путами сковує рухи народніх українських мас. Великими і до часу неперборними перешкодами стає на шляху діяльності українських політичних партій, що хотілиб, кожна відповідно до своєї програми і поглядів, допомогти свідомості українських мас і зреалізуванню цієї свідомості в певні акти політичного, національного і класового характеру. Тягар реакції страшенно дає себе відчувати на Україні і на повнері її політичного життя ми зустрічаємо дуже мало фактів, якіб казали нам про успішну діяльність політичних українських організацій, про їх зріст або внутрішній розвиток, про межі чи інтенсивність їхнього впливу на ті чи інші групи українського громадянства. Ми не можемо нічого сказати про діяльність таких, напр., організацій, як Українська радикальна-демократична партія, українська селянська спілка, українська учительська спілка, що за часів «вільноти» виявляли певні ознаки життя і рухливості. Молоді.

організаційно не міцні і не сталі вони в першу чергу з можливими українських політичних організацій піддали руйнівчому впливові реакції і хоч, звичайно, не може бути й мови про те, щоб їх цілком було знищено, але всеж діяльність їхня значно зменшилась рівняючи з «часами свобод». І це треба сказати не тільки про організаційний бік останньої. «Лаварі», понесені загаданими українськими політичними організаціями, тяжко відбилися, наприклад, на видавництві кожної із цих організацій. Воно стрімко зменшилось і навіть в такій організації, як Українська радикально-демократична партія, сливе цілком припинилось.

Єдиною політичною українською організацією, що все-таки виявляє останніми часами ще певну рухливість і активну діяльність, є українська соціал-демократична робітничка партія. Не дивлячись на те, що увага та тягар реакційних утисків найбільше спадає на Україні на ті елементи нашого громадянства, на які спряється в своїй діяльності ця партія, а власне, на українськоробітничі маси, українські соціал-демократи уявляють тепер найбільш трику українську партію, організаційно не зруйновану, партію з певними ознаками життя, розвитку, творчости організаційних норм і внутрішнього зросту. Принаймні ті відомості, які подавались про неї останніми часами в українській ¹⁾ а також і в російській ²⁾ пресі кажуть нам про це. В останніх числах минулого марта відбувся третій черговий з'їзд цієї партії. На порядку даному з'їзду між иншим стояли такі питання: 1) з'ясування організації партії; 2) сучасний політичний момент, 3) партизанські виступи; 4) справа з'єднання з російською соціал-демократичною робітничою партією; 5) улаштування партійної роботи взагалі і видавництва з окрема; 6) перегляд партійного статуту та инні. По словам «Ради», зідкіль ми беремо ці відомості, з'їзд головну свою увагу звернув на улаштування організаційних справ та упорядкування партійного видавництва. На

1) «Рада», «Рідний Край», «Земля і Воля».

2) «Товарищ», «Русь», «Київській Голод».

з'язді обрано було спеціальну редакційну комісію і доручено їй поставити найкраще виданнячу справу. Між иншим, як сповіщає в останньому числі (15) Львівська «Земля і Воля» (центральный орган українських соціал-демократів в Галичині та Буковині), з'язд довго спинився на питанні про необхідність видати спеціальний теоретичний партійний орган, який мав би своєю метою подавати програмові статті і освітлювати різні питання життя і науки з певною соціал-демократичного світогляду. Після довгих дискусій одностайно було ухвалено негайно приступити до видання такого теоретичного органу, причім провадити його рішши за спільною участю і соціал-демократів з австрійської України. Мишаючи інші постанови з'язду, як от приміром, зміна партійного статуту в напрямку більших полекшень в справі приймавши ширшого кола членів до партії, треба зазначити постанови з'язду в справі з'яздання з російською соціал-демократичною робітничою партією. Як відомо справа ця обговорювалась і на минулому (II) з'язді українських соціал-демократів. Ультимативними вимогами для з'яздання з р. с. д. р. н. українські соц.-демократи виставили тоді такі пункти:

1. Українська соц.-дем. увіходе в російську с.-д. р. н. як соціал-демократична організація українського пролетаріату, працююча на Україні.
2. Укр. с.-д. самостійна у всіх питаннях місцевої роботи, на підставі спільної партійної програми і тактики.
3. У. с.-д. має свої місцеві організації, центральні інституції, з'язди і конференції.
4. У. с.-д. бере участь в спільних партійних конференціях і з'яздах на підставах, спільних з иншими організаціями рос. с.-д. р. н.
5. Укр. с.-д. має своє представництво в ц. к. р. с.-д. р. н. по згоді з останнім.
6. Всі місцеві організації складають спільний керуючий центр (комітет) р. с.-д. р. н. на підставі спільних виборів без різниці національності членів партії.

7. У. с.-д. має представництво в делегації р. с.-д. р. н. на міжнародних соціалістичних конгресах.

Умовою свого вступу в склад р. с.-д. р. н. Укр. с.-д. ставить визнання автономії України¹⁾.

На цей проєкт з'єднання ц. к. р. с.-д. р. н. відповів негативно. Він відкинув § 5 проєкта, де говориться про представництво укр. с.-д. в спільному центральному комітетові з'єднаної партії: відкинув також і принцип національних організацій, покладений українськими соціал-демократами в основу будівлі своєї партії. Замість цього Ц. К. Р. с.-д. р. н. пропонував українським соціал-демократам цілком залишити свою організаційну самостійність і злитись з організаціями Р. с.-д. р. н., що існують на території України. Цей контр-проєкт укр. с.-д. не був прийнятний і третій черговий з'їзд тільки підтвердив той самий погляд, який висловлено було в цій справі на попередньому з'їзді партії: партія вважає за можливе злучитися з російською роб. с.-д. партією тільки в тому разі, коли російська партія визнає поступат автономії України, організаційну самостійність укр. с.-д. партії та представництво її в спільному всеросійському центральному комітетові. Чи скоро станеться так, що партія укр. с.-д. здійсниться—невідомо, та тільки треба зауважити, що центральні інституції рос. с.-д. р. н. не виявляють поки що бажання пристати на пропозиції укр. с.-д. і відмовитись від своїх централізаторських тенденцій в справі організації загально-російської робітничої партії. Як сповіщаює свого часу в «Товаристві» ц. к. рос. с.-д. боїться відступити від своїх організаційних принципів через те, що це моглоб вплинути деструктивним чином на цілу партію, організаційно ослабити її і відбитись негативно на чистоті світогляду членів партії, прищенивши їм певні елементи буржуазності та націоналізму. Такий страх не має, звичайно, ніякого ґрунту під собою, бо тоді довелося б виключити із рядів соціал-демократії таку велику і міцну соціал-демократичну орга-

¹⁾ Див. „Вільна Україна“ 1906 р. кн. 5—6.

нізації, як Австрійська соціал-демократія, де принцип національних організацій покладено в основу будівлі цілої робітничої партії і, як кажуть факти, не тільки не шкодить розвитку і збільшенню сил та впливові партії, а, навпаки, допомагає справі робітничого руху і класової боротьби в Австрійській державі. Очевидно, ці самі факти примусять з часом і російських соц.-д. відхилитись від догматичних, вироблених в кабінетах, а не в лабораторіях життя принципів організації і піти слідком за австрійськими соц.-дем. а почасти і за германськими, які теж останніми часами стали на цей шлях, давши певні широкі організаційні права польським соц.-дем. Познані й Сілезі¹⁾. Та й постанови Стокгольмського з'їзду рос. соц.-дем. в справі з'єднання з соціал-демократами Польщі та Литви, з Бундом і Латвійською соц.-демократією²⁾, свідчать, що відповідь, яку дав н. к. р. с.-д. р. н. на проєкт з'єднання з українськими соціал-демократами, то—ші дечетіє—пережиток старих часів «поцпольного» існування партії, може й оправданий для тих часів, але цілком непридатний в конституційних умовах, які рано—чи пізніше з логікою фактів мусять уміти в життя. В умовах з'єднання рос. с.-д. із нагодами національними с.-д. організаціями Росії принцип національних організацій і федеративного устрою цілої партії хоч і не проведено консенкветно, але все ж вони зазначаються певним децентралізаторським характером, який, розвиваючись далі, певною мірою приведе загально-російську с.-д. партію до федеративного устрою і перебудованню її на принципах національних організацій пролетаріату.

Звертаючись до діяльності інших політичних організацій українських ми мусимо зупинитись трохи тільки над українською трудовою громадою Державної Думи. Діяльність ця не виявилась

¹⁾ Див. «Звєсто», № 1.

²⁾ Див. «Протоколи Объединительнаго Съезда російской соціал-демократической рабочей партіи, состоявшагося въ Стокгольмѣ въ 1906 г. Мотква 1907 г.

за минулий місяць в якихсь видатних фактах і особливо реальних здобутках. Крім виступу члена громади, депутата до Державної Думи від полтавщини, д. Сайка в справі аграрного питання, ми не можемо зазначити зараз ні одного політичного акту, ні одного факту, який би свідчив, про інтенсивне життя «громади», про її внутрішній зріст, різноманітну діяльність в справах думської творчої праці і політично-національного освідомлення українських народніх мас. Може це пояснюється тим, що українська парламентська фракція уявляє із себе не суцільну політичну одиницю, однакового свідоглядю, а конгломерат різних, подекуди цілком протилежних політичних течій і напрямків, по самій суті своїй мало здатний до одностійної і гармонійної діяльності в певному консеквентно видержаному напрямку. Та як бы там не було, українська трудова громада в Думі не виявляє з себе міцної організації, до голосу якої б прислухалось ціла Дума, з поглядами і тактикою якої так чи інакше рахувалась б решта думських послів. Українські послы виступають здебільшого на думській трибуні і в різних думських комісіях не як члени української парламентської фракції, а як представники інших політичних організацій, або якчесь думських фракцій, але тільки не української. В цім напрямку вони, очевидно, не далеко одстали од членів української думської фракції Першої Думи, які теж не дуже любили виступати від імені останньої, з більшою охотою виступаючи як к.-д. або трудовики. (Пригадаймо виступи в першій Думі д. д. Шрага, Чижевського, Теслі і ин.). В перший раз українська трудова громада заманіфестувала себе прилюдно виступом депутата Сайка в справі аграрного питання. Представник «громади» висловив погляд своєї фракції на цю справу. Зміст його такий:

»Парламентські фракції трудової групи і крестьянської світки в своїй програмі в § 1 говорять Земельне законодавство повинно йти до того, щоб завести такі порядки, при яких вся земля, з усім, що є в ній і водами, належала б всьому народові, при чому земля, потрібна для сільського хозяйства, могла б оддаватися на користування тільки тим, хто буде сам її порати.

Всі громадяне повинні мати рівне право на таке користування нею».

На цей параграф українська фракція зовсім пристає. Що ж до § другого, де говориться, що «для цього повинен бути закладений всенародний земельний фонд, в який повинні увійти всі казенні, удільні, кабінетські, монастирські і церковні землі: що в той же фонд повинні бути силою одібрані поміщицькі і пинні приватно-владільчеські землі, наскільки розміри окремих маєтків перевищують встановлену для даної місцевості трудову норму», то тут українська група слова «всенародний земельний фонд» заміняє словами: «красивий національний земельний фонд, що мусить послужити основою соціального ладу».

§ 4 говорить: «Плата за примусом одібрані і по добрій волі оддані у всенародний фонд землі приватні повинна робитися за кошт держави: розмір цієї плати і умови про те, як її виплачувати, а також ті случаи, коли земля переходить безплатно, можуть бути означені не перше, ніж це питання і вся земельна реформа будуть обмірковані народом на місцях».

Українська фракція пристає на цю думку, не міркуючи про те, варто, чи не варто платити викупи: про це сам народ мусить рішати на місцях.

Українська фракція вважає найбільшою неправдою на світі приватну власність на землю, її скарги і води її. А щоб доказати, що українці зовсім признають це, скажу от що: в 1905 р. в Полтавщині було скликано економічні з'їзди: на цих з'їздах при губернських земських управах всі повномочні, вибрані своїми громадами, заявляють, що не повинно бути приватної власності на землю, що вона повинна перейти в національний земельний фонд. У Великої Росії або не знають приватної власності на землю, або вона там доходить до 10—12 процентів; а у нас на Україні — од 40—94 проц., за винятком підденної України — бессарабської, херсонської, катеринославської і таврійської губ., де приватна власність падає до 13 проц.

В § 9 сказано: «Решта землі, наскільки вона може бути взята для господарства, дається для користування всім, хто хоче

обробляти її своїми руками, при чому, що до порядку, то тутешнім людям дається перевага, так само як і хліборобам перед нехліборобами. В кожному разі «кожний трудящий має право на землю для садиби в тій місцевості, де він живе, і право на наділ там, де є лишки землі».

Але у нас на Україні, окрім місцевого пролетаріату, є до 5 мил. зайвого сільськогосподарського пролетаріату, який своїм потом поливає поміщицькі лани. Нема гадки, цей пролетаріат, коли схоже—повинен отримати землю.

Даті, цукроварні, Вагу Іх всі признають, і вони повинні перейти до рук народа і управлятись місцевими органами самоуправи.

Заява української фракції.

Дивлячись на справу такими очима, парламентська українська фракція заявляє: вона буде домагатись негайного скасування земельних законів, виданих в порядку 87 ст. до скликання Думи; вона буде стояти за те, щоб крестянський банк спшив свою роботу, за негайне заведення на місцях земельних комітетів, вибраних вселюдним, рівним, прямим і тайним виборчим правом; щоб земельний закон був розроблений комісією, не гаячись, але в самій загальній формі, докладне ж розроблення мусить бути передано на місця; за правильне розподілення бюджетних сум, особливо по народній просвіті, і, нарешті, за негайне заведення широкої місцевої самоуправи, заведеної на основі вселюдного, прямого, рівного і тайного голосування, яке і наблизить до відродження одібраного автономного ладу на Україні.

Що до земельного питання, то наша парламентська фракція внесе цими днями записку в земельну комісію».

Не зупиняючись над характеристикою заяви української парламентської фракції ми мусимо зауважити, що вона лише в загальних рисах зьгадує ті межі, в яких треба рішати на її думку болюче земельне питання. Заява зьговує: тільки принципи розв'язання земельного питання і нічого не каже про ті спеці-

фічні особливості, які має це питання спеціально на Україні. Через це не можна не побажати, щоб свій намір внести окрему записку про розв'язання земельної справи на Україні трудова українська громада виконала якомога скоріше.

Не тільки виборці, що обібрали з України послів до Державної Думи, але й ціла Українська людина мало що знає про діяльність кожного з окрема своїх заступників в народному представництві так само як і про діяльність тієї політичної організації, до якої вони вступили, щоб суїтними силами і заходами боронити інтереси рідного краю і народу. До цього часу Українська парламентська громада не могла видати свого друкованого органу, через який могла б більш менш регулярно озиватись до Українського населення, дякуючи якому могла б зв'язати себе з останнім і одержувати від нього певні вказівки та корективи. Видання запропонованих уже більше місяця тому «Вістей з Думи» (Рідна Справа) мало щось посовується наперед, відбиваючись надзвичайно шкодливо і на справі організації самої парламентської громади, а ще більше на справі політичного освідомлення і організованості широким українським масам. Цей дефект в діяльності «громади» особливо яскраво виступає перед нами коли згадаємо, що майже всі парламентські фракції видають кожна свій спеціальний орган за діяльною участю членів Державної Думи. Не можна не закинути українським послам, що вони мало дбають про те, щоб познайомити українську людину з своїми планами, намірами, із своєю тактикою та поглядами. До цього часу програма Української Трудової Громади не знайома в окремих примірниках широким масам українським, не знають також вони і про те, в чому і як відрізняються їхні заступники від інших парламентських депутатів з аналогічних по своїй програмовим завданням та тактиці фракцій. Українська преса дуже рідко бачить на своїх сторінках статті і «листи» українських послів, а через це і той континент читачів, серед яких розповсюджуються українські часописи і які з національного боку становлять собою найбільш свідомі і активні елементи українського громадянства, позбавлені абсолютно всякої можли-

ности ознайомитись з характером та напрямком діяльності українських послів і, в разі потреби, подати їм відповідну раду. нагадати їм їхні обов'язки перед Україною і взагалі внести в їхню діяльність певні корективи. Із усіх українських послів—дося ми зустрічали в українській пресі тільки два імені: Вовчяцького в «Нашій Думі», (принципівій на другому числі) і о. Грішенича в «Раді». Решта не вважає за свій обов'язок ознайомитись до української людности в рідній і найбільш зрозумілій для неї пресі. З такого факту не можна не посумувати і за негативні наслідки його не можна не обвинувати українських послів. Бо коли вони не робили цього в надії видання власного парламентського органу, то доведеться сказати, що це і не раціонально, і не практично і шкодливо для справи політичного освідомлення українських народніх мас, що з великою жадоблю сподіваються жинного і щирого голосу свого заступника в тисячних, найбільш і ріжномайтних питаннях політичного, національного і класового життя як цілої держави взагалі так і України з окрема. Колиж пригадати ще й той факт, що Українській молодій пресі, як може ніякій, доводиться пробивати собі шлях через неймовірно тяжкі перешкоди, через байдужість, туподумство і національну аморфність одних (категорій так зв. «землячків» — «тоже малороссов» «сахлюв» і т. д.), через несприятливість до українського слова темних мас селянства, робітників, через вороже ставище до неї адміністрації і особливо поліцейських, коли пригадаємо ми все це, то зазначений нами факт байдужого відношення українських послів до української преси виступає особливо виразно і шкодливо для інтересів та розширення впливу останньої. Один факт діяльної участі українського посла в якійсь українській газеті позитивно міг би відбитись на збільшенні інтереса до останньої серед широких верств нашого громадянства а в кінцевому результаті на підвищенні національної і політичної свідомости цих мас, на зрості їхнього культурного розвитку та координованої національної активності.

З огляду на все отсе українська трудова громада Державної Думи мусить усунути зазначені нами дефекти з своєї діяльності,

а окремі члени її повинні покласти всі сили, аби наблизити себе до української людности, зв'язати себе з нею, поставивши кожен свій виступ, кожне слово своє під контроль і оцінку громадянства. Тільки таким шляхом і можна виконати як слід і з користю для рідного народу тяжкі і складні обов'язки народного заступника!

Зупинившись над фактами з діяльності українських політичних організацій ми не можемо не згадати тут і про діяльність різних політичних організацій українського студентства. На фоні загальної інерції і підупаду вона виступає більш менш виразно і в кожному разі варта того, щоб про неї згадати в огляді українського життя. Поскільки знайомить нас з життям українського студентства українська а почасти й російська преса, останнє скрізь виявляє певні ознаки рухливості і тенденції до організованої діяльності в межах університету. Засновуються і партійні студентські громади і громади безпартійні. Одні ставлять своєю метою культурні і національно-просвітні завдання. Інші, не обмежуючись цим, хотять розширити межі своєї діяльності і провадити її в певному програмному напрямку, відповідно до того чи іншого світогляду. І коли раніше про українське студентство, як щось ніле чи самостійне, або варте уваги не могло бути й розмови, то за останній рік ситуація значно змінилась і українське студентство починає відігравати досить поважну роль в життю університетському. Особливо це треба сказати про українських студентів Київського університету. І як серед політичних партій українських ледве чи не найбільш організованою і діяльною партією являється партія Українських соціал-демократів, так само організовано і найбільш активно виступають вони і в журнах університету. Власне кажучи, коли й можна говорити про якусь українську студентську організацію міцну і впливову, то доведеться говорити тільки про укр. соц.дем. Інші організації або не значні по кількості своїх членів, або перебувають ще в процесі ембріонального існування, або роблять перші кроки до того, щоб із стадії ембріона стати справжньою організацією. В такому стаповинці перебувають саме тепер на київському уні-

верситеті українські соц.-революціонери. Об'єктивно і цікаво написана стаття д. М. Залізняка в ч. 87 «Радя» — «Про український рух у київському університеті» як раз підтверджує нам висновок, зроблений на підставі газетних відомостей, про стан українських студентських організацій не тільки в київському університеті, а скрізь, де існують українські студентські гурти, включаючи сюди і ті вищі школи, що існують по за межами України. Об'єктивний аналіз цих відомостей виявляє, що найбільше життя, ініціативи і інтересу до національних українських справ а також і наукової підготовки до розв'язання національної проблеми помітно в українських соц.-демократичних студентських організаціях. Це видно хоч би з того, що здебільшого а ініціативи укр. соц.-дем. відбуваються по університетах зібрання, реферати й доклади по питанням національного характеру: численними дискусантами на них виступають також члени цих організацій, як це було напр. в Петербурзі, Дорнаті, Харькові і останніми часами особливо успішно в Києві. В загально українських справах, як, напр., в справі про заснування українських кафедр на київському університеті, ініціаторами і провідарями українського студентського руху явилась також українські соціал-демократи, поставивши це питання на цілком демократичний ґрунт і зв'язавши його з інтересами української продукції, класової боротьби українського пролетаріату та політично-національної свідомості українських народніх мас.

Сучасне становище українського студентства на університетах та інших вищих школах, що мають на території України, не таке ще поважне та впливове, яким би воно мусило бути відповідно до кількості українського студентства (по походженню) в цих школах. Та коли пригадати, що й самий український рух, як більш менш свідомо громадська течія — явище тільки недавніх часів, то нема нічого дивного і в тому, що українське студентство не займає в університетах на території України ідейно того домінуючого становища, яке належить йому по самій логіці річей. Елементарний розвиток українського руху з законом повнечности скоро чи пізніше приведе, звичайно, до української сту-

денства по українських територіально університетах і перетворенню його в свідому національну силу. Що ж до еволюції українського студентського руху в центрі України—Київі, то ми цілком поділяємо висновки д. Залізняка, висловлені ним в згаданій нами статті. «Таким чином, каже автор Н, оглядаючи разом український рух у київському університеті, ми можемо зазначити значний поступ. Через цілий рік переходить серед українського студентства спочатку дуже безформеного та несвідомого, процес диференціації та організації. Разом з тим росте і набирає силу змагання працювати на українському ґрунті: з цього погляду українське студентство значно поступило наперед в порівнянні з початком року. Існуючі українські організації беруть діяльну участь в справі ознайомлення як несвідомих українців так і всього київського студентства з українськими домаганнями і виносять їх необхідність. Таким чином утворюється ґрунт, стоячи на якому, українські студентські організації, зможуть од агітації та петиції перейти до справжньої боротьби за українізацію Київського університету, першим кроком до чого буде заведення українських кафедр»¹⁾.

У великій пригоді скорішому національному освідженню не тільки українського студентства а і взагалі цілого українського народу стала б українська преса і відповідні видання, коли б тільки вони так як слід задовольнили певну потребу українського громадянства в науковій літературі і газетних статтях по національному питанню. На превеликий жаль в українській пресі ми і не знаходимо—або знаходимо, та тільки в мікроскопічних розмірах—відповіді на настільки питання нашого національного життя. Не торкаючись зараз інших дефектів української преси, про які поговоримо пізнім разом, на цей раз ми схилюємось тільки на тій прогалині що до національного питання, яка кидається просто на очі кожному, хоч трохи знайомому з українськими газетними виданнями. Національне питання вза-

1) «Рада» ч. 87.

галі і українське зокрема не знаходило в ній відповідного місця. За весь час видавця, наприклад «Громадської Думки» і «Ради «Рідного Краю», (беремо постійні видання, не гадаючи про газетні українські метеори), ці часописи мало присвчували уваги принципіально-теоретичній частині українського питання, а ще менше розв'язанню його в конкретних умовах життя України. Український народ, як культурно-психологічна одиниця, як національно-політична категорія з певними особливостями, з характерними рисами своєрідного господарського життя так, як і релігії, і тепер виглядає не дослідженим, не вичисленим, мало відомим навіть свідомим елементам українського громадянства. Особливо це треба сказати про господарське життя України. Українська фабрична продукція, земельні відносини, різні типи господарства на Україні, становище і життя українського робітника на різних фабричних чи сільсько-господарських підприємствах, економічні відносини села, торгівля, транспорт товарів, форми і розміри державного фіска на Україні—і багато инш.—все це досі сліве terra incognita, сфера майже не зачеплена і неосвітлена українською пресою в фактах, цифрах, ілюстраціях і певних наукових висновках. Так само мало зачеплено і угрунтовано і важливе питання про автономію України, горючим—але без відповідних та науково переконуючих аргументів—авостолює і прарихильником якої виступає українська преса. Ми не зробимо помилки і нічого не прибавимо, коли скажемо, що й внутрішні відносини українського громадянства, відносини між собою різних українських партій політичних, об'єктивна, річева оцінка їхніх програм і діяльності різних українських культурно-просвітних товариств—сліве не освітлювались українською пресою, яка дедобільного обмежувалась на хропікерську реєстрацію фактів, подій і намірів з діяльності тих чи інших національних гуртів, організацій і товариств. А між тим така критика і така оцінка могла б значно допомогти більшому успіху національної справи, більшому розвитку нашого громадянства, заінтересованности його національними справами в самому широкому розумінню цього слова і—в результаті всього цього—більшій активності цілого

українського громадянства. Ми, звичайно, не хочемо сказати, щоб українська преса не мала «благих пожеланій» і «добрих намірів» в цім напрямку. В передовій статті з приводу виборів до Державної Думи «Рада», наприклад, писала: «на живих прикладах... вони (українські партії) мусять показати, що усі... домагання політичного, соціального, економічного, культурно-просвітнього характеру можуть здійснитися для українського народу тільки тоді, коли він матиме певні автономні права» (ч. 82 за 1906 рік). Завдання—похвальні, некучі і як раз на часі! Але фактів, живих ілюстрацій до виставлених постулатів виборчої пропаганди єдиний щоденний орган український, що теж, нарівні з ріжними партіями, мусять виконувати політичні функції, і не постарався подати через увесь час свого існування. Все те, що він подав, западо мікрокопічне, незначне і мало здатне для того, щоб український народ міг переконатись на підставі його, що автономія для України справді є річчю потрібною і користною.

Автор цікавої статті в Л. П. В. (кн. I за 1907 р.) «Національне питання та виборча агітація на Україні» д. М. Порш, зазначаючи ті гасла, які перш усього політичні українські партії мусять нести в народ, справедливо зауважив, що перше, на що вони мусять звернути увагу і в чому вони всі погодяться між собою—це агітувати за те, щоб розв'язання земельного питання на Україні було сполучено з розв'язанням справи про політичну автономію української землі. Але знов так, крім загальних, схематичних і через це непереконуючих фраз згаданий нами єдиний щоденний орган український мало допоміг українським масам в цій справі. Він навіть не познайомив їх з поглядами різних партій українських на цю некучу справу, не подав порівнюючої оцінки цих поглядів, як не познайомив річезю і з поглядами різних течій українського громадянства на інші питання національного нашого життя. А між тим єдиний щоденний український орган, як «межипартійний», «що дає місце статтям, які освітлювали б питання з різних партійних становищ поступового й демократичного напрямку», міг би з честю і користю для

справи виконати це завдання. Українські народні маси мали б тоді спромогу самі вибрати те, що їм до вподоби і приставати до того чи иншого погляду в кожному окремому питанню їхнього життя. Такий прийом, крім добра, нічого не припис би для українського народу, політичному національному та культурному розвитку котрого ставить своїм завданням служити «Рада», бо. познайомивши його з ріжними поглядами по ріжним питанням, збогатив би їх новими відомостями, та фактами, а в остаточному результаті дономіг би цій свідомості піднятиє на вищу ступінь. Так само невтішно, здається нам, стоїть справа і з иншими гаслами національної пропаганди на Україні; як от, приміром.—ненормальність і шкідливість для українського народу системи державного опадаткування і реформа II в звязку з автономією України, реорганізація адміністрації на Україні в звязку з залежністю цієї адміністрації від автономного сейму українського і т. д. Хоч як некучі згадані нами питання для України, але докладно вяснити їх: значіння для українського народу ні одна з політичних партій українських ні одна з українських газет не вяснили як слід ні в формі наукових розвідів, ні в формі журнальних статей, ні в формі газетних докладних заміток, ні, нарешті, в формі популярних народних видань, де уміщено було, сказав би, —квінт-ессенцію, найголовніщі висновки і живі ілюстрації—аргументи для пропаганди ідеї автономії України. Зроблено тільки початки в цій справі, незначні, не численні, не систематизовані в суцільну картину. За цими початками мусять з'явитись більш докладні, ширші відомости, на підставі яких можна б було зробити узагальнюючий синтез науково і життєво уґрунтованих постулатів автономії України.

Потреба в виданню і наукових розправ і популярних брошур по національному питанню взагалі і по автономії України з окрема зростає—що далі-все більше і більше серед ріжних верств нашого громадянства. Українська преса, українські політичні партії і культурно-просвітні товариства мусять покласти всі сили, аби негайно допомогти цій некучій потребі. Виходячи з цього ми не можемо не привітати постанови ради Київської «Просвіти», що

оголосила, як сповіщає: «Рада», конкурс на популярну брошуру про автономію України. З нього, власне треба було й почати видавничу діяльність згаданому товариству. Чудесно зробила б Київська «Просвіта», колиб подбала ще й про видання популярних книжок про аграрну справу у нас, на Україні, про життя українських робітників, селян, про політичні свободи то що, звагай і про життя нашої країни і нашого народу. Київській «Просвіті» в своїх виданнях треба більше уваги присвятити українському життю, в різних його формах і проявах. Хоч і як сімнатичні і корисні ті видання, що випустила це товариство за минулий рік, як напр., «Оповідання про Ірландію» Дорошенка, «Земельна Справа в Новій Зеландії» переказала М. З. «Як визволилися Північні Американські Штати» М. Загірньої, але ще більш корисними для нашого народу були б видання такі, напр., в яких би подавались ради про те, як у нас, на Україні стоїть земельна справа і як її треба розвизати, як визволитися нашому народові від національної панщини то що. Книжки на болючі питання нашого національного життя саме тепер більш потрібні для нашого народу, ніж книжки про життя чужоземних країн і народів або ті видання, якими хоче Київська «Просвіта» нагородити наше громадянство. Ніхто, звичайно, не буде відкидати користі і від таких видань, але в той час, який ми переживаємо, треба думати про більш живе. Такі видання можуть ще якийсь час подождати, тоді як різноматрі і наболілі потреби нашого народу в популярних виданнях на найбільш певучі питання економічного, політичного, національного і класового життя ждати не можуть і вимагають, щоб їх негайно було задовольнено в першій лінії, звичайно, тими, хто свідомо і з власної волі бере на себе обов'язок домагати свідомости і активній діяльності наших народніх мас.

С. Петлюра.

ОПОВІСТКИ.

Приймається передплата на 1907 рік

на селянській тижденьник

„СВІТОВА ЗІРНИЦЯ”

зі щомісячним додатком для дітей

„Читайте, діти!”

Як до цієї пори, так і з нового року „СВІТОВА ЗІРНИЦЯ” буде дбати про покращення добробуту селянства.

Ціна «Світової Зірниця» зі щомісячним додатком для дітей—на рік 8 карбованці, на пів року 1 карб. 50 коп., на—3 місяці 80 коп., на місяць 30 коп., окреме число 7 коп.

Передплатники „Світової Зірниця” в 1907 році одержать безплатно дві користних книжечки, а окрім цього, ті що вишлуть „Світову Зірницю” на цілий рік, одержать безплатно „Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів” — В. Доманицького. Ціна 20 коп.

Адреса Редакції: *Молдав-Под., Книжечка ул.*

Редактор-видавець *І. Володимирський.*

ПРИНИМАЕТСЯ ПОДПИСКА

на еженедельный критико-библиографический журналъ

„КНИГА“

под редакціей Мих. К. Левице.

издаваемый книжнымъ складомъ „ЗЕМЛЯ“

при участіи слѣдующихъ лицъ:

М. А. Антоновичъ, С. Ашевскій, П. А. Бердяевъ, П. И. Березинъ, И. А. Бодуэнъ-де Куртене, А. И. Богдановичъ, В. Богучарскій, Н. Боредкій, В. В. Брусилкинъ, С. Н. Булгаковъ, В. Л. Бурцевъ, П. Валентиновъ, П. П. Вейнбергъ, К. Л. Вейдлингеръ, С. А. Венгеровъ, М. О. Гершензонъ, В. Г. Громинъ, А. И. Дарвинскій, П. А. Дубровскій, Д. Е. Жуковскій, О. Ф. Зѣлинскій, Ивановъ-Разумникъ, Н. П. Jordanскій, П. П. Карѣвъ, А. А. Кауфманъ, Л. П. Клейнборгъ, П. П. Коломойцевъ, П. А. Конскій, К. Р. Кочаровскій, В. Д. Кузьминъ-Караваевъ, Г. Ларскій, М. К. Леице, Е. К. Леонтьева, П. П. Леонтьевъ, П. М. Лисовскій, Н. П. Ложкинъ, П. О. Лосскій, Г. А. Лучинскій, Е. А. Лядскій, П. В. Марковскій, П. Ю. Марковъ, П. П. Мясловъ, Д. С. Мережковскій, А. В. Меркуловъ, А. П. Палимовъ, П. П. Повгородцевъ, Н. П. Павловъ-Сильванскій, В. А. Поссе, А. С. Пругавинъ, А. Н. Римскій-Корсаковъ, М. А. Ростовцевъ, Н. А. Рубакинъ, П. П. Румянцевъ, С. Ф. Русова, А. А. Русова, А. А. Русовъ, П. П. Семеновъ, М. П. Слѣпцова, В. Ф. Соловьевъ, П. Б. Струве, Е. В. Тарле, А. С. Токаревъ, В. О. Тотоміанецъ, М. П. Тугайъ-Барановскій, В. П. Тукаленскій, А. Ю. Фининъ, В. И. Чернолуцскій, П. Е. Щеголевъ, и др.

Журналъ „Книга“ ставитъ своей задачей дать возможность читателю, интересующемуся текущей литературой, а также библиотекамъ, учебнымъ заведениямъ, книжнымъ складамъ и магазинамъ, ориентироваться въ той массѣ литературы, которая въ послѣднее время поступила и поступаетъ на книжный рынокъ.

Являясь вѣдѣи партійнымъ органомъ, «Книга» будетъ давать читателямъ свободные критико-библиографическіе обзоры и отдѣльныя рецензіи книгъ, по социальнымъ наукамъ, вопросамъ обще-

ственной жизни и народного образования, философии, психологии, истории, истории литературы, беллетристики и искусства.

Литература социалистических партий будет рецензироваться соответствующими социалистами. В тех случаях, если представителем одной из этих партий будет написан обзор литературы по какому-либо вопросу текущего момента, то в следующем же номере будет дан обзор той же литературы, написанный представителем другой партии.

Считая одной из главных своих задач, широкое удовлетворение читателей, ищущих систематического самообразования, редакция „Книга“ обратит особенное внимание на отдел отзывов на вопросы по организации самообразования, чтения вообще, а также книжного дела. Кроме того в журнале будет помещаться хроника литературной жизни и книгоиздательского дела. Все книги, присланные в редакцию для рецензий, будут регистрироваться в особом отделе.

Журнал выходит ежедневно по четвергам.

ПОДПИСНАЯ ЦЕНА: на год с доставкой и пересылкой 2 р. 50 к., на полгода 1 р. 50 к., на 3 мѣс. 85 к. и на 2 мѣс. 60 к. (мѣсячная подписка не принимается).

Адрес редакціи и конторы журнала „Книга“—книжный склад „ЗЕМЛЯ“ СИБ., Владимірскій пр., д. № 7. Телеф. 51—01.

3-3

На 1907 годъ.

Открыта подписка на историческій журналъ.

„БЫЛОЕ“.

Журналъ — виѣспартійный и посвященный исторіи освободительнаго движенія — издается подъ редакціей В. И. Яковлева-Богучарскаго и П. Е. Щеголева при ближайшемъ участіи В. А. Бурцева по слѣдующей программѣ.

Статьи и изсѣдованія по исторіи освободительнаго движенія въ Россіи.

Біографіи дѣятелей движенія, воспоминанія о нихъ, ихъ собственныя мемуары, дневники, письма, статьи, стихотворенія и проч.

Документы и другіе матеріалы, касающіеся движенія.

Отдѣльныя факты и эпизоды изъ исторіи движенія.

Историческая бібліографія.

Въ 1907 году между многими другими статьями будутъ напечатаны:

М. Ю. Аппенбреннеръ—Воспоминанія (60-ые и 70-ые годы); А. Вахъ—Воспоминанія народовольца; В. Я. Богучарскій—Декабристы; М. С. Луиши; В. Л. Бурцевъ—Изъ воспоминаній; П. П. Вѣжковскій—Земское движеніе до образованія „Союза Освобожденія“; В. А. Чейштокъ—Акатувскій рудникъ; М. О. Гершензонъ—Западные друзья Герцена; В. С. Голубевъ—Государственная Дума 1906 года; В. А. Даниловъ—Изъ воспоминаній; С. А. Жебуневъ—Изъ воспоминаній; А. П. Иванчинъ-Писаревъ—Поѣтъ князя Кропоткина; П. П. Юрдаевскій—Миссія П. С. Вапнюкаго; Кафиро—Воспоминанія; Коваленко—11 дней на „Потемкинѣ“; Е. Д. Рускова—Политическія партіи въ 1906 году; Платонъ Лебедевъ—Красные дни въ Нижнемъ Новгородѣ; М. К. Демке—Процессъ Митрофана Муравскаго, Сунгурова, Баммера, Голвина, кн. Долгорукова и др. (по изданнымъ архивнымъ даннымъ); Е. Е. Назаревъ—Гавайскій сенаторъ; А. О. Лукашевичъ—Изъ народа; П. Л. Манучаровъ—Изъ Шлессельбурга на Сахалинѣ; П. А. Морозовъ—Изъ воспоминаній; В. С. Паикратовъ—Арестъ и процессъ Э. К. Пикарскій—Рабочій Петръ Алексѣевъ (изъ воспоминаній); П. П. Переверзевъ—Экспедиція генерала Рейнкаминга; М. Р. Поповъ—Изъ моего революціоннаго прошлаго; С. П. Проконовичъ—Формы и результаты аграрнаго движенія въ 1906 году; А. С. Пругавинъ—Декабристы въ монастырѣ; Л. Ф. Пантелеевъ—Дѣла давно минувшихъ дней (арестъ, ссылка и пр.); З. Ралли—Изъ воспоминаній о Драгомановѣ и Бакуинѣ; П. А. Рубановичъ—Дѣло Гоца въ Италіи и Савинкаго во Франціи; С. А. Савинкова—Изъ воспоминаній; С. Г. Святковъ—Очерки по исторіи студенческаго движенія; В. П. Семеновъ—Волеяніи въ д-тв. Семеновскомъ полку въ 1820 году; Е. П. Семеновъ—Народовольческіе кружки въ Одессѣ; Э. А. Серебряковъ—Революціонеры во флотѣ; С. Соколовъ—Рабочее движеніе въ Петербургѣ въ 1905 году; П. П. Стародворскій—Дѣтство и Судейкинъ. Изъ воспоминаній; П. Б. Струве—Заграничная журналъ „Освобожденіе“; Е. В. Тарле—Каннингъ и Николаѣ Тургеновъ; Герценъ и газета Прудона; П. А. Тавъ—Послѣдній періодъ „Народной Воли“; М. Ф. Фроленко—Воспоминанія о Воронежскомъ и Ливенскомъ съѣздахъ; Л. П. Страница изъ исторіи идейныхъ теченій въ „Народной Волѣ“; П. Е. Щеголевъ—Агитационная литература декабристовъ; Конецъ императора Павла (историческое разслѣдованіе); Ф. Л. Истржебскій—Записки петрашевца; Записки императора Николая I о 14 декабря, неизданныя произведенія А. П. Герцена и др.

Будутъ напечатаны также: „Сводъ указаній данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о госуд. преступленіяхъ“ (полностью); Доклады (официальный) о дѣлѣ В. П. Засуличъ; Разгромъ тверскаго земства (извлеченіе изъ доклада г-на Штюрмера); Къ исторіи русской „конституціи“ (официальные матеріалы и документы); Обзоры по дѣламъ политическимъ за разные годы (изъ изданій д-та полиціи); Отчеты о процессахъ, не бывшіе въ печати (дѣло 1 марта 1887 г., „важныхъ кружковъ 1887 и др.); рѣдчайшія революціонныя изданія, письма разныхъ общественныхъ дѣятелей, документы и очерки по исторіи освободительнаго движенія послѣднихъ двухъ лѣтъ, и т. д.

Журналъ будетъ выходить по прежнему ежемѣсячно, книжками въ 20 печатныхъ листовъ каждая.

Въ журналѣ помѣщаются — на отдельныхъ листахъ и въ текстѣ — портреты дѣятелей, факсимиле, рисунки, ильлюстрированное къ исторіи движенія.

Цѣна съ пересылкой и доставкой: на годъ (съ 1 янв. по 1 янв.) — 8 руб.; на 1/2 года (съ 1 янв. по 1 июля) — 4 руб.; на 1/4 года (съ 1 янв. по 1 апр.) — 2 руб. Переѣзна адреса — 30 коп. (При переѣзѣ адреса контора проситъ подписчиковъ сообщать старый адресъ, весеннюю сумму и срокъ подписки). Книжные магазины при подпискѣ получаютъ 5% скидки.

Цѣна отдельной книжки въ книжныхъ магазинахъ — 1 руб., для покупающихъ въ конторѣ — 85 коп., для выписывающихъ изъ конторы — 1 р. 10 коп. съ пересылкой. Книжные магазины на отдельныхъ книжки — 30% скидки.

Подписка принимается въ конторѣ журнала (ежедневно, кромѣ праздниковъ) отъ 9 до 1 час. дня — С.-Петербургъ, Таганская ул., 44.

Редакція помѣщается въ С.-Петербургѣ на Знаменской ул. д. 19.

Личныя объясненія съ редакторами — по понед., вторн., четверг., пятницамъ (кромѣ праздниковъ) отъ 3 до 5 час. дня.

Редакторы { В. Я. Богучарскій.
                  { П. Е. Щеголевъ.

Издат. Н. Е. Паронозъ.

3 3

ПРОМІНЬ

одинокий независимый становой органъ украинскаго учительства.

Выходить 2 рази в мѣсяць в обѣмъ 2 арк. друку.

ПРОМІНЬ має на цілі з'єдинити духово все українське учительство без огляду на кордони і тому в своїхъ артикулахъ не лиш порушає справи, які обходять непосредно австрійскихъ учителей, но також в кождім числі містить багатий матеріал і з російскої України, а навіть з Америки, де має своїхъ корреспондентів.

Зміст „Промінь“ є того рода, що надає ся до читаня не лиш учительству, но також і найширшимъ інтелігентнимъ кругамъ.

ПЕРЕДПЛАТА виносить на рік: в Австро-Угорщині: 8 к.; на кордономъ: 4 карб., згл. 2 долари, або 10 франків.

Адреса редакції і адміністрації „Проміня“: Waschkoutz n. Черев. (Буковина — Австрія).

Redaktion und Administration des „Promin“: Waschkoutz a. Cz. (Bukowina — Oesterr.).

3-3

ОТКРЫТА ПОДПИСКА-НА 1907 ГОДЪ.

(18-ый годъ изданія).

На общепедагогическій журналъ для учителей и дѣятелей по народному образованію

„РУССКАЯ ШКОЛА“.

Журналъ издается по слѣдующей программѣ:

1) Вопросы общей реформы системы образованія. 2) злободневные вопросы школьнаго дѣла. 3) Общіе вопросы образованія и воспитанія. 4) Педагогическая психологія. 5) Школьная гигиена. 6) Исторія школы. 7) Методика преподаванія. 8) Беллетристическія произведенія съ сюжетами, взятыми изъ жизни школы, и школьныя воспоминанія. 9) Обзоры новейшихъ теченій въ области знанія (научный фельетонъ). 10) Дѣятельность государственныхъ и общественныхъ учреждений въ области народнаго образованія (Госе. Дума, земство и т. п.). 11) Иностранная школа. 12) Инородческая школа. 13) Начальная школа. 14) Городскія училища. 15) Средняя школа. 16) Высшая школа. 17) Профессиональная школа. 18) Вопросы женскаго образованія. 19) Вышкольное образованіе.

Кромѣ статей разныхъ авторовъ по означенной программѣ журналъ даетъ ежемѣсячно слѣдующіе отдѣлы: I. Критика и библиографія педагогическихъ и популярно-научныхъ сочиненій. II. Хроника нар. образованія на Западѣ. III. Хроника начальнаго образованія. IV. Хроника народныхъ библиотекъ. V. Хроника воскресныхъ школъ. VI. Хроника профессиональнаго образованія VII. Замѣтки изъ текущей жизни. VIII. Разныя вѣдѣстія. IX. Правительственныя распоряженія.

Въ „Русской Школѣ“ принимаютъ участіе слѣдующія лица: Ш. Я. Абрамовичъ, Х. Д. Алчевская, К. П. Андриенко Ц П. Балтамонъ, проф. П. А. Бодуэнъ-де-Куртена, П. А. Бѣлозерскій, И. П. Бѣлоконскій, В. П. Вахтеровъ, П. П. Вейнбергъ, Б. П. Вейнбергъ, д-ръ А. С. Виреніусъ, Е. М. Гарининъ, проф. И. М. Гресь, А. Г. Готлибъ, Я. Я. Гуревичъ, А. Я. Гуревичъ, К. Н. Деруновъ, О. А. Добіашъ, К. В. Ельницкій, Н. М. Жестелевскій, И. П. Житецкій, С. А. Золотаревъ, Г. Г. Зоргенфрей, К. А. Ивановъ, проф. Д. Н. Кайгородовъ, П. Ф. Кантеревъ, проф. П. И. Карѣевъ, П. П. Казанцевъ, В. А. Келтуяла, Н. П. Кашинъ, П. А. Конскій, Н. П. Коробка, А. А. Карасевъ, проф. Н. Н.

Лапге, Б. А. Лезвиъ, М. К. Лемке, проф. П. Ф. Лесгафтъ, А. Л. Липовскій, А. А. Локтинъ, Ф. С. Матвѣевъ, И. И. Мецкерскій, П. Г. Мижухевъ, А. В. Мезіеръ, А. П. Палиновъ, А. П. Нечаевъ, А. Новиковъ, А. В. Овсянниковъ, Ф. Ф. Ольденбургъ, проф. И. Г. Оршанскій, С. А. Острогорскій, Ф. И. Павловъ, О. Х. Павловичъ, проф. А. Л. Погодинъ, В. Подстеняскій, С. Н. Поляковъ, В. Л. Розенбергъ, Г. П. Роковъ, И. А. Рудневъ, Н. А. Рубакинъ, Е. П. Рѣпина, С. Ф. Русова, М. П. Салтыкова, проф. П. А. Сикорскій, С. Н. Симоновъ, Л. С. Севрукъ, проф. Пр. П. Скворцовъ, А. Ф. Соколовъ, М. И. Страхова, проф. Сумцовъ, М. А. Тростниковъ, А. М. Тютрюмовъ, К. А. Ткелеліевъ, В. П. Чарнолуцскій, П. В. Чеховъ, В. И. Фармаковскій, А. П. Флеровъ, В. А. Флеровъ, проф. В. М. Шимкевичъ, С. П. Шохоръ-Троцкій, Н. О. Шохоръ-Троцкая, д-ръ В. Ф. Якубовичъ, А. Яценіскій и др.

«Русская Школа» выходитъ ежемѣсячно книжками, не менѣе пятнадцати печ. листовъ каждая (за май-июнь и июль-августъ—двѣ книжки двойнаго объема). Подписная цѣна: въ Петербургѣ безъ доставки—семь р., съ доставкой—7 руб. 50 коп. для вногороднихъ съ пересылкою—восемь руб.; за границу—девять руб. въ годъ. Сельскіе учителя, выписывающіе журналъ на свой счетъ, могутъ получать журналъ за шесть руб. въ годъ, съ разсрочкою уплаты въ два срока. Города и земства, выписывающіе не менѣе 10 экз., пользуются уступкою въ 15%. Книжные магазины получаютъ за комиссію 5% съ годовой цѣны. Подписка съ разсрочкою и уступкою принимается только въ конторѣ журнала.

Журналъ «Р. Ш.» допущенъ Ученнымъ Комитет. Мин. Нар. Просв. къ выпискѣ для фундаментальныхъ библіотекъ среднихъ учебныхъ заведеній, а также въ учительскія библіотеки высшихъ учебныхъ заведеній.

Золотая медаль на международной выставкѣ «Дѣтскій Миръ» въ 1904 году.

Подписка принимается въ конторѣ редакціи (Сиб. Литографская ул. 1).

Редакторъ-издатель Я. Н. Гуревичъ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСНИК

український місячник

ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ

в році 1907 виходитиме в двох виданнях, київськiм i львівськiм

Редакція i головна контора: Київ, Прорізна 20, кв. 3.

Контора львівська, ул. Чарнецького, ч. 26.

(Lemberg, Czarnieckij str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft).

Передплата на видання київське, платна в Києві для Росії: на цілий рік 6 руб., на виплат: 1 січня 2 руб., 1 марта, 1 червня i 1 вересня по 1 р. 50 к.

Нові передплатники на 1899--1906 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої за ціну 7 руб. 20 коп. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані: за ціну 6 руб. можна дістати кв. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовжени містяться в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 коп. (в Росії 1 руб.).

З двох перших некомплетних річникiв продають ся поодинокі книжки по 30 коп.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці

Видавець *Мик. Грушевський.*

Редактор *Фотій Крип'яцький.*

Од редакції.

Журнал «Україна», що виходить з року 1907 замість «Кієвскої Старини», складається з двох частин, які будуть виходити у кожен щомісячну книжку. наукової та літературно-публіцистичної.

В частині *науковій* друкуються: самостійні праці з української історії та усякі матеріали до неї, як то: особливо цінні історичні документи, мемуари, хроніки, щоденники, записки, споминок, оповідання, біографії, некрологи та характеристики, описи річних пам'яток української старовини та замітки про все те взагалі, що дотикається або змальовує народне життя на Україні, або ж в чому виявляється народня творчість та світогляд, як напр.: необслідовані звичаї релігійні, правові, соціальні і т. н., давні пісні з голосем, незаписані думи, казки, легенди, і т. н.; бібліографічні звістки про нові видання в Росії і за границею, книжки та статті, які дотикаються минулого і сучасного життя України, з критичними увагами про них.

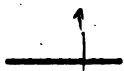
В частині *літературно-публіцистичній*, крім української беллетристики, подаватимуться статті про сучасні питання, особливо ж про ті, що мають зв'язок з життям України.

Статті, як в першій, так і в другій частині, друкуватимуться *українською мовою*, але для тих авторів, яким важко поки ще писати по українському, залишається право подавати свої праці *мовою російською*.

Журнал буде виходити щомісяця книжками аркушів в 10—12.

Рукописи, надіслані у редакцію для друку, коли буде потреба—скорочуватимуться та змінитимуться. Рукописи, які узагалі не будуть до друку непридатними, зберігаються в редакції місяць; редакція не бере на себе обов'язку повертати їх авторам своїм коштом.

Редакція просить авторів надсилати книжки та брошури на рецензію.

„УКРАЇНА“

виходить в 1907 р. коло 15 дня кожного місяця книжками в 10—12 аркушів. В міру потреби додаються портрети та малюнки.

ПЕРЕДПЛАТА НА «УКРАЇНУ» В 1907 РОЦІ:

за 12 книжок з доставною—**7 карб.**, а без доставки—**6 карб.**,
за границю—**9 карб.**

Адреса редакції: КИЇВ, ТРОИЦЬ. ПЛОЩ., НАРОДНИЙ ДОМ.

Редакція бере на себе відповідальність за акуратну доставку журналу тільки перед особами, що передплатили його в редакції або в книжковому магазині «Кіевской Старини» (Безаковская, 8).

Якщо передплатник контролює книжки журналу не одержить, то повинен зараз же, як одержить дальшу книжку, повідомити редакцію про те, що не одержав, попередньою додати посвідчення місцевої поштової контори.

В 1907 р. редакція «України» видає «Словарь українського языка», зібраний редакцією журналу «Кіевская Старина». Цей «Словарь», під редакцією Б. Гринченка, заслужив 2-у Костомаровську премію від Російської Академії Наук. Весь «Словарь» буде уміщатись на 150 друкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. Ціна за всі томи—**7 карб.**, а для передплатників журналу «Україна»—**5 карб.**, коли гроші ці будуть вислані разом з передплатою на журнал. Кожен том висилатиметься передплатникам зараз після виходу його з друку. Перший том вийде в квітні місяці 1907 року.

В редакції продаються комплекти «Кіевской Старини» за роки 1883, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1904, 1905 і 1906 по **6 карб.** за 12 книжок, а з пересилкою—**7 карб.** Коли купуватиметься за всі роки—**30%** скидається. Окремі книжки журналу по **1 карб.**

Редактор-видавець **В. Науменко.**

У К Р А І Н А .

НАУКОВИЙ
ТА
ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ
ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

М А Й

1907.

У КИЇВІ.
1907.

З м і е т.

ЧАСТИНА I.

I. До історії укаїн 1876 року про заборону українсько-го письменства	135—151 ✓
II. І. Стоєшико. Історія української драми. Розділ IV. (далі)	152—171 ✓
III. В. Д. Науковий аналіз проф. Т. Флоринського . . .	172—179
IV. Владимирь Даниловъ. „Ідея“ Шевченка и „Лілія“ Зрбена	180—189 ✓
V. С. Петлюра. „Україніса“ в журнالی „Віслоє“ за мину-лий (1906) рік	189—213 ✓
VI. Д. Дорошенко. В. Горленко. († 13 априля 1907 р.).	214—217 ✓
VII. М. Фр. Павловскій. Декабристъ М. А. Драгомановъ. .	218—220 ✓
VIII. М. Фр. Павловскій. Стихотворецъ-попрошайка Араносъ.	221—223
IX. Бібліографія: а) М. Павлик. Михайло Драгоманов. „ви-сокий рівень“ українства та „нова ера“; б) М. Павлик. Михайло Драгоманів і его роля в роз-вою України. <i>М. Ж.</i> ; в) М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886. <i>Д. Доро-шенко</i> ; г) А. С. Суворинъ. Хохлы и хохлушки. <i>С. Петлюри</i> ; д) М. Веберъ. Историческій очеркъ освободительнаго движенія въ Россіи и поло-женіе буржуазной демократіи. <i>М. Порт</i> . . .	224—240
X. По журналах	241—244
XI. Нові книжки	245—246

ЧАСТИНА II.

I. С. Петлюра. Політичні українські партії в Галичині. (Партія українських соціал-демократів)	37—48 ✓
II. С. Петлюра. З українського життя. (З'їзд української демократично-радикальної партії. З'їзд У. Н. П. Шовінізм резолюцій з'їзду цієї партії)	49—64 ✓
III. Д. Дорошенко. До 25-літнього ювілею артистичної діяльності Миколи Садовського	65—76

У К Р А І Н А .

НАУКОВИЙ

ТА

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

М А Й

1907.

У КИЇВІ.
1907.

Друкарня Н. Т. Корчак-Новицького у Києві, Меринговська, 6.

До історії указу 1876 року про заборону українського письменства.

На протязі тридцяти останніх літ дуже часто говорилось в пресі про сумної згадки указ 1876 року, який припинив сліве зовсім точію українського письменства в Росії, через що центр усього українського національного руху вишов з меж України Російської та переїсся до Галичини. Не будемо тепер говорити про те, які наслідки були цього переміщення центру, а тільки познайомимо наших читачів з історією самого указу 1876 року, маючи для цього в своїх руках офіційні матеріали.

Ще з початку 70-х років минулого віку почала складатися в Кїві атмосфера, яка не обіщала нічого доброго для українського національного діла. Тут, в Кїві, зустрілися в той час течії двох лагерів—реакційного, на чолі якого стояли тоді де-які з впливових серед адміністрації людей, і прогресівного, в якому дуже значну роль відгравали українці,—та ще зустрілися так гостро, що перемішалось все розуміння принципіальних питаннів з часто особистими, іноді навіть зв'язаними з інтересами тільки своєї власної особи, опертими на уразках самолюбства. Дякуючи цьому, сперечання з боку реакціонерів приймали характер не наукових дискуссій, навіть не літературно-публіцистичної критики, а переходили в більш енергичну форму—в доноси різного складу. Органом, де виступала реакція, був «Киевлянинъ» з своїм редактором В. Я Шулєгиним. Протилежним йому органом явився «Кіє-

скій Телеграфъ», видавцем якого була А. Гогоцька, а головними співробітниками стали видатніші з українців. Перші гострі виступи і почались на ґрунті конкуренції «Кіевлянина» з «Кієвскимъ Телеграфомъ». Досить переглянути номери «Кіевлянина» за 1874—5 роки, щоб побачити, якого характеру була вся його полеміка, де найяснішим гасломъ завше було «saveant concilia». Багато причинились до того, щоб ще гострійшими стали відносини реакції до українства, факти, які виявились на 3-му археологічному з'їзді в Києві: тут чисто-науковій дискусії по питанню про те, через що не задержався «былевої зносъ» в українських народних піснях, на сторінках «Кіевлянина» прийняли характер політики з обвинувачуванням українців в сепаратизмі і з цього навіть боку. Фінальним аккордом всієї цієї музички з'явилися факти в житті «Юго-западнаго отдѣла Императорскаго Географическаго Общества», де виступали, як найбільш працюючі елементи, тіж самі українці, через що відомий реакціонер, тайний совітник М. В. Юзефович, побачивши, що його позиція в цій інституції увала, демонстраційно вийшов з неї тай почав усілякі заходи, щоб знищити не тільки її, але приборкати крила і всієї української партії.

Вже з початку 1876 року пройшла серед киян чутка, що М. В. Юзефович подав якусь докладну записку, але яку і до чого вона мусить довести—цього напевно ніхто не знав. Аж в кінці мая місяця стало відомим, що М. В. Юзефович обернувся з докладною запискою до царя, в якій наговорив таких страхів, що царь врякавав скласти особливий совіт для розгляду всього питання про «українофільство». В цей совіт, по наказу царя, увійшли: Мин. Внур. Дѣлъ Тимашевъ. Мин. Народн. Просвѣщ. гр. Д. Толстой. Главн. Нач. 3-го отд. Собств. Его Величества канцелярії Потановъ и Предсѣдатель Кіевск. Археогр. Комисс. М. В. Юзефовичъ. Журнал цього совіта ми і подіємо тут.

Въ виду обнаруженной въ последнее время на югѣ Россіи дѣятельности особаго рода пропагандистовъ, зараженныхъ такъ

называется украинфильствомъ, а также распространенія въ народѣ переводовъ, учебниковъ и молитвенниковъ на малороссійскомъ нарѣчій, Вашему Имп. Величеству благоугодно было Высочайше повелѣть: учредить для всесторонняго обсужденія этого вопроса, подъ предсѣдательствомъ Мин. Ви. Дѣлъ, совѣщаніе изъ Мин. Нар. Просв. Об.-Прок. св. Синода, Главнаго Нач. 3 Отд. Собств. Вашего Величества канцеляріи и Предсѣдат. Кіевской археологич. комиссіи тайн. сов. Юзефовича.

Во исполненіе такового Высочайшаго повелѣнія, совѣщаніе сочло необходимымъ прежде всего подробно разсмотрѣть всѣ имѣющіяся данныя и свѣдѣнія, могущія уяснить воплѣ настоящее положеніе вопроса, обратившаго на себя Выс. вниманіе Вашего Величества.

Въ этихъ видахъ, совѣщавшіяся лица выслушали подробное сообщеніе т. с. Юзефовича касательно постепеннаго, но вѣдѣтъ съ тѣмъ дѣятельнаго и систематическаго стремленія украинфильовъ къ проведенію въ народныя массы южной Россіи идеи о самобытной малорус. національности.

Это въ высшей степени вредное стремленіе, но вѣдѣтъ т. с. Юзефовича, получило развитіе лишь въ недавнее время и не имѣетъ за собою никакихъ твердыхъ историческихъ основаній. Между русскими племенами никогда не было національной розни. Вѣра, языкъ и историческія начала у нихъ были всегда одни и тѣже. Кіевъ съ общерусскою святынею, Москва съ общерусскимъ царемъ служили такими звеньями нашего народнаго единства, которыхъ не могла разорвать никакая внѣшняя сила. Со времени возсоединенія Малороссіи съ русскимъ государствомъ не было съ ея стороны, за исключеніемъ вѣроломной пощытки Мазены, ни одного признака обособленія. Напротивъ, множество фактовъ свидѣтельствуетъ о ея востойномъ стремленіи къ полному сліянію съ великою Россією. Малорус. племена Царскій принципъ, этотъ жемчужный узелъ всей Руси, также святъ и дорогъ, какъ и великоруссамъ. Дворянство и народъ малоросс. губерній доказали на дѣлѣ свою неизмѣнную вѣрность Царю и Отечеству въ тяжелую годину отечественной войны и при дву-

кратномъ ополченіи козаковъ въ упомянутое царствованіе. Ясно, что при такой однородности позрѣній и чувствъ малороссы никогда не могли ставить роднымъ виномъ отечества. Поэтому ни политическая идея малорусской исключительности, ни стремленіе къ возрожденію національной малорусской литературы, никогда въ дѣйствительности не существовавшей, не суть явленія, находящія для себя оправданіе въ историческомъ ходѣ жизненнаго развитія народа, но, по мнѣнію т. с. Юзефовича, представляютъ собою тенденціи небольшого кружка людей, видящихъ въ осуществленіи своихъ преступныхъ цѣлей лишь средство къ развитію внутренней смуты единственно только для революціонныхъ цѣлей.

Политическая идея малорусской исключительности, какъ полагаетъ т. с. Юзефовичъ, есть измысленіе Австрійско-польской интриги, пуцейной у насъ въ ходъ поляками въ началѣ 40-хъ годовъ. Въ этомъ убѣжденіи удостовѣряетъ его исторіи одного изъ самыхъ ярыхъ пропагандистовъ украинфильства Кулѣша, едва ли не первымъ положившаго основаніе къ дальнѣйшему развитію и распространенію вреднаго и бессмысленнаго ученія объ обособленіи Малороссіи. Кулѣшъ, бывъ прежде поклонникомъ до обожанія Богдана Хмельницкаго, подпалъ подъ вліяніе извѣстнаго польскаго литератора Михаила Грабовскаго, который убѣдилъ его въ самостоятельномъ значеніи и громадномъ историческомъ призваніи малорус. племени, какъ особаго народа, убѣдивъ его и въ томъ, что Хмельникій не освободилъ народъ, но напротивъ, окончательно погубилъ, закабалилъ чуждому Московскому игу, гораздо болѣе тяжкому, чѣмъ было оно Польское.

Почти одновременно съ Кулѣшомъ явился поэтъ Шевченко, котораго сторонники Кулѣша, по смерти поэта, старались всѣми силами поднять на пьедесталъ народнаго кумира, для чего съ особыми манифестанціями и торжественностью перевезли его гробъ изъ Петербурга въ Кіевъ и похоронили около Канева надъ Днѣпромъ. Но не смотря на все это, народъ остался совершенно равнодушнымъ къ могилѣ Шевченка и едва ли не забылъ уже о ней. Въ 1861 г. началъ надматься въ Петербургѣ Вѣловор-

скимъ, въ сообщеніяхъ съ Кулѣшомъ, журналъ «Основа». Появленіе этого журнала было первымъ формальнымъ проявленіемъ украинофильской пропаганды. Одною изъ главнѣйшихъ задачъ основателей новаго журнала тогда было введеніе преподаванія учебныхъ предметовъ въ народныхъ школахъ на малорус. партіи. Но и эта попытка не имѣла успѣха. Въ Малороссіи оказалось такъ мало сочувствія къ «Основѣ», что она, просуществовавши менѣе двухъ лѣтъ, должна была прекратиться по недостатку подписчиковъ.

Такимъ образомъ, украинофильская пропаганда до послѣдняго времени, помимо пустой болтовни недоучившейся молодежи и нѣсколькихъ безумныхъ и неудавшихся попытокъ возволновать народъ, не имѣла успѣха. Въ своемъ же нынѣшнемъ значеніи она явилась неожиданно, подъ прикрытіемъ цѣлей благодѣйныхъ и притомъ имѣющихъ исключительно научный характеръ.

Учрежденный въ Кіевѣ Отдѣлъ Имп. Русск. Геогр. Общ. далъ у себя пріютъ той партіи неблагонахѣренныхъ и вредныхъ лицъ, которыя въ настоящее время отличаются особою дѣятельностью на поприщѣ распространенія въ средѣ народа идеи о самостоятельной народности малоруссовъ. Въ короткое время Отдѣлъ завелъ свою книжную лавку, организовалъ свою издательскую дѣятельность, основалъ свой органъ «Кіевскій Телеграфъ» съ собственной типографіей и пустилъ въ ходъ по самымъ низкимъ цѣнамъ свои тенденціозныя изданія, въ томъ числѣ искаженную передѣлку на малорусское партіи Гоголевскаго Тараса Бульбы, гдѣ всѣ слова: Россія, Русская земля, русскій — устранины и замѣнены словами: Украина, Украинская земля, украинецъ, а въ концѣ концовъ пророчески провозглашено даже будущій украинскій Царь.

Одними изъ главнѣйшихъ дѣятелей Отдѣла на поприщѣ распространенія въ народъ ложной и зловерной идеи о самостоятельности малорусской народности, языка и литературы являются: *Чубинскій* и бывший доцентъ кіевского университета *Драгомановъ*.

Положивъ известную ему крайне вредную дѣятельность Чубинскаго и Драгоманова, о которыхъ имѣются также самыя подробныя и обстоятельныя свѣдѣнія какъ въ Министерствѣ вн. дѣлъ, такъ и въ 3 Отдѣленіи Собств. Вашего Величества капеллярна, т. с. Мухомовичъ въ особенности обратилъ вниманіе соображенія на крайне демократическое и контриврагительственное направленіе Драгоманова—одного изъ учредителей Отдѣла, который неустанно проводитъ свои вредные принципы не только въ отечественной литературѣ, но и за границею, гдѣ вошелъ въ непосредственныя, личныя сношенія съ Галицкою антирусскою партіею, сгруппировавшеюся въ общество «Просвѣты» (Просвѣщенія). Статьи Драгоманова въ газетѣ «Правда»¹⁾ не оставляютъ ни малѣйшаго сомнѣнія на счетъ того значенія, которое заключаетъ въ себѣ настоящее украинофильство, значеніе это, по убѣжденію т. с. Мухомовича, исполнѣ ясно: оно есть ничто иное какъ попытка, которой маскируется чистѣйшій социализмъ, или вѣрнѣе, чистѣйшая демагогія.

Что касается Кіевскаго Географическаго Отдѣла, то онъ, по смущаясь тѣмъ, что Драгомановъ за обнаруженное имъ украинофильское направленіе, былъ по предложенію Министра Народнаго Просвѣщенія уволенъ въ концѣ 1875 г. отъ должности доцента историко-филологическаго факультета Унверситета св. Владиміра въ Кіевѣ, продолжаетъ слѣдовать по однажды усвоенному направленію, набирая въ члены Отдѣла такихъ лицъ, каковы медикъ Носъ и Коппескій. Личности эти за неблагонадежность и распространеніе брошюръ «Земля и воля» были, по распоряженію правительства, высланы въ отдаленныя губерніи, гдѣ и состояли до помилуванія подъ строгимъ полицейскимъ надзоромъ. Сверхъ сего, членомъ Отдѣла избранъ въ минувшемъ году прибывшій изъ Петербурга адвокатъ Молчановъ, личность въ высшей степени неблагонадежная и зараженная самымъ край-

¹⁾ Напечатана въ Галиціи и отличается украиноф. и крайне враждебнымъ всему русскому направленіемъ.

нимъ социализмомъ. Молчановъ предназначался Отдѣломъ въ редакторы «Кіевск. Телегр.» и, вступивъ уже подъ рукою въ издѣваніе редакціей, успѣлъ перепечатать въ этой газетѣ статью изъ лондонской газеты «Впередъ» (въ №№ 137, 138 и 137—1875 г.). Въ настоящее время Молчановъ находится за границею, куда онъ бѣжалъ вслѣдствіе возбужденнаго противъ него обвиненія въ похищеніи изъ арестантскихъ дѣлъ нѣсколькихъ маспортовъ. Въ заключеніи т. с. Юзефовичъ выразилъ убѣжденіе, что хотя политическія заразы не могутъ имѣть у насъ такого разрушительнаго значенія, какъ на западѣ, но во первыхъ, они губятъ массы нашей молодежи, а во вторыхъ, были и у насъ праймры зараженія, которые угрожали Россіи страшными бѣдствіями, и что поэтому принятіе энергическихъ мѣръ для пресѣченія аза безусловно необходимо.

Засимъ сообщеніе обратилось къ разсмотрѣнію свѣдѣній, извѣствующихъ по обсуждаемому дѣлу въ Главномъ Управленіи по дѣламъ печати. Изъ этихъ свѣдѣній усматривается, между прочимъ, что цензурное вѣдомство давно уже обратило вниманіе на появленіе въ печати значительнаго числа книгъ, издаваемыхъ на малорус. нарѣчій, не заключающихъ въ себѣ новидному ничего политическаго и являющихся единственно въ сферѣ интересовъ чисто научныхъ и художественныхъ. Но слѣдя съ особеннымъ вниманіемъ за направленіемъ всѣхъ расплодившихся во множествѣ изданій для народа на малорус. нарѣчій, нельзя было не прийти къ положительному заключенію въ томъ, что вся литературная дѣятельность такъ называемыхъ украинофиловъ должна быть отнесена къ прикрытому только благовидными формами посягательству на государственное единство и цѣлость Россіи. Центръ этой преступной дѣятельности находится въ настоящее время въ Кіевѣ.

Кіевскіе украинофилы (насколько высказываются они въ органахъ печати, издающихся въ Россіи) преслѣдуютъ будто бы цѣли не только невинныя, но даже похвальныя — распространеніе просвѣщенія въ средѣ малорос. народа, и только для того, чтобы оно было для него доступнѣе, издають книги для народнаго чтенія на понятномъ малороссамъ украинскомъ нарѣчій. Но

при этомъ украинофилы постоянно пытаются возвести простонародное нарѣчіе Южной Россіи на степень литературнаго языка, какъ посредствомъ переводовъ на оное произведеній русской и иностранныхъ литературъ, такъ и изданіемъ оригинальныхъ сочиненій. Стремленіе кіевскихъ украинофиловъ породить литературную рознь и, такъ сказать, обособиться отъ великорусской литературы, представляется опаснымъ и потому еще, что совпадаетъ съ односторонними стремленіями и дѣятельностію украинофиловъ въ Галиціи, постоянно толкующихъ о 15-миліонномъ южно-русскомъ народѣ, какъ о чемъ то совершенно отдѣльномъ отъ великорусскаго племени. Такой взглядъ рано или поздно броситъ галиційскихъ украинофиловъ, а затѣмъ и нашихъ, въ объятія поляковъ, не безъ основанія усматривающихъ въ стремленіяхъ украинофиловъ движеніе въ высшей степени полезное для ихъ личныхъ политическихъ цѣлей. Несомнѣннымъ доказательствомъ этому служитъ поддержка, оказываемая Галицкому украинофильскому обществу «Просвита» сеймомъ, въ которомъ преобладаетъ и господствуетъ польское вліяніе.

Въ книгахъ, издаваемыхъ нашими украинофилами для народа съ дозволенія цензуры, не замѣчается явнаго демократическаго направленія, но это вовсе не доказываетъ, чтобы украинофилы были чужды разрушительныхъ началъ социализма. Въ Кіевскую цензуру неоднократно представлялись рукописи, которыя не были пропущены къ печати именно потому, что въ нихъ обнаруживалась вражда къ высшимъ и богатымъ слоямъ общества и стремленія поселить къ нимъ злобу и презрѣніе.

Что же касается галиційскихъ украинофиловъ, то одинъ изъ нихъ открыто проповѣдывалъ, что народъ необходимо воспитывать по системѣ позитивизма, а такъ какъ проповѣдь эта явилась въ газетѣ «Правда», органѣ галиційскихъ украинофиловъ, то есть полное основаніе предполагать, что редакція этого изданія вполнѣ солидарна съ такими воззрѣніями.

Изъ свѣдѣній, имѣющихся въ 3 Отдѣленіи Собственной Вашего Величества канцеляріи и Министерствъ Вн. Дѣлъ, особаго вниманія заслуживаетъ обнаруженная въ самое недавнее время въ

Новоградъ-Волинскомъ уѣздѣ, волынск. губ., среди населенія Райковской волости, и преимущественно у учениковъ сельскихъ школъ, появленіе книгъ и брошюръ на малорусскомъ нарѣчій, сочиненій Шевченка, Савицкаго, Горбунова и Комарова. Хотя книги эти разрѣшены къ печатанію цѣпзурою и по содержанию своему не имѣютъ антиправительственнаго характера, но усилившееся распространеніе ихъ въ послѣднее время въ средѣ крестьянъ одной мѣстности уѣзда дало поводъ предполагать, что книги эти распространяются къъ то съ предвѣтой цѣлью. Произведеннымъ вслѣдствіе сего негласнымъ дознаніемъ вполне выяснено, что брошюры и книги раздавались крестьянамъ, и преимущественно учителямъ и ученикамъ сельскихъ школъ, безвозвратно волостнымъ писаремъ Михайломъ Лободовскимъ (тѣмъ самымъ, который передѣлалъ Гоголевскаго Тараса Бульбу), получившимъ книги и брошюры отъ Предсѣдателя мѣстнаго сѣзда Мировыхъ Судей и посредниковъ Косача. При опредѣленіи личности Лободовскаго выяснилось также, что онъ состоитъ подъ особымъ покровительствомъ Драгоманова и Косача, женатаго на родной сестрѣ Драгоманова, столь же истой украинифилкѣ, какъ и ея братъ. Писарь Лободовскій, узнавъ, что дѣянія его обнаружены, неизвестно куда скрылся, а за Косачомъ и его женою продолжается негласное наблюденіе. Со стороны же Министра Внутр. Дѣлъ затребованы отъ волинскаго губернатора подробныя свѣдѣнія о Косачѣ, его направленіи и служебной дѣятельности.

По отношенію же къ наложеннымъ выше, сообщеннымъ т. с. Юзефовичемъ, свѣдѣніямъ о неблагонадежныхъ въ политическомъ отношеніи личностяхъ, состоящихъ членами Кіевскаго Отдѣла Геогр. Общ., каковы: Чубинскій, Драгомановъ, Носъ и Коппинскій, генераль-адъютантъ Потаповъ сообщать сообщанію, что Имп. Русск. Геогр. Общ. перѣдко ходатайствуетъ о помилованіи, а затѣмъ и пользуется учеными трудами лицъ, известныхъ своею неблагонадежностью, указать при этомъ, въ видѣ примѣра, на дворянъ волинской и люблинской губерній: Чекановскаго и Ксенжепольскаго, подвергшихся осужденію въ каторжныя работы за участіе въ польскомъ мятежѣ 1863 г., и бывшего сотника Св-

бирского казачьяго войска Потанина, находившагося на крѣпостныхъ работахъ за участіе въ заговорѣ, имѣвшемъ цѣлью отдѣленіе Сибири отъ Русской монархіи.

Изъ подробнаго разсмотрѣнія и обсуждения всего вышеизложеннаго и тщательнаго сопоставленія фактовъ о дѣятельности украинифиловъ, сообщаніе не могло не усмотрѣть, что исходною точкою нынѣшнихъ украинифильскихъ стремленій служить ложное и совершенно превратное убѣжденіе въ томъ, что нарѣчіе, которымъ говоритъ украинское племя, до того отлично отъ нарѣчія великоруссовъ, что малоруссы понимаютъ его не въ состояніи. Предвзятая ложность подобнаго убѣжденія очевидна, точно также, какъ очевидна и та конечная цѣль, къ (sic) которой направлены усилія украинифиловъ, пытающихся нынѣ обособить малоруссовъ меленнымъ, но до известной степени вѣрнымъ путемъ обособленія малорусс. рѣчи и литературы. Нельзя при этомъ не замѣтить, что литературныя произведенія на украинскомъ нарѣчій не представляютъ собою явленія небывалаго: напротивъ многое писалось и прежде на этомъ нарѣчій, какъ напр., сочиненія Котляревскаго, Артемовскаго-Гулака, Квитки, Гребенки и нѣкоторыхъ другихъ, но никто никогда не заподозрѣвалъ этихъ писателей въ сепаратистскихъ стремленіяхъ потому именно, что они были совершенно чужды этимъ стремленіямъ, а произведенія ихъ не имѣютъ ничего общаго съ направленіемъ нынѣшней литературы и издательской дѣятельности украинифиловъ. Въ писаніяхъ современныхъ дѣятелей украинифильства не только сквозитъ смутно, но и высказывается явно мысль объ обособленіи Малороссіи отъ остальной Россіи, обособленіи пока еще только литературномъ, но за которымъ естественно и даже необходимо должно послѣдовать стремленіе къ обособленію политическому, ибо ничто не объединяетъ людей въ политическомъ отношеніи такъ сильно, какъ единство языка и литературы, и наоборотъ, ничто не разъединяетъ ихъ въ такой степени, какъ различіе языка и письменности. Допустить созданіе особой простонародной литературы на украинскомъ нарѣчій, значило бы положить прочное основаніе къ развитію убѣжденія въ возможности осуществить въ будущемъ,

хотя можетъ быть и весьма отдаленномъ, отчужденіе Украинимъ отъ Россіи. Относясь спусходительно къ развивающемуся нынѣ понозаконенію обособить украинское нарѣчіе путемъ возведенія его на степень языка литературнаго, правительство не имѣло бы никакого основанія не допустить такого же обособленія и для нарѣчій Бѣлоруссовъ, составляющихъ столь же значительное племя, какъ и Малороссы. Украина, Малороссія и Западная Россія, населенная Бѣлоруссами, силою историческихъ событій и естественнаго тяготѣнія окривнѣ къ соплеменному имъ великорусскому центру, составляютъ одно неразрывное и единое съ Россією великое политическое тѣло, а потому опонцрять или хотя бы только равнодушно относиться къ попыткамъ небольшой горсти неблагонамѣренныхъ личностей, сбюющихъ рознь и смуту среди украинскаго племени, было бы величайшею политическою неосторожностью. Поэтому, совѣщаніе признало единогласно, что нынѣшнее движеніе Украинофильовъ представляется явленіемъ опаснымъ и не могущимъ быть долѣе терпимымъ. Усматривая засимъ, что главнѣйшимъ средствомъ для достиженія предвзятой украинофильской цѣли служить распространеніе въ народѣ книгъ и брошюръ на малороссійскомъ нарѣчій и что въ этомъ отношеніи наши кіевскіе украинофилы являются солидарны со своими единомышленниками въ Галиціи, съ которыми, какъ можно полагать по нѣкоторымъ признакамъ и указаніямъ, они находятся въ сношеніяхъ, совѣщаніе, исполнѣ сознавая важность и значеніе той стороны разсматриваемаго дѣла, признало необходимымъ по возможности противодѣйствовать проявляющемуся въ Галиціиской печати украинофильскому направленію, служащему какъ бы точкою опоры или баансомъ нашимъ кіевскимъ украинофиламъ. Единственнымъ вѣрнымъ къ достиженію вышеуказанной цѣли средствомъ представляется поддержаніе нашимъ правительствомъ какого либо печатнаго органа, издающагося въ Галиціи, по направленію своему не имѣющаго ничего общаго съ враждебными для интересовъ Россіи тенденціями заграничныхъ польскихъ газетъ и издающеюся въ Галиціи газетою «Правда». По общему всѣмъ совѣ-

щавшихся лиц убѣжденію, надлежало бы въ этихъ видахъ оказать поддержку Галицко-русской газетѣ «Слово», уже издавна отличающейся открытымъ поборничествомъ за все русское и постоянно старающоюся опровергать всѣ неблагонамѣренныя свѣдѣнія и вымыслы нѣкоторыхъ заграничныхъ периодическихъ изданій о Россіи. Газета «Слово» доказала свою искреннюю преданность истинно-русскимъ интересамъ всего нагляднѣе въ минувшемъ году во время обнаружившагося въ средѣ униатскаго населенія Царства Польскаго движенія къ воссоединенію съ Православною церковью. Достаточно указать, что, несмотря на постоянныя преслѣдованія и притѣсненія со стороны поляковъ и высшаго униатскаго духовенства во Львовѣ, редакторъ газеты «Слово» рѣшился нанечатать точный текстъ соборнаго постановленія холмской духовной консисторіи, перепечатывать изъ Правит. Вѣстника всѣ свѣдѣнія о ходѣ униатскаго дѣла и безъ всякихъ сокращеній помѣстить описаніе Всемилостивѣйнаго приѣма, оказаннаго Вашимъ Имп. Велич. 25 марта 1875 г. депутатами отъ униатскаго духовенства и мірянъ бывшей холмской епархіи. Такое направленіе газеты «Слово» вызвало, какъ уже сказано, со стороны высшаго галиційскаго духовенства мѣры, клонящіяся къ подрыву матеріальныхъ средствъ редакціи, такъ какъ львовскій митрополтъ Сембратовичъ циркулярно запретилъ галицкимъ священникамъ подъ опасеніемъ лишенія мѣста, подписываться на эту газету.

Въ виду сего полагалось бы предоставить Шефу Жандармовъ войти въ ближайшія соображенія касательно оказанія редакціи газеты «Слово» негласнаго денежнаго пособія и окончательныя предположенія свои по сему предмету повергнуть на Выс. Вашего Величества благовозрѣніе.

Относительно выясненнаго, вполнѣ неблагонамѣреннаго направленія Кіевскаго отдѣла Импер. Русск. Геогр. Общества совѣщаніе нашло пужнымъ предоставить Министру Внутр. Дѣлъ войти по принадлежности въ надлежащія сношенія въ тѣхъ видахъ, чтобы Отдѣлъ этотъ былъ лишень возможности, прикрываясь благовидными цѣлями, служить центромъ украинофиль-

скаго направлення, а относительно дозваної вредной и не годущей быть долге терпимою діяльности Чубинскаго и Драгоманова, представити Вашему Импер. Величеству особый всеподданнѣйшій докладъ.

Обрацаюся къ мѣрамъ, которыя могли бы въ близкомъ будущемъ несомнѣнно положить предѣлъ распространенію въ народѣ книгъ и брошюръ на малорусскомъ нарѣчїи, совѣщаніе пришло къ заключенію, что единственно вѣрнымъ для сего средствомъ представляется запрещеніе, во 1-хъ, ввоза въ предѣлы Имперїи безъ особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по дѣламъ печати какихъ бы ни было книгъ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчїи, и 2, печатанію въ Имперїи на томъ же нарѣчїи всякихъ оригинальныхъ произведеній или переводовъ, за исключеніемъ историческихъ документовъ и памятниковъ и 3, сценическихъ представленій и печатанія къ нимъ текстовъ, а равно и чтенія публичныхъ лекцій на малорусскомъ нарѣчїи.

Всѣ означенныя выше въ общихъ чертахъ предположенія могутъ, по мнѣнію совѣщанія, непосредственно остановить пропаганду украинофильовъ, преградивъ избранный ими путь къ распространенію въ народѣ, посредствомъ печати, мысли о самостоятельности малорусскаго языка и народности. При этомъ совѣщаніе приняло также во вниманіе, что изъясненное во 2 пунктѣ предположеніе было бы въ сущности ничѣмъ инымъ, какъ расширеніемъ Высоч. повелѣнія отъ 3 Іюля 1863 г., коимъ разрѣшено было допускать къ печати на малорусскомъ нарѣчїи только произведенія, принадлежація къ области изящной литературы, а съ пропускомъ книгъ духовнаго содержанія, учебныхъ и вообще назначаемыхъ для первоначальнаго чтенія, повелѣно было приостановиться.

Наряду съ этими соображеніями совѣщаніе не могло не остановиться и на томъ весьма важномъ заключеніи, что основныя и неизбѣжныя убѣжденія въ общности и нераздѣльности всѣхъ племенъ и народностей, населяющихъ русское государство, видѣруются въ молодое поколѣніе прочтѣе всего въ школѣ, а

потому нашло полезнымъ обратить особое вниманіе Министра Народ. Просв. на необходимость самаго тщательнаго и осмотрительнаго подбора преподавателей въ учебныхъ заведеніяхъ округовъ Харьковскаго, Кіевскаго и Одесскаго, причемъ со стороны совѣщавшихся лицъ было выражено желаніе, чтобы окончивающіе курсъ въ учебныхъ заведеніяхъ которой либо изъ губерній, входящихъ въ составъ вышепоименованныхъ округовъ, были по мѣрѣ возможности назначаемы преподавателями въ другія губерніи того же округа.

Министръ Нар. Просвѣщенія, вполнѣ соглашаясь съ вышеприведенными соображеніями, заявилъ, что съ его стороны никогда не было оказываемо ни малѣйшаго спосхожденія такимъ лицамъ учебнаго вѣдомства, вредное вліяніе коихъ на молодежь было вполнѣ доказано, и что самымъ лучшимъ и нагляднымъ доказательствомъ тому можетъ служить какъ отрѣшеніе отъ должности доцента Кіевскаго Университета Драгоманова, такъ и еще въ самое недавнее время Черторійскаго, учителя Полтавской гимназіи, свидѣнія о коемъ сообщены ему были Министромъ Вн. Дѣлъ.

Наконецъ, совѣщаніе признало полезнымъ остановиться на вѣдѣвшихся въ виду его свидѣній о крайне вредномъ направленіи издающейся въ Кіевѣ газеты «Кіевск. Телеграфъ», которая, какъ упомянуто было выше, дозволяетъ себѣ помѣщать на своихъ столбцахъ статьи, совершенно несоотвѣтствующія видамъ Правительства, а имѣющія несомиѣнный отгвѣнокъ украинофильскихъ стремленій. Газета «Кіевск. Телеграфъ» издается г-жею Гогоцкою, политическая благонадежность которой болѣе чѣмъ сомнительна, а редакторомъ газеты состоитъ нѣкто Снѣжко-Блокій. Въ дѣйствительности же Снѣжко-Блокій редакторъ только номинальный, такъ какъ онъ слѣдитъ на оба глаза и лично занимается газетою не въ состояніи. Редакціею управляетъ г-жа Гогоцкая съ кружкомъ сотрудниковъ столь же благонадежныхъ, какъ и она сама. Въ виду сего, совѣщаніе полагало бы возможнымъ и вполнѣ соответственнымъ совершенно воспретить дальнѣйшее изданіе газеты «Кіевск. Телеграфъ». Совокупность всѣхъ изло-

женныхъ выше предположеній, клонящихся къ тому, чтобы остановить и пресѣчь въ корнѣ дальнѣйшее развитіе вредной украинофильской пропаганды, должна, по мнѣнію совѣщанія, принести прямую и скорую пользу, а потому, на основаніи всего вышесказаннаго, полагалось бы: 1) не допускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по д. и. какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчій. 2) Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣчій воспретить, за исключеніемъ лишь а) историческихъ документовъ и памятниковъ и б) произведеній изящной словесности: но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ: въ произведеніяхъ же изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія и чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній изящной словесности давалось не иначе, какъ по рассмотрѣніи рукописей въ Главномъ Управленіи по д. и. 3) Воспретить также различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣчій, а равно и печатаніе на таковомъ же текстѣ къ музыкальнымъ нотамъ. 4) Прекратить дальнѣйшее изданіе газеты «Кіевскій Телеграфъ». 5) Усилить со стороны мѣстнаго учебнаго начальства наблюденіе за преподавателями начальныхъ училищъ и взять изъ бібліотекъ низшихъ и среднихъ учебныхъ заведеній въ малоросс. губерніяхъ книги и брошюры, изданіе коихъ воспрещается ст. 1 и 2 настоящихъ правилъ. 6) Предоставить Министру Нар. Провсв. предложить попечителямъ учебныхъ округовъ Харьковскаго, Кіевскаго и Одесскаго доставить въ вѣрное ему Министерство поименные списки преподавателямъ, съ отмітками о благонадежности ихъ по отношенію къ украинофильскимъ тенденціямъ, и отміченныхъ неблагонадежными переводить изъ малороссійскихъ въ другія губерніи, замѣнивъ перемищеныхъ уроженцами великороссійскихъ губерній. 7) Предоставить Министру Внутреннихъ Дѣлъ войти съ кѣмъ слѣдуетъ въ сношеніе касательно дѣятельности и направленія Кіевс. Отдѣла Им. Русск.

Географ. Общества, а касательно членовъ оного, Чубинскаго и Драгоманова, представить особый всеподданнѣйшій докладъ. 8) Предоставить шефу жандармовъ просить особое Высочайшее повелѣніе относительно оказанія поддержки издающейся въ Галиціи газеты «Слово». О таковыхъ предположеніяхъ своихъ соизвѣщаніе всеподданнѣйшимъ долгомъ считаетъ повергнуть на Высочайшее Вашего Величества благовозрѣніе. Подписали: Генералъ-адъютантъ Тимашевъ, гр. Дм. Толстой, ген.-адъют. Потаповъ; тайн. сов. Михаилъ Юзюфовичъ.

На подлинномъ собственною Его Императорскаго Величества рукою начертано: «исполнить, но съ тѣмъ, чтобы Отдѣлъ Географическаго Общества въ Кіевѣ *въ нынѣшнемъ его составѣ былъ закрытъ* и чтобы открытіе его вновь не могло состояться иначе, какъ съ Моего разрѣшенія, по представленію Мин. Вн. Дѣлъ. Дня 18—30 Мая 1876 г.».

Наслѣдкомъ цихъ всіхъ заходів М. Юзюфовича, що мав спірними собі згадацого вщце В. Шульгина, Н. Ригельмана, Н. Ренненкампфа та ще багатьох з профессорів київського університета, з'явився відомий указ 18/30 мая 1876 р., який був конфіденційно переданий до «Глави. Управл. по дѣламъ печати», а звідтіля пішов до всіхъ цензурнихъ комітетів, цензорів, губернаторів — ось в якій формі:

Госуд. Мин. въ 18/30 день мин. мая Высочайше повелѣть соизволялъ: 1) не допускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Гл. Упр. по д. п. какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчій. 2) Печатаніе и паданіе въ Имперію оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣчій воспретить, за исключеніемъ лишь: а) историческихъ документовъ и памятниконъ и б) произведеній изящной словесности, но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниконъ безусловно удерживалось правописаніе подлинникомъ; въ произведеніяхъ же изящной сло-

всности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія и чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній взяціиої словесности давалось не иначе какъ по разсмотрѣніи рукописей въ Главн. Управл. по д. и.

3) Воспретить также различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣччі, а равно и печатаніе на таковомъ же текстѣ къ музыкальнымъ нотамъ. 4) Прекратить дальнѣйшее выданіе газеты «Кіевскій Телеграфъ». О таковой Высочайшей волѣ предлагаю Гл. Упр. по д. и. къ надлежащему исполненію. — За М. В. Д. Тов. Мин. ст. секр. кн. Лобановъ-Ростовскій.

Історія української драми.¹⁾

IV.

Історія драми й театру західних славян переходить ті самі стадії розвитку, що й Західної Європи. Як і в романо-германців, християнській релігії довелося стрітнутися із драматичними проявами поганської релігії.—перш за все в сфері народних обрядів. «Католицьке духовенство оцінило все значіння цих останків старовини для новооберненого народу, побачило себе примушеним до якогось компромісу з прихистком маси до видовищ і так-же хутко зважилось प्रतिпоставити півпоганським видовищам інші, освячені всіма набами церковної величності. В пору зімових календ воно встановило храмову церемонію вертепу; зустріч весни воно сльня припустило в новій обстанові; численні процесії, пристосовані до того чи иншого свята, притягаючи юрми народу, почасти бачили в числі своїх учасників і старовинних розважачелів народу—скоморохів. Виродженний сльня скрізь у сльнян-католиків різдвяний обряд ніде не одержав такого широккого розвитку, як в Польщі. З передодня Різдва і до нового року ставились у церквах невеличкі ясла, в яких лежала невеличка статуетка, що виобразжала Спасителя; побіля мались виображення кола та бика, почасти навіть поставлені за особливі загороди й стійла; вренті розміщались виображення Богородиці, пастухів і трьох царів. В церквах Литви і до пізнішого часу заховався цей обряд, звісно в одміненому вигляді: на голодну кутю в цер-

¹⁾ Див. № 4.

квах вішають на б'яндах коліски з воцаним немовлям, біля яких стоять воцані ж виображення Богородиці, Йосифа та трьох парів. Ті, що підходять до коліски, спочатку гоїдають її тричі, а потім моляться. Сценічні виображення Різдва і зв'язаних з ним подій доповнювалось та поширювалось або духовними піснями, що виходили з вітара, або промовлянням молодими церкво-служебниками, захованими там-же, окремих тірад з євангелія, з строгими поділом ролів та розмов. З цих діалогів, сполучених з декоративною сценою, склався той любий у Польщі, що став у ній народним, діалог, звисний під назвою *szorka* або *jasielki*. Дякуючи своїй загально-зрозумілій идачі і особливо участі в ньому осіб з народу (чабанів), різдвяний обряд хутко перенісся до народу, перейшов у нього і з одного боку одбився у складанні цілого ряду духовних віршів, а з другого—в розвпті чисто народних представель Різдва Христового, але дуже слабо вплинув на складання різдвяної містерії.

Драматичне виображення Воскресення Христового, у всьому схоже з прийятою на Заході формулою, було без порівняння важливіше по своєму впливу на пасхальну містерію; по випадковості, не зовсім виясненій, більшість відомих доси чеських містерій присвячено виображенню Воскресення Христового, появи Спасителя Хомі, подорожним у Єммаусі і т. д. В понеділок святого тижня в Празі з давніх-давен був звичай виконувати в особах в стародавньому Єммауському монастирі появу подорожним у Єммаусі». Врешті з процесією тіла Господнього, що всюди відзначалась різноманітністю постанови, блиском убрань та драматичними ментами, виконувались якись духовно-театральні вистави¹⁾.

З тих церковних обрядів розвинулись і літургичні містерії. а з них і містерії звичайні. «Звичайним шляхом мішов розвпй літургичної містерії з церковних обрядів у католицького славянства. Спочатку зьявились короткі пьеси, без сценічних ефектів а захованням в цілості багатьох місць та речень Святого Письма,—

¹⁾ Веселовскій — стор. 215.

псьси, що входять у склад одправи по найважливішим святим і особливо рочистим дням. В відомий момент літургії одправа переривалась, виконувалось декілька яв псьси, що представляла у особах подію, шановану в той день; по чому поновлялась літургія, щоб через декільки часу бути ще раз знов перерваною такою-ж вставкою. Деякі чеські містерії ще носять сліди слівце втраченого зв'язку з літургією»¹⁾. «Являючись продовженням та розвитком латинської літургії, містерії складаються в ранній період виключно на латинській мові, виконуються молодими кліриками, послушниками, співаками та иншим службовим людом. Старше духовенство не зрікається про те взяти участь у їх виконанню, але тільки: ніби освятити, піднести його своєю грою».

І от ми бачимо, як «з ледве захованою радістю вони надягали на себе ті чи инші убрання, що належали по псьсі; вони закривали свої обличчя масками, як в колпінні роки молодців робили те на народних грищах: вони забували всю мирну та чисту плавність церковної латини і зрідка, ніби ненароком, вставляли од себе слова на рідній мові, виправдуючи себе в своїх очах тим, що подібні вставки без прирівняння більше будуть спричинятись до роз'яснення засад віри в масці, чим ріані незрозумілі їй латинські гімни. Непомітно вирівнювався первітний тон і напрям літургичних містерій і разом з тим росло і недоумання до них вищої католицької ієрархії та римської курії».

В урядових сферах, що сильно вже віддалились від народного оточення, театральні вистави в церквах, сполучені з ужитком сценичних аксесуарів, убрань, масок і т. д., являлись чинсь у всіх відносинах осудним, поганським і шкідливим паншучому життєнню»²⁾. Коли ж до осіб духовних, що брали участь у виставах, прилучились також миряне, то з західно-славянською містерією відбувається те, що і з західно-європейською: вона опародовлюється і поволі виганяється з церковної огорожі.

¹⁾ Веселовскій—стор. 216.

²⁾ *ibid.*—стор. 217.

«З ним рухом, що складає спільну рису в історії театру у всіх народів, природно зв'язується й боротьба первітного літургичного тексту містерій з народною мовою, боротьба, сліди якої завважаються вже з раннього часу і в найменших народних вставках, що прокрадалися межі латинськими стрічками»¹⁾.

«Чехо-латинські драми первітного періода живо свідчать про ту незавершену ще боротьбу двох діалектичних стихій, які вони обов'язані своїм існуванням. Склад їх нерівний; латинський текст ще переслідус у вилюдненні народню мову, пристосовуєчесь до чеських зворотів в вигляді переклада. пояснень, а режисерські уваги та сценічні вказівки все ще зостаються латинськими».²⁾

«З перевагою народньої стихії в складі містерій зв'язано й повільне усилення свіцьких і, головню, комічних вставок, що розвиваються нарешті до перетворення в цілі вводи сцени чи інтерлюдії. Ці вставки означаються таким-же нерозбірним цівізмом, як і інтерлюдії західних містерій»³⁾. Поява цих комічних вставок дає підставу для міркування про час складання чеських містерій. «Звісно, що первообраз містерії всюди одначається поважною, сльиве суворо строгою вдачою, неприступною свіцькою впливу, складаючи неподільне ціле з літургією, і тільки новолі, а зовсім не рантом, підпада під ней вплив, все більше і більше визволяючесь від літургичного зв'язку. Стало бути, коли до кінця XIII віку встигла вже скластися така самостійна та округлена інтерлюдія як *Mastickář*, то чи не маем ми права припустити, що хоч деякі з пьес, що до нас дійшли без забавних та свіцьких промов, мусять бути віднесені принаймні до XII століття?»⁴⁾.

Взагалі ж кажучи, «у чехів були у вжитку всі роди містеріальної літератури, що зарівню з головними подіями священної історії, одержували драматичну форму життя святих, обертаючесь

1) Старинный театр—стор. 219.

2) *ibid.*—стор. 220.

3) *ibid.*—стор. 223.

4) *ibid.*—стор. 227.

у справжні міражі; пізніший період шкільної драми засвоює собою й ті *moralités*. Відносно місця виконання відомих нам пьєс, їх постанови, сценічної споруди і т. д., заховалось вельми мало даних. Частинно виконувались вони ще в церквах, бо в одній пьєсі мається вказівка, що апостоли мусіли з співанням священного гімна вийти з приділу (капеліп). Споруда сцени безперечно слідувала загальному типу сцени містерій: рай, пекло і земля представлялись окремо, ймовірно особливими поверхнями. один над другим». ¹⁾

Перемін декорацій не було, а про переміну місцевості глядачам проголошував окличник; музика містерій наближувалась до богослужбових. Коли чеська містерія перейшла до народу з церкви, то він «похотіючи наложити на нього свою руку і перетворити його по своєму смаку. Останки старого латинського театру він овіс одкинув, вніс в пьєси нових дієвих осіб з свого осередку і поширив все більше та більше розмір чисто свіцьких, комічних сцен, приступніших його розумінню» ²⁾. Під впливом різних народно-християнських обрядів та духовних стіхів, «виникли цілі пьєси, що нагадують собою англійські *religious plays*» ³⁾.

Але, як на Заході духовний театр, вийшовши на волю, стрінув сильну піддержку в ріжноманітних середньовічних братствах, так і в Чехії він одержав міцну підставу в так званих літературних товариствах, що покрили країну з XV століття і слугували осередками освітності та надійнішими керманічами в дальшому розвитку штуки. В гуртах літератів, що представляли собою одно з характерніших явищ чеського життя, притулилась, таким чином, духовно-народна містерія; може бути, ними виконані були деякі з відомих нам чеських пьєс» ⁴⁾.

¹⁾ Веселовскій—стор. 233.

²⁾ *ibid*—стор. 236.

³⁾ *ibid*—стор. 239.

⁴⁾ *ibid*—стор. 215.

«Не тільки в народі, але і в школах, знайшла собі притулок містерія по виході з церкви. Ставши класною справою, вона підлягла педагогічним вплигам, часто зраджувала початковому чеському тексту для користнішого латинського, все більше та більше впадаючи від переважання національного елемента, засвоювала чисто штучні заходи та клерикальний напрям. Що шкільній драмі не були чужими і в Чехії світські заходи, що відзначали її на Заході, підтримується різними свідченнями. Так зручно прикладаний до справи навчення захід аллегорії, іморечення, в зв'язку з уособленням людських чеснот і вад, що складає підставу *mogalité*, був огулом у великому вжитку в сучасному чеському письменстві»¹⁾.

В вигляді шкільної драми, містерія переходила до занепаду: в ній не було ні подій, ні такого змісту, що міг-би приваблювати вирослу в інших умовах публічність.

Але й в цей «ловий період церковної драми, коли сила обставин вела її до занепаду, знаходились однако ж люди, що врили в змогу її відродження, писателі з народу, що поривались натхнути в старіючу драму нове життя, новий релігійний настрій, поновляючи в той же час її стилістичні форми». Одним з таких реформаторів духовного театру являється поет Сімон Жебрак, на прізвище Ломницький, що жив на переході від XVI до XVII віку»²⁾; «він силкується розвинути в драмі ті боки, що можуть найбільше стрінуть спочуття в масі і, вірний цьому пориванню, одкриває в своїх п'єсах, супроти панувавшого тоді в містерії риторичного напрямку, повний простір народній комічній засаді»³⁾.

Але, звичайно, ці поривання відродити замерле, невідповідне вимогам життя сталося річчю цілком марною: «в світі театру, як і в соціальному життю та письменстві, впроваджується тривожний рух, неясна перехідна доба. На руїнах старого ві-

¹⁾ Веселовский—стор. 248.

²⁾ *ibid*—стор. 249.

³⁾ *ibid*—стор. 250.

мецького театру створюються поволі нові форми драми; при поволі всилений германізація, цей рух охоплює собою Чехію, і чужі смаки падовго беруть у ній панування. В XVII віці чеська пьеса була рідкістю¹⁾; і тільки «в другій половині XVIII віку починаються серйозні спроби відродити чеський національний театр, спроби, що лише на час замовкли, щоб на початку текучого (19-го) віку поновитися та швидко поставити на ноги національну сцену»²⁾.

Але то буде далі; тим же часом чеський театр у розвитку духовної драми перейшов ті-ж стадії, що й західно-європейський. «Про початкову літургичну драму в полудневих славян сливе не існує ніяких відомостей: історичні свідчення зоставляють її вже значно розвиненою літературно. Але деякі обряди, що заховалися у народі, дають звісно розуміння про її владу, склад, внутрішній розпорядок: ці обряди виціливі, очевидячки, з тієї переходної доби, містерія покинула церкву і знайшла собі притулок в народі. Старий дух ще живий у ній, і лише на потіху нового оточення припущено часткові зміни, пристосовані до рівня маси. В Славонії досі заховался до вельми недавнього часу драматичний обряд, що ясно свідчить про зв'язок свій з давньою містерією про створіння світу»³⁾ Незалежно від цього, ми маємо навіть «останок старої колективної містерії, що становить рідко зьвище в славянстві».

В XV віці містерія на хорватській земі ввійшла остаточно в морони; звичок її розповсюдився по всьому побережжю Адріатичного моря, в головніших місцях старої Далмації, де приклад Італії був однією з підбурюючих причин до поширення сфери духовного театру. Духовні вистави, що одержують особисту назву кавазів (prigazanja), швидко вкорінилися в народі»⁴⁾.

¹⁾ Старинний театр. — стор. 245.

²⁾ *ibid*—стор. 248.

³⁾ *ibid*—стор. 255.

⁴⁾ *ibid*—стор. 256.

«Першим письменником, що положив початок літературній обробці церковної містерії і заміни її складу хорватським, був високо шанований своїми сучасниками поет, історик і богослов Марк Маруліч (1450—1524) з Силіта. Але перші-ж спроби на цій ниві було тісно зв'язано з підлеглистю аристократії італійським¹⁾. Напрямок його творчості строго-навчальний, але крім того, «своєю хоріють на безжизність і риторичність»²⁾ і через те не дивно, що «як народі вони були завжди менш популярні, ніж драматичні твори других поетів, наслідувателів Маруліча, що більше поривались віддалитись од слугування італійським аристократії і наближити драму до світа народної творчості».³⁾

«Проте духовна драма не вдержала за собою самостійного напрямку: аристократія віддаляється «од навної релігійності перших містерій», і врешті перед класичним італійським письменством духовний театр цілком одходить на другий план, переживаючи еволюцію, подібно західно-європейській драмі.

Такий розвиток має західна й славянська драма, але з сфери останньої жадна не має для нашої драми такого значіння, як польська, і через те на ній ми мусимо спинитися уважніше.

Польська драма переходила ті-ж стадії розвитку, що й західно-європейська, яка власне й була для неї аристократією. Вона почалась з драмованих церковних обрядів, перейшла до літургичної драми та духовної і містерії, а ця остання стала переносити всі зміни, що відбувались і в західній і в чеській драмі.

Коли власне зародилась польська містерія, сказати трудно, особливо через те, що, як ми бачили і на Заході, містерія дуже довго зостається в неподільному зв'язку з драмою літургичною: у всякому разі ми маємо відомості, що духовна драма, в тому чи іншому вигляді, була в Польщі ще в 12-му віці.

«Ще на початку XII віку папа Іннокентій IV писав до Генриха, архієпископа Гнізненського, пропонуючи йому звернути

1) Веселовскій — стор. 257.

2) Ibid — стор. 258.

3) Ibid — стор. 260.

особливу увагу на театральні вистави, що давались у Польщі по церквах».

Яка ж причина тій забороні? Та-ж, що й на Заході.

Участь мирян, що поволі досягли містерії, яко виконавці, внесли в неї з собою риси народних веселощів, істоту яких на заході ми вже бачили. Одже недивно, «що папа особливо вказує на те, що в ці вистави часто вводяться на сцену різні особи в масках, що в числі грачів маютья і духовні особи—«диякони, пресвітери й субдіякони», які забувають всю гідність Іх статі і виступають по позір перед свіцькими глядачами»¹⁾.

Ми ще менше здивуємося тій забороні, коли дізнаємося, що в 13-му і навіть 14-му віках «в костьолах архієпископі Гнізненському, справлялись по одираві танці» та що «під час самої одирави відбувалися снокусливі процесії»²⁾.

«Пізнійші заборони подібної-ж вдачі свідчать про те, що містерії ще довго виконувались у церквах: в Польщі стрінаємо в XIV в. постанову архієпископа Гнізненського, що забороня й клірикам, і мирянам передягатися в різні вбрання і давати вистави в церквах і на гробовищах, особливо, коли на Іх іде божеська одирава, бо всі вистави цього роду ображають її величність»³⁾.

Чому ж духовні особи, не вважаючи на ті заборони, держалися вистав, що погрожували їм різними неприємностями?

Власне через те життя та жвавість, що вносилися в драму новою стіхією—свіцькими виконавцями. «З новою стіхією в особливому складі вносилася й новий дух, повний напрям у самі вьєси». «В мирянах, що приносили з собою свої стародавні звички та звичаї, живу народню мову з її влучними зворотами та прирівками, що дуже ставали в суперечку з важливою течією латинського віршу,—в мирянах духовні особи знаходили підтримання своїм пориванням оживити драму, надати їй хист до людського зросту і вільного розвитку, і врешті, віддавшись своєму

¹⁾ Старинный театр—стор. 218.

²⁾ Nauka Literatura dramatyczna—Piotra Chmielowskiego t. I 1898.

³⁾ Старинный театр.—стор. 218.

пориву, що став однині спільним, здійснювали потребу корінного перевороту. З цим рухом, що складає спільну рису в історії театру, природно зв'язується й боротьба первітного літургичного текста містерій з народною мовою, боротьба, сліди якої заважаються вже з раннього часу і в найменших народних вставках, що прокрадаються межі латинськими стрічками».

Уступання народності почасту з'являлись у духовенства через бажання досягти більшої зрозумілості виложених ним в тій чи иншій формі думок.¹⁾ «Поляки до початку 15-го століття мають уже багато польських молитов та побожних пісень», і ці твори, разом з легендами, що перекладались на місцеві мови, «чимало полегшували повільне втручання народного складу і в драму»²⁾. Таким чином в XV віці ми вже маємо цілком польську духовну драму. «До зміцнення впливу єзуїтів на польський театр переважним його родом була власне містерія, що мала назву діалогів чи історій: лише потім почався розвиток міраклів та п'єс, що мали на меті абстрактні ідеї, коли єзуїти, внісши і в цю справу всю палку енергію рахунку, діяльно почали розробляти літературу життій, утілювати уклонення святим, розмальовуючи його почасту різноманітними та чудними політичними тенденціями». Не тільки приходські церкви, але й монастирі в значній мірі спричинялись до розповсюдження духовної драми; від краковських Домініканців пішла не одна містерія, а колективні їх хроніки завжди відзначались пишнотою, надзвичайними розмірами програми, багатістю дієвих осіб і літературною обробкою стилів. Корючись неминучому потягу до більшого простору, волі та зближенню з народним життям, від якого аскетична мораль і кастовий дух одділяли духовний стан, перші виконавці містерій, вносячи в них од себе чужі елементи, поволі визволювали її од виключно духовного напруження. Шлях цього втручання снізької засади був значайний: дьявол, воляк, Іуда, змієць пілих, службових осіб, ставать розважателями народа, вони починають балакати все сміліше,

¹⁾ Старинний театр.—стор. 219.

²⁾ *ibid.*—стор. 220.

не варуються богобійними чемностями, і з їх розмов починають складатися вставочні сцени та інтерлюдії»¹⁾ «Нема сумніву, що в подібні інтерлюдії входили і зовсім не відносні до пьєси особи. взяті з чисто-народних спен, давня укоханих народом, що одержали початок певно в оточенню скоморошества і потім досягли високого значіння та розвитку. Повагом на духовній сцені являються в комічному вигляді особи з духовного ж світа: глядач потішається над забавною особою парафіяльного дячка, уставщика півчих (кантора), в бояках римських бачить своїх жовпіврів. і таким чином затюдило: сцену найбільш забавними та через щось цікавими для нього типами. Але тут драму окриває сувора заборона уряду: П признано за знижуючу святощі релігійні. вона виходить за огорожу і стоїть на межі нового існування»²⁾. Така заборона містерій трансплась у XV віці. Щож сталося із польською духовною драмою, коли вона вибишла за церковну огорожу? «Не раз здійснювалось питання про причину слабого розвитку драми в Польщі: драма не подала, при всьому свочутттю маси до театру, і десятої частини тих видатних лв і знакових талантів, з якими ми зустрінасмося в літературах Заходу. На одну з цих причин влучно вказав Спрокомля, знаходячи П в кволому розвитку мійського життя в старій Польщі. Театр, каже він, є створіння міста; а наші горожане жили по селах; пам'ятки предків було розкидано по віддальних замках. Міста не були виразом народнього духа: в них жила людність торгова, частіш усього чужоземна. Тоді як римляни чи афіняни постійно жили в містах, поляк приїздив тільки в місто на сейм та вибори». І «дійсно, каже Веселовський, що цітус Спрокомля, який розвинт мійського життя, що підтримував всюди розвит театру участю значних мас. тратою великих грошових засобів на постанову, різноманітною тінін, що прославив в драму, ця постійна хвиба польського побуту зробила свій вплив і на духовний театр в найбільш критичну для нього пору. Коли

¹⁾ Старинний театр—стор. 266—7.

²⁾ *ibid.* стор. 267.

пурізм духовенства виганяв її з церков, її не стрінула, як у Франції, охоча до видовищ юрми горожан, її не спорудили просторих переносних театрів, народ не товпвся, халапючись на-взаєм брати участь у високо-панованих нпм видовищах. Замість ній юрми горожан, що одержували поволі все більше самостійності, було тільки пихате шляхетство, що кублилось у своїх дідівських замках, і одділена від нього цілою прірвою. безправна масса темного селянства Придворні та лицарські забави підлягали пануючій моді та швидко перейшли від містерії та історичної драми до італіанських опер чи міфологічних пьєс чужоземного походження. В шляхетському колі і в тому *tierx-état*, що неминучо складається в кожному розвиненому суспільстві з представників різних сфер людності, починають олокремлюватись свецькі діалоги, що початок одержали від інтерлюдій та перейнялись сатиричним напрямом. Містерія власне знайшла собі надійний притулок лише в школах та небагатьох монастирях; вона швидко рішилась тут свого первітного щиро-побожного і нехитрого характеру та стала апарядям або педагогічних мет, або пронаганди, особливо з тих часів, коли нею цілком завладали єзуїти. Така була відокремленість впливів народу на його театр,— не дивно, що при кастовому дробленню різних родів драматичної штуки, загальний рух уперед був слабкий і довго не відвішшувався над звичайним рівнем. Містерія, сказали жн, стала скарбом шкільної дисципліни; при всій неважкості такого закріпощення вільної штуки на рабське слугування шкільним цілям, цей мент в історії польського духовного театру заслугує на особливу увагу, бо, дякуючи засвєжню його школами та академіями старої Польщі, звичай виконувати духовні пьєси семинаристами та учнями акадомій перенесено було, в вигляді наслідування, в цілденну Русь, і містерію було таким чином впроваджено в Росцію». ¹⁾ «Зразком для більшости польських шкіл, їх *alma mater*, була краківська академія, загнована 1537 року; од неї, як від

¹⁾ Веселовскій—стор. 266—9.

живущого осередку, поволі розповсюджувались по всій країні другорядні й підвладні їй школи, семінарії чи бурси, засновані здебільша на офірування заможних осіб. Познанська, Хельменська й другі колеґії, не пориваючи зв'язків з центральним закладом, одержували од нього весь персонал учителів, доповнюючи його вченими, запрошеними з-за кордону, що своїм чередом приносили з собою методи й порядки європейської педагоґії. В усіх рідних по духу закладах панували в загальних рисах однакові заходи й план викладання. В філософському відділі Краковської академії вивчення словесности і особливо поезії знайомило слухачів з засадами старо-класичної драми, що лічилась свяченням зразком, розвивало наслідування їй, що гнобилось, звісно, в деякій мірі особливими умовами спеціально-богословського відділу всього закладу; молоді слухачі богословського відділу від кермою своїх професорів, почасти також лантали недантичні словозмагання про різні догмати чи спірки з богословами інших сповідань, для складання духовно-драматичних пьєс, в утворенню та виконанню яких сучасна шкільна практика бачила важливу піддержку ґрунтовному релігійному вихованню. В низьчих школах, де на просвіту молоді було одяновано вбоге число обраних наук по системі *trivium* чи *quadrivium*, духовна драма знайшла собі також прихильне вітання, хоч тут при більшій близькості до народнього осередку зароджені драматичні твори далеко не відзначались систематичним одокремленням од усього свіцького, а навпаки, подібно творам, що виникали в пізнійших підпопно-руських бурсах, коли хорували на що небудь, то швидче перевагою свіцького, життєвого елемента. Служби, що досягли через декілька десятиліттів в Польщу й хутко окладали народньою освітою, покрили з свого боку польське королівство, Литву та Західну Русь цілою сіткою своїх колеґій, що ширялись од Вільни й Полоцька до Львова та Любліна. Всюди одзначаючись одиодушним та енерґією в своїх вчинках, вони і в польські школи свої внесли тіж заходи, засновані на тонкому знаттю людського серця та влучному рахунку. Незабаром польські дукки та заможні шляхта юрмами з'їздилися на великі вистави сьвітів, де латинсь-

кі віршовані п'єси чергувались із польськими, сюжети духовні з переказами класичної міфології і де життя святих, рідна історія, політичні теорії, любовні вчинки поганських богів або легенди свіцького змісту подавали невичерпане джерело натхнення досвідчених драматургів «Ісусового товариства». Наба, повинна й багатобічність сауїцьких вистав, як і перемінята тяжке утілітарних духом вся система викладання в сауїцьких школах, притяганні до себе легконажну масу, одтягали молодь від старих шкіл та крakovської академії; представники чистої науки не вгадали в своїх протестах проти вкоріненого на шкоду її шарлатанства, але слабкість людського духа і горливість його до всякої нової, набливної та блискучої принади не раз брали гору, і руча сауїцька агітація, навіть в сніті духовного, вченого театру, переважила й дала тон та напрям всій літературній творчості.

Тако було обличчя окруження, в яке втягло містерію її невпукнуте становище. Декілька протилежних впливів, як бачимо, не могло не одбитись на перейнятому літературному роді: з одного боку традиції старої містерії знаходили ще собі ратаїв межі духовними педагогами, з другого—над нею тяжила обовязковість латинського текста, користного в школі; вренні пимні вистави, що споружались сауїцями та деякими другими чернечими орденами, прибували перемвернути духовний театр у цюсь середок межі придворним пантоміміним балетом та номожодною тоді в Германії Staatsaction. Оценидички, що перевага псевдо-класичнама та сауїцьких народів мала більш усього немностей на носіях. Зразки старої польської містерії сивно втратились, тоді як навики багато п'єс, як виданих, так і захоронених у рукописах, відноситься до числа шкільних чи вчених драм (*Gelehrten-Drama*)¹⁾.

Весь цей хід польської духовної драми ішов, звичайно, від впливом західно-європейської, але,— каже Хмельовський,—єхто периний і коли прищепив у нас західно-європейські вистави містерій, чи брали ми її просто від німців, чи через посередництво

¹⁾ Веселовский—стор. 270—272.

чехів, невідомо й досі... Певно, існували вони й на протязі 15-го віку, бо поняття й вирази, що маютьс'я в діалогах з XVI і дальших століть, мають цілком впазану вдачу середисвічну. З природи тих вистав випинкало, що постать і жести грали в них головну роль, слова-ж слугували тільки за пояснення того, на що дивились очі глядачів. Слова ті, оскільки вони відносились до головної засади, передавались звичайно по традиції від покоління до покоління: зміні вони підлягали дуже поволі, а роблені до основи додатки пристосовувались до околних подій»¹⁾.

Найважливішим твором цього періоду являється «діалог, що має характер чисто-колективної містерії, виконаний 1533 року в Краковськiм монастирі Домініканців, обімаючи собою всі останні дні життя Спасителя, починаючи з вступу в Єрусалим: ця п'єса відзначалась велетенськими розмірами, великим числом дієвих особ і вже носить ознаки moralité»²⁾. «Цей вистав для днів чотири, а готувалась до неї більше цілий рік... Діалог ділився на сцени, яких було 108»³⁾. Незалежно від релігійного елемента, в ці п'єси вводився комічний в вигляді інтерлюдій, або «в самому тексті п'єси комічними тинами слугували ті-ж незмінні воляки, юрма, судді, Юда і т. д. Всі вказівки постанови робились по латині: п'єсі завжди надавався просторний пролог, а кожному акту євангельський текст, якому сама вистава слугувала поясненням. Вбрання, слабкий натяк на декорації, гриміровка цілком відповідали дитячому стану театра: часто автор наказує надягати, певно для більшої правдоподібности, льняні нарки, проказуючи, що біля вогню з ними треба обходитись обережно; бараняче хутро навипоріт слугувало оджею актору, що виображав Претечу, а шолом і меч одначали янголів»⁴⁾.

«Панування шкільної латини та середисвічних педагогічних заходів поволі стало замінятись новою течією, що викликало

¹⁾ Chmielowskiego N. liter. dramat. — стор. 8.

²⁾ Веселовскій — стор. 272.

³⁾ Chmielowskiego N. liter. dramat. — стор. 10.

⁴⁾ Ibid. — стор. 11 і Веселовскій — стор. 272 — 3.

було перейманням нового європейського літературного руху: смак до класичних літератур та поривання наслідувати давнім зразкам в сфері події зайняли місце схоластичних мудрувань¹⁾. «Гунаштичний вплив виявився перш за все в дракуванні грецьких та римських утворів, або стараннім наслідуванню штук стародавньої цивілізації»²⁾. Під цим впливом оживилась наслідовна латино-польська поезія. Зроблено було крок до переходу П з наслідовної в самостійну та національну... І от розвиток П приводить врешті до двох видатних яв, двох полюсів, від яких виходить даліше життя польської поезії, яких історики звать П щирими батьками. Це власне Микола Рей з Нагловиць та Ми Кохановський. Ці дві людини можуть слугувати представниками двох напрямів у сучасній літературі. Перший—збутий вченого приготування, не досить перейнятий духом пануючої піітики і не приймаючий на віру П авторитет: він шльнує бути своєсіднім та, обдарований світлим розумом, створює розумні, хоч і нештучні по формі твори. Він тверезо відноситься до польського життя і нещадно виставля на ганьбляще П темні боки»³⁾, і те життя знаходить в його творах «вірний, а разом з тим виразний одбиток»⁴⁾. Всі ті риси простоти і тверезості особливо відзначаються в драмі Рея про Іосифа.

«Кохановський, навпаки, являється представником нового, тондітного напрямку; одержавши за кордоном широку освіту і придивившись до псевдо-класицизму, він переносить його заходи на рідний ґрунт: він в протилежність Рею, зручно владє вірвом, обирає самий сюжет своєї трагедії з давнього світу і шльнує надати їй ніби античний лиск, але не уникає деякої риторичності, відсутності життя, і нарешті лишається чужим, що до інтересів польського народу, в той час, коли Рею тяжко відрається од них. В драматичних творах обох авторів, що слугували

1) Веселовскій — стор. 91, 5.

2) Chmielowskiego — стор. 15.

3) Веселовскій — стор. 274.

4) Chmielowskiego — стор. 22.

вотім зразками для багатьох наслідувачів, яскраво проглядає цей розбрат...

Кохановський сміливо вводить на місце переважного доти духовного репертуару свіцький напрям, не спиняється перед поганським характером сюжета й привчає польських дуків до тих низших міфологічних представлень, що згодом аложили любимийший вигляд придворних вистав у Польщі¹⁾. Головні риси його тазану найвиразніше відбилися в кращому його творі «Odrawa rzyfów», що в порівнянні з твором Рея «життя Іосифа» виявля «сміликий поступ в смислі артистичному»²⁾ і «за свої гідності може зайняти видатне місце поруч з італійськими та французькими спробами в тому ж самому напрямку»³⁾.

«Обидва напрями, накреслені трагедіями Рея та Кохановського, продовжують розвиватися в наступний період. Містерії, відтенов уже з деякою літературною обробкою, сліdkують за Іосифом; трагедії, що наслідують, як уміють, грецьким зразкам, переходять од свіцьких зразків почасти й до духовних, як напр.— влучна для свого часу нисья Яна Завицького Іефес, і часто пристосовані до придворних вистав, ідуть сліdkом за творами Кохановського. В той же час в стінах духовних шкіл живе міцним, хоч і офіційальним життям учебна драма, а вчені латинпети, на зразок Симона Симоновича, нагострюють свої кебети на творі латинських драм і трагедій»⁴⁾, хоча твори навіть цього найвидатнішого нисьмовця «не зробили ніякого впливу»⁵⁾.

При таких даних, очевидно, театр засуджено було відтенов стати властивістю одних вищих сфер двора, дук иченого й духовного стану. Але в цю-то пору звороту його до виключності та відокремлення від маси, творчий розум народний висуває наперед нілком своєрідний елемент, нильнує створити свою коме-

1) Веселовскій—стор. 275.

2) Chmielowskiго—стор. 58.

3) Chmielowskiго—стор. 61.

4) Веселовскій—стор. 275—6.

5) Chmielowskiго—стор. 79.

дію і тим закладає початок періоду, що склада одну з знайомих яв у історії польського театру. Комічний елемент адвана знайшов собі пристуні на сцену в Польщі; вихований на скомо-рошних та обрядних грищах, народ швидко вложив у] ранню літургичну драму сцени від себе; тіж духовні особи, що пошпирили містерію, осміювались у ввідних П сценах: плебан, калтор, Клеха являються готовими комічними тинами. Вигнання духовних пьес з церкові ще більше дає ходу цьому руху; без гноблення, інтерлюдії одержують широкій розвит і приводять до створіння комедії в повному смислі слова; любий народом вертеп, що всього ближче підійшов до маси, швидко створює свій широкій комічний репертуар, підтриманий імпровізаціями. Круг осміюваних особ стає все ширшим і від церковної сфери переходить до воляцького нобуту, шляхти, і хоч рідко, до дук; глум обертається врешті в політичну сатиру і виводить на сцену уособлення ґрунтовних недугувань польської держави»¹⁾.

«В інтерлюдіях, що вкратись у великі пьеси і в окремих комічних сценах, що почасти просто виникли на народньому ґрунті, а почасти відокремилися від містерій та moralités, стрінаємо тіж ґрунтовні типи народньої сатири. Чекаючи тільки досвідної руки для переробки їх у стрункіші організми народних комедій та фарсів, вони представляють для них готовий матеріал. Часами зьявляються такі часткові переробки, і захоронені в досить значній кількості свіцькі діалоги чи гоштову становлять аразки невеличких комедій. Такі, наипр., *Roztomy polskie*, написані 1553 року Витом Корчеським; вони, при всій своїй наївній формі, живаю і влучно схоплені з дійсності»²⁾.

Діалоги Корчеського, що вносили «теологічні загаганія» в драму і тим самим новий елемент в історії П розвитку, в смислі артистичному не були вище пьес Рея,³⁾ але комічними своім боком вносили дійсно нові данні в історію польської драми. В поз

¹⁾ Веселовскій—стор. 276.

²⁾ *ibid.*—стор. 279.

³⁾ Chmielowskiego—стор. 40.

видно вже було в деякій мірі «форми фарса», а відсіля «недалекий перехід власне до комедії. То глузулива без задньої думки, то без ховання мораленавчительної мети, нова комедія, що вважалась для того до заходів старо-французької *sottie*, грішить рідко проти природності та вірності виображення «порівів»¹⁾.

Така, напр, пьеса про Сцілуруса, де «збір аллегоричних сцен перемішано дрібними та короткими інтермедіями, уже просто життєвої вдачі»²⁾. А вже «зразок справжніх масничих жартів уявля собою одна з любиміших устарій Польщі пьес *Mieszorst albo Tragicomedia na dni mieszorstne*, початку 17-го віку.

Вся ця пьеса є незв'язана мішанина забавних сцен усякого роду, де польські народні сцени зміняються процессією Вакха, появою Сілена і т. д.»³⁾ і де більше матеріялу для комедії, чим його літературної обробки»⁴⁾.

Із других творів у тімже роді треба одмітити комедії Петра Баряки, Рибалтовської й другі, теж, як і *Mieszorst*, віку 17-го. В тих творах, на думку історика, «були початки комедії рідкої популярної, але ті зарідки змарніли, не подавши ніякого твору, що заслугував би назви твору штуки»⁵⁾.

А найголовніше, що «дні народного театру, який все ще вважав підтримання з боку двора і був квалтій для самостійного існування, було враховано. Іншим духом повіяло при дворі—і смак до західних літератур, до нового європейського театру уже потроху витискав національний елемент. Владислав IV шверше виїхав до Варшави трупу італійських співаків, що не перекладалися з того часу на польській сцені.

1) Веселовскій—стор. 280.

2) *ibid*—стор. 281.

3) *ibid*—ст. 281, 2.

4) *Chmielowskiego*—стор. 11.

5) *ibid*—стор. 81.

На перший план виступають придворні італійські поети та композитори, що завжди ладні скомпонувати яку завгодно річ *de circonstance* зо співами, танцями та пелетіною виставою.

Таким чином являються різні солодкі мелодрами, що не мали нічого спільного з народним життям. Поряд з цими творами досягають на польську сцену поволі й французькі трагедії вседе-класичного типу, що придбали хутко панування над иншими родами театру, коли при Ялі-Казимірі Італійців замінили при-дворні французькі актори. Старий театр поволі одсувається на другий план: містерії довго тягнуть існування в стінах сауль-ких колегій, все більше визволяючись од слугування стародав-ним традиціям і переймаючись цілями політичними, влучним ра-хунком користі ордена і т. д.: закладаючись подібними метами, містерія одступала від своєї вдачі, обертаючись у де-що на-арзак пишного пантомимного балету: незабаром од текста мі-стерій лишається один голлий сценаріум з вказівкою головніших моментів нєси, коли жила картина, хор чи процесія мусать на-очно виобразити ту чи иншу передумату думку... При помільному зістарінню містерії, і друга форма старого театру, народний фарс і згодована ним народна комедія, через ятовні чужоземних еле-ментів, починають бліднути, губитись і поступаются на рошиї місцем новому театру, що вишов з чужих засад і засуджений своїм чередом через бурхливі політичні хилювання, що шити-вали країну, на протязі довгого періоду на холохливе та бешо-радне становище¹⁾.

Такий був розвій старого польського театру; з ним, в його городисвічному періоді, був у тісному звязку наш український театр, до дальшого розвитку якого нині й обертаємось.

І. Стопанін

(Да.сі буде).

¹⁾ Веселовскій—стор. 283—5.

Науковий аналіз проф. М. Флоринського.

(Проф. Т. Д. Флоринській. *Славянофильство Т. Г. Шевченка—*
Университетскія вѣстия, 1906, № 8, стр. 1—28).

Українському. — чи то пак «южнорусському», — поетові Т. Г. Шевченку зроблено не аби яку честь: проф. Т. Флоринський, той самий Флоринський, імя якого дуже міцно і так «корітньо» зв'язане з українством, присвятив йому цілу розвідку, дуже цінну для «общерусской» літератури... для правдивої й докладної характеристики особи автора П — професора й «відомого славяста...» Проф. Флоринський, як відомо, найбільше вплив себе з поводу питання про український рух за часи XI Археологічного з'їзду у Києві та в цілій низці запам'ятованих статей у «Кієвлянині», — тому самому «Кієвлянині», що недавно ще сказав «не ложними устами» про Шевченка: «да если ужь на то пошло, то Шевченко со всімъ своимъ «Кобзаремъ» не стоитъ одной повѣсти Гоголя...»¹⁾ Чи вищої думки про Шевченка співробітник і однопумець «Кієвлянина» проф. Флоринський — не ручуся, але можна думати, що ні, бо в цій-же статті його читаємо: поезії Шевченка (дотичні славянства) «занимають не по-

¹⁾ Фелетон «Неизвестнаго» з приводу дебатів в Київській Городській Думі про ассигновку на пам'ятник Шевченкові. Цитую по пам'яті, але що до суті — не помилуюся.

сліднее місце в ряду других його (Шевченка) поетических прозаверженій и вполнѣ заслуживають вниманія и изученія; «содержаніе и формы их... весьма оригинальным»; «оба сохранившиеся отрывка поэмы (Іван Гус) отличаются силой чувства и образнымъ, нѣсколько рѣзкимъ языкомъ», а в одному місці автор піднявся до того, що в уривковій «запалили у сусіда нову добру хату» добачає «прекрасное поетическое сравненіе». За те, напр., мало не рівночасно з Шевченком, ще в 30-тих роках, «раздавались въ *чарующей поэзіи* А. С. Хомякова *могучие крики* къ освобожденію славянскихъ братьевъ». «Знаменитое стихотвореніе «Орелъ» рано стало навѣстно *почти всемъ славянскимъ народамъ*» (стр. 11), тим часом як Шевченкові до того було далеко: «славянофильская струя въ поэзіи Шевченка, на ряду съ рѣзко выраженнымъ въ ней протестомъ противъ крѣпостного права, доставила ей *болѣе широкое распространеніе* ¹⁾ и сочувствіе за предѣлами Украины и *въ частности содѣйствовало извѣстности южно-русскаго поэта въ славянскомъ мѣрѣ*» (стр. 28). Ну, певно,—деж там риняться з Хомяковим «южно-русскому» поетові, який і «Орла» Хомякова чи не сконіював в сроему віршові «Славянамъ» ²⁾, «подчинялся обаянію великихъ русскихъ поэтовъ Жуковскаго, Пушкина и Лермонтова, оказавшихъ извѣстную долю вліянія на его поэзію»!

Але не в тому головна ціль автора, щоб ривнати Шевченка до влетнів російського слова,—спеціальних його задання було, розглянувши поезіі Шевченка, дати відповідь на такі питання: в чому містилось славянофильство поета? Що він знав про славянство? Що він думав про взаємні стосунки славян і про славянське питання? Як поставили та як склалися славянські співчуття у поета? Відповіді на ці питання він шукає в ньсах: «Іван Гус», «Послание П. І. Шафарикові», «До мертвих і живих», «Дяхам», «Подражаніе сербському» і «Славянамъ». Більше поезій,

¹⁾ Курсни *скрѣль мѣн. В. Д.*

²⁾ «Сравненіе Россіи съ орломъ въ стихотвореніи «Славянамъ» напоминаетъ знаменитое стихотвореніе Хомякова «Орелъ» (стр. 27.)

придатних для своєї праці, проф. Флоринський чомусь не бере... навіть не обертається до поеми «Гайдамаки». А як би він її переглянув, то може б не ханався проворо вислоктювати такі категоричні гадки, як напр: «Всѣ бѣдствія славянъ онъ приписуєть виключительно вѣшнямъ» (стр. 9) А варто було б професорові прочитати хоча б VIII розділ «Гайдамаки» — «Гупа-нівщина!...»

Та це ще дрібнища. Значно важніша в праці проф. Флоринського вина обставина, яка дуже добре виявляє або «вченість» зні генерів «відомого» славниста, або ж—щось ще вище. Я розумію тут вірш «Славянам», на якому власне збудована уся праця проф. Флоринського. Вірш «Славянам», як відомо—вірш не Шевченків. Видрюковав його вперше в «Кіевской Старині» (1897. X) небіжчик П. Н. Стороженко, як ніби то Шевченків, знайшовши його в паперах П. Костомарова. Зараз же таки д. д. І Франко та Коваленко в «Зорі» (1897. №№ 21 і 23), а пізніше д. В. Науменко в «Кіевской Старині» (1899, II) докладно показали, що вірш ні в яким разі не Шевченків, а самого Костомарова¹⁾. Одначе, проф. Флоринський про ці статті нічого не знає. Що вірш не Шевченків—про це не може бути ніякого сумніву: хто читав уважно зусюю «Кобзаря», а не уривки тільки з нього, хто знає: близьче той словарний матеріал, яким орудує Шевченко, і морфологію в його писаннях,—той по двом-трьом диссонасам одразу, не вагаючись, скаже, що Шевченко не сказав би: «Отъ Банаток до Камчаткы гомін *роллѣте*», «*роллѣтається лѣтѣмъ великого спора*», «ворог наш *крованній*», «і освіте (1) наше небо сонечко *свободи*, *твѣм* його приймуть», «безиросвітна, нерозумна давня *метода* (?), «що ж за юмін, *чрдина* ходить», «Миритесь, очницѣтесь *отъ нѣякства и пороки* (?), «скоро блисне *звѣда* от востока», «*число* поеті», «*часло* волі», «розум

¹⁾ Ця помилка з віршом «Славянам» стрічаємо, на диво, у тисненні проф. П. Суцова. («Итъ украинской Старини, Харьковъ, 1905. стр. 92), який, не вагаючись, лічить «Славянам» за Шевченків вірш.

подавляем» (?), «мамона», «ти инонами (?) своїми вирвав із неволі, із поруги (1) давній (?) на світ славянську долю».

Вже ці вирази показують, що це мова не Шевченка, а якого, навіть по рекомендації проф. Флоринського, «прекрасний, чисто-народний языкъ», (стр. 26). Я вже не кажу про те, що не можна вважати за Шевченком вірш «Славянам» і по змісту. Ніби то Шевченко міг написати коли небудь:

«Слава, честь тобі во віки
Орле наш двоглавий!
Бо ти инонами своїми
Вирвав із неволі,
Із поруги давній на світ
Славянскую долю!»

Думаю, що й говорити про це неварто...

Що вірш «Славянам» не Шевченків, окрім показаних безперечних причин, можна ще й з того знати, що в архіві Департаменту поліції, де минулого року знайдено рукописи узяті у Шевченка в році 1847 і де знайшлися всі поезії, написані Шевченком од р. 1843 і до 1847 (до арешту), вірша «Славянам» немає¹⁾. Дивуємось, як проф. Флоринський, який береться виступати з «ученою» працею в солідному, «ученому» університетському органі, не переглянув раніше відносно до питання літератури.

І от, узявши цей нещасливий вірш «Славянам» і повертаючи його на всі боки, проф. Флоринський втягає з нього усе, що йому тільки до вигоди, і все те тулить до Шевченка. Цей вірш показує на «вѣрное пониманіе Шевченкомъ роли Россіи въ славянствѣ и на глубокое уваженіе поэта къ сѣвернымъ братьямъ, созидателямъ могущественнаго русскаго государства»: «прослав-

¹⁾ Проф. Флоринський даремно пробує пояснити, що вірш цей, «вѣроятно, потому не успѣлъ своевременно попасть къ печати и не получилъ распространенія въ рукописяхъ», що написаний був незабаром перед арештом, в кінці 1846 або на початку 1847 року.

ляєть двухглаваго орла». «ждеть спасенія славянства съ Востока, отъ Россіи, и признаеть за русскимъ народомъ историческое признание даровать свободу всѣмъ порабощеннымъ славянскимъ народамъ», «прославляеть сѣверо-восточную Русь за то, что *она одна изъ всего славянства отстаила свою свободу*, что, собравъ вокругъ себя остальную русскую братію, выросла въ большое могущественное государство». — значить, казгалі, що Шевченко «успѣлъ отрѣшиться отъ узко-національной украинфильской точки зрѣнія, которая выстунаетъ во многихъ друицъ его произведенія», и успѣлъ подняться до высшаго общерусскаго патриотизма» (стр. 24). Та ще, коли б хто запитав звідкіль така дивовижна метаморфоза сталася з Шевченком, то нехай він знає і кожному розкаже, що «въ этомъ случаѣ сказались вліяніе на него *Кирило-Мефодіевскаго кружка и самую П. Костомарова*» (ib.). От воно—який той «кружок був». І динне начальство тоді було: замість того, щоб одзначити великою ласкою і Шевченка, і тим більш Костомарова за такий «похвальний» напрямок в «кружку» — їх на щось арештовують та на багато літ віддають на кару! Не знаю, як кому, а мені здається, що психічному станові професора Флоринського грізить велика небезпека: те, що біле — те в нього чорне: треба зробити з Шевченка «істинно-русскаго». — і це можна дешевиъ коштує... Не дурно ж його соратник в «Кієвлянинѣ», у згаданому вже фелетоні «Непавѣстнаго», готов и Шевченкові бачити проповідника єврейських погромів!

Проф. Флоринський, як відомо, «муж науки» (на теж він і профессор!). Але наука у нього дуже оригінальна річ: на всі боки повертається. Зробивши Шевченка «істинно-русскимъ» и «патріотомъ», проф. Флоринський бере його в свою оборону ще и од яких-будь обвинувачень в «политической неблагонадежности». Лихі люди наговорили, що Шевченко в Кирило-Мефодіевському товаристві «вреднихъ идей» набрався. І хто б тому повірив! «Мнѣ думается, что никакихъ сепаратистическихъ тенденцій не было у Шевченка. ... Онъ мечталъ о широкомъ распространеніи просвѣщенія въ сельскомъ людѣ, иногда идеализировалъ украинскую старину, но требованія «самостійности Украины», *отдѣляемося*

розумомъ новѣйшихъ українофилівъ, онъ не заявлявъ ни въ одному зъ своихъ произведеній». Що правда—то правда! Таки не «заявляв», як не заявляє їх ніхто зъ «новѣйшихъ українофилівъ». Але ж чому не посмачити куті медом!

Трохи клоцоту завдає професорові отте «Кирило-Мефодієське Товариство». Але, уміючи та при охоті усякого лиха можна спекатися. Чому не повернути монету другим боком! Був у братчиків статут, «но... не видно, чтобы малороссы разсматривались въ кружкѣ, какъ особая славянская разновидность, которая должна бы въ будущей федерации славянской занимать особое самостоятельное мѣсто, внѣ русскаго государства» (стр. 25). Правда, проф. Флоринський вичитав випадково в «Кіевской Старинѣ» (1906, II), що перні два пункти статуту тобто читаються так: 1) принимаемъ, что духовное и политическое соединеніе славянъ есть истинное ихъ назначеніе, къ которому они должны стремиться; 2) принимаемъ, что при соединеніи *каждое славянское племя должно имѣть свою самостоятельность*, а такими племенами признаемъ Южно-Руссовъ, Сѣверно-руссовъ съ Бѣлоруссами, Поляковъ, Чеховъ съ Словенцами, Лужичанъ, Иллиро-сербовъ съ Хорватами и Болгарь». Здається, вже на що ясніше чорниш по білому стоїть,—але проф. Флоринський і тут найшов викрутку: «но этотъ документъ, во всей вѣроятности, не представляетъ собой настоящаго устава Общества, а только одинъ изъ проектовъ его, отражавшихъ взгляды не всего кружка и не главы его Костомарова, а отдѣльныхъ лицъ» (стр. 25, прим. 2). Таке критично, навіть гіперкритично, почуття у «вченого» професора! А шкода, що професор Флоринський не заглянув у журнал «Былое» (1906, кн. 2),—там би він на стор. 66—68 знайшов і «Уставъ славянскаго общества св. Кирилла и Мефодія» і «Главныя правила Общества», здобуті з архиву Департамента поліції. Поглянувши на «устав», він би побачив, що той статут, що в «Кіевской Старинѣ» (1906, II) видрюковано як раз «настоящій», а як би ще до того він прочитав там таки прокламацію до «братъевъ украинцевъ», знайдену серед рукописів, що варті були у

членів Кирило-Методієвського товариства, та пояснення до уставу, то вичитав би таке:

1) Мы принимаемъ, что всѣ славяне должны между собою соединиться.

2) Но такъ, чтобы каждый народъ составлялъ особенную Рѣчь Посполитую и управлялся не слитно съ другими, а такъ, чтобы каждый народъ имѣлъ свой языкъ, свою литературу, свое общественное устройство. Такими народами признаемъ: великороссіянъ, украинцевъ, поляковъ, чеховъ, лужичанъ, хорутанъ, ялпро-сербовъ и болгаръ.

3) Чтобы единствоваль сеймъ или славянское собраніе, гдѣ бы сходились депутаты отъ всѣхъ республикъ славянскихъ и тамъ разсуждали бы и рѣшали дѣла, которыя относятся ко всему союзу славянскому.

4) Чтобы въ каждой республикѣ былъ правитель, избранный на время, и надъ цѣлымъ союзомъ быть такой же правитель, выбранный на время.

Чи може проф. Флоринському і це усе здаватисяся «немаючимъ»? Але це вже з такого джерела (з архиву Департаменту Поліції, славянського «III відділення»), що перед авторитетністю його мабуть і проф. Флоринський схилить голову. Нарешті, зазначу ще один вибрік проф. Флоринського, який власне до Шевченка не дуже то стосується. Ну, але при «сеї вѣрній okazji» чому не жбурнути зайвий раз камінцем в українців! Оце (Шевченко) не сдѣлавши ни одного шага, чтобы *искусственно* возможно больше отдѣлить этотъ языкъ отъ общерусскаго литературнаго языка. въ чомъ такъ сильно грѣшили и продолжаютъ грѣшити многіе продолжатели поэта. Прекрасный, чисто-народный языкъ произведений Шевченка, вполнѣ понятный каждому образованному русскому, служить лучшимъ доказательствомъ всей безпочвенности стремленій, направленныхъ къ полному литературному обособленію малоруссовъ, къ созданію для этой цѣли русскаго народа своего особаго, научнаго и образованнаго языка. въ замѣнъ общепринятаго языка Пушкина и Гоголя.

выработанного общими усилиями всѣхъ племенныхъ разновидностей русскаго народа (стр. 26).

Як ця балаканина для «самоуслаждєнія» гумористично виглядає саме в ті часи (рік 1906-ий), коли в російській Україні постало вже кілька газет і журналів, а українська мова починає вже ставати твердою ногою й по громадських інституціях, — в університетах (напр. у Харківському) та по гімназіях (поки що приватних). Невже «славєтному» славєстиві охота нагадувати собою героя Ламанцького в упертій його боротьбі з вітряками! Пора б уже професорові Флорнському заспокоїтися з цією справою, бо от скільки вже часу несе він даремно собі нерви, а українці ніяк не хочуть його слухатися та покинути зовсім свою літературну мову і перейти до «общепринятаго языка Пушкина и Гоголя».

Та вже годі!... Стаття проф. Флорнського такий «невстерпимий кладєзь» мудронців усяких та юмористики, що дотеперему критикові постачило б на добру пляску газетних фельєтонів. Кінчаючи свої замітки, мушу признатися одначе, що я так і не порішив собі питання, як саме дивитися на отцю професорську,—віт venia verbo!—працю: чи справді вона—продукт простого ґрунтового «невѣжества» «відомого» славєста в тій справі, про яку він взявся писати, чи тут більш було елементу відомого, на принципі: «Тьмѣ истинѣ нѣмѣ дороже... обманѣ»...

В. Д.

„Мілея“ Шевченка и „Lilie“ Эрбека.

Въ собраніи народныхъ лужицкихъ пѣсень Смоляра есть одна красивая средневѣковая легенда. У князя города Варадина была дочь Терезія. Когда она выросла, за нее посватался знатный баронъ, и отецъ велѣлъ дочери идти за него замужъ. Терезія не хотѣла этого. Она посвятила себя Богу. У ней одинъ женихъ—Иисусъ. Грозно крикнулъ отецъ на свою дочь, и та покорилась. Въ день свадьбы, постѣ совершенья обряда вѣнчання, Терезія пошла въ садъ къ своимъ любимымъ цвѣтамъ. Терезія молилась Иисусу. И вотъ онъ явился ей, свѣтлый, лучезарный. Онъ даетъ Терезіи перстень. Она срываетъ для жениха розу. Иисусъ беретъ Терезію за руку и ведетъ въ рай. Тамъ было много, много цвѣтовъ. И Терезія срывала ихъ. *И никто не знаетъ, какіе то были цвѣты*—говоритъ легенда. Когда Терезія прошла рай, Иисусъ предложилъ ей идти домой. Терезія съ печалью идетъ въ Варадинъ. Ее встрѣчаютъ съ недоумѣніемъ. Ея уже никто не знаетъ: она была въ раю сто лѣтъ. Немного Терезія жила постѣ того на землѣ. Причастившись, она скончалась. ¹⁾

Эта поэтическая легенда о Христовой невѣстѣ является яркимъ выраженіемъ средневѣковой мистики и возвышенныхъ

¹⁾ Свободный переводъ Н. Верга въ книгѣ: „Поэзія славянъ“ Н. В. Гербеля.

стремлений къ неземному идеалу. Но особенно характерно для средневѣкового поэтического міросозерцанія это упоминаніе о райскихъ цвѣтахъ: *никто не знаетъ, какіе то были цвѣты*. Весь сокровенный идеализмъ души, настроенной не по земному, неопредѣленность стремлений сердца и даже нежеланіе постигнуть идеаль въ опредѣленной формѣ выразились въ простой фразѣ о неизвѣстныхъ цвѣтахъ. Цвѣтокъ—символъ прекраснаго въ ширѣ. Цвѣтокъ—идеаль красоты, но въ чемъ этотъ идеаль—никто не знаетъ. И не надо его постигать знаніемъ!

Когда романтизмъ возродить средневѣковую мистику и символику въ поэзіи, символика цвѣтка, какъ непредѣльнаго, туманнаго, неяснаго идеала, поспѣшнаго и увлекательнаго, укрѣпляется въ поэтическихъ произведеніяхъ. Фридрихъ Полацкій въ романѣ «Генрихъ фонъ-Офтердингенъ» представляетъ религію этого высшаго туманнаго идеала въ поэтической, идеаль о «голубомъ цвѣткѣ». «Голубой цвѣтокъ» является Генриху въ сновидѣніи. Онъ снится также отцу Генриха и сулитъ идеальное счастье. И Генрихъ идетъ размысливать таинственный «голубой цвѣтокъ». Много представленій соединили романтики съ «голубымъ цвѣткомъ» свою поэзіи. Представленія о неземной красотѣ, идеальномъ счастьи души, порывы къ исканью этого счастья въ глубинѣ сердца и много другихъ идей рождалось въ душѣ романтика, когда въ ней возникала идея «голубого цвѣтка».

Какъ для героя «Краснаго цвѣтка» В. М. Гаршина «красный цвѣтокъ» былъ воплощеніемъ всего ала міра, какія-то Ариадновы, прератиннишя въ красныя лепестки, такъ въ романтическихъ представленіяхъ «голубой цвѣтокъ» является воплощеніемъ всего высокаго и прекраснаго въ духовной жизни человѣка. Но все это прекрасное не выходитъ изъ рамокъ личнаго чувства, не является объективно прекраснымъ, необходимымъ въ жизни всего человечества,—оно пѣтеть только субъективную цѣнность и скрываетъ въ глубинахъ сердца.

Фольклоръ давать богатый матеріалъ для поэтизированія романтической идеи о цвѣткѣ, какъ о высшемъ духовномъ идеаль. Пантеизмъ первобытныхъ народовъ, когда человѣкъ не только не

„Александра“ Шибчека и „Лиле“ Эрбека.

Въ собраніи народныхъ лужицкихъ пѣсень Смоляра есть одна красивая средневѣковая легенда. У князя города Варадина была дочь Терезія. Когда она выросла, за нее посватался знатный баронъ, и отецъ волялъ дочери идти за него замужъ. Терезія не хотѣла этого. Она посвятила себя Богу. У ней одинъ женихъ—Иисусъ. Грозно крикнулъ отецъ на свою дочь, и та покорилась. Въ день свадьбы, послѣ совершенья обряда вѣнчанья, Терезія пошла въ садъ къ своимъ любимымъ цвѣтамъ. Терезія молилась Иисусу. И вотъ онъ явился ей, свѣтлый, лучезарный. Онъ даетъ Терезіи перстень. Она срываетъ для жениха розу. Иисусъ беретъ Терезію за руку и ведетъ въ рай. Тамъ было много, много цвѣтовъ. И Терезія срывала ихъ. *И никто не знаетъ, какіе то были цвѣты*—говоритъ легенда. Когда Терезія прошла рай, Иисусъ предложилъ ей идти домой. Терезія съ печалью идетъ въ Варадинъ. Ее встрѣчаютъ съ недоумѣніемъ. Ея уже никто не знаетъ: она была въ раю сто лѣтъ. Немного Терезія жила послѣ того на землѣ. Причастившись, она скончалась. ¹⁾

Эта поэтическая легенда о Христовой невѣстѣ является яркимъ выраженіемъ средневѣковой мистики и возвышенныхъ

¹⁾ Свободный переводъ П. Верга въ книгѣ: „Поэзія славянъ“ Н. В. Гербеля.

стремлений къ неземному идеалу. Но особенно характерно для средневѣковаго поэтического міросозернанія это упоминаніе о райскихъ цвѣтахъ: *никто не знаетъ, какіе то были цвѣты*. Весь сокровенный идеализмъ души, настроенной не по земному, неопредѣленность стремлений сердца и даже пожеланіе постигнуть идеаль въ опредѣленной формѣ выразился въ простой фразѣ о незвѣстныхъ цвѣтахъ. Цвѣтокъ—символь прекраснаго въ мірѣ. Цвѣтокъ—идеаль красоты, но въ чемъ этотъ идеаль—никто не знаетъ. И не надо его постигать знаніемъ!

Когда романтизмъ возродилъ средневѣковую мистику и символіку въ поэзіи, символіка цвѣтка, какъ неопредѣленнаго, туманнаго, неяснаго идеала, поспѣшнаго и увлекательнаго, укрѣпляется въ поэтическихъ произведеніяхъ. Фридрихъ Понаксъ въ романѣ «Генрихъ фонъ-Офтердингенъ» представляетъ религію этого высшего туманнаго идеала въ поэтической идеѣ о «голубомъ цвѣткѣ». «Голубой цвѣтокъ» является Генриху въ сновидѣніи. Онъ снится также отцу Генриха и сулитъ идеальное счастье. И Генрихъ идетъ разыскивать таинственный «голубой цвѣтокъ». Много представленій соединили романтики съ «голубымъ цвѣткомъ» своей поэзіи. Представленія о неземной красотѣ, идеальномъ счастьи души, порывы къ исканью этого счастья въ глубинѣ сердца и много другихъ идей рождалось въ душѣ романтика, когда въ ней возникала идея «голубого цвѣтка».

Какъ для героя «Краснаго цвѣтка» В. М. Гаршина «красный цвѣтокъ» былъ воплощеніемъ всего зла міра, какъ-то Ариманомъ, превратившимся въ красныя лепестки, такъ въ романтическихъ представленіяхъ «голубой цвѣтокъ» является воплощеніемъ всего высокаго и прекраснаго въ духовной жизни человѣка. Но все это прекрасное не выходитъ изъ рамокъ личнаго чувства, не является объективно прекраснымъ, необходимымъ въ жизни всего человечества,—оно ищетъ только субъективную цѣнность и скрывается въ глубинахъ сердца.

Фольклоръ давалъ богатый матеріаль для поэтизированія романтической идеи о цвѣткѣ, какъ о высшемъ духовномъ идеалѣ. Пантаграмъ первобытныхъ народовъ, когда человѣкъ не только не

виділяв себе від среды остальної природи, по ідентифікував свою особистість з нею і даже, більше того, в загробній своїй судбї зв'язував себе з явленнями природи, оставивши багатообразні сліди во всемірному фольклорі и, конечно, в славянському. Онъ уділив цвѣтку и другимъ растениямъ большое мѣсто вѣ жизни человека.

Въ украинской народній поезіи многія пѣсни и сказки отражають вѣ собѣ первобытній напѣвизмъ славянъ. Вотъ пѣ-которий изъ пѣсенъ, гдѣ фигурируютъ растения.

Мать женила сына и возненавидѣла невѣстку. Сынъ поѣхавъ вѣ дальнюю дорогу: мать посылаетъ невѣстку брать лѣнь:

Не вибереш лѣну, не вертайся до дому,

Ой стань у полі тонкого тополя.

Пріѣждаетъ сынъ домы и розсказываетъ матери о томъ, какой тополь онъ видѣлъ на своємъ полі. Мать велить сыну срубить тополь. Сынъ пошелъ и ставъ рубить тополь.

Ой цюкнув раз першій—вона занувила.

Ой цюкнув у друге—та й загомоніла:

Не рубай мене, бо я твоя мила!

То твоя матуся так нам порубила.

Маленькі дітки та й поспрогала.

Тебе молодого вдовцемъ парядила.

Вернувся сынъ домы, говорить матери.

Ой вийди до мене, матуся стара!

Не єсть ти мені мати—лѣта змія¹⁾.

Извѣстна пѣсня о томъ, какъ братъ женился на своей сестрѣ. Послѣ сватѣбы они стали спрашивать другъ друга о происхожденіи и узнали, вѣ какомъ они состоятъ родствѣ. Послѣ этого братъ говорить сестрѣ:

¹⁾ Чубинскій. Труды. V, II. № 308.

Ходім, сестро, горою,
 Розсіємось травою;
 Ходім, сестро, степами,
 Розсіємось цвітами.
 (Ой ти будеш жовтий цвіт,
 А я буду синій цвіт!)

Такъ произошесть цвѣтокъ Пванъ-да-Марья.

На основѣ пантеистическаго міросозернанія народной поэзіи родилась баллада Шевченка «Тополя». На той же основѣ выросла другая его баллада «Лілея».—Умерла мать и оставила по себѣ дочку. Дѣвочка не знаетъ, кто ея отецъ. Но она слыжала, какъ мать проклинала ихъ пана. И вотъ этотъ самый панъ беретъ дѣвочку къ себѣ. Она живетъ у пана. Но какъ-то панъ уѣхалъ. Его крестьяне возмутились, сожгли дохъ. А панской воспитанницѣ остригли косы, какъ будто грѣшной дѣвушкѣ. Зима. Дѣвушка умираетъ подъ тыномъ. Весною на ея могилѣ вырастаетъ лилія. Это—сама дѣвушка.—Таково содержаніе баллады. Оно вполне покоится на основахъ фольклора и вызвано въ жизнь романтическими вѣщаніями. Но въ «Лілея» не одно голое содержаніе. «Лілея» богата своею идеею.

Подъ тѣмъ же названіемъ въ славянской литературѣ есть другая баллада, также романтическая, также возникшая на основѣ народной поэзіи. Это—«Lilie» чешскаго поэта Эрбена. Мы сопоставляемъ баллады Шевченка и Эрбена не потому, что ставимъ ихъ въ зависимость одна отъ другой, а потому что имъ надѣемся выяснить «Лілею» нашего поэта въ отношеніи ея идеи и поэзіи и лучше, когда поставимъ рядомъ двѣ эти «Ліліи» и сравнимъ ихъ со стороны идейно-поэтической. «Лілея» Шевченка и «Lilie» Эрбена близки другъ другу, но онѣ неравны по высотѣ идеи, проникающей оба произведенія. Характеръ личности Шевченка наложилъ на романтическую идею «Лілея» печать присущаго автору настроенія и стремленія.

1) Ibid V, I, № 107.

мап. 1907.

Карль Яромир Эрбенъ (род. 1811 г.—ум. 1870 г.) принадлежит къ классической эпохѣ чешской литературы, прославленной именами Юнгмана, Коллара, Чезляковского, Маха... Сборникъ его стихотвореній «Kytice» («Букетъ») — произведение национальное, знакомое чехамъ съ дѣтскаго возраста наравнѣ съ молитвами. Насколько высоко чехи цѣнятъ поэтическія произведенія Эрбена, видно изъ отзывовъ о нихъ послѣдующихъ чешскихъ писателей. Павѣтный чешскій поэтъ Ярославъ Врхлицкій говоритъ, что «съ похвалами по адресу сборника «Kytice» дѣло обстоитъ такъ же, какъ со многими другими, что понимается само собою, но что высказать мы ощущаемъ иногда живую потребность. Каждый молча цѣнитъ ласки весенняго солнца, вѣтнюю, прекрасную и увлекательную поэзію звѣзднаго неба, прохладную тѣнь стараго лѣса въ лѣтнюю жару, но все же бываютъ мгновенья, когда мы хотимъ крикнуть другъ другу, какъ все это велико, прекрасно и мирно». ¹⁾ Еще болѣе восторженный отзывъ о сборникѣ Эрбена находимъ у другого писателя, Яна Черуды: «кто бы издумалъ говорить оны, позолотить золото, освѣтить свѣчю солнце, раскрасить радугу, поджечь огнедышащую гору, слѣлать тверже алмазь, ускорить движеніе облаковъ,—тотъ былъ бы разумѣе, чѣмъ тотъ, кто захотѣлъ бы воспѣвать твои пѣсни, пѣвецъ Эрбенъ» ²⁾. Какъ ни преувеличены покажутся на первый взглядъ приведенные отзывы объ Эрбенѣ, но въ устахъ чеха они естественны. Читая Эрбена, дѣйствительно чувствуешь великую силу народнаго сознанія въ языкѣ, въ оборотахъ, поэтическихъ украшеніяхъ. Но вмѣстѣ съ тѣмъ произведенія Эрбена высоко-поэтичны и захватываютъ читателя своими настроеніемъ, какъ съ первыхъ же стиховъ его баллады: «Свадебныя рубашки», поэтической родственницѣ «Ле-

¹⁾ „Kritický rozbor Jaroslava Vrchlického“, приложенный къ изданію „Kytice“, подъ редакціей проф. Липка (роскошное иллюстрированное изданіе).

²⁾ Тамъ же.

норы» Бюргера и «Свѣтланы» Жуковского, чувствуется полуночный мистическій ужасъ, предваряющій содержаніе баллады.

«Кутіє» Эрбена по своей національной основѣ напоминаютъ «Кобзарь» Шевченка. Поэтъ нарвалъ цвѣты для букета на могилѣ дорогой матери-родины. Но она не умерла совсѣмъ: душа ея вселилась въ цвѣты «мать-душка», и поэтъ составилъ изъ этихъ цвѣтовъ букетъ: «Я нарвалъ тебя, обращается онъ къ «матери-душкѣ», на старой могилѣ. Кому я тебя принесу? Я соберу тебя въ скромный букетъ, повяжу красивою ленточкою. Я укажу тебѣ дорогу въ обширныя страны, гдѣ ты найдешь родное семейство. Можетъ быть найдется твоя дочь, которая почувствуетъ твоё милое обаяніе. Можетъ быть, найдется сынъ, который склонится къ тебѣ своимъ сердцемъ». Такъ же пануствовали цвѣты своего творчества нашъ украинскій поэтъ въ известномъ стихотвореніи: «Думи мої»:

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Впростав вас, доглядав нас,—
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну...

Тамъ поэтъ такъ же думалъ найти близкія себѣ сердца, особенно сердца дѣвушекъ:

Може найдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на ці думи.

И украинскія дѣвушки находили у Шевченка трогательную балладу «Лілею», а чешскія съ тѣмъ же чувствомъ останавливались на «Lilii» Эрбена. Содержаніе послѣдней слѣдующее.

Въ ранней молодости умираетъ дѣвушка. Она проситъ, чтобы ее не хоронили на кладбищѣ. Тамъ слышны рыданья вдовъ и сиротъ: ея сердце погибнетъ отъ горя.

«Схороните меня въ зеленомъ лѣсу. Тамъ на моей могилѣ будетъ цвѣсти верескъ; тамъ мнѣ будутъ пѣть птички, и мое сердце будетъ радоваться.—Но прошло еще трехъ лѣтъ, а на ея гробѣ цвѣтеть рѣдкій цвѣтокъ. Лилія бѣлая—кто ее видалъ, сердце того охватывала дивная печаль. Лилія душистая—кто обонялъ ея запахъ, въ томъ разливается пламень томленія».

Вотъ молодой рыцарь ѣдетъ на охоту. Онъ видитъ бѣлую лань и мчится за нею. Но лань пропала, а онъ очутился возлѣ бѣлой лилія.

«Нанъ на лилію глядѣть съ удивленіемъ, плечо его опустилось, духъ въ немъ притаился».

Рыцарь велитъ слугѣ выкопать лилію:

«Я хочу имѣть эту лилію въ своемъ саду: мнѣ кажется, я не могу быть безъ нея. Гей, вѣрный слуга, доверенный мой! Эту лилію ты стереги и храни, храни ее зорко днемъ и ночью,—дивная, предивная сила влечетъ меня къ ней. Онъ берегъ ее одинъ день, беретъ другой; господниъ осчастливленъ ея дивною прелестью. Вотъ на третью ночь, при полномъ свѣтѣ луны, слуга спѣшитъ разбудить господина: «Вставай, мой господниъ! Твоя лилія влечется по саду. Спѣши, но мѣшкай! Пора! Твоя лилія поетъ дивнымъ голосомъ!»—«Я печальная прозябаю въ своей невѣрной жизни, какъ роса въ полѣ, какъ туманъ на рѣкѣ: блеснетъ ясный солнечный лучъ—роса и паръ—и мой вѣкъ погибнетъ!»—«Не погибнетъ твой вѣкъ, я увѣрю тебя. Я дамъ тебѣ вѣрную защиту отъ солнца. Стѣны будутъ твоимъ надежнымъ покровомъ, а ты, моя дорогая, будешь моею женою».

И Лилія стала женою рыцаря и родила ему сына. Но вотъ король зоветъ рыцаря на службу. Тяжело ему расставаться со своею милою, какъ будто онъ предчувствуетъ невзгоду.

«Если мнѣ нельзя быть твоимъ хранителемъ, я оставляю хранить тебя свою мать. Плохо мать исполняла волю сына, плохо берегла его жену. На небѣ солнце—стѣнъ разрушена: «Стѣнь, почная нанна! Стѣнь, чудовище, стѣнь!» Рыцарь ѣдетъ домой; онъ окончилъ службу. Печальная вѣсть несетъ ему навстрѣчу: «Твоего дитятка уже нѣтъ въ живыхъ, а по полѣ

твоей матери лилія увяла»!—«О, мать моя, мать моя! Ты злая гадюка! Чѣмъ повредила тебѣ моя жена? Ты отравила цвѣтъ моей жизни: пускай же и для тебя почернѣетъ Божій свѣтъ!»

Въ балладѣ Орбена всѣ элементы романтической поэзіи. Ночная любовь къ цвѣтку—женщинѣ, которая возгорается такъ внезапно и отличается такою силою и въ то же время остается какою-то неопредѣленною, непонятною,—все это грезы романтизма. Но это только внѣшность послѣдняго. Если же мы выискемъ во внутреннее качество этихъ грезъ, то придется отиѣнять ихъ узко-личныи характеръ. Это культъ своего «я», который доводитъ личность въ ея исключительной жизни въ предѣлахъ своего внутренняго міра до забвенія всего окружающаго: «Не хороните меня на кладбищѣ, говоритъ героиня «Lilie»: тамъ раздается плачъ сиротъ и вдовъ; тамъ много пролилось горькихъ слезъ, и мое сердце будетъ гнѣбнуть отъ горя». Это отвращеніе отъ міра съ его печалями, бѣгство изъ міра въ область своей сокровенной душевной жизни. Это настроеніе Гане Шатобриана, Алеко Пушкина. Молодой рыцарь и возрожденная въ цвѣткѣ дѣвушка во взаимной любви находятъ полное счастье, но углубленное въ ихъ душахъ, окутанное покровомъ ночи, далекое отъ солнца жизни, а потому невѣрное, какъ роса на лугахъ передъ утренней зарею.

Иное освѣщеніе романтической грезы въ «Lilie» Шевченка. Поэтъ, могущій отдать свою личную жизнь за идею счастья людей, видитъ во влеченіи ихъ къ блѣдному, красивому цвѣтку не приходъ романтическихъ сердецъ, непонятную для самихъ людей. «Корольский цвѣтъ» ничего не отвѣчаетъ на вопросъ Лиліи, за что ее такъ любятъ тѣ самые люди, которые ее погубили въ жизни, за что они называютъ ее царицею и не спускаютъ съ нея глазъ, но самъ поэтъ отвѣчаетъ такъ:

Самъ Господь вітає надъ ними
І творивъ святесъ:
Землі грінній...

Дилія это—святое, что творить Господь въ мірѣ. Дилія это—вѣчная правда, которую убиваетъ человѣкъ въ своемъ грубомъ невѣжествѣ, но стремленіе къ которой всегда остается въ немъ. Дилія это—міровое счастье, къ которому идетъ человѣчество путемъ страданій и горя, но идеаль котораго никогда не покидаетъ его, какъ бы ни были люди алмы и несправедливы. Дилія это—самъ Богъ, творящій святую волю на грѣшной землѣ. Дилія это—основная идея поэзіи Шевченка, твердо вѣрившаго въ торжество Божьей правды на землѣ:

Ми вірусем Твоій силі
 І духу живому:
 Встане правда, встане воля,
 І Тобі одному
 Поклоняться всі язики
 Во віки і віки.
 А воки-що—точуть ріки,
 Криваві ріки!... («Кавказ»).

Такимъ образомъ, романтизмъ Шевченка далекъ отъ того романтизма европейскихъ литературъ, который, ставя высоко идеаль совершенства, красоты и счастья, сужалъ цѣнность его субъективными значеніемъ, какое онъ имѣетъ только для личности, достигшей пониманія этого идеала жизнью своего чувства. Романтическія идеи Шевченка ближе къ идеализму позднѣйшей реалистической литературы, какъ на примѣръ, къ идеализму А. П. Чехова. Онѣ проникнуты тою же увѣренностью въ торжество правды, какую мы встрѣтимъ у послѣдняго: «Какъ ни велико зло, все же ночь тиха и прекрасна, и все же въ Божьемъ мірѣ правда есть, и будетъ, такая же тихая и прекрасная, и все на землѣ только ждетъ, чтобы слиться съ правдой, какъ лунный свѣтъ сливается съ ночью». («Въ оврагѣ»).

Мы не думали кончить нашъ очеркъ сближеніемъ Шевченка и Чехова, но такова та правда, о которой они неустанно говорили: она объединитъ всѣхъ людей.

Владиміръ Давыдовъ.

„Ucrainica“ в журналі „Былое“ за минулий (1906) рік.

Свобода друку, завойована нарівні з вищими свободами великим визвольним рухом російським, дала де яку змогу російському громадянству зайнятися вивченням свого минулого, вивченням історії цього визвольного руху і еволюції власної політичної свідомості. До останнього часу на перешкоді цьому стояли тяжкі цензурні умовини і цілий ряд заборон, що, наче пербер той мітичний, зупиняли кожного, хто хотів би пролити світ невідкритої правди на факти політичного минулого і познайомити маси народні з тими численними тяжкими жертвами, що приносились громадянством на оltарь визвольного руху. Архівні ріжних державних інституцій, а надто тих, що стежили спеціально за тим, щоб не допустити розвинутись цьому рухові до логічного кінця, і тепер ще неприступні для користувачки громадянства і наукових дослідів; численні факти і події з історії боротьби громадянства за елементарні права горожанські, з історії діяльності ріжних партій революційних залишаються невідомими і похованими від загалу. Уряд не дає змоги ознайомитись з ними навіть людям науки і на підставі цього знайоинства встановити об'єктивний генетичний зв'язок сучасного—з тим, що минуло, і пролити справжній світ на темні і сумні сторінки політичної історії російської. Та не дивлячись на це, російське громадянство, одержавши де яку змогу користуватися хоч і обгрізаного, але

всєж таки свободою друку, вживає всіх засобів, аби задовольнити некучій потребі в справі вивчення і правдивого освітлення історії своїх змагань за політичну волю та за встановлення в Росії демократичного ладу. Дякуючи колективним заходам, ця некуча потреба починає реалізовуватися потроху і те, що застиглося туманом та чорною хмарою урядової мовчанки або офіційної науки, виступає тепер в правдивому світлі. З спеціальною метою вивчення історії «освободительного движєнія» засновано було в початку 1906 року історичний журнал «Былое», в якому через увесь цей рік, уміщено чи мало цікавого матеріалу в формі монографічних дослідів, спогадів, дневників, хронікерських і бібліографічних заміток, офіційних документів, листів, автобіографій і т. п., що так або інакше освітлюють нам той шлях, яким прямував визвольний рух, і тих діячів, які брали в цьому ту чи іншу участь. З величезним інтересом і захопленням читаються ці матеріали. І ні один історик, що хотів би арозуміти сучасний стан річей в Росії і вияснити собі форми політичних змагань російського громадянства, не зможе ігнорувати матеріалів, оголошених редакцією «Былого».

Та не тільки для історика російського визвольного руху ці матеріали мають цінну та значіння. З великою увагою зушнитися над книжками «Былого» і той, хто шукає фактів і відомостів до історії національних змагань педержавних народів Росії: на сторінках цінного журналу зустріне він досить часто нові факти з історії політичної думки і акції і свого рідного народу, які хоч може і не дадуть йому повного малюнку історії національної єміждості і активного національного руху серед рідного народу, та всеж допоможуть йому зазначити нові риси в цьому малюнку, вияснити де які темні боки його і дадуть змогу намітити той напрямок, по якому треба йти далі, щоб зірвати полуду з темних сторінок рідної історії.

Уміщено на сторінках «Былого» і де які матеріали з історії національного руху на Україні. Де які з них не єть новина: інші ж, павпаки, появляються в друку вперше і варті того, щоб занотувати їх на сторінках нашого журналу. Подасмо

ці потатки в хронологічному порядку в міру того, як друковались матеріали в «Былому».

Кн. 1. январь. «Вопросъ о преобразованіи государственнаго строя Россіи въ XVIII і первой четверти XIX вѣка». В. Н. Семевскіа. В цьому парисі відомий історик російський подає між иншим цікаві відомості про участь «малоросійських депутатів» в знаменитій Катерининській комісії 1767 року. Історик зазначає, що самий факт виборів до цієї комісії і складання наказів депутатам до неї «дали привід для виявлення змагань до місцевого самоврядування через реставрацію гетьманства, знищеного в 1764 році. Але «Малоросійський генерал-губернатор Румянцев вмішався у вибори і в справу складання наказів; він звелів знищити де які накази, що не відповідали намірам урядовим, і замінити їх новими». Тіж виборщики, що не корались Румянцеву, отдавались під суд (стр. 5). Крім цих фактів, відомих в нашій історичній літературі, в статті Семевського немає нічого для історії українського національного руху матеріалу.

Кн. II. „Из исторіи «Общества св. Кирилла и Методіа» (1847)“, (стр. 67—69). Під ним заголовком уміщено «уставъ и правила» товариства і дві прокламації—одна до «братьевъ украинцевъ», друга—до «братьевъ—великороссовъ». І «уставъ і «прокламації» появляються в друку вперше. Подаємо їх цілком так, як надруковано їх в «Былому».

Уставъ славянскаго общества св. Кирилла и Методіа.

Главныя идеи.

1) Принимаемъ, что духовное и политическое соединеніе славянъ есть истинное ихъ назначеніе, къ которому они должны стремиться.

2) Принимаемъ, что при соединеніи каждое славянское племя должно имѣть свою самостоятельность, а такими племенами признаемъ: южно-руссовъ, сѣверно-руссовъ съ бѣлоруссами, поляковъ, чеховъ съ словенцами, лужичанъ, иллиро-сербовъ съ хорутянами и болгарь.

3) Принимаемъ, что каждое племя должно имѣть правленіе народное и соблюдать совершенное равенство согражданъ по ихъ рожденію, христіанскимъ вѣроисповѣданіямъ и состоянію.

4) Принимаемъ, что правленіе, законодательство, право собственности и просвѣщеніе у всѣхъ славянъ должно основываться на святой религіи Господа нашего Иисуса Христа.

5) Принимаемъ, что при такомъ равенствѣ образованность и чистая нравственность должны служить условіемъ участія въ правленіи.

6) Принимаемъ, что должны существовать общій славянской соборъ изъ представителей всѣхъ племенъ.

Главные правила Общества.

1) Устанавливаемъ общество съ цѣлью распространенія вышеизложенныхъ идей преимущественно посредствомъ воспитанія юношества, литературы и умноженія числа членовъ Общества. Общество именуется своими покровителями святыхъ просвѣтителей Кирилла и Меодія и принимаетъ своимъ знакомъ кольцо или икону, съ именемъ или изображеніемъ сихъ святыхъ.

2) Каждый членъ общества произноситъ присягу при поступленіи употреблять дарованіе, труды, состоянія, общественныя свои связи для цѣлей общества, и ежели бы какой членъ претерпѣлъ гоненія и даже мученія за принятыя обществомъ идеи, то, по данной присягѣ, онъ не выдастъ никого изъ членовъ, своихъ братьевъ.

3) Въ случаѣ членъ попадетъ въ руки враговъ и оставить въ нуждѣ семейство, общество помогаетъ ему.

4) Каждый принятый членъ общества можетъ принять новаго члена безъ необходимости сообщать ему объ именахъ прочихъ членовъ.

5) Въ члены принимаются славяне всѣхъ племенъ и всѣхъ званій.

6) Совершенное равенство должно господствовать между членами.

7) Такъ какъ въ настоящее время славянскія племена неовѣдуютъ различіями вѣроисповѣданія и имѣютъ предубѣжденія другъ противъ друга, то общество будетъ стараться объ

уничтоженіи всякой племенной и религиозной вражды между ними и распространіи идеи о возможности примиренія разрозненій въ христіанскихъ церквяхъ.

8) Общество будетъ стараться заранѣе объ искорененіи рабства и всякаго униженія низшихъ классовъ, равнять образованіе и о повсемѣстномъ распространеніи грамотности.

9) Какъ все общество въ совокупности, такъ и каждый членъ должны свои дѣйствія соотносить съ евангельскими правилами любви, кротости и терпѣнія: правило же: цѣль освящаетъ средство — общество признаетъ безбожникомъ.

10) Нѣсколько членовъ общества, находясь въ одной известной мѣстѣ, могутъ имѣть свои собранія и постановлять частныя правила для своихъ дѣйствій: но дабы они не противорѣчили главнымъ идеямъ и правиламъ общества.

11) Никто изъ членовъ не долженъ объявлять о существованіи и составѣ общества тѣмъ, которые не вступаютъ или не подають надежды вступить въ него.

Прокламацій.

1. Братья—украинцы!

Это разсужденіе предлагаемъ вамъ передъ глазами и делью въ размышленіе: Хорошо ли такъ будетъ, какъ эти пункты скажутъ:

1) Мы принимаемъ, что всѣ славяне должны между собою соединиться.

2) Но такъ, чтобъ каждый народъ составлялъ особенную Грѣчь Посполитую и управлялся не слитно съ другими, такъ чтобъ каждый народъ имѣлъ свой языкъ, свою литературу, свое общественное устройство. Такими народами признаемъ: великороссіянь, украинцевъ, поляковъ, чеховъ, лужичанъ, хорутанъ, иллиро-сербовъ и болгаръ.

3) Чтобъ единствовать сеймъ или славянское собраніе, гдѣ бы сходились депутаты отъ всѣхъ республикъ славянскихъ, и тамъ разсуждали бы и рѣшали дѣла, которымъ относятся ко всему союзу славянскому.

4) Чтобъ въ каждой республикѣ былъ правитель, избранный на время, и надъ цѣлымъ союзомъ былъ такой же правитель, избранный на время.

5) Чтобъ въ каждой республикѣ было всеобщее равенство и свобода и никакія различія сословій.

6) Чтобъ депутатами и чиновниками дѣлали не по происхожденію и не по имуществу, а по уму и образованности, народнымъ выборомъ.

7) Чтобъ вѣра Христова была основаніемъ законодательства и общественнаго порядка въ цѣломъ союзѣ и въ каждой республикѣ.

Вотъ, братья украинцы, жители Украины обѣхъ сторонъ Дѣбра, мы даемъ вамъ это на размысливіе; прочитайте со вниманіемъ и пусть каждый думаетъ, какъ достигнуть этого, и какъ бы лучше сдѣлать. Много головъ, много умовъ, -- говорить пословица. Если бы объ этомъ ставете прилежно думать, то когда придетъ пора вамъ заговорить объ этомъ, Господь даруетъ вамъ смыслъ и уроумѣніе.

2. Братья великороссіяне и поляки!

Сіе глаголетъ къ вамъ Украина, ницая сестра ваша, которую вы раскидали и растерзали, и которая не помнитъ зла и собогѣнуетъ о вашихъ обѣднѣяхъ, и готова проливать кровь дѣтей своихъ за вашу свободу. Прочитайте посланіе это братское, обсудите важное дѣло вашего общаго спасенія, возстаньте отъ сна и дремоты, истребите въ сердцахъ вашихъ безразсудную ненависть другъ къ другу, возможную царями и господами, на обиду погубель нашей свободы, устыдитесь ярма, которое тяготитъ ваши плечи, устыдитесь собственной своей испорченности, предайте проклятій святотатственныя имена земного царя и земного господина; изгоните изъ умовъ вашихъ духъ невѣрія, завсесенный отъ племенъ нѣмецкихъ и романскихъ, и духъ закоснѣлости, вдохнутый татарами, облекитесь въ свойственную славянамъ любовь къ челоуѣчеству, вспомните также о братьяхъ вашихъ, томящихся и въ шелковыхъ цѣняхъ нѣмецкихъ и въ когтяхъ турецкихъ, и да будетъ цѣлью жизни и дѣятельности каждую илѣ высь: Славянскій союзъ, всеобщее равенство, братство, миръ и любовь Господа нашего Иисуса Христа. Аминь.

В другій же книжцѣ «Былого» уміщено докладу бібліографічну рецензію (стор. 292--299) *С. Русовой* на «Собраніе поли-

тичeskьх сочиненій М. П. Драгоманова. Т. I, наданіє редакціи «Освобожденія» Парижъ. 1905 г.

Кн. III (март). «Письмо А. П. Желябова къ Драгоманову» (стр. 81—73). Лист цей надруковано було самим Драгомановим. після смерті Желябова в журналі «Вольное Слово» і крім того видано було окремих виданням заразом з невеличкою передлювою до нього Драгоманова.

Кн. IV. (апріль). *Семень Олейничукъ. П. Е. Щеголеов* (стр. 107—125). В цій статті автор оповідає про надзвичайно цікаву людину Семена Олейничука, замученого в катувальнях Шліссельбургської фортеці тільки за одне те, що він яв «вредныя мысли».

Олейничука заарештовано було 1849 року в Никольській слободі остерського повіту чернігівської губернії. Під час трусу забрано у нього папери на 158 аркушах під заголовкомъ «*Историческій разказъ природныхъ жителей Малороссіи заднѣпровской, т. е. губерній кievской, каменецъ-подольской и житомирской, про свое житые-бытые*». Слідство, зроблене по наказу кievського генерал-губернатора Бібікова чинником «особыхъ порученій» Сіницьким, впливило такі біографічні дані з життя Олейничука. Він народивсь в 1798 р. і був крiпаком поміщиків Собіцанських в винницькому повіті волніської губ. Без відома поміщика батько Олейничука віддав його до винницької гімназії, де він пробув до 1824 року. З гімназії Олейничука було відпроваджено до поміщика, котрий хотів його оддати у юскалі, але Олейничук втік від пана і доставши якось документа шляхтича Сорочинського, жив по чужим паперах спочатку десь приходським учителем, потім в Почаївській лаврі, затим в католицькому монастирі ордена Кармелітів волніської губ. З цього монастиря Олейничука вже в чині клерика переведено було в кармелітський монастирь в г. Чаусі могиліовської г. В 1833 р. Олейничук знов повернувся на православіє, був приходським учителем в оршанському повіті, — потім повернувся сам до поміщика, котрий оддав його під суд. Але справа скінчилась якось гарно для Олейничука: його признано було «слабоумнымъ». В 1845 р.

Олейнічук одержав від поміщика навіть «формальную одпускную». Дякуючи освіті і власній гіркій долі кріпака Олейнічук зрозумів весь тягар панщини. Наслідком цього було, як каже д. Щеголів, «надзвичайно глибоке обурення морального почуття, що залишили сліди на ціле життя і дало напрямок останньому». «Будучи сам—показував на допиті Оленічук—взь крѣпостного званія, нмѣя родныхъ, близькихъ и далекихъ, вь крѣстьянскомъ биту и будучи, сколько для меня возможно, грамотнымъ я не могъ переносить того положенія, вь какомъ находивсь вообщє крѣстьяне при произвольномъ и нерѣдко жестокомъ обращеніи съ ними поміщикомъ и ихъ економіческихъ служителєй, и поэтому старался сперва, всіми возможными средствами выбитися изъ крѣпостного званія и вь такой крайности поремѣняль православную вѣру, мою званіє русскаго крѣстьянина на польскаго шляхтича, по это отступленіє не только не успокаивало меня, но еще болѣе мучило различными опасеніями». Душу Олейнічука глибоко вразули страждання рідного йому українського селєнства і він ціле життя своє збав про те, щоб і самому увільнитись від панщини і своїх одноплемєнців увільнити від неї».

Будучи прєслѣдуємъ по возвращеніи на родину, каже він на допиті, за бродяжество и подвергался тюремнымъ заключеніямъ, и еще болѣе возненавидѣль крѣпостное свое званіє и хотя получилъ отъ поміщика своего отпускную, по это меня не успокоило, и насмотрѣвшись, странствуя по Россіи, на разные порядки, а также зная исторію Малороссіи и Польши, зная вражду поляковъ къ русскимъ и прєслѣдованія ими крѣстьянъ, я рѣшился заняться описаніємъ оныхъ и на первый случай сочинилъ всенроднѣйше прошеніє Государю Императору отъ имени крѣстьян острожской ординаціи о переводѣ ихъ на оброчное положеніє по крѣпосту крѣстьянъ басениныхъ. Вь этомъ прошеніи, которое поднесено государю императору, я описалъ злоупотребленія разныхъ поміщиковъ, ляховъ. Но потомъ, боясь прєслѣдованія за это прошеніє и отлучаясь вь разные мѣста и собравъ вь разное врѣмя, до 1847 года и послѣ того, частные случаи и слѣдствія объ обращеніи ляховъ съ крѣстьянами, я предположилъ собі за-

няться подробнимъ сочиненіємъ, чтобы, въ случаѣ подтвержденія моего отвѣтственности за сочиненіе государю императору прошенія, я могъ представить начальству болѣе подробностей о злоупотребленіи помѣщиковъ».

«Сочиненіе» несчастного Олейничука виявляє у автора досить глибоке знайомство з історією України, прихильність його до вільнихъ формъ її історичного життя: по своєму історичному значінню цей твір становить собою надзвичайно цікавий матеріалъ для української громадянської і економічної історії... д. Щоголівъ зазначає, що, становяще українського народа въ кінці 40-хъ роківъ змальовано Олейничукомъ надзвичайно яскраво і виразно.

Із слѣдства, зробленого чиновникомъ Сиппичкии, не видно, щобъ Олейничукъ бувъ дуже вже небезпечнимъ чоловікомъ. Ніякихъ фактівъ, ні відомостівъ, про те, щобъ вінъ підюжувавъ селян до боротьби проти помѣщиківъ, не було знайдено. Та не дивлячись на це, ген.-губ. Бібіковъ пропонувавъ шефомъ корпусу жандармівъ гр. Орлову:

„что какъ человекъ этотъ обнаруживаетъ много мыслей, противныхъ настоящему порядку вещей, — могущихъ, при его отношеніяхъ съ простымъ народомъ, вредно дѣйствовать на умы, особенно при устройствѣ мыслѣ въ помѣщичьихъ имѣніяхъ административнаго края по Высочайше утвержденнымъ инвентарнымъ правиламъ порядка, то было бы полезнымъ выслать его навсегда въ одну изъ отдаленныхъ губерній, и подвергнуть такому, содержанию, чтобы онъ вовсе не имѣлъ никакихъ отношеній съ крестьянами; и 2) что впродѣ до разрѣшенія Вашего Святѣйшества, онъ, по распоряженію моему, содержитсяъ подъ стражею въ Кіевской крѣпости.

Орловъ знайшовъ, що Олейничукъ бѣльшъ небезпечна людина, ніжъ уявляє його собі Бібіковъ. А черезъ це, представляючи Цареві рапортъ, пропонувавъ «заключить Олейничука въ Соловецкій монастырь, потому что онъ съ своимъ образомъ мыслей и съ политич. занятостями въ латвскихъ монастыряхъ, можетъ быть вездѣ вреденъ, преимущественно для низшаго класса людей, съ которыми онъ неминуемо долженъ быть въ сношеніяхъ».

Царь виявив себе більш суворим, ніж його помішники і 25 лютого 1849 року звелів посадити Олейнічука в Шліссельбургську фортецю, де нещасний і помер 27 лютого 1852 року «отъ долговременной болѣзни».

Изъ полицейскихъ рапортовъ 1882 года касательно «протипуирательства» сообществъ не столь вредныхъ» (стр. 304—310). В замітці йде річ про «докладну записку» державної поліції в справі зносин своєрідних товариств «Охрана» і «Священная Дружина» з «протипуирательственными обществами, не столь вредными». Вбачаючи в цих товариствах віні деяких конкурентів по ремеслу поліція хотіла всякими способами скомпромітувати їх в очах уряду. Проти цих товариств висувувалось обвинувачення, ніби вони мають тісні стосунки з загальним „Земським Союзом“, який має звязки із загальною ліберальною лігою, котру знов таки обвинувачували в поменш тісних звязках з терорістами. В докладній записці є згадка між иншим про Драгоманова і про його зносини з російськими конституціоналістами. Драгоманова докладна записка кваліфікує, як „человѣка не только обшпрнаго ума и образования, но интелі цивилізованнаго и до тонкости совѣтливаго“. Там же зазначається, що „въ концѣ 70 годовъ нѣсколько человекъ „земскихъ дѣятелей“ различныхъ губерній задумали установить нѣкоторую солидарность между дѣятельностью отдѣльныхъ земствъ, съ каковою нѣлю они учредили небольшие сѣзды наиболее выдающихся лицевъ, встрѣчавшихся каждую осень въ Москвѣ, Кіевѣ или Харьковѣ. Кіевскій сѣздъ, состоявшийся въ концѣ декабря 1878 года, на которомъ, въ качествѣ делегатовъ отъ Южно-Русскихъ соціально-революціонныхъ партій, были приглашены нѣкоторые изъ наиболее закоснѣлыхъ украинифиловъ, — обративъ на себя вниманіе мѣстнаго жандармскаго управленія, послѣдствие новополитъ осторожныхъ распоряженій коего дальнѣйшіе сѣзды были обставлены всевозможными мѣрами предосторожностями“. До записки додано два цікавих документа про деяких українських діячів недавнього українського „былого“. Наводимо їх тут цілком.

1. Выписка из дознания Киевскаго Жандармскаго Управления отъ 9 января 1879 г.

«Независимо отъ вышеизложеннаго движенія среди такъ называемыхъ «коней», «куршей», особое вниманіе обращено еще на сборища лицъ, не имѣющихъ прямого соприкосновенія къ революціонному движенію, но тѣмъ не менѣе имѣвшихъ по своимъ противуправительственнымъ, «конституціоннымъ» возрѣніямъ. Изъ воплѣтѣ достойрнаго источника извѣстно, что во второй половинѣ декабря 1878 года до 15 лицъ, принадлежащихъ къ упомянутой группѣ, ежедневно собирались въ одномъ изъ домовъ, расположенныхъ на Подолѣ. Въ эти собранія приглашались представители разныхъ социальна-революціонныхъ партій, между прочимъ проф. Киевскаго университета Антоновичъ, преподаватели Киевской военной гимназій Павелъ Житоцкій и Берингамъ и другіе, явившіеся отстаивать свои теоріи противъ предложенія «конституціоналистовъ» о совмѣстныхъ дѣйствіяхъ въ духѣ конституціи. Сообщитель увѣдомилъ Жандармское Управленіе (со словъ Житоцкаго), что съѣздъ группы конституціоналистовъ состоялъ преимущественно изъ земцевъ, между которыми преобладающее вниманіе имѣли Черниговскіе земцы, изъ коихъ особенно выдѣлялся инокъ .Инденсъ или .Индесь. Свидѣнію это къ сожалѣнію было сообщено нѣсколько поздно, такъ что наблюдательной агентурѣ не удалось напѣтить лицъ, участвующихъ въ упомянутыхъ собраніяхъ. Чтоже касается до личности, указанной Житоцкимъ подъ именемъ .Инденсъ или .Индесь, то слѣдуетъ полагать, что дѣло идетъ о Присяжнокѣ Новѣренномъ .Индфорсѣ, властвующемъ имѣніемъ недалеко отъ Чернигова и извѣстномъ уже по своимъ сношеніямъ съ семействомъ земскаго вѣча Каливора, несомнѣнно принадлежащаго къ социальна-революціонной партіи.

*2. Выписка изъ свода указаній, данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о Государственныхъ преступленіяхъ.
Май 1880 года.*

«Старшій Михаилъ Петровичъ, дворянинъ, проживавшій въ Кіевѣ, занимался сухарнымъ дѣломъ во время войны. Объ немъ упоминають почти всѣ сознавшіеся въ своихъ заблужденіяхъ.
Май. 1907.

яхъ. Такъ Веледницкій указываетъ, что Старицкій участвовалъ не только въ дѣлахъ общества «Старая Громада», но еще въ сборникахъ «Земцевъ конституціоналистовъ», при чемъ пытался установить нѣкоторую солидарность между этими двумя группами.— Богословскій же въ своемъ показаніи указываетъ на Старицкаго, какъ на лицо, которое онъ встрѣчалъ въ квартирѣ Волкова и которое извѣстно ему за помѣщика Кіевской губерніи, переводившаго разныя революціонныя сочиненія на малорусскій языкъ, за что получалъ отъ помѣщика Черниговской губерніи Тарнавскаго по нѣскольку разъ значительныя суммы. По словамъ Богословскаго, Старицкій считаетъ Тарнавскаго членомъ земскаго сообщества «добывающагося водворенія конституціоннаго строя въ Россіи». — Львовы (указанные Веледницкимъ какъ Московскіе аристократы) несомнѣнно принимаютъ участіе въ названныхъ проискахъ. Нѣкто Басовъ (нынѣ эмигрантъ) получилъ черезъ посредство Михаила Драгевича хѣсто гувернера въ домъ Львовыхъ. Въ 1878 году Басовъ возвратился въ Кіевъ съ полученными отъ Львова 900 р., данными ему какъ бы въ награду за службу, въ сущности же на устройство социалистической рабочей артели.—Уже въ то время существовали довольно интимныя отношенія между Львовой и ротмистромъ (ныя шифромъ), который во всей вѣроятности не откажетъ дать требуемыя разъясненія, касательно благонадежности семейства Львовыхъ.

Выписка изъ письма неименнаго лица на имя Г-жи Пожелко въ Швейцарію (Кларонъ).

Адресъ. Въ Швейцарію. Женевы. Suisse, Clarens. Canton de Vaud cartier de Platane maison Vichaud M-me Olga Pomelko.

Переводъ съ малорусскаго.

«Пріямъ до дѣла: Я познакомился съ перевозчиками—В. С. ¹⁾ Одиный изъ нихъ нынѣ раньше знакомъ.—Другой—тоже; но онъ не показывается нынѣ. — Это «павъ» Піотровскій, котораго и вы знаете и о которомъ было напечатано въ Народной Волѣ, что онъ мнѣишь. Я его не видѣлъ, но онъ, говорятъ, занимается

¹⁾ Вольное Слово, органъ редакторомъ якого бувъ Драгомановъ—С. П.

перевозкою В. С. Знакомий мнѣ перевозчикъ говорить, що ось не шпюль, и что Народная Воля ошиблася. И же думаю, что Н. К. ¹⁾ не печатаєть слегка, а о такихъ дѣлахъ подавно. Навините, будьте ласковы, что за чоловікъ этотъ «нашъ» и чѣмъ ось теперь занимается. Кромѣ того розкажывають, что нѣкоторые подпистки В. С. дѣйствуютъ съ вѣдома Священнои Дружини ²⁾: Вы, говорить, ручаетесь, что кромѣ пользы украинскому дѣлу, ничего изъ того не выйдеть и мучениковъ не будетъ. Конечно, Ваше и Аксельрода ручательство вполнѣ достаточны, но все же просить объяснить, въ чемъ дѣло... Надо будетъ ближе сойтись съ перевозчиками. Какъ бы не вышла нікогда съ «нашихъ» Пусть автетьщики снѣвять его, безъ чего онисво нѣтъ съ ничъ дѣла.— Книжки «Громады» и В. С. розданы по рукамъ. Читають, но къ сожалѣвию у однихъ чиновничьи думки, другіе же не наши. Украинна богата Московскимъ якобинствомъ. Пора, давно пора вамъ быть самостоятельными, а не московскими прихвостнями.—Пините же».

Кн. V (май). «Далекоє и Недавнее» Воспоминанія изъ жизни революціонеровъ. О. Любатовичъ. Спогади відносять до 1876—81 р. р. В галереї революційнихъ діячів автор присвячує декілько сторінок і українцям. Подасмо дотичні місця цих спогодів цілком в перекладі на українську мову. Вони здебільшого характеризують особисте життя українських діячів, але всеж представляють певний історичний інтерес. Автор въ особому розділі, що має заголовок: *Профессоръ Драгановъ, редакторъ «Громади»* (стр. 232—233), переказує свої вражіння із зустрічі з знаменитим українським емігрантом.

Переглянувши цю книгу (книгу съ прізвѣщами членів Женевської емігрантської бібліотеки), я швидко знайшла декілько знайомих прізвѣц, а між ними і прізвѣще профессора Драганова, котрого я трохи знала ще за часів студентства, коли ми разом із сѣмєю мандрував за кордоном і був в Цюриху—центрі

¹⁾ Исполнительный Комитетъ—С. П.

²⁾ С. Петербургское общество Добровольной охраны.

російської еміграції і студентських кружків того часу за кордоном. Її була певна, що Сергій Кравчинський, як що й во був раним знайомих, то напевно тепер зазнайомився з Драгомановим і що, в кожнім разі, через нього я розшукаю всіх і вся, а через це зараз же пішла до Драгоманова... Драгоманова я застала вдома: він сів у себе в кабінеті за літературною працею (він тоді залишив уже разом з професором Зібером кафедру в Київському університеті і видавав в Женеві журнал „Громаду“ на українській мові, а також писав різні історичні праці. Дружина його—вродлива, але хвора жінка, панів лежала на кріслі в дальні, куди поехала мене служниця, раним ніж повідомити про мене «г-на професора». Живий, цікавий Драгоманов зараз прийшов і почав розпитувати, що діється в Росії, про професорські круги, про молодь, земців; я старалась задовольнити його цікавість, як могла, і час минув незаметно. Дружина його була дуже привітлива, але говорила мало; вона, очевидно, тяжко хорувала і це одбирало у неї всі сили. Вона не могла доглядати за своєю маленькою 8-місячною донькою, якій на моїх очах Драгоманов повинен був перемяти білизну. Коли я встала, щоб попрощатись, Драгоманов і його дружина вмовили мене залишитись у них на обід, кажучи, що до обіду приїде напевно Сергій Кравчинський і де хто із співробітників „Громади“, які теж будуть дуже раді зазнайомитись зо мною; поки що він запропонував мені оселитись у них в вільній кімнаті, на горі. Її боялась завдати клопоту його хворій жінці, але вона уневіряла, що її буде дуже приємно і що моя присутність допоможе їй забути про свою хворобу. Я згодилась. Драгоманов сам затопив каменним вуглем калоріфер, щоб нагріти кімнату, і я мимоволі дивувалась мужності цього чоловіка, який умів разом і працювати над новажними літературними працями, і ходити за хворою жінкою і малюю дитиною, бажаччи увільнити від зайвої роботи служницю, яка тим часом готовила обід. Через деякий час я вже зовсім влаштувалась на новому помешканні.

Галицький письменник Павлик, співробітник „Громади“ (стр. 233—234). Влаштувавшись і передягнувшись в своїй кімнаті, я спустилася на низ, до Ідальні, і там уже застала невеличке товариство біля розпаленого каміну. Тут було де кілька молодих людей, наборщиків і співробітників „Громади“ і одна добродій—

старіший від них, середнього зросту, брнет років 35 з великими чорними, якимиись тускними очима — це був Павлик, співробітник „Громади“, відомий український письменник галичини, дуже впливовий у себе дома, як талановитий белетрист і організатор численних галицьких кружків. Він був гостем в Жевезі і зібрався відвідати звідси. Після декількох незначних фраз першого знайомства, він почав з захопленням оповідати, як швидко розвивається зріст національної самосвідомості в Галичині, дякуючи впливові літератури, як це не подобається місцевим поміщикам-полякам і як вони, не дивлячись на свою силу в Австрії, мусять миритися з цим неприємним для них фактом.. Коли він говорив це, його тусклі очі занепокоєні, і я бачила, що це питання—релігія його життя. Але мене, росіянку, його радість не зворушувала і не умиляла. Я вросла в Російській деревні і в Москві, центрі великої Русі; я звикла з дитинства чути і хрипіти про щось широке, світове, всеприймаюче, а тут я бачила тільки радість побіди в вузько-місцевій боротьбі двох близьких одно до другого галузів славянського племені, боротьби, що хала, правда, поважне коріння в соціальної нерівності мужика-русина, або, як висловлювався Павлик, руського, висвяючи, що русина в Галичині називають себе руськими, і поміщика-поляка. Але на щож боротьбу з цією соціальною нерівністю переносити на племенний ґрунт, на що виконувати прірву між близькими народами, яким в Австрії слід би було боронити своє більш широке расове (славянське) завдання, а не вузько-племенне, таке нікчемне (sic! С. П.) перед лицем неажерливого германізма. Під час розмови до хати увійшло де кілька гостей, або краще співробітників Громади, всі—природні українці з нілочною мовою і характерною гортанністю у вимові. Майже одчасно з ними приїшла і старша донька Драгоманова, вродива дівчина років 14, яка тільки що повернулася з школи. Останнім прийшов Сергій Кравчинський. Я кинулась до нього на зустріч, і ми обнялись, не зважаючи на присутніх і знаючи, що ці люди зрозуміють нашу братерську радість і не переіпакуть її. Скоро до хати увійшов Драгоманов—і всі сіли до столу. Обід мишу дуже жваво. Драгоманов був веселий і жартувливий. Я зверше чула вільну розмову цього чоловіка в тісній родинній обстанові; від його розмови повідало життя; його широкі історичні знання на-

давали розмові глибокий, чисто філософський інтерес; але він не був чоловіком, що силою забирає собі слово, навпаки він кожного зацікавлював брати участь в розмові.

Метраннаж «Громади» Хоми (стр. 234 -- 235). Після одного блискучого оповідання із побуту середньовічної Італії, над історією якої тільки що працював Драгоманов в Римі, він примусив свого метраннажа, на ім'я Хома, оновісти нам, як він об'їздив цілу Європу, побував навіть в Парижі, не вживаючи віденної мови, як тільки української. Це був ряд комічних сцен, що примушували сміятись всіх присутніх: Хома закінчив своє оповідання згадкою про те, як одного разу він через зайву повквалітність зрадив рідній мові і вжив французької, але так не вдало, що з того часу закликав ніколи не вживати цієї собачої мови, в якій всі слова скидаються одне на друге. — *Масте собі,* — каже він — *тримаю я в руках гарячі сосіски, поспішаю до дому, щоб вони не прохолони, пригадую, що у мене не має горчички, біжу до лавочки і похашцем кажу: „moutarde!“ Лавочник, не кажучи ні слова, жене мене яшйже в поглицю, сосіски падають з моїх рук в грязюку, і я залишаюсь без обіда. Виявляється, що треба було сказати moutarde (горчичка), а мені підвернулось на язик mouchard (шпів), яке так часто вживають наші росіяне за кордоном... Драгоманов і його „Громаді“ самі, очевидячки, глузували над занадто вже утрираним українофільством, що прибирало в Росії шоді досить комічні сцени. Пізнавши потім Драгоманова трохи ближче, я виявила, що це був не тільки чоловік широкої освіти і од природи дуже розумний, але й чоловік гуманного серця; я не могла читати його статей в „Громаді“, бо не розуміла української мови, але його розмови були завжди розумні і глибоко інтересні. Правда, Сергій Кравчицький, що мав терпіння перечитати перші книжки „Громади“ наодинці з приятелями, як справжній революціонер, шуткував над холопанством, вулька (!) постановою ідей котрого суперечила (sic! С. П.) широкия завданням братства народів, що лежали в основі російського соціалізму, розуміючи, що Драгоманова, який сжився із своїми поглядами, не переконав; він жалів його «свята святих» і не заводив з ним пустих балачок.*

Витосини Драгоманова до революціонерів (стр. 235). Але не всі представники російського соціалізму дивились так широко

на право духовної свободи кожного і через де який час, здається в 1881 році, Драгоманов виступив з своєю чудною заявою проти російської соціально-революційної партії, яка тоді заробила чимало шуму. Мене тоді не було в Швейцарії і не знаю, як це сталося; його заяви я не читала і не знаю, чия вона була викликанна, але думаю, що де яку роль тут відіграла негактовність де кого з революціонерів, але в цей час (кінець 78 і перша половина 79 р.) Драгоманов дуже симпатизував вам і відносився до революційних діячів з великою пошаною, хоча круг його знайомих в цій сфері був не дуже широкий. Так, не дивлячись на те, що в Женеві тоді перебували Віра Засуліч, Стефанович і Дейч, я їх не зустрічала у Драгоманова і познайомилась з ним трохи згодом, здається просто на вулиці, коли в перші дні його перебування в Женеві Сергій Кравчицький був моїм поводитарем, поки я не призначалась до міста.

Пестель перед Верховнымъ Уголовнымъ Судомъ Н. П. Сильванскаго (кінець). В розділі IX стр. 258. — *О различныхъ тайныхъ обществахъ*—Пестель між иншим показував, що він чув про існування Зеленої Лампи, Русскихъ рыцарей, Свободныхъ садовниковъ, Соединенныхъ славянъ, Кавказскаго и Малороссійскаго (курсів наш С. П.) общества. «О точныхъ ихъ мѣстахъ пребывания, статутахъ, времени учрежденія, управлахъ и думахъ ничего не знаю». На запитання верховного уголовного суду.

«Было ли заведено в Малороссіи тайное общество Новиковымъ? что вамъ извѣстно о другомъ, такъ же основанномъ обществомъ Лукашевичемъ, о комъ сами вы рассказывали членамъ своего общества, и не сіе ли послѣднее есть то многочисленное общество въ Малороссіи, которое помышляетъ объ отдѣленіи сего края отъ Россіи и готово отдаться въ покровительство Полькамъ или другое, и какое именно?»

Пестель одповів:

«Новиковъ завель въ Малороссіи ложу масонскую, но тайнаго общества не успѣлъ устроить; по крайней мѣрѣ не знаю я о томъ ни разу ни малѣйшаго извѣстія. Общество же, осне-

важно, какъ я слышалъ, Лукашевичемъ, есть то самое, которое помыслило по словамъ поляковъ о независимости Малороссіи и готово было отдаться въ покровительство Польши, какъ о томъ мною объяснено въ прежнихъ показаніяхъ¹⁾. Больше же я ничего о семъ обществѣ не слышалъ и не знаю. При семъ говорить я полякамъ, что Малороссійское общество никогда не успѣетъ въ своей цѣли, ибо Малороссія на вѣки съ Россією пребудетъ неразрывною и никакая сила не отторгнетъ Малороссіи отъ Россіи».

Відомости про існування «Малороссійскаго общества» з певними сенепатистичними цілями під час «заговора» Декабристів заслужують на більшу увагу українських істориків, як невідомі досі факти із історії українського політично-національного самоізнання.

Кн. 6 (іюнь) Неизданныхъ стихотворенія Т. Г. Шевченко I. Поема «Бретникъ» стр. 1—5 Поему надруковано з того місяця де починається опис Констанцького собора. Передруковано в новому виданню Кобзаря під ред. В. Доманицького С. Петербург 1907 р.

Далекое и Педвое (окончаніє). *О. Люботовичъ-Джобадари*. На стор. 131 уміщено коротенькі спогади про співробітника Драгоманівської «Громади» Сергія Подолинського. Спогади ці торкаються особистого життя Подолинського (стр. 131).

Автобіографія М. П. Драгоманова стр. 132—213 Автобіографію передруковано з власного рукопису самого Драгоманова, що зхороняється і тепер у М. Павлика. Українському громадянству автобіографія знаменитого українського діяча і емі-

¹⁾ Слышалъ я отъ поляковъ, съ конии разговоръ имѣлъ объ обществѣ и конкъ уже имевалъ, что таковое существуетъ многочисленное въ Малороссіи, съ коній они будто бы въ совѣзъ находятся, что сіе общество желаетъ независимости Малороссіи и готово на сей ковецъ принять покровительство Польши, когда сія успѣетъ приобрести для себя независимость.

Изъ членовъ сего малороссійскаго общества никто не былъ названъ. (Первый допросъ въ Петербургѣ).

гранта відома з книжки М. Павлика: Михайло Петрович Драгоманов (1841—1895): його юбілей, смерть автобіографія і список творів. Львів 1896.

Крім того, деякі уривки з автобіографії уміщено було в передмові д. Б. Кістяковського до «Собрания политических сочиненій» М. П. Драгоманова, виданого редакцією «Освобожденія» в Парижі 1905 года.

Кн. 7 (Іюль) *Процесъ «Великорусцевъ»* 1861 г. (по незападнимъ источникамъ). В статті між иншим наведено уступ (стр. 82—83) із програмової статті «Великорусса» № 1, в якій зазначається погляд цієї політичної організації 60-х років і на становище України.

«Мы, великоруссы, достаточно сильны, чтобы остаться одними, имѣя въ самихъ себѣ всѣ элементы національнаго могущества. Гордые своею силою, мы не имѣемъ никакой нужды искать во примѣру Австрій вреднаго для насъ самихъ искусственнаго могущества въ насильственномъ удерживаніи другихъ цивилизованныхъ племенъ въ составѣ нашего государства. Мы можемъ вполне признать права національностей. Вотъ объясненіе имени, носимаго нашею газетою. Но вопросъ о Южной Руси еще только возбуждается мы сами, предлагая его на рассмотрениеъ южнорусовъ. Вопросъ о Польнѣ уже требуетъ немедленнаго практическаго рѣшенія (стр. 82—83).

В другому числі «Великорусса» редакція також обстоювала «освобожденіе Польши и Южной Россіи» (98—99).

*Къ исторіи отношеній партій «Народной Воли» и партіи Пролетаріата». Це власне є передрук до кількох сторінок із офіційного раритетного видання «Матеріали для історії революціоннаго движенія въ Царствѣ Польскомъ съ 1877 по 1885 г.». В четвертому томі цих матеріалів уміщено між иншим характеристику найвидатніших членів «Пролетаріата». В біографічній характеристиці Бардовського згадується про арешт у нього під час трусу разом з иншими нелегальними виданнями 4-х відозв під заголовком: *Украинскому народу объявленіе і 9 відозв—**

під заголовкомъ: «Славному казачеству». Відозви надруковано в польській і російській мовах (стр. 298).

В видлі «Историческая бібліографія» подано рецензію В. В. на книжку: «*Итмен über Russland. Ein Sammelwerk herausgegeben von Josef Melnik*». Автор рецензії зазначає великі пропуски в книжці, присвячені переважно розвитку лібералізма в Росії, і цілковите ігнорування революційного руху в Росії. Цей дефект кладається на очі і при огляді розділів, де йде річ про рухи серед пригнічених національностей Росії. Ті елементи національних рухів, що носять яскраво виражений революційний характер, між иншим і серед українців, цілком зьігноровано. Читання цих розділів приводе до того висновку, що всі пригноблені нації Росії охоче б залишались «вірноподаними», коли б тільки уряд російський не провокував їх на опозицію. Відповідно до цього автори розділів про національні рухи дуже мало зупиняються на історії самостійного зросту національних політичних партій, віддаючи непропорційно багато місця малюванню тих утисків, яким підлягали і підлягають пригноблені нації Росії. Розділ про національний рух серед українців належить проф. Грушевському.

Кн. 8 (август) Неміжаний провведенія Шевченка. Провислює кь Кобзарю. Передмова ця в де яких уступах відома вже українському громадянству з книжки проф. Н. В. Стороженко «Низь области литературы. Статьи, рѣчи, лекції и рецензии. М. 1902 г. стр. 452 і др. Крім цього передмова нововно і з грубими помилками надрукована і в книжці Кониського «Тарас Шевченко. Хроніка его життя». (Львів 1898). Редакція «Былого» буквально передрукувала з оригінала текст передмови.

Кь біографію Т. Г. Шевченка стр. 4—12. В цій замітці надруковано «подлинное» слідство в справі участі поета в Кирилю Месоодієвському братстві. Слідство це зьявляється в друку вперше і має певне значіння для вяснення справи з арештом Шевченка, не дивлячись на те, що редакція «Былого» вважає її за тенденційну.

Воспоминанія чайковна С. Сінеуба. Автор цих своганів брав діяльну участь в кружку чайковців. Згадуючи про свого брата Володимира, він зазначає, що брат цей за молодих часів

участвовав в українофильському движеніи и присоединился съ частью українофильовъ къ возстанію поляковъ въ 1863 году. Все его участіе, впрочемъ, выразилось въ неудачной попыткѣ, вѣстѣ съ помѣщикомъ Переяславскаго уѣзда Полтавской губ. Потокинь, вызвать возстаніе тамошняго казачества одновременно съ возстаніемъ поляковъ. Вызвать такое же возстаніе попытка въ Киевской губ. въ имѣніяхъ Тренова и небызвѣстный Павелъ Платоновичъ Чубинскій. Миѣ извѣстны только эти два члена „Киевской Громады“, попытавшіеся вызвать возстаніе хохловъ одновременно съ поляками для возстановленія Украины. Оба они и поплатились: Чубинскій былъ сосланъ въ Ивезгу, а братъ мой высидѣвши 2 года въ Киевской Прозоровской бащнѣ, былъ потомъ сосланъ въ Витку“. (стр. 43).

Листъ Бакунина къ неімястному. Листъ цей присвячено питанню про становище Славянъ і про ті засоби, якими можно досягти їхнього уивільнення від якого б то було, а особливо від німецького ярма. Листъ цей уміляє з себе надзвичайно цікавий матеріалъ для характеристики поглядів Бакунина на славянське питання. Обстоюючи загальну славянську федерацію, засновану на рівності і самоврядуванню, Бакунин виступає гарячимъ прихильникомъ автономії кожного народу, якимъ бы незначнимъ він не був. Виходячи з цього, Бакунин між иншимъ був тієї думки, що і «Польща повинна відмовитись від рутенцівъ в Галичині, Литві, Білії, и малій Росіі». (стр. 263).

В видділі «*Историческая бібліографія*» уміщено докладну рецензію (стр. 277--212) С. Русовой на книжку *Драюмановъ М. П. «Собраніе политическихъ сочиненій съ біографическими очерками и портретами автора т. II. Парижъ. Изданіе редакціи «Освобожденія» на средства демократовъ украинцевъ.*

Кн. 10 (октябрь). *Процессъ 17-ти народовольцевъ съ 1883 году.*—Це пласне новий урядовий актъ обвинувачення проти 17

народовольців з де якими цікавими урядовими документами в цій справі. З поміж них треба зазначити урядове звідомлення про «Організацію въ 1877 году преступнаго тайнаго сообщества въ средѣ крестьянъ Чигиринскаго уѣзда, Кіевской губерніи, организованнаго, як відомо, народовольцями Якопом Стефановичем при участі Дейча і Бохановського.

Кн. 12. (декабрь). *Документы къ Чигиринскому дѣлу.* — З документів уміщено «Высочайшую тайную грамоту», яку шп-рив між селянством Стефанович для того, щоб організувати його. Наводимо текст цієї «грамоти» з огляду на великий інтерес цього документа, котрий так характеризує прийоми агітації видатного російського революціонера.

„Вѣрные наши крестьяне! Со всѣхъ концевъ Государства нашего слышимъ мы жалобы дорогаго намъ крестьянства на тяжкія угнетенія искони враждебныхъ ему дворянъ. Между тѣмъ мы съ самого выступленія нашего на престолъ Имперіи Россійской старались улучшить положеніе Ваше. Вопреки желанію всего дворянства, Высочайшимъ манифестомъ 19 февраля 1861 года мы освободили васъ отъ крѣпостной зависимости и даровали вамъ всю землю безъ всякаго за все платежа, а также лѣса и сѣнокосы, несправедливо дотогѣ принадлежавшіе однимъ дворянамъ.

Сію волю нашу простерли мы, какъ на бывшихъ помещичьихъ, такъ на государственныхъ крестьянъ, изъ коихъ послѣднимъ должны были отойти всѣ казенныя земли и лѣса; всѣхъ хлѣбщикъ, отставныхъ солдатъ, и весь безземельный людъ, безъ различія вѣрноподданія, повелѣли мы также надѣлать землей, ибо сия даромъ Господь предоставилъ право всякому человѣку пользоваться въ равной мѣрѣ. При этомъ мы облегчили рекрутскую повинность; даровали всякому право свободнаго и безоплатнаго занятія всякими ремеслами и промыслами: рыбными, соляными и всѣми другими.

Мы повелѣли оставить помещикамъ только усадьбы и такое же количество земли и лѣса, какое придется и всякому бывшему ихъ крѣпостному по равному подушному раздѣлу. Такова была воля наша, обнародованная въ манифестѣ 19 февраля 1861 года. -- Но къ величайшему огорченію Нашему дворяне вос-

ирепятствовали исполненію повелѣній нашихъ. Они хитростью и обманомъ удержали за собою большую и лучшую часть земли. Всѣ дѣла и свѣдѣнія и только самую худшую и ничтожную часть отвели Вамъ, притомъ еще вложили за оную чрезвычайные выкупные и оброчные платежи; многихъ изъ васъ они далеко не дали никакого надѣла, всѣ промыслы обложили налогами, выдумали земскія и другія повинности, кромѣ того недостойный Наслѣдникъ Нашъ, несмотря на противодействие Наме, въ угоду дворянамъ обременилъ Васъ тяжелою рекрутскою, дабы вступить съ ними нѣтъ противъ васъ силу и тѣмъ держать васъ, какъ скотовъ, въ телянѣхъ и чистетѣ.

Нотъ что хотѣли Мы сдѣлать для Васъ, но, къ сожалѣнію; воля Наша приведена въ исполненіе не была.

Непрестанная 20-лѣтняя борьба Наша за васъ съ дворянствомъ убѣдила васъ наконецъ, что Мы единично не въ силахъ помочь вашему горю, и что только вы сами можете свергнуть съ себя дворянское иго и освободиться отъ тяжелыхъ угнетеній и непосильныхъ поборокъ, если единодушно съ оружіемъ въ рукахъ возстанете противъ ненавистныхъ вамъ враговъ и завладѣете всею землею. Руководясь симъ убѣжденіемъ, всѣмъ Вамъ крестьянамъ, а также и мѣщанамъ, вѣрнымъ вамъ, а не недостойному наследнику Нашему Александру Александровичу съ его союзниками дворянами и великими князьями, повелеваемъ: Соединяйтесь въ тайныя общества, именуемыя «Тайныя Дружины», съ тѣмъ, чтобы подготовиться къ возстанію противъ дворянъ, чиновниковъ и всѣхъ высшихъ сословій. Всякій, кто готовъ положить жизнь свою за великое дѣло, обязанъ дать присягу на вѣрность обществу Тайной Дружины. Сія общества должны держать себя въ самой строгой тайнѣ отъ дворянскаго начальства и поповъ, этихъ, по большей части пніювоновъ навскихъ, а не достойныхъ пастырей стада Божія. Измѣнниковъ не должно щадить, и всякій, кто умертвитъ предателя, совершитъ доброе и благородное дѣло.

Повелеваемъ Тайнымъ Дружинамъ исполнять Наши утвержденныя уставы; сохранять твердость и единодушіе въ своей дѣлѣ и не вѣрять ни попомъ, ни дворянамъ, которые должны общаціями и всякими другими способами будить стараться воести между вами раздоръ и тѣмъ ослабить ваши силы. Въ слу-

чай же смерти нашей, или могущаго произойти несчастія, завѣщаемъ Тайнымъ Дружинамъ не покидать своего великаго дѣла и непрестанно съ мечемъ въ рукѣ бороться съ вѣчными врагомъ свободы и благоденствія нашего, поки язва сія съ корнемъ не исчезнетъ съ земли Русской.

Когда же священная борьба наша съ дворянами, этия хитрымъ, но слабымъ врагомъ нашимъ,—съ Божіей помощью утѣчается для насъ побѣдой. — тогда вся земля, съ лѣсами и сѣнокосами, стаетъ такимъ же безплатнымъ достояніемъ нашимъ, какъ вода, свѣтъ солнечный и всякій другой даръ Божій, — созданный для человека; не будетъ ненавистнаго вамъ дворянскаго начальства, не знающаго состраданія къ вамъ, и воцарится тогда свобода и благоденствіе на землѣ Русской.

Итакъ, оуби себя крестнымъ знаменемъ, православный народъ, и призови благоволеніе Божіе на святое дѣло твоє. Помни, како заповѣдъ, сія слова, сказанныя тебѣ Царемъ-доброжелателемъ твоимъ! На подлинномъ собственнаго Его Императорскаго Величества печатѣ и поднись „Александръ II“ С.-Петербургу. 1875 года февраль 19.

Далі уміщено зміст самого статута «Тайних Дружин»; а внясеннямъ внутрішньої організації їх і «обрядъ святой присяги», яку мусив принести кожен, хто вступав членомъ до «Тайної Дружини» (длв. 250—261 стор.).

Ми лише інформаційно зазначили українській елемент, розсипаний по книжкахъ «Вѣлого» за 1906 рік. Хоч і як він оцінювався, уривчастий, але всеж, не дивлячись на це, дає чи мало нових і смілих фактів для пізнання нашого минулого, особливо ж минулого недалеких від нас часів. Історикамъ нашого громадянського життя, історикамъ українського національного руху і тим, хто брав у ньому безпосередню активну участь, або у кого збереглися хоч якісь спогади, відомості, доси ще не відомі в друку, треба вжити всіх засобів, щоб познайомити з ними ширше українське громадянство. Воно мало знає про це минуле, а особливо про ті боки його, що мають певний політичний характер і зв'язують нам політично-національну еволюцію на Україні

та формівку і зріст українських політичних партій. Опублікування історичних матеріалів в формі різних зводів, характеристик, листів, монографій і т. ин., що так або інакше висвітлюють б нам наше недавнє: «былое», являється саме тепер не тільки настиглим питанням історичної науки, але й черговим питанням сучасного громадянського нашого життя, зрозуміти і направити яке по певному шляху не можна, не ознайомившись більш менш докладно з історією його в минулому.

С. Петлюра.

В. Горленко.

(† 13 квітня 1907 р.)

Ще одна смерть. Не дуже густі ряди дослідувачів і знавців української етнографії ще порідшали: невблагана смерть скосила одного з найкращих українських етнографів і талановитого художественного критика—Василя Петровича Горленка. Покійний близько стояв до редакції «Кіевской Старини» з самого початку її видання і умістив на її сторінках ряд своїх цінних розвідок, заміток і рецензій по українській етнографії, письменству і штуці. Працюючи й по інших виданнях, небіжчик старався ознайомити російську публіку з українською творчістю і зробив чимало для популяризації відомостей про діячів старої української штуки.

В. П. походив з старого козацько-дворянського роду Горленків, відомого в історії України (двоє з його предків—Лазарь і Дмитро Горленки—були прилуцькими полковниками, а третій—Андрій був останнім полтавським полковником в середині XVIII століття). Родився він 1 січня 1853 року в родовому маєтку в прилуцькому повіті, серед обстановки заможної панської сім'ї і вчився первісно в полтавській гімназії, потім в ніженському лицейі. Безбородко, але, здається, курсу там не докінчив. В. П. після лицейю поїхав за кордон—до Парижу і слухав там лекції в Сорбонні; покійний так добре навчився французької мови, що володів нею не гірше од кращих знавців тої мови з французів; досить було сказати, що він писав фейлетони у «Figaro». В почат-

ку 80 років В. П. повернувся до Росії. Матеріальна забезпеченість (він дістав у спадщину 400 десятин гарної землі в прилуцькому повіті) дала йому спромозгу віддаватися тим заняттям, до яких він почував найбільший інтерес і охоту. Повідомо, під чим і яким впливом В. П. зацікавився українською етнографією й літературою і з 1882 року, коли засновано «Києвську Старшину», став її діяльним співробітником і прихильником. Не обмежуючись теоретичним, книжним і зученням української народної словесності, В. П. зробив цілий ряд етнографічних подорожів по лівій правобережній Україні. Між иншим він об'їхав по стопах Куліша киявську губернію і побував скрізь на тих місцях, де проходив і той, збірючи матеріал для своїх «Записокъ о Южной Руси». Ці подорожі прекрасно ознайомили В. П. з побутом українського народу і його поетичною творчістю і дали йому нагоду зробити чимало етнографічних записів. Результатом цих студій явились статі В. П. в «Києвской Старшинѣ»: «Бандуристъ Иванъ Кроковскій» (текст з біографією), 1882. XII: «Варіантъ пісня о правдѣ», 1883. VIII: «Кобзаря и лирики», 1884. I, XII та ин. Подорожі свої В. П. робив влітку, а зимою перебував у Петербурзі, де завів звязки в літературних кругах і, між иншим, познайомився з Миколою Костомаровим; з ним він зробив дві літні подорожі по Україні, які потім описав у статі в «Києв. Стар.» (1886, I). В. П. любив подорожувати з метою і зучення життя українського народу і з молодими етнографами і не в одному з них розбудив живий інтерес до студій над українознавством. Він же навернув до етнографічних студій і талановитого українського художника П. Маргитовича. Приятелював В. П. і з братами Рудченками—Іваном, українським етнографом (писав під псевдонім. Вілика; тепер уже небіжчик), і Панасом — відомим нашим романистом, що пише під імям П. Мирного. Один час В. П. зацікавився українським театром і кілька років їздив з трупою М. Кропивницького. Один раз йому довелося навіть виступати на сцені в ролі Ілька у «Чорноморцях» (в Чернигові). Своєю глибокою повагою, яка межувала з ентузіазмом, до таланту Марії Заньковецької В. П. заховав на ціле життя

Окрім етнографії, цікавився особливо В. П. українською красною літературою і штукою. Йому належать прегарні рецензії на твори Мирного, Щоголева та др. і ряд статей про українських письменників і художників: статі ці, що друковались свого часу в «Кіев. Стар.», в «Рус. Архивъ» та др. часописах, потім вийшли окремими книжками: «Южнорусскіе очерки и портреты» (Родина Гоголя. Изъ истории Южно-русскаго общества начала XIX вѣка. Кіевъ въ 1799 году. Шевченко — живописецъ и граверъ. Двѣ повѣдки съ П. П. Костомаровымъ. Украина въ изображеніяхъ французовъ. М. М. Макаровскій. Г. О. Квитка. Аполлоновы житицы. Захолустье. Завѣты деревни). «Украинскія бытн». Сиб. 1899 року. (Въ стародавней обителн. Крестьянская ярмарка. Постѣдніе кобаари. Коварникъ. Придворный бандуристъ въ бѣгахъ. Стихотворецъ—обынатель начала вѣка. Распродажи въ Вишневецкомъ замкѣ. Семейная драма въ военномъ поселеніи. Бабушка Полуботкова. Левнцкій. Боровиковскій). В 1905 році вийшла його остання збірка «Отблески», де зібрані його статі по словесності й штуці, українознавства торкаються тут статі: «Занески Филіппа Орлика». «П. П. Котляревскій». «Завѣты деревни» (передрук з «Южнорус. очерковъ»).

Покійний, як ми вже згадували, був прекрасним знавцем французької мови й літератури і присвятив їй чимало гарних нарисів; особливу увагу звертав він на те, як і на скільки ознайомлені французи з російським та українським життям, маючи на увазі відгуки цього ознайомлення у французькому письменстві. Між иншим, перу В. П. належить переклад на російську мову кількох оповідань П'єрра Лотті.

Знаходячись в останні роки свого життя в скрутних обставинах, В. П. був змушений брати участь у літературно-артистичному одділі «Нового Времени»: хоча участь ця обмежувалась строго зазначеними відділами і не доторкалась жадної політики, але В. П. живо відчував ніяковість свого перебування в пововременському болоті, і його участь в ньому завжди його муляла й гризала. З цим співробітництвом у «Новому Времени» зв'язано було в житті В. П. кілька дуже прикрих епізодів, як наприклад

на археологічному з'язі у Київі 1899 року. коли він, пресла-ний як кореспондент «Нов. Врем.», примушений був покинути з'яз. щоб не відігравати тут своєї двоїтної ролі підчас відо-мої антиукраїнської кампанії д. Флоринського з братією.

Вигалі В. П. стояв осторонь від політики, його тонко роз-винута естетична влада тягла його до сфер чистої штуки, до лі-тератури, яку він любив як в П. класичних зразках, так і в во-віщих, сучасних напрямках, за якими пильно стежив. Він був надзвичайно глибоким знавцем малярства і вважався одним з най-кращих художественних критиків у Росії. Його блискучий легкий стиль примушував дорожити його співробітництвом як французьке «Рідаго», так і «Новое Время», де він вів художественно-арти-стичний відділ. Останніми часами В. П. особливо цікавився старими українськими художниками Левіцьким та Боровиковським, яких він відобув з забуття і познайомив з ними ширше грома-дянство. Окрім нарисів у книзі «Українські былі», йому нале-жить велика праця про Д. Левіцького, замаскована іменем видавця у розкішно виданій книзі «Русская живопись въ XVIII в. т. I. Д. Г. Левицкій. 1735—1822. Составилъ Т. П. Дягилевъ». Сиб. 1900. Другу таку працю готовив В. П. про Боровиковського, але їй вже не судилося бути скінченою й побачити світ.

Під кінець життя, перебуваючи переважно в Петербурзі, В. П. почав часто нездужати. Самітний жль він у північній сто-лиці, загублений серед П. безчисленних вулиць і будинків, одю-чиняючи духом тільки серед своїх улюблених класичних авторів, стежачи за всіма видатними появами, як європейських (особливо французької) літератур, так і славянських. В минулому році він схопив скоротечні сухоти, які звели його в домовину. Перед смертю, лежачи у шпиталі, В. П. мріяв про подорож до Криму і писав про це за три дні до смерти одному своєму приятелю. Але докінчити своє життя довелось йому не на півдні, а в хо-лодному Петербурзі. Тіло В. П. перевезли родичі на Україну і поховали в рідному селі у Прилуччині.

Д. А—т.

Декабристъ Я. Я. Драгомаховъ.

Помимо болѣе или менѣе извѣстныхъ лицъ, принадлежавшихъ къ числу декабристовъ и осужденныхъ верховнымъ судомъ, было много второстепенныхъ личностей, такъ или иначе причастныхъ этому движению и понесшихъ меньшія наказанія, въ видѣ увольненія со службы и ссылки на родину подъ надзоръ полиціи. Въ числу такихъ мало извѣстныхъ лицъ принадлежалъ гадячскій дворянинъ Яковъ Акимовичъ Драгомановъ, родной дядя извѣстнаго историка и публициста М. П. Драгоманова. Служилъ онъ въ чинѣ прапорщика въ старонингерманландскомъ полку, въ Петербургѣ, но 21 февраля 1828 г. былъ исключенъ со службы и высланъ на родину. Въ чемъ именно проявилось его участіе въ дѣлѣ декабристовъ, неизвѣстно: изъ архивныхъ документовъ мы знаемъ лишь, что въ мартѣ того же года тогдашній малороссійскій генералъ-губернаторъ князь П. Г. Реннинъ получилъ отъ министра внутр. дѣлъ С. Ланского уведомленіе о высылкѣ въ гадячскій уѣздъ прапорщика Драгоманова съ предписаніемъ взять за нимъ «секретно строгое наблюденіе полиціи». Получивъ это предписаніе, кн. Реннинъ поручилъ гадячскому земскому комиссару разузнать о семьѣ Драгомановыхъ и сообщить ему. Въ апрѣлѣ того же года земскій комиссаръ уведомилъ, что Драгомановы состоятъ въ числѣ дворянъ гад. уѣзда, что выслаемый прапорщикъ родился въ с. Монастырскихъ-Будницахъ, близъ Гадяча, и есть сынъ коллежскаго ассесора Акима Степановича Драгоманова, въ то время уже умершаго, что онъ еще не

прибыть на родину, и какъ только прибѣдетъ то комиссаръ сочтетъ неукоснительнымъ долгомъ снѣсть за нимъ самое строгое наблюдение и съ первой ночью увѣдомить, если найдеть что-либо предосудительное. Но прапорщикъ Драгомановъ, о прибытіи котораго полтавская администрація нѣсколько разъ наводила справки, такъ и не явился въ свой родной уѣздъ, о чемъ явлется увѣдомленіе земскаго комиссара отъ 26 апрѣля 1830 года. На этомъ и прерывается переписка по настоящему дѣлу.

Желая дополнить эту архивную справку, привлеченную нами изъ стариннаго дѣла полтавскаго губ. правленія, мы обратились къ нѣкоторымъ гадяцкимъ старожиламъ, которые лично помяли младшихъ братьевъ Якова, Алексѣя и Петра Драгомановыхъ, но оказалось, что о самомъ Яковѣ никто изъ нихъ даже не слышалъ. Изъ чего слѣдуетъ заключать, что онъ, по исключеніи изъ службы, никогда уже не возвращался на родину, и какая была его дальнѣйшая судьба — совершенно неизвѣстно. Мало того, есть основаніе предпологать, что его участіе въ декабристскомъ движеніи неблагопріятно отразилось и на служебной карьерѣ его младшихъ братьевъ. Отецъ ихъ, Акимъ Степановичъ, въ свое время служилъ въ Петербургѣ, при военномъ министерствѣ, по казначейской части, въ чинѣ кригсгамейстера, и только выйдя въ отставку былъ переименованъ въ гражданскій чинъ коллежскаго assessora. Служа долго въ Петербургѣ, въ немаловажной по тому времени должности, онъ, конечно, проторилъ служебную дорогу въ военномъ вѣдомствѣ и для своихъ дѣтей, и мы видимъ, что старшій сынъ его, Яковъ, въ 1828 г. былъ уже въ прапорщичьемъ чинѣ, который въ то время доставался не легко: вспомнимъ, какъ долго тянуть служебную лямку въ этомъ чинѣ, наприм., знаменитый Суворовъ. Несомнѣнно, что и младшіе сыновья Акіма, Алексѣй и Петръ, тоже начинали службу въ военномъ вѣдомствѣ: о Петрѣ это достоверно можно утверждать, судя по его старинному портрету, на которомъ онъ, въ молодости, изображенъ въ военномъ мундирѣ. Но когда ихъ старшаго брата Якова постигла опала, то и младшіе должны были выйти изъ военной службы и не сдѣлали уже никакой служебной

карьеры, хотя оба, по отзывамъ современниковъ, были люди очень умные и довольно образованные. Алексѣй всю жизнь прожилъ въ родномъ гнѣздѣ, въ с. Монастырскихъ-Будищахъ; Петръ, отличавшійся большимъ критическимъ умомъ, хотя и перешелъ на гражданскую службу, но сдѣлать ничтожную карьеру: былъ подсудкомъ гадячскаго уѣднаго суда и потомъ занимался частной адвокатурой. Его матеріальный достатокъ былъ такъ не великъ, что когда пришлось подумать о воспитаніи сына (будущаго профессора), то понадобилось ходатайство мѣстнаго предводителя, чтобы помѣстить мальчика въ «благородный пансіонъ» при полтавской гимназіи, гдѣ дѣти несостоятельныхъ дворянъ содержались безплатнымъ содержаніемъ.

Сообщилъ Н. Фр. Павловскій.

Стихотворецъ-попрошайка Яраносъ.

Въ эпоху крѣпостного права, когда такъ весело и привольно текла жизнь дворянъ-помѣщиковъ, существовать типъ разнаго рода прихлебателей, которые, не имѣя средствъ для вразумной жизни, перебѣжали изъ одного помѣщичьяго дома въ другой, развозили слетни, забавляли дворянъ разными шутовствами, а пные умѣли сочинять приличествующіе случаю стихи и тѣмъ спускали себѣ пропитаніе. Среди польскаго вельможнаго класса въ югозападномъ краѣ типъ такихъ «печеняжовъ» особенно процвѣталъ въ первой половинѣ прошлаго столѣтія, но не былъ онъ чуждъ и малорусскому дворянству той же эпохи. Въ 20 вѣкѣ въ молдавской губ. были еще живы преданія о вѣрномъ стихотворцѣ Яраносѣ, который, разбѣгая по домамъ помѣщиковъ, рекомендовался обыкновенно такъ:

Кто не знаетъ поэта Яраноса,
Который обоняетъ сладость кокоса
Въ нѣдрахъ своего носа?

и приводилъ собесѣдниковъ въ восторгъ такими экспромптами:

Ты по службѣ дока:
Летить Египетска сорока.

Онъ происходить изъ вѣнскихъ грековъ¹⁾, былъ сынъ разорявшагося купца, не обладалъ никакимъ образованіемъ, но

¹⁾ Изъ той же фамиліи произошли дворянскіе роды Еронецовъ или Ернисовъ.

мнилъ себя великимъ поэтомъ, не ниже Гоголя, съ которымъ перѣдко встрѣчался и трактовалъ его за товарища по ремеслу. Въ архивныхъ документахъ намъ встрѣтилась такого рода любопытная переписка объ этомъ стихотворцѣ.

Въ 1833 г. у миргородскаго предводителя Алексѣя Васильевича Канниста, въ его имѣніи Обуховкѣ, былъ семейный праздникъ, на которомъ присутствовали и тогдашній малороссійскій генералъ-губернаторъ князь Реннинъ. Сюда же явился и Араносъ и, выбравъ удобную минуту, поднесъ князю какіе-то прикѣтственные вирши своего сочиненія. Реннинъ отнесся снисходительно къ выходкѣ навязчиваго прихлебателя, но ничего не «спожаловалъ» ему за панегирикъ. А спустя три мѣсяца онъ получилъ отъ Араноса нижеслѣдующее посланіе:

«Ваше сіятельство, милостивый государь и всеобщій благодѣтель Николай Григорьевичъ! Какъ вы позволили быть на именинахъ прошлаго 1833 года, октября 26 дня, на Дмитрія, миргородскаго уѣзда въ селѣ Обуховкѣ, въ предводителя Канниста, и я вашему сіятельству, въ честь вашу, поднесъ стихи, но вы указали при свидѣтеляхъ помѣщикахъ, что мнѣ съ Полтавы первой почтой пришлете 100 рублей денегъ за мои труды: но вѣрно вы забыли за важными дѣлами прислать оныхъ денегъ 100 руб. То вашему сіятельству извѣстно, что я только и дневное пропитаніе имѣю чрезъ одни стихи. И лѣтъ 10, какъ я подавалъ жалобу на греческое общество¹⁾, что опозуны промотали моего отца 100,000 рублей денегъ, которыми мнѣ опредѣлены были, ибо я одинъ наследникъ быть,—и вы позволили мнѣ дать росписку въ томъ, что слѣдуетъ просить сенатъ. Но намъ извѣстно, что сухая ложка ротъ дереть, ибо и съ сенатомъ дѣло замось, то слѣдуетъ по крайности на первой разъ пять тысячъ рублей послать въ сенатъ, а безъ того и не будетъ удовлетворенія: а второе, что моего отца ломъ и дѣй лавки жестокой пожаръ со вѣщи угодыями и дорогими вещами похитить. И теперь горестная крайности

¹⁾ Радумѣется вѣжинское греч. общество, изъ котораго Араносъ происходилъ.

меня заставляла стихи помѣщикамъ и дворянамъ сочинять, и чрезъ оныя стихи только пѣю несчастное проищаніе. а больше того, что по два дня погибая съ голоду и еще въ дѣлѣнокъ по уши въ долгахъ нахожусь. и скоро меня возьмутъ за долги на аукцидурь. То я и надѣюсь на ваше сіятельство, что вы меня не оставите милостями. Прошу всепокорнѣйше прислать денегъ, за что Богъ милосердный васъ наградитъ блаженствомъ вѣчными изъ святыми архангелами. И первой гильдин купецъ самъ съ нѣжинскихъ грековъ, Иванъ Максимовичъ Араносъ, радъ бы служить въ статской службѣ, въ нѣжинскомъ казначействѣ, въ числѣ канцелярскихъ служителей, и хотя маленькое жалованье получать, лишь бы для проищанія, но когда начальство не принимаетъ безъ присланнаго отъ васъ указа: то если бы ваше сіятельство милость для меня сдѣлало, прислало указъ на опредѣленіе меня въ нѣжинское казначейство въ канцелярскіе служители, хотя съ маленькимъ жалованьемъ, лишь бы себя проищать!

Честъ пѣю быть съ вами истиннымъ глубочайшимъ почитаніемъ вашему сіятельству, милостивому государю вашъ покорный и усердный слуга Иванъ Араносъ.

1834 года, генваря 23 дня, Прилуки.

На это письмо князь Реннинъ не отвѣтилъ прямо просителю, а написалъ Алексѣю Васильевичу Каннисту слѣдующее: «Извѣстный вамъ грекъ Иванъ Араносъ проситъ меня письмомъ о высылкѣ 100 рублей за поднесенные мнѣ въ Обуховкѣ стихи и объ опредѣленіи его на службу въ нѣжинское казначейство. Почему прошу покорнѣйше, когда явится къ вамъ г. Араносъ, дать ему на мой счетъ 25 рублей, объявивъ, что я за впрямъ никому болѣе не даю и что опредѣленіе подобнаго рода людей на службу есть дѣло невозможное». (Архивъ полт. губ. правленія, 2 опись. 1834 г.: № 43).

Но разсказами старожилловъ извѣстно, что Араносъ жилъ еще въ концѣ 1840-хъ годовъ и до конца жизни не оставилъ своей жадкой профессіи стихотворца-прихлебателя.

Ив. Фр. Калашовъ.

БІБЛІОГРАФІЯ.

М. Павлик. Михайло Драгоманів, «високій рини» державства та «нови ери». Львів. 1906. Ст. 44.

М. Павлик. Михайло Драгоманів і его роль в розвитку України. Львів 1907. Ст. 91.

Обидві брошури, видані відомим галицьким діячем і публіцистом Михайлом Павликом, роблять на нас чудне вражіння: автор поставив собі метою спопуляризувати серед сучасного українського громадянства ідеї Драгоманова, а також подати аутобіографію тих ідей від нападів їх несприхильників у минувшині й у сучасному. Можна од щирого серця привітати його перший шажок: твори Драгоманова мали такий великий вплив на еволюцію поступового українства, що знайомство з ними являється обов'язковим для кожного свідомого українця, та й у будучині вони завжди матимуть свій інтерес, так само, як матимуть свій інтерес у російській літературі твори Герцена, Чернішевського та інших політичних діячів письменників: тим часом і раніш, коли вони були абсолютно заборонені в Росії, а частки й у Австрії, твори й видання Драгоманова були доступні дуже обмеженому колу читачів, тепер же для молодшого покоління вони являються сльше невідомими, або знаними хіба по поголосці. От через що видання творів Драгоманова і популяризація їх являються річчю нешнуче потрібною. Тому то з особливою приємністю мусимо привітати брошури д. Павлика, особливо другу, яко пробу

нарису діяльності Драгоманова й популярного викладу його політичних думок. На великий жаль, д. Павлик не обмежився цим завданням, але додав іще апологію Драгоманова (або «драгоманізма», як він каже), і то зробив таким способом, в формі таких коментарів, які неможна назвати інакше, як чудними.

Перш за все нікого порогування до драгомановських ідей, або навіть байдужості до них, серед сучасного українського громадянства немає. Окремий випад д. Франка в рахунок тут іти не може. Одже всі вистріли д. Павлика попадають в порожній простір, нікого не ранили і являються безцільними, бо скільки вони направлені не проти поодинокі особи, а посилаються вгору. Але це ще не все. Д-ій Павлик зачинає й сучасне громадське життя. І от всі його міркування на цю тему дивують нас якоюсь надзвичайною абстрактністю й анахронізмом. Читаючи брошури д. Павлика, здається, наче б то він зупинився у своїй політичній розвитку з того часу, як закінчив свою життєву діяльність Драгоманов: минали роки, життя українського громадянства йшло прискореним темпом—в Росії і в Австрії—і розвиток поступового українства, якому дав такий могутній імпульс Драгоманов, йшов своїм шляхом наперед. А для д. Павлика це все нічого мов у сні. І тепер він береться критикувати сучасне життя крізь прізму драгомановських ідей, але стоячи на рівні 90-х років. З цього виходить одне непорозуміння: те, що життя за ці 10--15 років так далеко відбігло і поставило свої чергові невідступні завдання, д. Павликові здається якимсь регресом: в тому, що зараз на політичній арені лунають нові гасла, виступають нові діячі, д. Павлик бачить якесь відступлення од заповітів Драгоманова, так наче б то й сам Драгоманов, коли б з'явився зараз серед нас, не мав сказати якогось нового слова, а все повторював старі... Перед очима д. Павлика наче й досі стоять галицькі народоні й наші українофіли, з якими він свою полеміку Драгоманов, і він переносить на сучасних діячів прикмети тих старих історичних персонажів і бореться з . . вітраками. По скільки д. Павлик зводить полемічні рахунки з д. Барнінським і його

однодушцями ¹⁾, колишніми антагоністами Драгоманова, по стільки не його апологія має рацію, звичайно, стоячи на історичному групі, бо нікогож тепер з поступових українців не приходиться переконувати в шкідливості формального націоналізму народоців, нехтування соціально-економічними інтересами й політичним розвитком народних мас. Але ж д. Павлик говорить за самі гарячі сучасні події, а через те у його й виходить курьйози, які неможна пояснити нічим иншим, як тільки neroзумінням д. Павликом теперішнього українського руху і незнайомленістю з ним (особливо, що торкається України російської).

Культ Драгоманова примушує д. Павлика дивитись на все крізь прізму відносин, зв'язаних з особою Драгоманова: так, наприклад, признаючи важною річчю для українців мати «цілісний образ життя, діл і думок Драгоманова, амальований на тлі повної історії України», д. Павлик робить висновок: «на такого спосібного й совісного історика-живописця Драгоманова прийдеться ждати довго, і ця жданка конституватиме Україну чимало нової блуканнини й жертв (?), які, одначе, могла би відвернути відповідна напередня політична свідомість дотепніщих земляків». (Ст. VI М. Др — в і его роль). А ще трохи далі д. Павлик говорить: «може сам теперішній стан України — неказано гіркий, майже розпучливий — примусть щиріщих земляків звернути... більшу увагу на Драгоманова, та й прихилитися рішучо до його ідей» (ст. VI). Дивлячись так песимістично на теперішнє становище України, д. Павлик бачить одинокий П рятуюнок в тому, щоб вернутись до драгомановської програми (включеній в «Громаді» 1880 року). Всю теперішню роботу української інтелігенції, всі П зусилля д. Павлик знищує: одною тірадою, на стільки ж темною й неясною по формі, як і по змісту: «На превеликий жаль України, хоть і находиться тепер у стані, якого ждав Драгоманів іше 25 років, цеб то в стані революції, то зовсім особливою: революції, по якій і не значно, що ми поточки нації з часів хмель-

¹⁾ М. Драгоманов. «високий рівень» українства і «нова ера».

нищивні, щоб то з часів загального повстанського заворушення наших селян майже на всьому просторі України, теперішньої російської та й галицької, — революції з проводирями невохожими на давніх козаків навіть і собію, та й то навіть у Галиччині, де наша інтелігенція, хоть і стоїть далеко ближче до селян, ніж воно є в російській Україні, але попросту лякаєся руху народнього, похорого на хмельниччину. — революції, яку загал нашої інтелігенції підтинає в корені, а то в Австрії — своїм запалом до Відня, якому рад би (то з ненависти до поляків, то з потягу до великої соціально-демократичної держави) віддати останню мужицькому дранку, в марній надії на те, що з Відня приїде свєтіння нашому народові, — запалом, який відводить австрійську Україну навіть від ідейної злуки з російською — а в російській Україні національним верхоглядством інтелігенції, яка носється поверх революції, вганяючи тепер майже виключно за заведенням кількох українських катедр у російських офіційальних університетах (що може легко перемінитися в погоню виключно за українськими посадами й авансами). — так мов би що небудь українське могло би бути певне в Росії, без установлення міцного конституційного ладу та й гаразд широким мас українського народу, — річи, за які треба боротися!» (ст. 49—52). Незнаєши, чому більше дивуватися в цій тїрадї: чи колосальній неозафомленості автора з життям України, чи повній неадібності його розуміти прояви того життя. Такими ж прикметами відзначаються й інші перли політичної мудрости д. Павлика, але ми їх більше штурвати не будемо. Зазначимо тільки ще, що д. Павлик має особливий нахил зачинати — до речі й не до речі — проф. М. Грушевського та його «Історію України-Руси (якій він закидає «об'єдваність і неартистичність»)). Для цього він передрюкує на кінці своєї книги рецензію Драгоманова на статю проф. Грушевського в І т. «Зап. Наук. Тов. ім. Ш.» 1892 р. «Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці». Так само, як ця початкова робота нашого історика не являється чимсь характерним для всієї його наступної роботи, так і рецензія Драгоманова нічим не являється: особливо яскраво погляди покійного вченого.

Та було б несправедливо, згадавши ті хибні брошури д. Павлика, не зазначити й П позитивного боку. Це—дуже інтересний відчит М. Павлика про Драгоманова, передрюк програми «Громади» 1880 року і переказ соціально політичних думок Драгоманова під спільним заголовком, данім д. Павликом: «Максимальні домагання Драгоманова що до України в прикладі до П теперішнього стану». Оце власне найцінніше з усієї книги, і коли б д. Павлик не додавав своїх коментарів, от в роді тих, що ми навели вище, то його праця по спопуляризованню драгомановських ідей тільки виграє б в очах усіх прихильників пам'яті й ідей великого українського діяча. Твори Драгоманова не мають потреби ні в безкритичних діфірамах, ні в апологіях, вони вимагають тільки опублікування, тоді можна буде — і неминуче потрібно—зробити над ними історично-критичні розсліди, тільки ж не в дусі коментарів д. Павлика.

Що до другої брошури, виданої д. Павликом «М. Др—в, високий рівень та ин.», то знов скажемо, що вона мала б свою вагу, як коментарій до драгомановської критики «нової ери», як би не була пренарована з точки погляду безкритичного культу Драгоманова і не містила б різних випадів, вроді нападок на проф. Грушевського. Всі такі випадки значно зменшують вартість брошури д. Павлика. Його великий пієтизм до пам'яті Драгоманова річ дуже гарна, алеж, виступаючи на поле публицистики й особливо—популяризації, треба мати й певний об'єктивізм та критичизм. У д. Павлика це заслонено його неподільною вірою в єдиноспасительність «драгоманізма», який тям самим виходить у його абстракцією по за межами часу й місця і через те не може мати того практичного значіння, яке йому хоче надати д. Павлик.

М. Ж.

М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і инших. 1881—1886.

Видав Іван Франко. Львів 1906. Ст. 260.

Не щастить Драгоманову з земляками: не вміди вони його оцінити й шанувати за життя, не шанують його і по смерті.

От уже йде друге десятиліття, як він помер і як одійшли до вічності всі сварки й суперечки, вклякані серед різних напрямків українського громадянства політичною й публіцистичною діяльністю Драгоманова, а й досі ті, що беруться писати про нього, не вміють стати на об'єктивний ґрунт і або восхваляють його без міри, утворивши собі просто культ з його імені (наче забувши, як повставав покійний Драгоманов проти шевченківського культу і безкритичного відношення до Шевченка), або знов таки, занебавши всяку історичну перспективу, вменьшують його значіння і легковажно кидають на його пам'ять темне світло—спонукані до того чисто особистими рахунками. І це останнє: робить не який небудь старозавітний рутенець, що й досі не може простити Драгоманову його гострої критики рутенського консерватизма й крутіїства, але д. Ів. Франко, найближчий ученик і приятель Драгоманова, його колпаний гарячий прихильник. Найяскравіше виявилась така різка переміна поглядів д. Франка на Драгоманова в справі опублікування переписки обох діячів, зробленого д. Франком в минулому році в виді книги, заголовок якої ми вписали вгорі.

Переписка Драгоманова—дорогоцінний матеріал до історії українського громадянства, як в Австрії, так і Росії, наприкінці XIX століття. На превеликий жаль, в опублікованні її нема жадної системи, нема цілності, натомість видно якусь випадковість і розріженість. Найбільше присвятив праці на видання листів Драгоманова д. Павлик, заходами якого опубліковано за останні роки переписку Драгоманова де з ким з галицьких діячів, наприклад—з Т. Окуневським, Талачкевичем, Кобринським та ин. Всі ці листи, як самого Драгоманова, так і його кореспондентів, дають багато для ознайомлення з історією галицького громадського життя, відносна ж України російської зачіваються в них злегка, стороною. Тим то з особливим інтересом віднеслись у нас до появи томика переписки Драгоманова з Іваном Франком та ще де з ким, переписки, яка дає надзвичайно цікавий і важний матеріал, як для характеристики самого Драгоманова, так і до історії відносин серед українського громадян-

ства в першій пол. 80-х років. Переписку цю вдав д. Франко, він же додав до неї і свою передмову.

Ми були б в праві сподіватись од д. Франка, яко кореспондента Драгоманова і начотного свідка всіх подій, обговорюваних в переписці, що він у своїй передмові подасть коротенький нарис тих часів, яких торкається переписка, щоб читачеві було зрозуміле все, про що йде мова: тим більше, що листи Драгоманова подають відомости про факти сливе зокрім невідомі ширшому колові наших читачів. Д-ій Франко зрозумів і саму мету видання листів, і свою роль, яко редактори їх, трохи інакше: на його думку листи Др-ва мають інтерес виключно біографічний, що до самого Драгоманова і його відношення до д. Франка: «для історика літератури і спеціально розвою Галичини листи ці мало інтересні» (ст. 8). Д-ій Франко поставив себе самого в фокусі того інтересу, який, на його думку, мають листи Драгоманова, і через такий егоцентричний погляд говорить у своїй передмові переважно за свою власну особу, кидючи на пам'ять Драгоманова добори, яких не можна жалним чином пробачити йому не тільки як людині, що своїм розвитком найбільше завдячує Драгоманову, але й як істориком літератури, котрий мусить стати історичну об'єктивність на першому плані. Яку вагу мають, окрім хіба заніженого зведення рахунків з помершою людиною, або якогось хоробливого вибрику, такі слова з передмови: «Драгоманов на підставі особистих вражінь не міг об'єктивно дивитися на галичан, в тім числі й на мене: в його листах той об'єктивності ще менше, ніж у його друкованих працях. Та за те цікаві ті листи для характеристики самого Драгоманова, його гострого, логічного розуму, що віню рука в руку з безоглядним егоїзмом у поводженню з людьми, з браком виrozumілости і пенітентною фантазією, яка йому самому, на вид так холодному та поміркованому, раз по раз мінала всі рахунки» (ст. 8—9). Або, наприклад, до чого було потрібно д. Франкові наводити оцінки про побут Драгоманова на лекції проф. Огоповського? (ст. 5—6). Всі ці випадки роблять дуже прикрі вражіння. Ми не будемо вишукувати причини їх і не допускатимемо разом з д. Пав-

ликом ¹⁾), ніби саме опублікування листів було викликане почуттям помсти з боку д. Франка д. Павличкові — в формі опублікування листа Драгоманова од 23/х 1883 року, де той некористно відзивається про д. Павлика, але ніяким способом не можемо виправдати легковажного відношення д. Франка до памяти його великого учителя й друга. Паралель цієї сумній історії можна бачити хіба в відомих нападках Куліна на Шевченка далеко пізніше по смерті останнього.

В книжці, виданій д. Франком, зібрано 61 лист Драгоманова (з них 48 листів до с. Франка, 2—до кївської громади, решта—до кількох осіб і редакцій), передрук брошури Драгоманова «До суду земляків», виданої 1886 року, з приводу денунціцій на нього львівського «Діла» і коротенькі уваги на «Програму українців: соціалістів - федералістів». Листи охоплюють період часу з 1881 року до кінця 1886 року. Переважна більшість листів має громадський характер і, окрім маси цікавих фактичних даних, пересіяних перлами надзвичайно гострої й логічної думки Драгоманова, містить блискучу критику «неполітичного українства» в Росії, і «пелехвіщину» — українства під правором св. Унії—в Галичині. Листи ці як раз зачіпають той період, коли виявились деякі непорозуміння між Драгомановим і його кївськими товаришами, коли він опинився в становищу самітного емігранта, покинутого своїми, без моральної піддержки. Його два великих послання до клян.—цілі трактати по об'єму—мають глибокий інтерес для вяснення душевного становлення Драгоманова, коли він, позбавлений моральної допомоги, бачучи круг себе байдужість земляків і занування принципів, проти котрих він борюся усіми силами душі, все ж таки вважав себе теоретично правим. Не можна без зворушення читати кінець його першого листа до клян (8/п 1886 р.), де ми знаходимо такі признання: «значить, прощайте! Спасибі за добро.

¹⁾ М. Павлик. Мпх. Драгоманов, „високий рівень“ українства та „нова ера“. .І. 1906. ст. 41—44.

Простіть безумковство, котре робив я вам більш 10 років, а особливо в останній час. Я найоб'єктивнішою мірою признаю себе побитим ю всім правилами стратегії, як чоловік, котрий не розважив добре сил, ні своїх, ні ваших. Тільки ж на прощання все таки, також об'єктивно, признаю, що теоретично я правий в своїх думках про потребу поставити український рух на ґрунт європейський ідейно і географічно—і що тільки на цьому ґрунті укр. справа може вигоріти взагалі і почасти пережити теперішню реакцію» (ст. 174). Тільки свідомість великої наги взятого на себе обов'язку—уявити собою вільний український голос за кордоном, перед лицем культурного світа—додавала Драгоманову моральної сили переносити його гірку самотність. А що йому контувала ця самотність і відірваність від рідного краю, це видно з його слів «вірєте чесному слову: не раз мені оттут приходилось так, що я завидував тям. кого повісили і розстріляли, і коли б я мав право перед взяттям на себе працюю піти на шибеницю, я б пішов на неї з дорогою душею» (ст. 158—з того ж таки листа до киян).

Щоб використати весь багатий історичний і автобіографічний матеріал з цієї книги листів Драгоманова, потрібно написати цілу окрему статтю,—що не входить в обсяг нашої замітки. Цікавих ми відсилаємо до самої книги, повної високпх зразків епістолографії, як це почасти признає і д. Франко. Для історика тих сумних часів реакції, коли навіть світлий розум Драгоманова захитався що до віри в будучність українства, не дивлячись на всю його теоретичну правду, листи ці будуть першорядним документальним джерелом. Треба побажати, щоб скоріше було видано й решту листів Драгоманова, які збереглися до цього часу.

Користування книжкою дуже утрудниться тим, що до листів не додано ніякого покажчика, навіть простого оглаву змісту. З цього боку видавця листів Драгоманова, зроблені д. Павличком. відміжкиються дуже користно.

А. Дерешина.

А. С. Суворинъ. *Хозяин и голландки*. Спб. 1907 годъ. 1—118 стр.

Книжка Суворіна уявляє з себе збірник театральних рецензій на вистави українських трупи (переважно трупи д. Кропивницького), що ставили свої вистави в Петербурзі від 1885—по 1896 р.р. Коли б автор обмежувався в своїх театральних враженнях однією тільки кваліфікацією гри і талану українських артистів, ми б ще не вважали потрібним рекомендувати нашим читачам ознайомитись з поглядами на українських артистів д. Суворіна, як театального рецензента. В де чому ми з ним не погодимось, хоч в цілому оцінку артистичних здібностей наших театральних корифеїв—Кропивницького, Зап'яковецької, Затиркович, Саловського і Саксаганського -- можна вважати вірною. Не лежить також інтерес книжки Суворіна і в тих чисто критично-літературних характеристиках типів української драми, яким автор присвятив чимало місця. Вони, безперечно, уявляють із себе певний матеріал для історика української літератури, як вислов думок російського театального критика, досить авторитетного в своєму фаху. Але в даннім разі ми зупиняємось на книжці д. Суворіна через те, що він ціпає цю нині болуче тепер місце українського театру—питання про його репертуар. Українське громадянство, українські театральні критики і кращі артисти українського театру відчують потребу в реформі нашого театального репертуару. Тим з більшою увагою треба зазначити становище в цій справі д. Суворіна, який ще років 15 тому гаряче обстоював цю ідею, хоч може виходячи трохи з інших мотивів. «Если у малорусскихъ актеровъ непреодолимая любовь къ родному языку, то отчего имъ не переводить на свой языкъ пьесы европейскаго репертуара? Въ самомъ дѣлѣ, отчего? Если я могу смотрѣть на «Доки сонце», то почему же я не могу смотрѣть Шекспира на этомъ языкѣ? Что нибудь одно: или малорусскій языкъ долженъ исчезнуть, какъ мѣстное нарѣчіе, или онъ можетъ претендовать на общее вниманіе». Запитання д. Суворіна цілком правдиве, хоч і розв'язує його він зовсім в іншій площині, ніж сьогоднішнє громадянство українське. Для останнього питання про реформу укра-

їнського театру між иншим і через прищеплювання до нього кращих творів світових драматургів є елементарною потребою культурно-національного розвитку українського народу, розвитку його духовних сил і культури, тоді як російський театральний рецензент розв'язує позитивно це питання в вузьких межах симпатії до таких могутніх артистичних сил нашого театра, як Кривіницький. Заньковецька та інші, яким, на його думку загрожує небезпека, коли тільки вони не збагатять цього репертуару пьесами світової драматичної літератури. Невірна основа, на якій стояв Суворін в питанні про реформу українського театального репертуару, пояснює нам і ті невірні висновки, які поробив він що до конкретного переведення справи. Першим кроком до реформи нашого театру автор вважає підмінування до українського репертуару російських пьес. дякуючи чому, на думку автора, «малороссы вступили бы въ область европейскаго репертуара». Чому інші, а чому не черешні? Високо оцінюючи кращі пьеси російського театального репертуару, ми разом з тим гадаємо, що більш натуральним засобом для реформи нашого театру булоб підмінування до українського репертуару кращих здобутків цілої європейської драматичної літератури, яка по своїй артистичній вартості в багато де чому стоїть значно вище російських драматичних творів. Такий засіб представляється і більш логічним і більш продуктивним. Але д. Суворін дивиться на справу вузько і, крім симпатії до талану українських знаменитих артистів, не визнає інших критеріїв для порішення такої великої справи нашого громадянського життя, якою являється для нас реформа нашого театру. Можливо бути великим прихильником талану і разом з тим великим ворогом тієї ідеї, якій служить останній. Таку класне позицію обібрав і наш театральний критик. Кваліфікуючи талан, приміром Заньковецької, як щось незрівнянне в артистичному світі, як геніальну появу, як артистку, що по своїм здібностям стоїть вище європейських—Елеонори Дузе або Сарри Вернар,—Суворін-публіцист, Суворін-політик чимало сил своїх покладає на те, щоб сплигавити національну українську ідею, якій увесь нік служила на рідному театральному ґрунті артистка і, таким чином, стався

зникнути необхідні предвосялки для розвитку українського театру, можливого тільки при більш менш певному національному розвитку цілого українського народу.

Не дивлячись на невірну вихідну позицію Суворіна в справі реформи українського театрального репертуару, книжка: «Хохли и хохлушки» всеж уявляє з себе досить цікавий матеріал для історії нашого театру. Особливо її треба рекомендувати нашим театральним артистам: в ній знайдуть вони для себе чимало цікавих вказівок, що до інтерпретації і розуміння типів старої української драми. Зовнішній вигляд книжки дуже гарний, навіть розкішний. Назва «хохли и хохлушки» — анахроністична, в душі старих і досить дурних вибриків проти українства.

С. Петлюра.

М. Вебер, проф. Гейдельберзького Університету. Исторический очерк освободительного движения в России и подолженіе буржуазной демократіи. Переводъ съ нѣмецкаго. Кіевъ 1906 г. Цѣна 1 рубль.

Бурхливий період визвольного руху останніх років, період утворення сучасних політичних партій Росії знайшов свого історика. Відомий проф. всесвітньої історії Вебер взявся за цю незвичайно цікаву, але дуже важку працю.

Немає нічого важче, як написати повно і безстороннє історичний огляд того близького минулого, що не закінчалося ще певними соціально-політичними наслідками. Особливо ж важкою мусить бути праця чужоземця, що далекій від безпосереднього спостереження над незакінченим процесом боротьби та не може документами замінити живого знайомства з фактами і подіями руху.

Але, зваживши це все, М. Вебер про те взявся за працю і за короткий час довів до кінця свій історичний нарис, який охоплює період від 1902 до кінця 1905 року.

Праця Вебера присвячена історичному оглядові і оцінці програми «Союза Освобожденія», конституційно-демократичної

партії, ради робітничих депутатів, соціалдемократів, соціалістів-революціонерів, селянської спілки.

Зміст—треба визнати досить багатий—являється наслідком доволі гарного для чужоземця знайомства з російською періодичною пресою, легальною і нелегальною, і з науковими працями німецькими, французькими і з російськими про Росію з її політичними і економічними відносинами. Крім того в великій пригоді Веберові став Б. Кістяковський, людина безперечно знайома з громадським і політичним життям Росії.

Не дивлячися на це все, не дивлячися на гарну ерудицію автора, на гарні і детальні інформації Кістяковського, ми б не сказали, що праця Вебера може задовольнити строгі вимоги справжнього історичного нариса, який не тільки малював би, викладав би процес утворення кожної з наведених вище організацій, але і пояснював би певні етапи в її розвитку, певні характерні риси її еволюції тими глибокими економічними і політичними причинами, які накладають свій глибокий відбиток на ціле життя держави і кожної політичної партії.

Правда, сам Вебер не лічить своєї праці прагматичною історією визвольного руху останніх часів, вважаючи її тільки «сводкою». І треба визнати, що така оцінка самим Вебером своєї праці, взагалі кажучи, являється вірною. Особливо детально намальований автором розвиток кадетів. Їхній генезис із «Союзу Освобожденія» і із спілки земств і міст, їхнє відношення до всіх пекучих питань російського життя, поодинокі особи із російського громадського і літературного світа,—що увіходили в склад праотця кадетів, «Союзу Освобожденія»—все це з найменшими дрібницями знайшло собі місце в праці Вебера. Не можемо тут не зазначити, що в «Союз Освобожденія» увіходили вдатні проводирі різних течій, як, напр., тоді соціаліст-революціонер, та тепер народний соціаліст Нешехонов, марксісти-ревізіоністи колись соціалдемократи, як от Прокопович. Не було там тільки, соціалдемократів.

Тут у автора все до ладу. Видно, що серед гор фактичного матеріалу, по безкрайому лабіринту фактів у його був дуже і дуже гарний новодатарь.

Не погано також справився автор і з народниками. Критика їхніх утопій, оперта на гарне знайомство з економікою капіталізму і з розвитком сучасної сільської «общини» в Росії, являється одним з найкращих місць в праці.

Далеко гірше справа стоїть у професора з соціалдемократями, хоч, здавалося, і тут Кістиковський, ніг би утримати автора від значних помилок. Так автор каже, що леніністи (більшевики) одкидали потребу утворення професіональних робітничих організацій, стояли за зєднання з соціалістами революціонерами і т. п. Наскільки такі погляди автора опираються на літературу с-д, ми можемо сказати з певністю що література їх підстав для вище наведеної характеристики большевізма не дає ніяких.

Крім того, взагалі кажучи, глави про соціалдемократію бліді, убогі змістом і фактами. тим часом, коли б, здавалося, повинно бути навпаки.

Досить докладно з фактичного боку виложена у автора історія «Ради Робітничих Депутатів», «Селянської Спілки», «Спілки Спілок» і т. д.

Але вважаючи працю Вебера навіть тільки смодкою фактичного матеріалу, що характеризує історичний розвиток визвольного руху Росії за 1902—1905 р., ми одначе не можемо не зробити їй того закиду, що автор, обравши об'єктом свого викладу рух в Росії, несь час має на увазі тільки—за деякими випадками—російський (руський) рух. Це значно позбавляє вагтність його праці і для Росії, і особливо для закордону.

Минув час, коли скрізь був один фон політичного життя, коли всі нації, крім російської, не жили ніякими індивідуальними життям. Прийшли інші чася й «ні ні чуть голоси». Отже, знайомлячи і зазнайомлюючи з рухом в Росії, мімер не могло обмежитися самим російським рухом.

А тим часом у Вебера ми не знаходимо огляду, хоч ба поверхового, ні пролетарських, ні буржуазно-демократичних партій,

як, що не всіх, то бодай головних націй Росії, поляків, латвінів, українців, євреїв і т. п.

Ми сказали—за деякими винятками. До них насамперед належать українці. Про їх автор найчастіше згадує в своїй праці. Правда, преса їхня йому, напевне, цілком невідома. Знайомство його з ними обмежується тільки тими відомостями, які довелось йому зустрічати в російській та почасти в німецькій пресі. Для того ж, хто знає, що інформатор професора, Кістяковський, — дуже близько стояв до українських кругів, не буде нічого дивного в тому, що найбільше професор здійсмає розмову про українців. Таке джерело відомостей про український рух почасти пояснить нам і характер деяких поглядів і оцінок автора що до нашого руху і наших домагань. «Кістяковський особливо стояв на мартовському з'язді Союзу освоб. на тому, щоб одкинути малоросійський сепаратизм (?), як недосягний» (див. «Освобождение» № 77, 26 (13) Сентября 1905 р.), каже автор в прижитті на сторінці 49 своєї праці, і це дає нам спроможність зрозуміти розмову Вебера і про сепаратизм українців, якого, здається, крім диких євнуїстів, тепер вже ніхто не обстоює, і про те, що «проблема автономії приблизно 30 мільонів українців являється пунктом, прийняти який не хватить духу навіть у самих консеквентних демократів».

Так професор, невідомо на підставі чого, висловлює раз по раз думку, що русифікація йде дуже успішно по всій Україні. Міста на Україні вже майже русифіційовані. На селах, принаймні в ніде не західному краї, русифікація йде дуже швидко. Для останнього району професор приводить сякі такі докази. Судить самі, чого вони варті. Тоді, каже Вебер, коли в 60-ти роки перед обмеженнями поляків, — що до володіння і користування землею — участь «русских» в володінні землею досягала тільки «розмірів 1 : 70» (?), тепер «русских землеквдльцев» збільшилося в волінській губ. на 45,4, подільській на 49,8, в київській на 59,3. «Небольшой остаток владльцев (?) литовцы, бѣлоруссы. (Невідомо звідки вони взялися в цьому краї) і малороссы». Про яких «владльцев» йде річ? Коли про великих — а тільки це і

можно припустити,—так не вони ж характеризують в цьому краї національну фізіономію населення.

Не менш безпідставна у автора характеристика української демократичної партії—власне її програми в національній справі.

Зазначаючи, що внесена од П. Яценки в «Бюро Іюльського з'їзду» пропозиція являлася справді цікавою і детальною програмою в справі автономії, Вебер каже, що вона «прихвита» до основних тез драгоманівського проєкта. Поруч з цим автор каже, що «українська демократична партія по її останній меті сепаратистична». Як приміряє: укр. дем. парт. основне, драгоманівський федералізм, з коначною ціллю, сепаратизмом, ми в праці автора не знаходимо. Далі характеризуючи різні течії в українській демократії, професор десь найшов у нас якісь вишчі верстви інтелігенції, які особливо обітвують, щоб було поновлено унію договору 1654 року. Вони ж буцім то «не претендують на розмір децентралізації, якого вимагає «Українська демократія» і, либонь, задовольняються з початку навіть національною «культурною самостійністю», с. с. наукою на національній мові в інших школах, де державна мова являлася б тільки об'єктом науки, допущенням національної мови, як рівноправної, в місцевих порядкуваннях і П. викладу в університетах при широкому місцевому самопорядкуванні» (стр. 39).

Де вони, ці вишчі верстви інтелігенції? Скільки їх, отих, що обмежилися б тільки культурною самостійністю та місцевим самопорядкуванням? Який їхній «удільний в'єс» в нашому політичному житті?

Отже праця Вебера—каламутне джерело для характеристики українських течій і партій.

Торкнувшись національної справи, не можемо не зазначити наприкінці нашої замітки одного дуже цікавого місця із праці Вебера.

Характеризуючи к.-д. і їхню позицію в національній справі, Вебер між иншим приводить дуже характерний факт, характерний для цілої партії «реальної політики» в її відношенні до національного питання. Як відомо П. Струве в 1901 р. виводив

націоналізм із індивідуалізма «прав людини». Ну а людина, звісно, має *рівну цінність*, до якої б нації вона не належала. І от на практиці «ідеаліст» Струве—не дуже характерно, як зауважляє сам Вебер, для його «загального політичного світогляду» — «цілком одмовляється *прирівняти* українців, латвіїв і (само собою розуміється) закавказців до поляків» (стр. 51).

Правда, поки що таку ж опортуністичну позицію зайняла в національній справі і друга впливова партія в Росії — російська соціалдемократична робітничка партія Росії, визнавши тільки автономію Польщі.

Залишивши на боці неминучі хибні факти і в освітленні їх, які ми зазначили і яких є ще досить, ми радимо цю, взагалі кажучи, цікаву «сводку», яку виконав Вебер в своїй праці, широкому колу читачів, що цікавляться великою долею в розвитку російської держави.

М. Перш.

ПО ЖУРНАЛАХ.

Для цієї книги „України“ було переглянуто такі журнали: „Літературно-Науковий Вісник“, кн. IV; „Исторический Вестник“, кн. IV; „Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія“; кн. IV (апріль); „Slovanský Přehled“, кн. VIII (апріль); „Русское Бюлетенство“, кн. IV; „Русская Мысль“, кн. III—IV; „Kwartalnik Historyczny“, „Образование“, кн. IV; „Русская Старина“, кн. IV.

„Літературно-Науковий Вісник“, книга IV.

В. Перети. *Українські думи.* (ст. 22—30). Нарис українського історичного епосу, порівняння його з великоруськими баладами, зазначення впливів шуточної літератури. Автор приходить до такого висновку про думи: «засновуючи свої міркування на історичних даних, на аналізі форми, стилю і мови дум, ми не назвемо їх продуктом «простонародної» творчості; але не вбачаємо в їх і творчості інтелектуальної верстви. Вони становлять гармонійну синтезу культурно-індивідуальної творчості з народною, яка зародилася на руїнах старинного епосу при згаданих вище історичних умовах побуту українського народу».

Мих. Грушевський. *На українські теми.* «О любовь къ отечеству и народной гордости». (ст. 111—124). Докінчення інтересної статті про сучасне становище українства і його перспективи. Подавши генезіс поступового українства, проф. Грушевський доводить, що обов'язком кожного чесного й свідомого українця є продовжувати діло попередніх поколінь, і що становище

дезертирів українства з морального боку безвихідне: вічне світство і відчуженість від свого народу, втрата під собою ґрунту. Для пессимістів, тих, що не вірять в можливість відродження українства в Росії, пр. Грушевський показує приклад Галиччини, що серед самих тяжких обставин виборює собі національну самобутність і на віки забезпечила свій національний розвиток. Разом з тим зазначається автором і небезпека для українства, як і для сусідів нашого народу, од можливого поширення національної інквізиції, шовінізму, опертого на демагогічних прийомах і темних інстинктах мася.—в разі унадку поступового українства. З огляду на це, всі поступові елементи українського громадянства повинні дбати, щоб органічний розвій українства не сходив з поступового шляху.

Іван Франко. Новини нашої літератури. (ст. 139--142).

Дуже прихильна рецензія і коротенька літературна характеристика одного з видатніших сучасних українських письменників—Володимира Винниченка.

С. Єфремов. Відгуки з життя й письменства. (ст. 142—154). Інтересна стаття про українську пресу. П становить причину невдачі П перших кроків, про взаємини між українською пресою й публікою.

М. Лозинський. З австрійської України. (155—164). Про останню сесію галицького сейму і П результати для українського народу в Галиччині.

„Історическій Вістникъ“ книга IV.

У відділі «Замітки и поправки» замітка д. А. Караєва про походження Д. Л. Мордовця (ст. 368). Д-ій Караєв учився разом з Мордовцем у 40 роках в Усть-Моджецькій окружній школі і знав його з дитинства; він одкидає гадку, що Мордовець був козацького або купецького роду: «Батько Мордовця був соленим слобода Даниловка, що належала поміщикам Єфремовим. Він був управителем цього маєтку, а поміщика—С. А. Єфремова увільнила його од кріпацтва ще задовго до 1861 року.—в наго-

роду за службу. Одже Данило Лукич, був не купецького і не козацького роду, а крінацький син по своєму походженню».

Журналь Минист. Народнаго Просвіщенія 1907. Апріль.

Дві статті цієї книжки торкаються староруської історії: *П. Д. Знойко. О посольствъ Калокіра въ Кіевъ. I — IV. стр. 229 — 273.* (З історії русько-візантійських взаємин в X віці). *В. Г. Лякоронскій. Русскіе погоды въ степи въ уральско-сичовое время и погодъ князя Вітовши на татаръ въ 1399 году. Стр. 573—313.*

У відділі «Критика и бібліографія» рецензія А. Соболевського на книгу: «*П. С. Стявницькій. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ первую половину XIX в. Сиб. 1906.*» Ст. 105—407. Дуже оригінальний погляд рецензента на галичан: «Вважаємо потрібним зазначити, що слабій усіх російської літератури серед галичан XIX століття, на нашу думку мав причиною зовсім не літературний смак або політичні погляди (як гадає д. Свенціцький. Д. Д--ко). Для німців було легко об'єднатись на ґрунті літературної мови, бо вони були цілком німці. А освічені „русскіє“ в Галичині, покійні й ті, що живуть инні. за почисленими вибіткам «русскіє» хіба що по іменню; на ділі ж вони—скоріше поляки а не русскіє. На що їм витратити час і працю і вчитись російської літературної мови. коли вони з дитячих років добре володіють польською літературною мовою? На що їм оригінальна російська література в особі хоча б Гоголя, Достоевського, Толстого. коли вони мають польських белетристів і з кращими творами російської літератури можуть знаходитись в польських перекладах?» Цікаво, як впадобається така характеристика д. Соболевського галицьким прихильникам «общерусскаго единства»—москвофілам...

У відділі «Книжныя Новости»—замітка про IV-й том «*Имяток українсько-руської мови й літератури.*—Апокрифи і легенди з українських рукописів. Т. IV. Апокрифи есхатологічні.

Видання Археографічної Комісії Наукового Товариства імені Шевченка. Львів. 1906. Ст. 434—435.

„Slovenský Přehled“ книга VIII (за апріль)

У відділі „Rozhledy a zprávy“ замітки про видатніщі події українського життя в Австрії та Росії (ст. 379 — 381).
Окремо замітка про ювілей Б. Грінченка, з портретом ювілянта (ст. 384).

Русское Богатство. Кн. IV.

Сорочинская трагедія. Вл. Короленко. (ст. 172 — 105).

На підставі даних судового слідства, яке було розпочато проти д. Короленка за надрюкування його відомого листа до Філонова, автор розповідає подробиці «карних» експедицій полтавського усмирителя і мордування людей в Сорочинцях, Кривій Руді і Уставині. Тут ж передрюковано й отвертого листа до Філонова і розказано про ту кампанію, яку полтавські чорносотенці та реакційна преса розпочали проти д. Короленка після убивства Філонова. Як відомо, судове слідство довело, що в обвинуваченнях, які висловив д. Короленко на адресу Філонова, не було ніякої неправди.

У відділі «Новыя книги» замітка про «Кобзарь Т. Г. Шевченка въ переводѣ русскихъ писателей. Изд. 2. Сиб. 1906». (стр. 117—118). Автор замітки признає зайвим видавати російські переклади «Кобзаря», а натомість радить видати його в оригіналі, але з російськими коментаріями, з висвітненнями малозрозумілих для російських читачів українських слів і зворотів.

Нові книжки.

Балуєн М. А. *Решалимійний каталогіи*. Переклав О. Назарук.
Львів. 1907. ст. 15, 8°. Ціна 20 сот.

Будяк Ю. *Насильниця—українка*. Поема. Київ. 1907. ст. 24.
№. Ц. 10 коп.

Бучинський Богдан. *Кілька причинків до часів вел. князя Святослава* (1430—33). Відбитка з «Зписок Наук. тов. ім. Шевченка», т. LXXVI. Львів, 1907. ст. 26, 8°.

Бяльницький Петро. *Промови на сільма и медьля*. Часть трети
Жовква. 1907. ст. 238. Ціна 3 корб.

Володський А. *Як вони жнигалися*. Жарт на 1 цю. К. 1907.
ст. 24, 16°. Ціна 10 к.

Воскресла Україна! *Жірка* видавництво тов. „Просвіта“, ч. 323.
Львів. 1907. Ціна 40 сот.

Винниченко В. *Дінармонія*. Драматичні картини на 4 дії. Видавництво „Вік“. Київ. 1907. ст. 196, 16°. Ціна 50 коп.

Громада. *Хлоська читанка*. Часть I. Зладив Козак Мешнирака. Чернівці. 1907. ст. 78. Ціна 60 сот.

Грушевський М. проф. *Сирота українських катєстр і нїтї науковї потреби*. Передрук з „Істор.-Науков. Вістника“. Київ. 1907. ст. 33, 16°. Ціна 15 к.

Грушевський М. проф. *Національний вопрос и автономія*. Спб. 1907. ст. 15, 16°. 8 коп.

Грушевський М. проф. *Єдинство или распадение Россіи?* Спб. 1907. ст. 15, 16°. Ціна 8 коп.

Грушевскій М. проф. *Украинскій вопросъ*. Сиб. 1907. ст. 32, 16°. Ціна 15 коп.

Грушевскій М. проф. *Движеніе политической и общественной украинской мысли въ XIX столѣтіи*. Сиб. 1907. ст. 15, 16° Ц. 8 к.

Данилювъ В. *Символика вина и рабствѣи въ украинскій народныйя причитаніяя*. Оттискъ изъ «Кіевскоі Старини». Кіевъ 1907. ст. 17, 8°. Ціна 10 коп.

Двоношній зъір. *Образокъ із життя зъірян і рослин*. І. В. Видавє руского педагогічного товариства. ч. 120. Львів. 1906. ст. 59, 8°. Ціна 60 сот.

Доманицький В. *Критичний розвід над текстомъ «Кобзаря»*. Київ. 1907. ст. 389, 8°. Ціна 1 р. 25 коп.

Євангеліє Господа Нашого Ісуса відъ Матея. Видання 4-те. Москва 1907. Ц. 12 коп.

Євангеліє Господа Нашого Ісуса відъ Марка. Москва. ст. 98. 1907.

Загірня М. *Приводъ Тома Соєра*. Написавъ Марк Твен. Бібліотека „Молодьсть“, редактує В. Гринченко. т. III. у Київі. 1907. ст. 295. Ц. 80 коп.

Золя Еміль. *Гроші* (літературний додаток до „Ціла“). Бібліотека найзнаменитниихъ повістей. т. LXXIII—IV). Перекладъ зъ французького. Львів. 1906. т. I. ст. 298. т. II. ст. 231, 8°. Ц. 3 коп.

Юсен Г. *Пістори ормаоіенства*. Комедія на 4 дії. Переклада М. Загірня. Видавъ В. Гринченко. У Київі. 1907. ст. 116, 16°. Ц. 30 коп.

Іржавець, тема Т. Шевченки. Замітка Сид. Елюка. Львів. 1907. ст. 38, 16°. Ц. 25 сот.

Кашченко А. *Зоря Новою життяя*. Комедія на 1 одміни. Полтава. 1907. ст. 81, 16°. Ц. 30 коп.

Кешарь М. *Запорожські тольності*. Видання товариства „Прогресита“ в Одессі. Видавю на гроші зъ фонду імени Л. А. Смоленського. № 1. Одесса. 1907. ст. 40, 16°. Ц. 10 коп.

Кривецький Ю. *Помічні дії*. Причинки до історії нацивни в Галичині въ XIX в. (Вібитка зъ Записокъ Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, т. LXXVI). Львів. 1907. ст. 13, 8°.

Левинскій В. *Що таке совіялізмъ?* (Боротьба. ч. 3) Львів. 1907. ст. 32.

Мартовичъ Лесь. *Війни. Смертельна грива*. (Бібліотека „Громадського Голосу“, ч. 1) Львів. 1907. ст. 30, 16°.

Новодовський Г. *Українська школа. Перший рік. Граматика з завданнями.* Чернівці, 1907 ст. 116, 8°. Ц. 25 коп.

Одіночий М. *Збірник творів.* т. II. Промінь надії на інше життя. Полтава. 1907. ст. 305, 16°. Ц. 75 коп.

Осадчук Іван. *Весняні цвітти.* Посмертна збірка поезій з біографією автора. Видав. Тара Віришій. Перший випуск. Чернівці. 1907. ст. 48, 8°.

Павлик М. *Михайло Драгоманів і его роль в розвою України.* Львів, 1907. ст. 91, 8°. Ц. 50 сот.

Почавський Василь. *Українці як народ.* Чернівці 1907 ст. 16, 16°. *Перед виборами.* Львів, 1907 ст. 16, 16°.

Саматій і Гамалія. *Перша книжка.* Збірник писань. Радошівськ, 1907, ст. 120, 16°. Ц. 45 коп.

Сладанка. Видавництво тов. „Просвіта“ ч. 319. Львів, 1907. ст. 23, Ц. 20 сот.

„Соціал-демократ“. Орган крайового полтавського комітету у. с.-д. р. п. №№ 1—4. Полтава. 1907.

Сичинський Д. *Мені байдуже.* Пісня на один голос в супроводі фортепяна. Ц. 80 сот.

Сичинський Д. *Концертна мазурка.* Ц. 1 кор.

Сичинський Д. *Пісні на оден голос в супроводі фортепяна.* Бабице літо. Ц. 1 кор.

Слово. Що тижнева газета, виходить в Києві по суботам. № 1. Київ, 1907, ст. 16, 8°, ц. 5 к.

Суворинь А. С. *Холми и холмички.* Спб. 1907. ст. 113, 8° Ц. 1 руб.

Студинський Кирило др. *До історії власних Галичини з Україною.* Львів, 1906, ст. 24, 8°.

Сьобочиній Гр. *Чим школять нам серці?* Київ, 1907. ст. 19, 16°. Ц. 3 коп.

Сьцінській Є. протоіерей. *Южно-русское церковное общество.* Каменець-Подольськ. 1907. ст. 24, 8°. Ц. 25 коп.

Федорченко Ів. *Хиба?* Київ, 1907, ст. 12, 8°. Ц. 5 коп.

Федькович Осип Юрій. *Поемі.* З передмовою д-ра Дек. Лукишівича. Вибір з першого повного видання для ужитку молодіжні акадмі. Іл. Кокорудз. Львів, 1907. ст. XLIII+419, 8°.

Тячановський Йосиф. *Рускі диктанни для народних шкіл і до приватної науки*. Львів, 1907, ст. 51, 16°. Ц. 70 сот.

Тарасові помини. Видавництво тов. „Просвіта“ ч. 823. Львів, 1907, ст. 48, 16°.

Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. 1907. Випуск. I. ч. 29. ст. 52, 8°.

Шерстюк Грицько. *Коронка українська граматика для школи*. Частина I. Видавництво „Український учитель“, № 1. Полтава. 1907. ст. 64, 8°. Ц. 20 коп.

Шурат Василь. *Пісня про похід Ігоря Святославича*. Поема XII в. Львів, 1907, ст. 31—XIV, 8°. Ц. 1 кор.

Ярославенко Я. *Ой тебечуть соловії*. Видавництво «Музична Накладня». Ц. 60 сот.

Ярошиськи С. *Замовіт*. Збірка оповідань для дітей. Видання „Руського товариства педагогічного“, ч. 127. Львів, 1907, ст. 48, 16°. Ц. 30 сот.

Політичні українські партії в Галичині.

І. Українська партія соціал-демократів.¹⁾

Звертаючись до перших кроків в діяльності партії, ми мусимо схарактеризувати її як стремління популяризувати серед широких мас українського народу основні ідеї партійної програми і організаційно закріпити свій вплив на пролетарські елементи останнього. Засобом для цього служило видання відповідної агітаційної літератури і влаштування як публичних громадських зібрантів (віч), так і приватних нарад (тк. зв. «довірочні збори»). Коли в справі влаштування віч і зборів партія розвиває досить жваву і продуктивну енергію, то неможна сказати того ж самого про літературну продукцію її. Особливо не продуктивно встановлено було справу видання популярної «брошюрочної» літератури, так необхідної для успіху партійної агітації «в низах» і на перших початках. Це взагалі велика прогалина в діяльності українських соціал-демократів Австрії, загачувати яку, і досить успішно, вzialiся вони тільки останніми часами. Видавничтво партії виявлялося у виданню партійного двотижневого органу «Воля» з 1900 року,—під редакторством Г. Манкевича,—і в відповідних випадках—агітаційних відозв. «Воля»—особливо в перші

---

¹⁾ Див. № 4.
маг 1907.

два роки—була досить цікавим і живим органом. В заслугу редакції П треба поставити те, що вона живо відгукувалась на денні питання громадянського життя Галичини і Австрії, освітлюючи їх з погляду інтересів українського пролетаріата. Факти національного гніту і утисків над українською нацією з боку буржуазних класів Галичини і австрійської бюрократії, злочинки галицького уряду завше гостро п'ятувались на сторінках «Воля», але, реагуючи на такі факти, редакція ніколи не впадала в націоналістичний шовінізм і ця риса виразно одрізняла орган українських соціал-демократів від органів інших національно-українських партій Галичини, не завше вільних од націоналістичних тонів та випадів. Виступаючи проти шовінізму, проти хворих ексцесів національного почуття серед рідного народу, «Воля» разом з тим гаряче обстоювала гасло національного увільнення української нації, як одну із головних умовин для розвитку класової самосвідомості українського пролетаріату, і завше вимагала повної політичної та культурної автономії для русинів, як найбільш заручної і відповідної форми державного життя, що дає певні юридичні гарантії для розвитку продукційних сил країни і класової боротьби українського пролетаріата. Менше місця присвячував орган українських соціал-демократів аграрній справі і зовсім мало організаційним партійним справам. Не дивлячись на ці дефекти, «Воля» була досить живим і гарно редагованим агітаційним органом і, безперечно, відіграла велику роль в справі збудження класової самосвідомості українського пролетаріата і підвищення його політичного зросту.

Куди слабше, ніж агітація, поставлена була в партійній діяльності справа організації. Заходи партії організаційно звязати з собою загітованих робітників не завше давали бажанні наслідки. В значній мірі це пояснюється браком більш менш інтелігентних і досвідчених в організаційних справах членів партії по містах і селах, почасти ж і примитивністю того типу організації, до якого звертались українські соціал-демократи Австрії в своїх заходах закрити свої звязки з прихильними до них масами пролетаріату. Полягаючи в виборі так званих «мужей довіри», цей

тих організації не забезпечував партії бажаного впливу на ті місцевості, відкіль вибирались «мужі довіря», і не давав їй можливості спортися в дальшій своїй діяльності на дисципліновані та організовані групи робітників. Партія розвивала свою діяльність головним чином по селах. По містах вона виявляла себе дуже слабо. Самостійної праці, що до організації українського міського пролетаріату, тут не проваджлось сльме ніякої. На перешкоді цьому стояли причини почасти об'єктивного характеру, почасти суб'єктивного. До первих треба зарахувати страшенну трудність організувати український пролетаріат на ґрунті одних тільки національно-політичних інтересів, зарані виключаючи інтереси економічні, оборону та захист яких останній знаходив в професіональних товариствах з ясно зазначеним польським характером. Суб'єктивні причини слабої організації українського пролетаріата по містах полягали в невеликій кількості інтелігентних сил в партії і в не пропорціональному поділі їх по тих міських центрах, де українські робітники уявляли з себе більш менч поважну кількість. Через це власне ті місця Галичини, де український пролетаріат складав більшість і де партія могла б розвинути успішну самостійну організаційну роботу, залишались не використаними в партійних цілях: український пролетаріат, не знаходячи постійної піддержки з боку українських соціал-демократів в своїх економічних інтересах, volens-nolens вивів в польські організації, збільшував їхню силу і залишався загубленим матеріалом для тієї партії, яка була для нього більш близькою і рідною. Брак інтелігентних сил в партії негативно відбивався на діяльності останньої і по тих містах, де український пролетаріат складав національну меншість. Не маючи змоги закладати серед нього по таких містах самостійних професіональних товариств і, таким чином, керувати економічною його боротьбою, партія обмежувалась тільки політично-національною просвітою українських робітників, концентруючи її в політичних товариствах «Воля». Але неможна сказати, щоб і ця праця проваджлась регулярно та успішно. Більш менч живве життя помітно було в цих товариствах за перші два роки існування партії—потім поступав заанапад.

Куди краще стояла справа агітації партійної по селах. Ім'я партії серед економічно пригнічених мас селянського населення ставало синонімом боротьби і звільнення від економічного тиску. Партійні оратори, як от приміром М. Ганкевич, С. Вітик, Я. Остапчук¹⁾, здобували собі велику популярність і були бажаними гостями на всіх вічах та зібраннях. Збільшенню популярності партії по селах в значній мірі допомогли відомі галицькі аграрні страйки 1902 року. Під час цих страйків українські соціал-демократи мобілізували всі свої сили: видавали в великому числі страйкові відозви; агітатори П, серед яких чл мало було університетської молоді, їздили по селах, захопленних страйковою хвилею, в багатьох містах стояли на чолі руху, викликали його там, де він ще не почався, і взагалі виявляли дивне напруження сил та енергії. Хоч знаменитий страйк закінчився тільки частковим успіхом, але українські соціал-демократи використали його в цілях збудження класової свідомості українських селян і здобуття собі прихильників серед них. Реальним наслідком енергійної діяльності партії під час страйку 1902 року було значне побільшення членів П, особливо із збаржеського повіту, і загальна зацікавленість нею з боку селянства.

Але, не дивлячись на це, партія мало зробила для того, щоб організаційно закріпити численні зв'язки з селом, придбати нею під час страйку, і, таким чином, одержати можливість більш менш постійного впливу на нових своїх прихильників. Цим почасті можна з'ясувати той факт, що хоч ідейний вплив партії і збільшився, але збільшення це не відбилось пропорціонально на зрості партії, як певної організованої сили. Здавалося б, що діяльна участь українських соціал-демократів в аграрному русові 1902 року повинна була навчити їх багато до чому, що до утворення більш гнучкого типу партійних організацій, пристосованих до сільських обставин, але, на жаль, організаційний досвід, одержаний партією за цей час, означався тим самим рисом прямижності і далі інститута «музей довір'я» не пішов. Ось че-

¹⁾ Останніх двох обібрали тепер депутатами до Віденського парламенту. С. П.

рез що конференція членів партії, що відбулася в 1903 році, минула сливе безрезультатно і не зробила сливе нічого в справі внутрішнього організаційного зросту партії і збільшення політичного значіння її в краю.

Ось через що і дальша діяльність партії аж до 1905 року стоїть мало не на «мертвій точці», зазначаючись де в чому відупадом і незначним функціонуванням партійних інституцій. В партії помітно де який «отливе» із партійних організацій діяльних членів і інерція тих, що залишились. Зменшується і без того не дуже значна літературна продукція. Видавництво партійного органу «Юлі» підупадає; вона виходить нерегулярно, перестав бути, паралельно із змінами в редакції, цікавою і живою і, нарешті, кінчається припиненням. Численні зв'язки з селами загублюються, і центральні інституції партії не мають змоги підтримати того становища річей в партії, яке було створене великими розрухами 1902 року.

Безперечно, що українська с.-д. партія переживала поважний кризис, загальні предпосилки якого мають своє джерело в тій громадській реакції, що повстала в українській частині Галичини, в наслідок надзвичайно високого напруження, виявленого українським громадянством в 1902 році (економічні страйки, боротьба за здобуття українського університету), і тих незначних реальних придбань, які мало це напруження.

Кризис загрожував досить поважними наслідками для партії, але він був рівняючим не довгим і змінився новим напруженням партійної діяльності, новим розвитком самої партії.

Цей новий момент в розвитку партійної діяльності українських соціал-демократів тісно зв'язаний з розвитком універсального руху в Росії.

Хвиля революційних подій російських, захопила і сусідню Австрію. Що ж до Галичини, то вона була для неї вогнищем іскрою, що блискучим світлом своїм освітила весь тягар педантичного економічного становища більшої частини українського народу в Галичині, терни національної планщини і перешкоди до культурного розвитку його. Українська Галичина, це місто яку

і злиднів, варварства і експлоатації, узявля з себе сухий костер, і досить було однієї революційної іскри, щоб запалити його і викликати широкий народній рух для придбання необхідних політичних і національних прав. Конкретно цей рух прибрав форму боротьби за вселюдне виборче право в чотирьохчленній його формулі. Ні в якій іншій Австрійській провінції не досягла ця боротьба такої інтенсивності і такого *всенароднього* характеру, як в Галичині, і ні одна, певно, політично-національна партія не витратила для розвитку цієї боротьби стільки енергії та напруження, як власне партія українських соціал-демократів. Під час цього руху вона розвинулась, виросла, зміцнила свій вплив на широкі народні маси, придбала нові численні зв'язки з селом, зробила перші і досить реальні кроки для праці по містах і взагалі виявила певні тенденції до того, щоб перетворитись в справжню політичну партію робітничих мас і вийти, нарешті, із того *status nascendi*, в якому вона перебувала досі. З другого боку розвиток партійної діяльності вплинув чи мало негативних сторін в постановці і напрямку партійної праці і примусив партію зупинитись більш уважно над тими корективами, які могли б спричинитись до більш правильного і невинного розвитку її. Як матеріал для становлення партії в цей момент, мають велике значіння стенографічні протоколи останнього з'їзду партії, що відбувся з початку 1906 року у Львові, уміщені в центральному партійному органі «Воля».

На відставі цих історичних документів ми можемо схарактеризувати українську с.-дем. партію Галичини в сучасний момент, як партію українського сільського пролетаріату і лише в незначній рівняючій мірі — міського. Зв'язки партії з селами настільки широкі, що подекуди вона користується сливе виключною монополією, що до впливу на пролетарські круги сільського населення, а також і на ті, що по своєму соціально-економічному становищу наближаються до цих кругів. До таких повітів належить між іншими збаржеський повіт (на межі з подільською г.), де українським соціал-демократам пощастило в 1905 р. провести місцевого вонуларного агітатора «хлопа» Янка Остапчука навіть віце-мар-

шалком повітової ради. Вплив укр. с.-д. партії в збаражському повіті настільки великий, що на ті віча, які заряджувались нею останніми часами по селах в справі боротьби за вселюдське виборче право, приходило од 15 — 30 тисяч селян. Ціла Збаражчина засіяна партійними організаціями, котрі послали на останній з'їзд партії більше 40 делегатів,—між ними 2 жінок; в цій окрузі мабуть чи не найбільше шириться партійної літератури. Досить велику популярність партія має також в дрогобичському, сокальському, бучачському та ин. повітах Східної Галичини. Інтенсивну агітацію повила партія останніми часами також по селах Буковини, отворивши там окремих красивих комітет.

Але, розвиваючи свою діяльність здебільшого по селах, українські соціал-демократи починають останніми часами працювати і по містах. В партії утворилась ціла течія, що особливо значіння надає міським партійним організаціям, убачаючи в них, і цілком раціонально, поруку дальшого розвитку партійного. На останньому з'їзді членів партії прихильники цієї течії особливо обстоювали необхідність організації українського міського пролетаріату в партійні товариства і гурти, вимагали від центральних інституцій партії, щоб вони вжили всіх заходів для цього. Яскравим виразником цієї течії виступив на з'їзді фактичний редактор «Воли» молодий, рівняючи, але енергійний партійний діяч В. Левинський. Чи мало щирих і гірких дорікань висловлено було ним на адресу цілої партії за заповідання та нехтування самостійною партійною працею серед міського пролетаріату. Щоб повернути його до партії, організаційно зв'язати його з нею, на думку д. Левинського, треба повести сталу і енергійну працю серед нього в напрямку програми У. с.-д. Лише тоді, коли остання буде звертатися в своїй діяльності на організовані кадри українського організованого пролетаріату по містах, можна сподіватися, що в роботах її по селах буде більш постійною, що в розвиток цілої партії буде відбуватися більш нормально. Рахуючись, однак, з тим фактом, що по деяких містах Східної Галичини український пролетаріат, що до національної кількості узалеє з себе жменьність, рівняючи з пролетаріатом польським і сполонізованим сь-

рейським, і що, значить, через це серед його не можна закла-
ти самостійних професійальних спілок, прихильники тієї течії в
партії, виразником якої виступив на з'їзді, а раніш на сторінках
«Воли», В. Левінський, вимагали, щоб замість професійальних
організацій, закладались організації політичні, діяльність котрих
була б, під контролем партії. В тих же місцях, де український про-
летаріат хоч і становить собою національну меншість, але разом
з ним переважає національно в деяких галузях продукції інших
робітників, там мусять закладатися українські професійальні ор-
ганізації: такіж самі організації повинні закладатися по тим фа-
бричним центрам, де українські робітники складають з себе біль-
шість. Цікаво зазначити, що такий характер партійної діяльності
серед українського пролетаріату, запропонований на останньому
з'їзді партії, знайшов прихильників з боку самих робітників —
українців, які, погоджуючись на зазначену пропозицію, поширю-
вали її, вимагаючи од партії, щоб вона вжила всіх засобів до то-
го, щоб професійальні спілки видавали відповідні професійаль-
ні органи на українській мові, навіть в тім разі, коли український
елемент даної професійальної організації складає з себе мен-
шість. Рахуючись з такими вимогами робітників з'їзд ухвалив
резолюцію, в якій вимагає від «Екзекутиви» (Центральний ко-
мітет) партії покласти всі сили для задоволення настиглої потре-
би в утворенні українських професійальних спілок, де по объ-
єктивним умовам для цього є хоч яка можливість, і в видаван-
ню українських професійальних газет, тими професійн. органі-
заціями, де українські робітники складають національну мен-
шість. В першу чергу запропоновано було партійній екзекутиві
звернутись до красного бюро залізно-дорожних робітничих спілок
в Галичині з проханням видавати орган бюро «Kolejarz» і на
українській мові для робітників українців, яких чи мало слухать
по залізницях. Нема ніякого сумніву, що партія українських со-
ціал-демократів доведеться більш уважно приступити до роботи
по різних робітничих професійальних товариствах і організації
українських робітників в такий тип організації, який рекомєн-
дується згаданою вище течією партії як *conditio sine qua non* П

нормального розвитку: за це говорить і активна ініціатива молоді течії в партії, і співчуття до неї українських робітників, і потреби професійної боротьби і, нарешті, саме життя, так що питання про самостійні професійні українські свідки і про внесення певних корективів до постановки роботи в польських професійних робітничих організаціях в інтересах українського елемента, являється питанням часу.

Та як би не було з'їзд українських соціал-демократів, присвятивши чи мало уваги наболілому питанню партійного життя, міг переконатись, що серед партійних членів відчувається досить міцна течія на користь того напрямку, виразником якого виступив д. Левінський, а це все являється об'єктивним показником зросту партії, нового більш інтенсивного життя в ній і порухом дальшого розвитку.

Характерним показником розвитку партії являється також потреба в розширенню літературної продукції П. З'їзд прийшов до того, що стан партійного видавництва вимагав певних реформ і що до популярних книжок і що до центрального органу, який ухвалено видавати щотижня, а не через два тижні, як було доса.

Але у партії після з'їзду виявилось більше ініціативи, потреби матеріальних засобів для кращої постановки партійного видавництва, ніж сподівався навіть з'їзд. Скоро після з'їзду місцеві партійні організації почали видавати власні органи, так, напр. в Тернополі почав виходити агітаційний, «Червоний прапор», в Чернівцях (Буковина) цікаво редактована і жива «Земля і Воля», що з початку 1907 року перенеслась до Львова і стала центральним органом цілої партії, замість «Воли». Крім того партія заснувала в 1907 р. окреме видавництво популярних брошюр—«Боротьба», що випускає свої видання кожного місяця. Збільшалось також і видавництво агітаційних відозв з приводу ріжних питань і з'являв політичного життя Австрії.

Більше уваги почала присвячати партія і роботі серед ніського пролетаріату по більш значним центрам східної Галичини, закладаючи робітничі політичні товариства «Воля», які останніми часами починають засновуватись навіть і по селах. Варто та-

кож зазначити успішну діяльність партії і на Буковині, яка досі була сльом непочатим кутком, що до соціал-демократичної роботи з боку У. с.-д. Не дивлячись на те, що робота ця, як сказали ми, почалася недавно, вона вже принесла певні реальні здобутки в формі щасливо закінчених страйків, що велись під проводом українських соціал-демократів, заснування українських робітничих організацій і широкої агітаційної діяльності членів партії во селах.

Коли ми зазначимо до поданих нами фактичних відомостей про сучасний стан української соціал-демократичної партії ще її вплив П на студентські та гімназіальні гурти української молоді, яка останніми часами значно побільшала кадри агітаційних, пронагандистських та організаційних сил партії, то ми будемо мати більш менш повний зовнішній абрис сили української робітничої партії в Австрії. Спираючись в своїй діяльності головним чином на пролетарізовані круги галицького села, вона уявляє з себе ледве чи не одну—після венгерської соціал-демократії,—робітничу організацію в Європі сільського пролетаріату. Прибуток інтелігентних сил в партію поруч із пробудженням активної національної свідомости поміж українськими робітниками, що живуть в більш менш великих центрах східної Галичини, откриває для партії можливість повести с.-д. роботу і серед міського пролетаріату українського. Власне на це то і сконцентрували тепер увагу свою і енергію центральні інституції у. с.-д. партії. На скільки можна судити по тим відомостям, які подає центральний орган партії «Земля і Воля», ті заходи, що робляться партією в цім напрямку, починають давати позитивні наслідки: число політичних партійних товариств «Воля» значно зросло за останній рік; по де яких з цих робітничих організацій, що до недавна мільних і сльом завмерлих, помітно життя, живавість і розширення діяльності. Число членів організацій «Воля» — що далі—збільшується, а разом з цим збільшуються з одного боку вплив партії на пролетарські круги українського народу в Галичині і з другого—потреби самої партії. Дальший розвиток укр. соц.-демократії, номіям об'єктивних сприяючих умовин, тісно

зв'язаний з внутрішнім ідейним розвитком внутрі самої партії. Пекучі потреби останнього з неминучістю висовують на порядок денний створення відповідної партійної літератури, пристосованої не тільки для потреб початкової агітації, але й більш ґрунтовної, яка б давала поважні, науково оіерті відповіді на нові різномалті питання складного партійного життя і була б матеріалом для вироблення суцільного соціал-демократичного світогляду. Потреба в створенню поважно-наукової соціал-демократичної літератури відчувається особливо тенер, коли серед українського народу в Австрії помітно надзвичайно інтенсивне національне збудження, яке виявляється між иншим в тенденції концентрувати національні сили в між-класові політично-національні партії і затерти ті класові різниці, які, поділяючи український народ, як і кожен инший, на певні класові групи, становлять собою одинокий природний і логічний ґрунт для політично-національної групування. Відчуваючи потребу в створенню наукової партійної літератури, українські соціал-демократи, на останній своїй конференції, що відбулась у Львові в початку 1907 року, постановили звернутись до своїх товаришів в Україні Російській з пропозицією спільними силами видавати науковий орган, завданням якого являється задоволення потреб обох робітничих партій українських в найширшому розумінню цього слова. Чи здійсниться швидко ця пропозиція, про не годі зараз казати. Але, приймаючи на увагу розвиток соціал-демократичного руху на Україні і зріст укр. с.-демократії, все ж можна бути певним, що питання про постійний орган український, який відбивав би в собі погляд тієї частини українського громадянства, що, не відкидаючи позитивного значіння національної ідеї, вкладає в неї певний марксістський зміст, — являється питанням часу. Таким чином бажання українських соціал-демократів Австрії в створенню наукової партійної літератури, принаймні в формі періодичного видання, тісно зв'язане з розвитком української соціал-демократичної робітничої партії України Російської. поки ж українським соціал-демократам доведеться обмежуватись виданням окремих наукових збірників по різних питаннях партійної про-

грам, особливо ж по питанню аграрному і по питанню в справі організації професіональних сіллок. Обидва ці питання саме тепер мають велике значіння для партії українських соціал-демократів і вимагають ґрунтовного порішення їх в інтересах розвитку партійної діяльності. Питання про організацію професіональних сіллок виникло в партії лише останніми часами, коли українські соціал-демократи перестали обмежуватись роботою по селах і почали подекуди переносити її в міські центри Галичини та Буковини. Що ж до питання аграрного, то необхідність наукової дискусії над ним пояснюється схематичністю і нерозробленістю порішення його в програмі загально-австрійської соціал-демократичної партії, властивими до останніх часів і для українських соціал-демократів. Тепер в партії підіймаються гомоси за те, що схематичність цю треба замінити більш детальним розробленням, відповідно до індивідуальних особливостей аграрних відносин в Галичині та Буковині.

Ми не закінчили б нашого короткого інформаційного нарису про українську соціал-демократичну партію Австрії, коли б не згадали про товариське відношення, яке виявляла партія до соціал-демократів в Україні Російській. На останньому (1906 р.) з'їзді, дякуючи тому, що на ньому був делегат від української соціал-демократичної робітничої партії, ці сімнатії виявились в особливо урочистій формі. З'їзд присвятив окремий доклад для висвітлення своєї позиції до збудження національного життя на Україні і до тих національно-політичних партій, що з'явились на ній останніми часами. Само собою зрозуміло, що з українських партій України російської з'їзд визнав найбільш відповідною і рідною до своїх поглядів У. с.-д. р. п.

С. Петлюра.

З українського життя.

З'їзд Української Демократично-радикальної партії. З'їзд Української Народної Партії. Шовінізм революцій з'їзду цієї партії.

В своєму попередньому огляді українського життя ми зазначили факт певної інертності і неактивності українських політичних партій, яким в значній мірі пояснюється слабкий, різниючи, темп національного життя на Україні і незначні, ні що до кількості, ні що до якості, прояви його вонні. Як і кожне соціологічне явище, незначна продуктивність національного життя на Україні має свої об'єктивні причини та оправдання. Там, де національна свідомість широких народніх мас перебуває ще на порозі формування, там, де вона виходе, так би мовити, із стадії ембріона і шукає тільки відповідних форм для свого зреалізування, там, звичайно, не можна більшого й вимагати од національно-політичних формувань. Яке дерево, такий і клин. На якому рівні стоїть національна свідомість нації, такі її і політичні партії. Обов'язком свідомих національних одиниць і цілих груп єть прискорювати процес національної еволюції, допомагати його розвитку. Необхідність організації і окремих одиниць, і цілих національних кругів в певні політичні партії являється в такі моменти національного життя, як от хоть той, що ми його зараз переживаємо, одною із головних умов, *conditio sine qua non* національного розвитку і передумовою для реалізації національної сили. Звертаючись до діяльності українських політичних партій

в минулому своєму огляді українського життя, ми сконстатували, що діяльність ця стояла не в відповідній пропорції до пекучих потреб української нації в даний момент. Почувалась якась млявість і незначна продуктивність внутрішнього життя найбільш визначних українських партій. Минулий місяць приносить нам більш втішні звістки. На підставі газетних джерел ми можемо занотувати більш менш докладні відомості про з'їзди двох українських партій: *радикально-демократичної* (У. Р. Д. II) і *народної* (У. Н. II.). Відомості про з'їзд першої із згаданих нами партій уміщено було в новому українському щотижневнику «Слово» (ч. 1) і в «Раді». Більш докладні відомості подала «Рада». (ч. 107) Передрюковською їх цілком.

На цьому з'їзді,—подас, слідком за «Буковиною», «Рада»,—обмірковувалися питання програми, організації і тактики.

«Поперед усього було порушено питання про зміну назви партії замість теперішньої непопулярної. З'їзд згодився, що теперішню назву партії треба змінити на таку, котра більш відповідала б суті програми і була б більш зрозумілою для народу. Пропоновано було назвати партію «українською трудовою партією», з чим з'їзд згодився, але постановив передати це питання на обміркування місцевим громадам з тим, щоб воно остаточно було розв'язано на слідуючому з'їзді партії.

Що ж до самої програми, то з'їзд згодився з думкою комісії, котрій було доручено переглянути програму партії, що деякі пункти програми треба редакувати відповідніше до світогляду партії. В тій частині програми, де говориться про державний лад, відповідні пункти з'їзд формулював-так:

а) Російська держава повинна вправуватися основними законами, виробленими і ухваленими народними представниками;

б) Загально-державна конституція повинна бути заснована на федеративно-автономних підвалинах.

Особливо великі дебати викликав той пункт програми, де говориться про федеральну палату, що повинна забезпечити права недержавних націй. Указано було, що федеральна палата в тій формі, яка тепер відома, не дає гарантій для повного забезпе-

чення прав націй. Вважаючи на те, що питання про федеральну палату мало няяснено, а з другого боку, щоб вийти дійсний спосіб забезпечити права націй, з'їзд обрав спеціальну комісію, якій доручив в'яснити це питання.

В тій частині програми, де говориться про лад на Україні, з'їзд постановив внести пункт, в яким би було зазначено про обов'язковість заведення по всіх українських інституціях української мови, як офіційної.

Що до земельної справи, то з'їзд не вніс ніяких змін в ті пункти програми, де говориться, що

а) землею користується тільки той, хто її власноручно обробляє;

б) всі землі державні (казьонні), удільні, кабінетські (царські), монастирські і церковні повинні безплатно перейти у державний фонд.

в той пункт, в якому говориться про перехід до державного фонду земель приватних власників, з'їзд формулював так:

До того ж фонду повинні бути передані землі вояківських власників (частно-владільчеські) на умовинах, які виробить державна рада (сейм).

З'їзд обміркував також деякі питання що до організації партії і зробив відповідні постанови.

Особливу увагу з'їзд звернув на діяльність української фракції в Думі і постановив:

а) привітати українську трудову фракцію,

б) допомогти їй в її праці в Думі на користь українського народу, щоб гаслом її праці були автономія України, економічне і національне її визволення. За найкращий спосіб допомоги з'їзд признав засновання спеціального комітета, якому доручив передавати матеріали думській фракції для тих законопроектів, що стоять на черзі і зачінають інтереси України.

З приводу статута автономії України з'їзд постановив вироблений проект «основних положень» автономії України передати на розгляд місцевих громад з тим, щоб після їх уваги був ос-

таточво затвержений на новому з'їзді і переданий українській трудовій фракції для внесення в Думу.

Обмірковуючи питання про відносини до інших партій, з'їзд між иншим постановив послати свого представника на з'їзд н. с. партії, щоб прийти до згоди в спільних питаннях і особливо в національному питанню, якби на з'їзді вияснилося, що діяльність цих партій можна координувати.

Надаючи велику вагу праці для культурно-просвітнього розвитку народу, з'їзд постановив, що члени партії повинні, поруч з своїми партійними виданнями, ширити ті українські газети і журнали, які не суперечать головним пунктам програми партії.

Ці відомости, власне кажучи, не дають нам повного малюнку роботи з'їзду українських радикальних демократів. Ні новий текст резолюцій з'їзду, ні відповідних мотивовань до них ми не знаємо. Через це ми й не можемо довше спинятись над сухим екстрактом тих постанов, які виніс з'їзд. Одне тільки можна вивести із цього екстракта, а власне, що українська демократично-радикальна партія в тій формі, в якій вона існує досі, далі жити не може. На з'їзді поміж її членами ясно визначалась певна тенденція перетворитись із демократично-радикальною в трудову. Але на скільки міцна і впливова ця течія, поки що не можна ще сказати. Хоч з'їзд і згодився принципіально на зміну назви партії «замість теперішньої непопулярної... на таку, котра більш відповідає б суті програми і була б більш зрозумілою для народу», але, врешті решт, справа залежатиме од майбутнього партійного з'їзду.

З поміж інших резолюцій з'їзду звертає на себе увагу через свою неконсеквентність і незакінченість §, де йде річ про відношення партії до української трудової громади в Державній Думі. Виказуючи свою прихильність до української парламентської фракції і бажаючи допомогти їй в її праці в Думі на користь українського народу, з'їзд «за найкращий спосіб допомоги признач засновання спеціального комітета, якому доручив передавати матеріали думській фракції для тих законопроектів, що стоять на черзі і зачіпають (інтереси України». Практика парламент-

ського життя в Західній Європі показує, що ті політичні партії, які мають своїх представників або однодумців в парламенті, не обмежуються такою, більш схожою на «передаточну інстанцію», роллю, яку бере на себе що до української трудової парламентської громади радикально-демократична партія. Більше б користі і для самої партії, і для парламентської трудової громади було, коли б перша увільнила останню хоть від частини тієї тяжкої праці, яку їй доводиться провадити в Думі, і взяла на себе ініціативу підготовки і навіть редакції самих законопроектів. Коли українська радикально-демократична партія вважає себе вже й тепер за трудову, то немає їй ніякої рації страхатись, що та допомога, яку вона впливляє «громаді» в формі підготовки та складання законопроектів, не відповідатиме інтересам і поглядам самої громади. В парламентських фракціях, організаційно зв'язаних з тією партією, погляди та програму якої вона боронить в найвищому народному представництві, звичайно так і буває. Фракція скоріше виконує тут ролю «передаточної інстанції» від певної політичної одиниці, від цілого численого колективу. Ми не знаємо, чи зв'язана організаційно «українська трудова громада» Державної Думи з партією українських радикальних демократів, та хоч би цього й не було, спільність проklamованих програмних поглядів партії з поглядами громади накладає на українських радикалів обов'язок впливати більше активної ініціативи і реальної допомоги що до діяльності української парламентської громади, тим більше, що партія володіє і більшою кількістю інтелегентних сил, здатних до творчої законодавчої ініціативи в інтересах України, і більшою науковою підготовкою до вирішення як державних, так і спеціальних питань українського життя.

Одна законична згадка інформаційного екстракта про роботу з'їзду у. р.-д. п. в справі «організаційних питань» партії не дає, на великий жаль, ніякої змоги уявити, до чого ж саме з'їзд прийшов в одному із найбільш важливих питань свого партійного життя. Коли правда єсть те, що ніяка партія нічого не варта з політичного боку, хоч би й мала вона чудову, принципіально вивержану програму, науково-розроблену партійно-те-

мал. 1907.

оретичну літературу, мала б визначних теоретиків та публіцистів, та не мала б міцних організованих і прихильних до себе громадянських кругів, то все це є ще більшою правдою в відношенні до партії українських радикалів. Не кажучи вже про те, що теоретична обосновка програм у. р.-д. п., а особливо тих пунктів II, що мають індивідуальний український характер, є дуже неочіпний край, — організаційний багаж II, як і всякої молоді організації, стоїть ще гірше, ніж оборона програмових принципів. На що ж тоді накидати флер якоїсь таємниці та конспірації на ті резолюції з'їзду, які мають таке величезне значіння для матеріального розвитку партії, для розширення сфери II впливу і організаційного закріплення останнього за собою?

Та як би там не було, з'їзд українсько-радикальної партії свідчить все ж таки про збудження якогось життя внарі цієї політичної організації, до більш розвиненого демократизма «трудящих мас». Розвиток партії в цім напрямі, коли тільки він справді буде відбуватися невинно, збільшить силу партії, бо наблизить її до селянських трудових мас і забезпечить їй певний вплив на ці маси. При такому стані річей, дальша присутність в партії не «трудящих» елементів являтиметься річчю неможливою і примусить їх виступити з партії. До які вказівки на процесі диференціації в партії були подані українським «Словом» (число I, стр. 14), але на скільки ці відомості певні, судити не можна. Хоч «Слово» й каже, що партія мало не розколотася на народних соціалістів і радикальних демократів, але більш інспіровані партією газети «Буковина» і «Рада» про цей розпад не згадують нічого. Скоріше всього, що процес партійної диференціації українських громадянських елементів, зв'язаних в українську радикально-демократичну партію, не дійшов ще до свого логічного кінця.

Другою українською політичною партією, про діяльність якої ми хочемо згадати в нашому огляді українського життя, буде Українська Народна Партія. Організація ця не значна, як по кількості своїх членів, так і що до впливу на широкі маси українського народу. Принаймні якихсь об'єктивних показників її сили і в літературі, і в нашому національному житті ми зу-

стрічали дуже і дуже мало. Концентруючи в собі більше націоналістичні круги нашого громадянства, «єнуїсти» (у. н. н.) мало манифестували себе під час унітарного руху або тих громадянських вступів, які мали український національний характер. Літературна продукція цієї партії сліве нікчемна і що до кількості і що до наукової якості і, крім видання декількох брошур та одного числа «Самостійної України» (видана була у Львові 1905 року), не виявилась, адається, ні в чім, коли не считати нечисленних і виданих ad hoc партійних відозв. Не брала також ця партія і діяльної участі в виборах до Державної Думи. З огляду на політичну нікчемність української народної партії, принаймні в сучасний момент, ми б і не сміялись над нею, коли б ця організація національна не уявляла з себе певного інтересу, як показника націоналістичної течії, що починає культивуватись, правда, поки що—в мікроскопічних розмірах—серед нашого громадянства. Вже від початку свого заснування у. н. н. виявила себе в своїх програмових—партійних виданнях, як партія націоналістична з усіма негативними шовіністичними рисами національної обмеженості і вузкості. Резолюції партії по різних питаннях українського життя і загальна тенденція усіх літературних видань її відзначалась часто нетолерантністю, а то й чистою ворожнечою, що еволюціонувала часами в людожерство, до інших національних груп, що живуть на Україні, або так чи інакше стосуються українського народу. Переглядаючи рідніші видання у. н. н., кидався на очі якийсь психопатологічний елемент, якась національна хоробливість її членів, що засліплює колективний розум партії і позбавляє її об'єктивного, наукового аналізу національних відносин на Україні і визначення гуманної і культурно-людяної позиції до інших національностей Росії. Оці ж самі риси свого партійного обличчя схоронила у. н. н. і в наші часи. Резолюції її останнього з'явуду можуть хоть кого перекопати, що та характеристика партії, яку ми коротко подали тільки що, відповідає дійсності. З огляду на інтерес цих резолюцій, як показників національної хоробливості до яких гуртів нашого громадянства,

ми подамо більш цікаві з них по своєму специфічному духу цілком, «в цілості в неуприкосновенності», в такій самій редакції, як надруковано їх в львівському «Ділі», а потім передруковано без всяких приміток в київській «Раді» (ч. 111).

Перша із резолюцій говорить про позицію У. П. П. до автономії України. Оцінюючи автономію України, як «питання життя і смерті для українського народу», резолюція, власне кажучи, рекомендує не шлях «життя» для здобуття цього, сираваді потрібного для українського народу, постулату, а шлях загибелі—«смерті».

«Посли українці, каже резолюція, мусять виставити се головне домагання та інші в конкретній формі внеску розробленого законопроекта, а не ставити його на загально-теоретичний ґрунт перестрою усієї Росії на федеративних основах, на якім (ґрунті), окрім таких самих теоретичних розмов, нічого вирости не може, як свідчить приклад Австрії, де галицькі українці і досі не мають автономії, між тим, як П має переважна більшість австрійських націй».

Мотивуючи так потребу сенаративної тактики українських послів в Державній Думі в справі автономії України, У. П. П. виявляє цілковите нерозуміння і сучасної політичної кон'юнктури, і тих політичних конкретних відносин, які встановилися тепер в Росії. Було б просто наївним, а для інтересів України просто згубливим кроком, колиб українські послі жили такими абстракціями, які подаються У. П. П. в формі рецепта для здобуття автономії. Одмежувавши себе од загально-державних інтересів сучасного політичного моменту і поставивши собі за обов'язок а ні пальцем не рушати, щоб перобудувати наш спільний незграбний державний будинок на ніщому фундаменті федеративного устрою, українські послі тим самим переконали б для себе всяку можливість здобути в Державній Думі те, що так потрібно українському народові. Не можна перобудовувати ґрунтовно частину якогось цілого, не поклавши нових підвалин для цього останнього. Ставити питання так, як ставлять його члени У. П. П., значить абстрагувати од конкретної політичної ситуації і штов-

хатя наші пародні маси на політичну авантюру, яка, крім катастрофи, нічим пшшим не кінчиться. Інтереси українського народу так тісно і нерозривно сплелися тепер з інтересами інших націй Росії, що годі просто балакати про розумність схематичної, нав'язаної більше національними емоціями, ніж науковим розумінням і політичною досвідченістю, позиції, на яку радять стати У. Н. П. українським послам в справі домагання автономії України. Для того, щоб справу цю розв'язано було справді в інтересах українських пародних мас, треба, щоб ранім встановлено було ті загальні, нелюбі «епуїстам» теоретичні принципи, виходячи вже з яких можна б було пристосовувати їх до конкретних обставин цілого ряду окремих місцевостів Росії, аналогічних по своїм інтересам і умовам, прихиром до України, чи до Польщі, чи до якої пшшої країни. Тільки спільна творча праця в цім напрямку всіх націй Росії, тільки обонільна допомога зможе забезпечити кожній із них державні гарантії в формі автономії для ріжноманітного розвитку кожної національної країни, а між ними і України. Приклад Австрії, де бупім би то справа з автономією для галицьких українців стоїть так кепсько через те, що під час створення автономних країн, вірніше «коронних земель», занадто багато місця присвячено було теоретичним діскуссіям, наведено просто ні к селу ні к городу. Ті, що створювали категорію «коронних земель» в Австрії, зовсім не були теоретиками, а керувались реальними відносинами національних сил держави. А як українці того часу не уявляли з себе реальної національної сили, то їх і було обійдено, хоч про людське око і вони, по § 19 австрійської конституції, мають всі права на національний розвиток та самовизначення. Не треба також забувати ще й того, що під час створення коронних автономних земель, як і до останнього часу, біля державної австрійської керми стояли не прихильники автономних прав націй, не заступники народа, а репрезентанти буржуазних класів, які керувались в створенню форм державного життя більше інтересами барина та власної кешені, ніж інтересами культури і розвитку націй. Останні бралися на рахунок постільки, поскільки це потрібно

було для їх власних цілей. Доки в австрійському парламенті сиділи тільки заступники буржуазії, інтереси пригноблених національностей не знаходили з їхнього боку ні спочуття, ні реальної допомоги. Зміна в складі парламенту, що саме тепер відбувається в Австрії, і вступ до нього представників *народу*, безумовно поліпшає справу пригноблених націй і забезпечить їм необхідні юридичні гарантії для їх розвитку. На це вказують уже й тепер газетні відомості, подані в «Arbeiter Zeitung», Vorwärts і «Neue Freie Presse» про намір соціал-демократичних послів нового парламенту внести домагання в формі законопроекта *автономії народів* Австрії, а не автономії Коронних земель II, як було досі.

Само собою зрозуміло, що внесення українськими послами конкретного законопроекту являється річчю потрібною, конче необхідною, але його мусить попереджати вироблення при участі і українських послів загально-державної формули федеративного устрою Росії. Щоб покінчити з цією резолюцією з'явду У. Н. II., мусимо зауважити грубу помилку, зроблену, очевидно з національного занату, що до національного складу земельних великих власників на Лівобережній Україні. По відомостям У. Н. II., всі ці власники — «московська шляхта». Той, хто знає, що поміщики на Україні здебільшого українці з походження, тільки аморфні з національного боку, той, хто пригадає, що значна кількість земель на Лівобережній Україні належить середнім власникам, які часто-густо не вміють і слова промовити, тільки по українськи, той, звичайно, категорично твердження резолюції У. Н. II. про належність земельної власності в згаданій місцевості «московській шляхті» вважатиме за легенду, шмиряну в розпаленій уяві національного страху.

Резолюція з'явда по аграрному питанню висловлена в занатто лямітарній формі і не відзначається науковою мотивованістю. Партія стоїть за автономізацію землі, правда, не в сенсі розширеної муніципалізації, а в сенсі передачі всіх «приватно-власних земель на Україні з державними — в український крас-

вий фонд». На думку партії «до громадського оброблення землі український хлібороб не приготований»—а через це «віддача землі українським хліборобам із українського земельного фонду, тільки для уживання, в аренду—далека від можливості її практичного здійснення». «Поміщицькі землі» мусять бути передані у повну власність, а не в аренду—се голос українського селянства».

Не сиплячись над цією резолюцією, ми тільки зауважимо, що У. Н. П. вітає українських послів за їхні домагання автономізації землі на Україні, головним чином за чутливість: «Українська фракція в Думі вірно зрозуміла всю небезпеку для укр. народу проєкта земельної реформи руских (московських) трудявців» і в свій час припинила наслідки такої небезпеки. Не інтереси українських мас, не розуміння цих останніх українськими послами викликає національне задоволення у з'явденні У. Н. П., а та сторона, про яку може й не гадали послі, виробляючи свій законопроект розв'язання аграрного питання на Україні.

Більш цікавою і закінченою в націоналістичному стилі являється безперечно резолюція з'їзду в справі робітничого питання. У. Н. П., називаючи себе партією народною в широкому розумінні цього слова, головну національну силу покладає на українських селян та робітників.

«Робітничтво і селянство зневоленої української нації несуть на собі подвійний тягар національного і соціального гноблення, що дає можливість рускому (московському) робітничтву і селянству обігнати українських і по культурности, і з боку досягнення матеріальних благ ліпших умов праці».

З цієї невірної тези У. Н. П. робить невірні і просто такі абсурдні висновки для порішення робітничого питання на Україні. На думку партії.

«Український пролетаріат по містах має два завдання».

1) Організовано боротись проти капіталу.

2) Забезпечити себе від конкуренції прибутців, головним чинном росіян, які, гнані стихійною силою шукання лішого життя, потоками линуть на україн. міста, і, завдяки культурному гнобленню укр. нації, державній опінії, рускій державній народності і відмозі капиталистів, що самі складаються переважно з москалів (лівобер. Україна) і тому охоче беруть собі до роботи своїх земляків, одбирають у українського робітника працю, випихають його з усіх професій, з фабрик, заводів, робітень в ряди безробітного пролетаріята, в пащу моральної, а потім і голодової смерті.

Поміщики - промисловці (правобер.⁹ Укр.) надто щиро беруться до колонізації поляків на Україні: український робітник тоді тільки займається на роботу, коли поляка та католика ніяким чинном не добудуть.

Цей процес закінчився в українській Галичині, обернувши там українську націю в націю мужиків, що живе по селах, працюючи на польських поміщиків. Цей процес сливе закінчився в Білоросії і дуже шириться на Україні: є багато укр. міст, де укр. елемент зістався в меншості і через те відданий на ласку прибутців-чужинців. Україн. робітник, средства до життя которого впливають у його з рук, перед привидом своєї конечної гибелі, з розумчливим завязяттям береться та і мусить взятись до організаційної боротьби за право працювати і жити на рідній землі.

3. Автономія України значно зменшить, а незалежність — знищить цю силу і перемогу чужинців на нашій землі. бо знищить силу впливу їх метрополії на українські справи.

4. Сільський робітник, а з таких складається гол. чинном наша нація, заробляє за цілий рік то (30—50 карб.), що міський робітник заробляє в один місяць. Ось чому знев. нації завше випихаються з міст в ряди сільського пролетаріята.

5. Прибутті пануючої нації, до якої б вони кляси не належали, як свідчить досвід скрізь по світу, завше запекло борються проти змагань до політичної незалежності місцевої люд-

пости, до автономічних П домагань і тому служать елементар- реакційним».

Переглянувши поданий нами текст резолюції по робітни- чому питанню, не знаєш, чому більше дивуватись: чи тому хво- рому національному засліпленню, яке випрає з кожного рядка і з кожного слова П, чи повному перозумінню авторами П істоти робітничого питання, чи, нарешті, неосвідченості їхнів в тій справі, яку вони так докторально і так безглуздо розв'язують. На превеликий жаль ми не можемо, за браком місця, присвятити аналізу нікчемности наведеної резолюції стільки мисля, скільки вона вимагає. Але всеж над нею треба трохи спититись. Само собою зрозуміло, що определения строку існування робітничого питання на Україні доти, доки існує український пролетаріат є sui generis соціологічна фантазія, створена уявою У. П. П. Наукові данні об'єктивної соціології і безпосереднє спостереження фактів соціологічного життя трохи инакше пояснюють нам справу і кажуть, що робітничє питання існуватиме на світі, а тим са- мим і на Україні, аж доти, доки існуватиме капіталізм і логіч- ний наслідок його—поділ громадянства на класи. Ніяка країна не минає цієї стадії в своєму розвитку; звичайно, Україна—так само. Закони капіталістичного розвитку одні і ті самі по цілому світу і наш край не уявляє із себе якогось виську. Очевидно, що і робітничє питання на Україні існуватиме доти, доки фор- ми капіталістичного життя в ній не зміняться на соціалістичні, доки один клас висискуватиме другий і житиме з його праці, забпраючи до своєї кешені прибуток з останньої. Уявляти україн- ську націю, як «велику національну солідарність», як категорію однакових по своєму економічному становищу особ з однаковими інтересами, буде або верхом наївности, або доказом повного неу- тва. В останньому власне і можно обвинуватити У. П. П. Всі оті перли розуміння нею істоти робітничого питання нагадують якісь дитячі філософування, з якими просто соромно показуватись на людське око. Справді: хіба не шедевр якоїсь дитячої балакани- ня уявляє з себе те місце резолюції, де У. п. п. заявляє, нашо-

рекір всіх фактам живій, щоденній дійсності, що «прйбутці пануючої нації, до якої вони класи не належали б, завше запекло борються проти змагань до політичної незалежності, до автономічних домагань людности». Коли це й можно сказати про буржуазні класи пануючої нації, то про робітничі—ніколи в світі. Авторам резолюції треба б було тільки пригадати хоть би програми тих політичних партій, які, виступаючи ідеологами російських робітничих мас, вимагають права для кожної нації на самоопреділення і протестують проти національного утиску, в якій би формі він не виявився, щоб не писати таких нісенітниць.

Як організація націоналістична—У. н. п. звичайно почувасе себе ріднішою до української радикально-демократичної партії, яку вона сама ж називасе «буржуазною», ніж до укр. соц.-дем. раб. партії. Вияснюючи свою позицію до останньої української організації політичної, У. н. п. заявляє: «що сьчинити з нею розом в тім або иншій разі, з'язд (партії) признає нем-жливим». Причини цього: «прихильність у. с.-д. р. п. до централізму, догматизму, нетерпимість і зневажливе відношення до національних питань, навіть недержавних народностей». Всім оцим «гріхам смертним» українські соціал-демократи, на думку У. н. п., навчилися у соціал-демократів російських, яких навіть обвинувачують в «огидному фарисействі» що до українського питання. Не будемо зараз сившпатись над тим, відкіля переняли укр. соц.-демократи ті «несившпатичні прикмети московського(?) с.-д. руху, — як от догматизм, нетерпимість etc». — Це в даннім разі немає ніякого значіння, бо всі закиди, зроблені У. н. п. українським соц.-демократам, не відповідають дійсності. Знайомство з програмою української соціал-демократичної партії каже нам, що вона обстоює принципи децентралізації в політичному самоврядуванні, стоячи на національно-територіальному погляді; такий самий принцип обстоює вона і в організаційних справах, борюючи організацію робітничих мас по національностям.

Таким чином, закиди в «централізові», а почасти і «в зневажливому відношенні» до нац. питання «недержавних народ-

постей» опадають. Той, хто знайомий з виданнями партії¹⁾, з її органами, ніколи не скаже на неї того, що кажуть «сепуїсти»: навпаки, він переконається, що прихильники цієї партії української гаряче обстоюють ідею автономії України, убачаючи в ній гарантію для розвитку продукційних сил нашої країни, для щепинного буяння культури українського народу і розвитку класової боротьби українського пролетаріата.

Резолюцію з'язда У. н. п. про недовіря П до «чистота принципів» р. с.-д. р. п. треба вважати необдуманим іаркис-ом, який стоїть в гострій суперечці з дійсністю. Так само треба кваліфікувати і те місце цієї резолюції, де партія заявляє, що «знищення закона 1876 року про заборону української мови, розкритищення, хоч і часткове українського слова, російська постувова і революційна преса зустріла могольним мовчанням; а ні слова спочуття радості, що у братнього народа знято з уст важкий ланцюг: російській постуновій пресі і партіям байдуже до долі українського народа».

В цілому резолюції з'язда У. н. п. проияті націоналістичний, подекуди якимсь хворим духом. Оцінюючи в де-яких випадках становище української дійсности вірно, У. н. п. робить із цієї оцінки зовсім певірні, часто абсурдні висновки, які дають можливість сказати партії, що і по поглядам своїм, і по загальному розвитку своїх членів вона стоїть на досить невысокому рівню. Вважає неповажне, або скоріше, легковажне обгрунтовання програмних позицій і резолюції з приводу тих чи інших реальних зьявля українського громадського життя; ще більше вважає і обурює націоналістичний напрямок партії, який визнає з кожного рядку наведених і розібраних нами постанов з'язду, з кожного слова і речення, з яким тільки звертається партія до громадянства.

¹⁾ Див. „Праця“ № 5—6; „Вільна Україна“ ч. 3 і 4; „Демократична республіка“—Львів. 1905 р.

Безперечно, що та течія, репрезентантом якої і ідеологом виступають прихильники У. н. п., єсть течія неадорова серед нашого громадянства, практична діяльність котрої утворюватиме відчужений ґрунт для зросту серед українського громадянства таких пессимістичних зъявищ, як антисемітизм, русофобство і навіть людожерство до інших національних елементів на Україні

С. Петлюра.

До 25-літнього ювілею артистичної діяльності Миколи Садовського.

День 30 квітня, коли святкувало в Києві 25-літній ювілей одного з борців українського театру — Миколи Садовського, був справжнім святом української сцени, торжеством національної української штуки. В тих щирих, повних гарячого чуття й глибокої поваги до ювілята адресах, якими привітали славного артиста українське громадянство Києва, вилилось разом із тих признання великого значіння українського театру, яко одного з важніщих, поруч з літературою, чинників культурно-громадського життя на Україні. Шановано не самий тільки могутній талант, гордість і красу рідної сцени, шановано свідомого громадського діяча, який серед самих тяжких і несприятлих обставин високо несе прапор національної штуки і доніс його чистим і світлим до радісних днів національного відродження, коли почали свадати кайдани з українського слова й з української сцени. Коли порівняти з тим, як святкуються ювілеї заслужених діячів у інших народів, більш щасливих своєю історичною долею та обставинами громадського життя, то те святкування, яке відбулось у вечорі 30 квітня в театрі «Товариства Грамотности» у Києві, може здатися скромним. Але коли оцінювати його з точки зору нашої обставин, коли взяти на увагу нашу матеріальну бідність, мале поширення національної свідомости в кругах інтелігенції, а з другого боку, коли пригадати той щирий відгук,

який зустріло ювілейне свято Садовського серед українських культурно-громадських інституцій та публіки, то можемо сміливо сказати, що українці, як зуміли і змогли, достойно винапували свого славного артиста в день його ювілею.

Українському театрові судилося відограти дуже значну роль в процесі розвитку національної свідомості й культури на Україні. І ця роль являється тим більш поважною, що розвиток нашого театру припав як раз на ті часи, коли українство теріло найбільшій урядовій утиски, коли українське слово було заборонене для публічного вжитку в усіх сферах громадського життя й письменства. І українська сцена була довгий час одиноким місцем, де лунало українське слово і де перед широким світом виявлялась національна українська творчість. Український театр— старе з'явище в житті українського народу. Всім відомі зразки релігійної драми, яка мала велику популярність на Україні ще в XVII столітті і звідти перейшла і до Московщини. Разом з інтермедіями на сцену входила й жива народня течія, і українська мова в них успішно конкурувала з книжно-схоластичною мовою релігійних містерій і драм. Відгуки старої української драми в формі вертепів заховались аж до половини XIX століття. Одночасно з відродженням української художественної літератури на переломі XVIII і XIX століть, відродився до нового життя й український театр: батько нової української літератури був разом і творцем нової української драми. На сцені полтавського театру в 1819 році було у-перше виставлено безсмертну «Патяку-Полтавку», яка й до-нині не сходить з репертуару українських труп. Перші наставники й діячі української літератури— Квітка, Костомаров, Шевченко, Куліш— писали драматичні п'єси, і де-які з них п'єси положили основу українському репертуару. В першій половині XIX століття не було ще українських постійних труп, а ставились українські п'єси аматорами, або артистами російських труп. На правобережній Україні існували ще й польсько-українські трупи; більш систематично почали відбуватись українські спектаклі тільки з початку 70 років (у Києві, Одесі, Харкові, Єлисаветі, Чернігові, Полтаві та ин.

містах). Новина справи, а головню—бідність репертуару, були, певно, одною з причин того, що український театр, яко постійний національно-культурний фактор, виступив на сцену так пізно. За те обставини склались так, що коли на початку 80-х років М. Л. Кронвіницький заснував першу постійну українську трупу, з'явився ряд надзвичайно талановитих артистів і енергійних діячів, які одразу поставили молоде діло на твердий ґрунт і надали йому серйозний та ідейний характер. Одним з цих діячів, які віддали справі українського театру не тільки свій талант, але й всю свою енергію, всі сили свого інтелекта, був Микола Карпович Садовський, що 1882 року вступив до трупи М. Кронвіницького і з цього часу нерозривно зв'язав своє імя з історією українського театру. Хроніка життя ювілята за останні 25 років, це—хроніка розвитку українського театру, його світлих моментів, його сумних пригод. І коли в глухі часи реакції 80-х років, серед загального пригноблення й тиші, засіяв блискучим світлом новий національний прапор—український театр, розбуджуючи національну свідомість в кругах української інтелігенції, то це в значній мірі—заслуга і М. Садовського. 80-ті роки були тріумфом українського театру, талантам діячів котрого співав діфамбл навіть А. Суворін. Наслідком різних причин пераїсні 2—3 українські трупи розпалися на кілька дрібних труп, число яких з кожним роком зростало, і разом з росповсюдженням українського театру по всій Росії, став помічатись і його занепад. Великий інтерес, який розбудили наш театр в широких кругах громадянства, почали використовувати всілякі люди, які не мали нічого спільного з ідейними змаганнями і не розуміли цих змагань, а коли додати ще спеціальні цензурні утиски, як от обмеження репертуару пьесами з народнього побуту, заборону пьес історичних та з життя інтелігенції, пьес перекладних, заборону грати на Україні, заборону давати самі українські спектаклі без російських, то нам стане зрозумілим, чому український театр, промайнувши блискучим метеором і одразу занявши неважне місце, яко культурно-національний чинник, уже з 90-х років почав упадати, репертуар його зводився переважно на етво-

графічно побутові пьєси, де на першому плані стояли «гонимі та горілки», і замість предмету національних гордонців, український театр скоро зробився предметом суму та вболівань українських патріотів. Велика сила дрібних українських труп розспалась по всій Росії, європейській і азійській, і популяризувала українську пісню й театр. Але більшість цих труп, що складались з неінтелегентних і малокультурних артистів, зовсім не дбала ні про які ідейні вимоги що до театру і сходила на становище опереткових або циганських труп. Де-які трупи просто почали виставляти російські оперетки, і то самого невисокого розбору. І коли український театр не занепадав і не виродився зовсім, коли все ж таки його світлі традиції підтримувались серед 2—3 труп, то цим ми завдячуємо тому, що на чолі цих виїмкових труп стояли ідейні люди, творці сучасного українського театру — М. Кропивницький, М. Садовський та Оп. Саксаганський. Їх трупи підтримували серйозний інтерес і увагу українського громадянства до свого театру, вони служили школою й зразком для діячів народного українського театру,—надзвичайно інтересного й відрядного з'явлення, яке стало помічатись з кінця 90-х років на Україні, в формі аматорських українських вистав по селах. Найбільше часу й праці по організації й орудуванню українською зразковою трупною положив поруч з «батьком» нашого театру М. Кропивницьким — Микола Садовський.

Микола Карпович Тобілевич (по сцені — Садовський) походить з родини, що дала українському театрові цілий ряд талановитих діячів: старший брат його — відомий український драматург і артист:— Іван Карпенко-Карий, молодший брат — Опанас — по ньому відомий артист — Саксаганський. Микола Карпович народився 1856 року в селі Костоватій, херсонської губернії, де батько його був економіком в одному панському маєтку. Молоді роки М. К. пройшли серед сільської обстановки, серед стіхійної атмосфери українського життя. Звідси, мабуть, його глибоке знання народньої мови, глибоке розуміння народньої психології, що дало

Йому потім спромозу витворити на сцені цілу галерею живих народних тишів. На восьмому році М. К-ча віддали до шкільної школи в Бобринці, де він пробув два роки. Після того його віддано до херсонської гімназії, а звідти, в залежності од родинних обставин, до слісаветградської реальної школи. Вже на гімназіяльній лаві в М. К-ча прокинувся інтерес до театру і, як каже в своїм нарисі д-ка Старницька-Черняхівська (Рада, ч. 99), він там уже заложив свій аматорський гурток, який виставляв українські пьєси. Реальної школи скінчити М. К-ові не довелося: в 1876 році розпочалась війна балканських славян з турками, і серед української молодіжі прокинувся рух іти за допомогою братам—славянам. Багато пішло тоді молоді у волонтери до славянських повстанців, а трохи згодом, коли й Росія оповістила війну з турками,— до російської армії. Серед них був і М. К. 1877 року вступив він волонтером до 56 піхотного Житомирського полка, що стояв тоді в Бендерах. Полк цей пішов на війну, і разом з ним М. К. перебув усю кампанію, перейшов Дунай, боронив Шинку від Сулеймановської армії, побував у Константинополі. Повернувся М. К. до Росії в чині офіцера кавалером георгієвського хреста. Свої враження з турецького походу через багачко років пізніше списав він у дуже цікавих споминах, друкованих торік у «Літературно-Науковому Вістнику». Ця ж війна натхнула його написати і перший літературний твір—поему «Шинка» (надруковано в збірнику «Рада» 1883 року¹). Повернувшись з війни, М. К. поперед усе перебував де-який час у Києві, де близько познайомився з місцевим українським товариством, а потім знов переїхав до Бендер, де служив при полку два роки. В Бендерах склався тоді невеликий аматорський гурток, який ставив переважно українсь-

¹) Перу М. К-ча належить переробка драми Писемського „Горькая судьбина“, під назвою „Никаандр Безпачиний“; він же переробив для сцени „Следу“ Котляревського в комедію на 4 дії і гоголівську „Повість о томъ, какъ поссорился Иванъ Ивановичъ съ Иваномъ Никифоровичемъ“. Останніми часами він переклав „Ревизора“ Гоголя на українську мову.

кі пьєси. Тут перебувала тоді і робила перші кроки на сцені, яко аматорка, М. Заньковецька. Молодий офіцер мав великий успіх на сцені, і всі почали пророкувати йому славу будучи. Все промовляло в ньому за тим: і чудова гра, і прекрасний баритоновий голос, і показана гарна постать. В душі М. К-ча почалося вагання. Нього з непереможною силою потягло на сцену, і цей завад до театра переміг нарешті всі інші інтереси: 1881 року М. К. покинув військову службу і через кілька місяців після цього уже вступив до трупи Анкаренка, що грала тоді в Кременчуці. В цій трупі був і давній знайомий М. К-ча, його земляк Марко Кропивницький. В 1882 року Кропивницький разом з М. К-чем складають власну *українську* трупу, здобувши незадовго перед тим дозвіл у Лоріс-Мелікова давати українські вистави, заборонені для професійних труп по указу 1876 року. 1882 рік одкриває собою нову еру в історії українського театра, звязану з самих перших своїх днів з імям М. К-ча. До цієї трупи вступили: М. Заньковецька, Вірина, Маркова, Світлов-Стоян. З 1883 року орудування трупною взяв на себе М. Старицький і давав з нею вистави по великих містах України, почавши з Києва. В тому ж таки році вступили до трупи нові великі сили. Брати М. К-ча — Іван (Карпенко-Карий) та Опанас (Саксаганський). Трупа мала величезний успіх. У 1885 році на чолі трупи знову став Кропивницький. В її складі були крім нього: М. К., Заньковецька, Саксаганський. В 1886 році ця трупа побувала в Петербурзі і викликала там справжній фурор. У 1888 році трупа роспалася і з неї виділилося цілих 3 трупи: Садовського (куди увійшли головні сили — Заньковецька, Затиркович, Мова, Левицький, Загорський та др.), Кропивницького і Саксаганського. 10 років стояв М. К. на чолі власної трупи. Серед того занепаду, який розпочався в українському театрі в ці часи, коли нажилося велика сила українських труп, трупа М. К-ча оставалась вірною для всіх інших; серед обмеженого українського репертуара він мав пьєси, які не принижували повагу українського театра, постановка пьєс відзначалась серйозним характером, без грубого шаржування і пересад. Нього трупа була

справжньою школою для почпнаючих сил і зразком для інших труп. Можна сміливо сказати, що «время люте» українського театра перебув М. К. з честю і підтримав ідейні традиції рідної сцени. В 1898 році М. К. зєднався з своїми братами, Іваном К-чем та Опасасом К-чем, і вони знов почали орудувати одною великою спільною трупкою. На де-який час вступали до них і М. Заньковецька з М. Кропивницьким. Ці часи воскресили триумфи 1885—86 років.

В 1905 році М. К-ча закликано до Галичини на посаду директора тамешньої української трупки. Разом з ним поїхала на гастролі і М. Заньковецька. Не вважаючи на те, що в Галичині існує всього одна українська трупа, яка одержує субсидію від сейму, галицько-український театр ніколи не стояв на тій висоті, на якій стоять навіть другорядні українські трупи в Росії. Ні талантів, ні школи, ні навіть репертуару, який відповідав би тим вимогам, які можна поставити до однієї субсидованої трупки (неважачи на те, що в Галичині український театр сліпе не зазнає ніяких обмежень). Про низький рівень галицького театру писали й самі галичани, наприклад Ів. Франко (В Літ.-П. Вістнику). М. К. за час свого побуту в Галичині (1905-6 роки) положив чимало пильної режисерської праці для вироблення доброї сценічної школи, для оновлення репертуару новими українськими п'єсами, для очищення галицького театру од засмічення його німецько-польськими оперетковими п'єсами.

Повернувшись з Галичини, М. К. заснував на Україні нову трупу, зложену переважно з молодих сил. Це найкраща зараз українська трупа. З нею М. К. грав останній сезон у Києві. У свій репертуар ця трупа ввела деякі новини, між иншими, і перекладні п'єси. В останні часи в українській пресі (переважно на сторінках «Ради») почали все частіше й частіше озиватись голоси за потребою оновити український репертуар перекладами світових п'єс західноєвропейських і російських, які більше відповідають характеру сучасного моменту і більше цікаві для нашого громадянства. Разом із тим роблено переоцінку старих українських п'єс, приходячи до висновку, що більшість їх не-

рестарта і не, задовольняє вже сучасного глядача. М. К. пильно прислухаться до цих голосів, але вважає, що не можна одразу робити перевороту, бо це було б понад сили для теперішніх українських артистів, що виховались на народньому українському репертуарі і не можуть раптом перейти виключно на так звані «салонні пьєси». Проте М. К. намагається поставити свою трупу на новий шлях і поступово вводить у свій репертуар чим далі то все більше нових і перекладних пьєс. Він марить про широкий і всебічний розвиток українського театру, про те, щоб зробити його справді храмом національної української штуки, придбати йому таке значіння, яке має, наприклад, театр російський. В цьому бажанні на стороні М. К-ча всі сімпатії українського громадянства.

Ми в коротких рисах спробували накреслити діяльність М. К-ча, як режисера і орударя українськими трупами. Заслуги його на цім полі стали цілком ясні широкому громадянству тільки тепер, коли преса зазначила їх і виявила перед українськими читачами. Ці заслуги будуть достойно оцінені істориком української культури й української самосвідомості, для якої праця М. К-ча над українським театром зробила дуже багато. За те як артист М. К. відомий по всій Україні і далеко по-за її межами. Імя його стоїть в ряді найбільших сучасних артистів усього світу. І коли слава його обмежується тільки Росією та Галлицією, то це через те, що М. К-ч артист *український*: він добровільно й свідомо присвятив себе рідній сцені, зрікшись «великих і богатих милостей», які йому обіцяно, коли закликано на російську (навіть на імператорську) сцену. Він наш, неподільно наш, і втративши, може, через те всесвітню славу, він заслужив собі найбільшу пошану од рідного громадянства.

«Як артист, говорить д-ка Старницька-Черняхівська, Садовський—глибоко національний український талант. Краса його— його народність. Кожний художник-маляр має свій власний колорит, і той колорит надає відому красу й оригінальність його творові. Такий колоритний артист і Садовський. По силі драма-

тичної передачі психології людини, по колоритності гри,—він має мало рівних собі серед артистів російських. Це чисто український національний талант. Цими словами ми не хочемо сказати, що талант Садовського обмежується виконанням самих народних типів: хто бачив Садовського у «Богдані Хмельницькому», у «Саві Чалому», у «Бондарівні», той знає, як оживає в його передачі тип українського козака, що лишив свій образ у думах, у народних піснях; хто бачив його в водевілі «Ковбаса та чарка», той бачив живого українського підпанка; навіть статський соєтник Михайло в «Суєті» виходить у Садовського тишійшим «тоже малороссом»...

«Особлива прикмета таланту М. К-ча, говорить другий автор,¹⁾ є в тому, що він у кожній ролі перш за все дає загальний тип. В його артистичних креаціях коли й не стає часами детального, філігранного розроблення, за те завжди дивус надзвичайна цілість загального типу,—він перш за все звертає увагу на загальні типові риси кожної ролі,—він переважно талант синтетичний, коли можна так висловитись. М. К-ч—артист на дуже драматичні ролі, переважно в цих ролях він не має собі конкурентів».

В галереї типів, утворених М. К-чем ми бачимо перш за все ряд історичних фігур, які оживають в інтерпретації великого артиста і яким він надає риси, властиві, як ми знаємо з історії, тим фігурам: Мазепа, Богдан Хмельницький, Сава Чалый стоять як живі в уяві кожного, хто мав велике естетичне задоволення бачити М. К-ча в цих ролях. Героїчні ролі козаків (Стенка у «Невольнику», Тарас у «Бондарівні») виходять у М. К-ча як найкраще, чарують глядача стихійною силою, яка так і б'є з кожного руху, з кожного слова цих фігур, що переносить нас у далекі часи безпосереднього виявлення могутньої духовної та фізичної сили типів, утворених тогочасним українським життям. Таке ж глибоке враження робить М. К-ч і в побутових ролях,

¹⁾ Карифей української сцени. К. 1901.

як драматичних (Дмитро Ковбань в «Несудило», Лейба в «Жидівці-Вихрестці», Панас у «Бурлаці» та ин.), так і комічних (Микола в «Наталиці-Полтавці», Мартин Боруля, Самресь—«Дві сім'ї», старшина в «По ревнії»). Гра М. К-ча—прекрасна артистична школа, на якій виховався ряд талановитих сучасних артистів українського театру.

Всі заслуги М. К. як українського сценічного діяча були прекрасно схарактерізовані в адресах, читаних на святкуванні його 25-літнього ювілею. В оцінці його діяльності зійшлися різні українські інституції та окремі особи, що взяли участь в ювілейному святкуванні.

Святкування ювілею було призначено на 30 квітня, в той самий вечір, коли відбувся й бенедикт М. К., одночасно з прощальною виставою трупи на закінчення зимового сезону в театрі Товариства Грамотности у Києві. Місцеві київські газети — українська «Рада» і російські «Кієвскій Голосъ» та «Кієвская Мысль» присвятили в цей день статті ювілейові і подали його портрети. У вечорі мали йти п'єси: уривок з «Богдана Хмельницького», «Зимовий вечір» і «По ревнії». Після першого акту на сцену виступили депутації, виїхала вся трупа і почалося читання адрес та привітань. Були прочитані адреси від: 1) трупи М. К. Садовського, 2) трупи О. Саксаганського, 3) українського громадянства міста Києва, 4) «Наукового Товариства імені Шевченка» у Львові, 5) «Товариства прихильників української літератури, науки і штуки» у Львові, 6) редакції «Літературно-Наукового Вістника», 7) товариства «Просвіта» у Києві, 8) Київського «Общества Грамотности», 9) редакції «Рада», 10) Музико-драматичної школи Миколи Лисенка в Києві, 11) студентської української громади київського університета, 12) Ніжинської української шкільної молоді, 13) Української громади київської Духовної Академії, 14) Клуба аматорів у Чернигові, 15) групи справів-націоналістів у Києві. Од редакції місячника «Україна» було прочитано таке привітання:

«Високоповажний Добродію. Микола Карпович! В той день, коли справляється святкування 25-літньої Вашої праці на тяжкій дорозі української сцени, коли разом з цим пригадуються всі терпсті шляхи, по яких мусили ступати в ці годн усяка культурна робота на Україні, — журнал «Україна», як наслідник журналу «Кіевская Старина», що 25 год стоючи на обороні інтересів рідного краю, був свідком всієї праці земляків для добування кращої долі своїй неньці, не може не відгукнутись до Вас, Дорогий земляче, з своїм сердечним привітанням, не може не сказати Вам од щирого серця: *велике спасибі* славетному артистові, великому борцеві в обороні рідного слова, щирому робітникові на дорожній всім нам живій національній розвою України».

Разом з читанням адрес було піднесено ювілатові кілька дарунків — ніжки й великий його портрет олійними фарбами, роботи художника Проценка. Після адрес було прочитано привітання, надіслані з різних місць по телеграфу од: 1) Драматичного гурта на заводах Ельворті в Єлисаветграді, 2) трупи Левницького з Александрії, 3) сім'ї Русових з Петербурга, 4) трупи Сага-товського, 5) редакції «Рідного Краю», 6) редакції «Світової Зір-ниці», 7) М. Аркаса, 8) товариства «Просвіта» в Миколаїві, 9) товариства «Просвіта» в Чернигові, 10) редакції журн. «Ві-мір'я Искусствъ», 11) М. Кронвінницького та багато інших. Було надіслано чимало листів, але їх уже не читано. Численна куб-ліка, що з'явилась на ювілейну виставу, з ентузіазмом вітала М. К., гарячими оцінками зустрічала кожне привітання, і по чи-тання адрес, повних самих щирих висловів і високої оцінки за-слуг ювілята, зустрінуте з гарячим співчуттям усією публікою, послужило доказом того духовного зв'язку, який встановився між великим діячем української сцени і його широкою аудиторією.

Ювілей застав М. К. в повному розцвіті сил, серед енер-гійної праці на користь тому ділові, Якому він прослужив чверть віка. І єсть повні підстави сподіватись, що й дальша його робо-та буде так само корисна, — і навіть більш усвідіна серед по-

вих вільніших обставин громадського життя на Україні, як і все попереднє служення його рідному народові. Те гаряче свідчення й глибоке признание, яким зустріло українське громадянство перший чвертьвіковий ювілей Миколи Карповича, нехай послужать йому моральною підпорою для дальшої праці!

Д. Дорошенко.

Од редакції.

Журнал «Україна», що виходить з року 1907 замість «Київської Старини», складається з двох частин, які будуть виходити у кожну щомісячну книжку. наукової та літературно-публіцистичної.

В частині *науковій* друкуються: самостійні праці з української історії та усякі матеріали до неї, як то: особливо цінні історичні документи, мемуари, хроніки, дневники, записки, спомини, оповідання, біографії, некрологи та характеристики, описи річевих пам'яток української старовини та замітки про все те взагалі, що дотикається або змальовує народне життя на Україні, або ж в чому виявляється народня творчість та світогляд, як напр.: необслідовані звичаї релігійні, правові, соціальні і т. в.; давні пісні з голосом, незаписані думи, казки, легенди, і т. в.; бібліографічні звістки про нові видання в Росії і заграниччю, книжки та статті, які дотикаються минулого і сучасного життя України, з критичними увагами про них.

В частині *літературно-публіцистичній*, крім української беллетристики, подаватимуться статті про сучасні питання, особливо ж про ті, що мають зв'язок з життям України.

Статті, як в першій, так і в другій частині, друкуватимуться *українською мовою*, але для тих авторів, яким важко шукати писати по українському, залишається право подати свої праці *мовою російською*.

Журнал буде виходити щомісяця книжками аркушів в 10 – 12.

Рукописи, надіслані у редакцію для друку, коли буде потреба – скорочуватимуться та змінюватимуться. Рукописи, які узгодно буде до друку непридатними, зберігаються в редакції ність місяців; редакція не бере на себе обов'язку повертати їх авторам своїм коштом.

Редакція просить авторів надсилати книжки та брошури на рецензію.

„УКРАЇНА“

виходить в 1907 р. коло 15 дня кожного місяця книжками в 10—12 аркушів. В міру потреби додаються портрети та малюнки.

ПЕРЕДПЛАТА НА «УКРАЇНУ» В 1907 РОЦІ:

за 12 книжок з доставкою—7 карб., а без доставки—5 карб.,
за границю—9 карб.

Адреса редакції: КИЇВ, ТРОИЦК. ПЛОЦЬ, НАРОДНИЙ ДОМ.

Редакція бере на себе відповідальність за акуратну доставку журналу тільки перед особами, що передплатили його в редакції або в книжковому магазині «Кіевской Старини» (Безаковская. 8).

Якщо передплатник котроїсь книжки журналу не одержить, то повинен зараз же, як одержить дальшу книжку, повідомити редакцію про те, що не одержав, попередньо додавши посвідчення місцевої поштової контори.

В 1907 р. редакція «України» видає «Словарь українського ялика», зібраний редакцією журналу «Кіевская Старина». Цей «Словарь», під редакцією Б. Грінченка, заслужив 2-у Костомаровську премію від Російської Академії Наук. Весь «Словарь» буде уміщатись на 150 друкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. Ціна за всі томи—7 карб., а для передплатників журналу «Україна»—5 карб., коли гроші ці будуть вислані разом з передплатою на журнал. Кожен том вислатиметься передплатникам зараз після виходу його з друку.

В редакції продаються комплекти «Кіевской Старини» за роки 1883, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1903, 1905 і 1906 по 6 карб. за 12 книжок, а з пересилкою—7 карб. Коли купуватиметься за всі роки—30% скидається. Окремі книжки журналу по 1 карб.

Редактор-видавець В. Науменко.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ
ТА
ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ
ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

Том
І Ю Н Ї

1907.

У КНІВІ.
1907.

З м і е т.

ЧАСТИНА I.

I. Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського письменства.	249—268 ✓
II. І. Степанко. Історія української драми. Розділ IV (далі).	269—285 ✓
III. Сповідь віроучителя сектанта («Історія моєї життя»). З передмовою Г. Вашковича.	286—313 ✓
IV. Г. Бараць. О біблейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи. (Окончаніе).	314—346 ✓
V. Ф. Петлюра. Секретні циркуляри правительства на Кубані	347—350 ✓
VI. Владислав Данилюк. Порівняння смерті і весілля в українських погрібкових голосіннях.	351—355
VII. Біографія: а) А. С. Пругавиць. Монастирські тюрми въ боротьбѣ съ сектанствомъ. С. П—ра; б) В. Чернышевъ. Законы и правила русскаго произношенія. М. Кр—ський	356—360
VIII. По журналахъ Д. Д—во	361—369
IX. Нові книжки.	370—372

ЧАСТИНА II.

I. З українського життя. З діяльності Української Трудової Громади. Заснування „Українського Наукового Товариства у Києві. Урядові репресії над українською пресою. С. Петлюра.	77—94
---	-------

УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ

ТА

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

І Ю Н Ъ

1907.

У КИЇВІ.
1907.

Друкарня Н. Т. Корчак-Новіцького у Києві, Мериго夫ська, 6.

Зміст другого тома.

АПРІЛЬ, МАЙ, ІЮНЬ 1907 Р.

Перша книжка—апріль.

ЧАСТИНА I.

I. М. Кр—ський. «Марія» Т. Шевченка. (Аналітична проба).	1—13
II. І. Стешенко. Історія української драми. Розділ III. (Далі)	14—40
III. Г. Бараць. О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской гл—тонисн. (Далі).	41—60
IV. Д-р М. Пачовський. Літературна мова на Україні .	61—73
V. Д. Д. Проф. П. Голубовський. (Носмертна згадка). .	74—80
VI. О. Я. Де-що про українську прокламацію 1847 року.	81—85
VII. Бібліографія: а) Архивъ юго-западной Россіи. Часть VII, томъ III. Акты о заселеніи южной Россіи XVI—XVIII вв. Кіевъ 1905 г. Г. Ч.; Михайло Грушевський. Про старі часи на Україні. В. Д-ий. А. Е. Крынскій. Древне-киевскій говоръ. В. Д.	86—105
VIII. Д. Д.—не. Огляд журналі.	106—126
IX. Нові книжки.	127—133

IV

ЧАСТИНА II.

I. С. Петлюра. Політичні українські партії в Галичині. (Партія українських соціал-демократів)	1—19
II. С. Петлюра. З українського життя.	20—36
Оповідання.	

Друга книжка — май.

ЧАСТИНА I.

I. До історії указу 1876 року про заборону українсько-го письменства	135—151
II. І. Стешенко. Історія української драми. Розділ IV. (далі)	152—171
III. В. Д. Науковий аналіз пр.ф. Т. Флоринського	172—179
IV. Володимир Данилов. „Після“ Шевченка и „Lillie“ Эрбена	180—189
V. С. Петлюра. „Ucrainica“ в журналі „Былое“ за мину- лий (1906) рік	189—213
VI. Д. Дорошенко. В. Горленко. († 13 априля 1907 р.).	214—217
VII. М. Фр. Павловский. Декабрист Я. А. Драгомановъ. .	218—220
VIII. М. Фр. Павловский. Стихотворецъ-попрошайка Арапось.	221—223
IX. Бібліографія: а) М. Павлик. Михайло Драгоманов, „ви- сокий рівень“ українства та „нова ера“; б) М. Павлик. Михайло Драгоманів і его роль в роз- вою України. М. Ж.; в) М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886. Д. Доро- шенко; г) А. С. Суворинъ. Хохлы и хохлушки. С. Петлюра; д) М. Веберъ. Историческій очеркъ освободительнаго движенія въ Россіи и поло- женіе буржуазной демократіи. М. Порт	224—240
X. По журналах	241—244
XI. Нові книжки	245—246

ЧАСТИНА II.

I. С. Петлюра. Політичні українські партії в Галичині. (Партія українських соціал-демократів) Кінець.	37—48
--	-------

II. С. Петлюра. З українського життя. (З'їзд української демократично-радикальної партії. З'їзд У. Н. П. Шовінізм резолюцій з'їзду цієї партії)	49—64
III. А. Дорошенко. До 25-літнього ювілею артистичної діяльності Миколи Садовського	65—76

Третья книжка — июнь.

ЧАСТИНА I.

I. Найближчі відгуки указа 1876 р. про заборону українського письменства.	249—266
II. І. Стешенко. Історія української драми. Родзі IV (далі).	269—285
III. Сповідь віроучителя сектанта («Історія моєї життя»). З передмовою Г. Вашиновича.	296—313
IV. Г. Бараць. О біблейско-агадическомъ элементѣ въ новѣстьяхъ и сказаніяхъ начальной русской гѣтоніси. (Окончаніе).	314—346
V. С. Петлюра. Секретні циркуляри правительства на Кубані	347—350
VI. Владмир Данила. Порівняння смерті і весілля в українських погрібових голосіннях.	351—355
VII. Бібліографія: а) А. С. Пругавичъ. Монастырскія тюрьмы въ борьбѣ съ сектанствомъ. С. П—ра; б) В. Чернышевъ. Законы и правила русскаго прозвоненія. М. Кр—ський	356—360
VIII. По журналахъ Д. Д—но	361—369
IX. Нові книжки.	370—372

ЧАСТИНА II.

I. З українського життя. З діяльності Української Трудової Громади. Заснування „Українського Наукового Товариства у Києві. Урядові репресії над українською пресою. С. Петлюра.	77—94
---	-------

Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського письменства.

В № 5 нашого журналу ми познайомили читачів з історією указу 1876 року про заборону українського письменства, надрукувавши текст постанови спеціального совіта, що був призначений для розгляду цієї справи. Тепер ми хочемо подати відомості про те, які виявилися незабаром відгуки цього указу.

Немає чого й казати, що указ 1876 р., на якому стояла резолюція: «къ исполненію и наблюдению», породив багато неорозумінь як в цензурних комітетах, так і у адміністрації, бо зразу ж стало видно, що він виявився при ненормальному становищі законодавчої діяльності. Щоб пояснити, які курьози вийшли виникати з цієї ненормальності закону, ми, згадуючи багато других фактів, згадуємо тільки один.—Як сказано в указі, треба пропускати тільки ті книжки, які надруковані «общепринятымъ русскимъ правописаниемъ». Між тим зараз же після указу подана була в «комитетъ цензуры иностранной» книжка галицького видання «Оповіданє про житє св. мучениковъ Бориса и Гльба», надрукована кирилицею. Комитет «цензуры иностранной» переслав цю книжку в «комитетъ для цензурирования духовныхъ книгъ», а цей комитет дав таку відозву: «хотя по содержанию своему означенная брошюра безукоризненна, но, какъ написанная на малорусскомъ нарѣчїи, не можетъ быть допущена къ обращенію въ предѣлахъ Имперїи». Тоді «комитетъ цензуры иностранной» 1907.

странной» побачив, що в цьому ділі виходить якийсь курйоз, і порішив обернутись з запитанням до «Главн. упр. по дѣламъ печати», особливо ж через те, що брошюра надрукована кириллицею. Од Главн. управл. вийшла наразі така резолюція: «такъ какъ «Оповѣдане» напечатано кириллицей, то не только слѣдуетъ пропустить брошюру, а радоваться, что въ Галичинѣ партія, противная украинофиламъ, издастъ книги, печатая ихъ церковнымъ шрифтомъ».

В 1878 році заборонений був 3-ій вип. «Збірника пісень» М. Лисенка, виданий в Лиському, через те, що під нотами надрукований був текст самих пісень, а це заборонилось указом 1876 року. Тільки через три роки, в початку 1881 року, щоб-то тоді, як повіяло було инчим духом, довелось М. Лисенку одібрати дозвіл на пропуск свого «Збірника» в Россію. Цей факт ми зазначаємо через те, що він викликав дуже цікаву записку тодішнього київського, подільського і волниського генерал-губернатора М. Н. Черткова до министра внутр. дѣль. Подасмо цю записку в повному тексті.

12 января 1881 Канд. Унив. Св. Влад. артистъ Лейпц. Консерваторіи Николай Лисенко въ поданномъ мнѣ прошеніи объяснилъ, что будучи по профессіи музыкантомъ, онъ въ видахъ музыкально-научной обработки народной музыки, посвятилъ себя преимущественно собранію и изученію малор. народныхъ пѣсень, употребивъ на это занятіе много времени, труда и издержекъ. Приготовилъ къ издаціи три выпуска сборника пѣсень съ мотивами и фортеціанними къ нимъ аккомпаниментомъ. Лисенко напечаталъ ихъ въ Лейпцигѣ, и первые два выпуска были допущены къ свободному обращенію въ Россію, но когда въ 1878 г. былъ доставленъ изъ за границы 4-й выпускъ, то кiev. цензоръ не призналъ возможнымъ допустить его въ продажу, не вѣдѣвше содержанія помѣщенныхъ въ немъ пѣсень, а въ силу оставшагося до того неизвѣстнымъ просятелю распоряженія, воспрещающаго печатать ноты съ малороссійскими текстомъ, притомъ сборникъ напечатанъ хотя и обыкновеннымъ русскимъ алфавитомъ, но съ нѣкоторыми отступленіями отъ общепринятаго

правописанія. Не придавая этой сторонѣ своего изданія какого либо особеннаго значенія и утверждая, что недопущеніе изданнаго имъ сборника въ продажу повлекло значительныя для него матеріальныя потери, Лисенко проситъ снять съ его труда незаконный запретъ.

Разсмотрѣвъ представленный при означенномъ прошеніи Лисенка сборникъ малорос. пѣсенъ, я не нашелъ въ немъ ничего предосудительнаго, но выпускъ этого изданія въ свѣтъ не могъ быть разрѣшенъ за силою Выс. повелѣнія, объявленнаго бывшимъ министромъ Вн. дѣлъ въ конфиденціальному отгавѣ отъ 23/VI 76 г. за № 3570, которымъ установлены общія ограниченія относительно малор. литерат. произведеній, въ томъ числѣ воспрещеніе печатать на малор. пар. тексты къ музык. потахъ.

Не встрѣчая съ своей стороны препятствій къ разрѣшенію выпуска въ продажу сборника пѣсенъ Лисенко, я, пользуясь настоящимъ случаемъ, признаю уместнымъ войти вообще въ оцѣнку цѣлесообразности распор. 1876 г., положившаго запретъ на всѣ роды произведеній на малор. пар., кромѣ произведеній каландной словесности.

Къ сожалѣнію, мнѣ неизвѣстны тѣ мотивы, которые послужили поводомъ къ принятію такой строгой мѣры, установленной безъ вѣдома и заключенія мѣстной администраціи края; поэтому я лишень возможности всесторонне высказаться по затронутому вопросу съ точки зрѣнія тѣхъ доводовъ, какіе послужили основаніемъ для приведеннаго распоряженія: но вникая въ смыслъ Выс. повелѣнія, последовавшаго въ августѣ 1875 г. объ учрежденіи въ Петербургѣ особаго совѣщанія по малорос. вопросу, озабочивавшему съ то время Правительство, можно съ вѣроятностью предположить, что, при установленіи ограниченій на малорос. литературныя произведенія, преслѣдовалась главная, если не единственная цѣль -- пресѣчь украинофильскую дѣятельность въ смыслѣ политическаго сепаратизма. Не отвергая проявившихся въ Кіевѣ признаковъ подобной дѣятельности со стороны нѣкоторыхъ лицъ мѣстной интеллигенціи, группировавшихся въ отдѣльномъ кружкѣ, получившемъ названіе украинофильскаго, я долженъ сказать, что эта ничтожная сама по себѣ по числу своихъ

сторонниковъ и умственнымъ силами фракція національныхъ патриотовъ не имѣла и не могла имѣть никакого существеннаго значенія въ смыслѣ зараженія идеями сепаратизма массы малор. населенія въ Ю.-З. краѣ, по отсутствію здѣсь почвы, на которой могли бы прививаться подобныя тенденціи. Ссылаясь на трехлѣтній опытъ управленія Ю.-З. краемъ, я съ увѣренностью могу утверждать, что въ средѣ здѣшняго малор. населенія, чуждаго какихъ бы то ни было политическихъ идей и беззаветно преданнаго своему Государю, проповѣдники сепаратизма, если бы таковыя нашлись, встрѣтили бы то же самое, что и проповѣдники колонизма, пытавшіеся привлечь народъ на свою сторону во время послѣдняго польскаго движенія.

Въ виду этого установленнаго по отношенію къ малор. нарѣчію и музыкѣ ограниченія, питающія видъ недовѣрія къ народу, который ни своимъ прошлымъ, ни настоящимъ не подаетъ къ тому никакого повода, не оправдываются, по мнѣнію моему, дѣйствительною необходимостью и служатъ только къ нежелательному раздраженію въ средѣ не только уроженцевъ и поклонниковъ мѣстной народности, но и вообще людей, несочувствующихъ принципамъ безосновательныхъ стѣсненій, особенно при запрещеніяхъ исполненія на малор. нарѣчій сценическихъ представленій и музыки. Усиленію неудовольствія и нареканій по этому поводу способствуетъ и то еще обстоятельство, что законъ 1876 г. обнародованъ не былъ, почему примѣненіе его признается произволомъ мѣстныхъ властей.

На основаніи предложенныхъ соображеній, признавая съ своей стороны отиѣну установленныхъ закономъ 1876 г. ограниченій по отношенію къ малор. нарѣчію и музыкѣ не только возможнымъ, но даже желательнымъ въ интересахъ утвержденія въ обществѣ довѣрія къ Правительству, я имѣю честь представить объ этомъ на усмотрѣніе Вашего Сіятельства, присовокупляя, что по моему мнѣнію литературныя и музыкальныя произведенія на малор. нарѣчій слѣдовало бы поставить въ одинаковыя цензурныя условія съ произведеніями на общерусскомъ

языкъ. У сего прилагается представленный мнѣ сборникъ писемъ Лисенко. — Ген.-адъют. Чертковъ 2-й.

На цю записку дана була така резолюція: «заслуживаетъ особаго вниманія и подлежитъ безотлагательному разсмотрѣнію и докладу по соображенію съ мѣрою 1876 г. и порядками, въ кот. она б. принята».

Одновременно з цією запискою була подана Министру Внутр. Дѣлъ і друга записка—од тимчасового харьковського генерал-губернатора, кн. Дондукова-Корсакова. Записка ця була вже надрукована в Літерат.-Науков. Вістнику 1905 р., кн. 2, в статті І. Франка «Сухий пенъ». Подасмо її тут через те, що багато не всі читачи нашого журналу мали змогу в свій час перечитати її в Літ.-Наук. Вістн., а також через те, що цікаво буде порівняти думки двох великих адміністраторів, з котрих один, бувши раніш в Києві генерал-губернатором, славився як ліберальний адміністратор (Дондуков-Корсаков), а другий (Чертковъ) проявив себе тут же дуже реакційним і суворим чоловіком. Проте думки реакціонера по питанню заборони українського слова вийшли ліберальніми, а думки ліберала -- реакційними. Мабуть, все залежить од того, хто приготував ці доклади в адміністраційній канцелярії.

Записка о малороссійскомъ языкѣ. — Въ числѣ вопросовъ, обсуждаемыхъ нынѣ печатью и частью естественно возникшихъ изъ требованій жизни, частью искусственно возбужденныхъ пресою съ различными цѣлями, обращаетъ на себя особенное вниманіе вопросъ о признаніи правъ малорусскаго нарѣчія въ губерніяхъ, населенныхъ малорусскою народностью.

Почти десятилѣтнее управленіе мое Ю.-З. краемъ, пребываніе въ Києві, составлявшее въ то время центръ развивавшагося съ начала 60-хъ годовъ малорусскаго литературно-національнаго движенія, наконецъ возникновению того же вопроса, совпавшее со временемъ служенія моего въ Харьковѣ и при подчиненіи мнѣ полтавской и черниговской губерній, чутко прислушивающихся къ нему въ лицѣ части своей интеллигенціи (особенно черниг. губерніи), все это даетъ мнѣ право и даже налагаетъ на меня, какъ на каждого русскаго, обязанность высказать свое мнѣніе о

дѣлъ величайшей государственной важности, неправильная постановка котораго способна вызвать неисчислимыя осложненія въ будущемъ, въ отношеніи какъ внутренней, такъ и къ внѣшней политики.

Слѣдя за мнѣніями, высказанными по этому предмету, нельзя не замѣтить какъ различія цѣлей и побужденій, лежащихъ въ основѣ выражаемыхъ желаній и требованій, такъ и неполнаго тождества стремленій, въ той, разумѣется, неокончательной формѣ, въ которой они до сихъ поръ успѣли выразиться.

Если авторы однихъ статей, предыдущая дѣятельность которыхъ заставляетъ предполагать въ нихъ полную сознательность и знакомство съ предметомъ, очевидно, не рѣшаются досказывать многого, что ясно обнаружилось бы при откровенномъ изложеніи и изобличало бы ихъ въ стремленіяхъ, несимпатичныхъ даже для большинства ихъ единомышленниковъ, то другіе, безсознательно вторящіе первымъ, являются отголоскомъ того особаго сантиментально-доктринерскаго либерализма, который составляетъ характеристическую черту русской столичной прессы, такъ отличающую ее даже отъ самой либеральной печати другихъ странъ.

Если первые изъ этихъ авторовъ несомнѣнно знаютъ, чего хотятъ и куда идутъ, то вторые, боясь обвиненій въ измѣнѣ отвлеченной доктринѣ равноправности, готовы требовать примѣненія ея безотносительно къ условіямъ времени и мѣста и перѣдко вопреки традиціонной, исторической идеѣ своего государства. Они готовы даже навязать ее тамъ, гдѣ теченіе жизни предъявляетъ требованіе это въ иномъ, высшемъ значеніи, а не въ смыслѣ возвращенія къ прошедшему, прошлому и не вызываемому ни живостью, ни силою завѣщанныхъ исторіей идей, ни нуждами прогрессирующей культуры.

Люди, сознательно стремящіеся къ созданію равноправности для малорусскаго языка, принадлежать къ числу тѣхъ дѣятелей начала 60-хъ годовъ или ихъ послѣдователей и преемниковъ, которые подъ именемъ «украинофиловъ» сдѣлались извѣстны всѣмъ, сдѣлавшимъ за возникшимъ тогда національнымъ малорусскимъ движеніемъ, нашедшимъ свое выраженіе въ журналѣ «Основа».

Нѣкоторые изъ нихъ, какъ Бѣлозерскій и Кулишъ, почти совсѣмъ со сцены; другіе, какъ Костомаровъ, отвлечены были своєю призваніємъ въ иную сторону. Но дѣятельность ихъ, какъ въ прекратившейся «Основѣ», такъ и въ разработкѣ историческаго, лингвистическаго и грамматическаго матеріала, не прошла безслѣдно и дала начало новому движенію, избравшему своимъ центромъ Кіевъ и нашедшему, въ силу особахъ политическихъ условій, сильный отголосокъ въ Галиціи и Буковинѣ, особенно съ тѣхъ поръ, какъ Высочайшее повелѣніе 18/у 76 г. крайне ограничило употребленіе малорусскаго языка въ литературѣ, и отчасти и внѣ ея, въ самой Россіи.

Предложеное Кулишомъ звуковое (фонетическое) правописаніе, вводившее совершенный переворотъ въ дотолѣ употреблявшееся малор. писателями грамматическомъ правописаніи, увеличило отличія малорус. языка отъ русскаго, хотя было холодно принято грамотной массой. Но это не остановило послѣдователей Кулиша, вводившихъ постепенно еще большія измѣненія и трудявшихся надъ созданіемъ новыхъ словъ для выработки особаго, самостоятельнаго, по ихъ мнѣнію, литературнаго языка. Промедлявшая при этомъ борьба мнѣній и взглядовъ крайне невыгодно отразилась на письменномъ языкѣ, произвела хаосъ правилъ, положеній, неудобнонимаемыхъ словъ и, затруднявъ чтеніе книгъ для массы, безучастной къ грамматическимъ спорамъ, на практикѣ, можетъ быть, лишь мѣшала той цѣли, которой новаджиному должна была служить реформа Кулиша.

Гг. Антоновичъ, Драгомановъ, Чубинскій,¹⁾ (Старицкій, Лизенко и Шляшанко¹⁾), первые трое въ сферѣ историческихъ, археологическихъ и статистическихъ изслѣдованій, Лизенко въ области народной музыки, а послѣдній, какъ издатель и книгопродавецъ въ Кіевѣ, являются главными теоретическими и практическими дѣятелями въ этомъ направленіи. Къ числу послѣднихъ

¹⁾ Невно, це Лука Шляшанкій.

слѣдуетъ отнести высланнаго изъ черниговской губ. Петрункевича, Карпинскаго, Савича, Липдфорса, Русова и другихъ.

Направленіе дѣятельности этихъ лицъ явилось себѣ полное выраженіе въ открытомъ въ 1872 г. въ Кіевѣ отдѣлѣ Имп. Рус. Геогр. Общества. Быстро наполнивъ свои ряды людьми яркаго украинофильскаго оттѣнка, оно какъ въ трудахъ своихъ, такъ и въ практической дѣятельности своихъ членовъ, столь явно обнаружило свои цѣли, что вынудило Правительство закрыть его, послѣ всего лишь 4-хъ-лѣтняго существованія.

Изъ предыдущаго можно уже отчасти заключить о цѣли вызваннаго движенія, какъ она понимается его главными дѣятелями: усилить въ народѣ сглаживающееся уже, подъ вліяніемъ совмѣстной исторической жизни, обученія массы и чисто русскаго образованія высшихъ слоевъ, сознаніе своей племенной и исторической обособленности, со всѣми дальнѣйшими, какъ культурными, такъ и политическими послѣдствіями.

Конечная цѣль эта едва ли можетъ подлежать сомнѣнію: изъ нея не дѣлають тайны передъ людьми даже не сочувственнаго образа мыслей, если только они принадлежать по происхожденію къ малор. народности: цѣль эта нашла себѣ выраженіе въ стремленіи искусственно создать пропасть между литератур. языками и въ тенденціозномъ характерѣ трудовъ Кіевск. Геогр. Общ.; она проявлялась даже въ такихъ фактахъ, какъ прямой подкупъ во время переноса населенія въ Кіевѣ, съ цѣлью увеличенія числа лицъ, заявившихъ о своемъ малорус. происхожденіи и незнакомствѣ съ русскимъ языкомъ: наконецъ она наложила особый отпечатокъ даже на характеръ социалистической пропаганды въ крестьянской массѣ, которой напоминали, что когда то вся земля принадлежала козакамъ и наня лишили ихъ земли со времени подчиненія Русскимъ Царямъ и слиянія съ Россіей.

По связи съ разсматриваемыми событіями, я считаю нужнымъ обратить здѣсь вниманіе на то національное движеніе, которое глѣтъ около 20 тому назадъ, съ большою силой проявилось среди малорус. племенъ въ Галиціи, Буковинѣ и Угорской Русн.

Въ началѣ, подъ впливіємъ притѣсненій поляковъ и мадьяръ, движеніе это было дружественно Россіи, въ литературы. и даже политич. едніеніи съ которой лучшіе патріоты видѣли спасеніе своего племени. Такіе люди, какъ Добрянскій въ Угорской Руси, Голованскій, Дзедницкій и Плончанскій въ восточной Галиціи (послѣдніе двое—редакторы издающейся во Львовѣ сочувственной Россіи газеты «Слово»), пользовались полнымъ авторитетомъ и самая газета ихъ представляла попытку литературнаго сближенія малорус. и великор. языковъ.

Но вскорѣ, частью подъ впливіємъ лицъ, предпринявшихъ агитацію въ Кіевѣ, и особенно Драгоманова и Антоновича, во-сѣщавшихъ Львовъ, частью при заведомомъ тайномъ поощреніи со стороны австрійскаго правительства, приобрѣла перевѣсъ партія, сходная по своимъ національно-автономическимъ стремленіямъ съ кіевскими украинофилами.

Усиленіе этой партіи въ Галиціи стало особенно чувствительно въ послѣдніе годы, подъ впливіємъ положенія, созданнаго для малор. языка въ Россіи Высоч. повелѣніемъ 18/у 76 г. Съ того времени Львовъ, Черновице и даже Вѣна стали мѣстомъ издашій и складами малорус. книгъ для Россіи. Австрійское правительство, всегда предусмотрительное въ вопросахъ о соперничествѣ національностей у себя дома и у сосѣдей, начало выдавать субсидіи издателямъ, что оно дѣлало еще и ранѣе, переводя для той же цѣли значительныя суммы въ Кіевъ. Почти во всѣхъ повѣдшихъ изданіяхъ, какъ Кіевскихъ, такъ и Галиційскихъ, стало употребляться усовершенствованное правоисаніе Кузлина, которое впрочемъ, какъ уже сказано выше, не вышло еще въ окончательную общепринятую форму.

При всемъ томъ, нельзя сказать, чтобы дѣятельность украинофильской партіи въ Россіи увѣнчалась до сихъ поръ жалкими (значительными?) успѣхомъ. Масса грамотнаго и тѣмъ болѣе неграмотнаго населенія не успѣла еще воспринять новаго стремленія этой партіи. Кругъ прозелитовъ ея ограничивается среднимъ и мелкимъ дворянствомъ, людьми такъ назыв. свободныхъ профессій, и пѣзъ лицъ, стоящихъ ближе къ крестьянству,

захватываетъ частью поповичей и волостныхъ писарей. Агитація, нѣтъ своимъ центромъ Кіевъ, распространилась на лѣвомъ берегу Днѣпра въ черниг. губ. и главнымъ образомъ на уѣзды Черниг., Борженскій, Нѣжинскій, Сосницькій и Городианскій: уѣзды Остерскій и Козелецкій, первый какъ почти не имѣющій дворянства, а второй по причинѣ преобладанія крупной собственности, а также и вся полтавская губ., менѣе затронуты движеніемъ.

Незначительный до пылъ успѣхъ агитаціи объясняется какъ ея искусственностью, не находящею себѣ оправданія въ дѣйствительныхъ требованіяхъ и запросахъ массы, всѣ интересы которой побуждаютъ ее къ изученію языка государственнаго, дающаго пониманіе писаннаго закона, такъ и тѣмъ короткимъ промежуткомъ времени, въ теченіе котораго агитація дѣйствуетъ. Съ другой стороны, самое орудіе агитаціи, новый придуманный языкъ и его новыя незнакомыя слова и правописаніе, пока еще не встрѣтили надлежащаго пониманія въ массѣ.

Желанія партій, выражаемыя открыто въ печати, петиціяхъ и заявленіяхъ земствъ, восходятъ пока лишь до требованія ввести преподаваніе на малорус. языкѣ въ начальной школѣ. Другія пожеланія, касающіяся дозволенія издавать въ Россіи труды и сочиненія всякаго рода на малорус. языкѣ¹⁾, допущенія мѣстнаго нарѣчія въ церковномъ поученіи, а также снятіе запрета съ сценическихъ представленій и исполненія музыкальных пьесъ, являются второстепенными въ глазахъ самихъ авторовъ заявленій.

Присутствуя къ разсмотрѣнію этихъ требованій съ точки зрѣнія интересовъ объединенной Россіи, нельзя однако не отдать справедливости той предусмотрительности и осторожности, съ которою выставляются эти требованія враждебною единству Россіи партіямъ.

---

¹⁾ Высоч. повелѣніе 18 мая 1876 года допускаетъ лишь изданіе историческихъ напечатковъ съ соблюденіемъ правописанія подлинниковъ и сочиненій взятой словесности съ русскимъ правописаніемъ.

Дійствительно, подь безобидними, повидмому, продогачи, прикрывалась чисто педагогическими и дидактическими требованиями, выдвигается важный вопрос о полной заміні государственнаго языка мѣстными нарѣчіемъ, пока лишь въ начальной школѣ. Нѣтъ никакого сомнѣнія, что логика вещей, какъ и педагогическая логика, потребуетъ со временемъ такой же заміны и въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ, причеиъ, съ одной стороны, нѣтъ никакой основательной причины, которая могла бы заставить партію остановиться на какомъ либо предѣлѣ, а съ другой— было бы трудно противопоставить ей вѣскіе доводы, если разъ сдѣлано будетъ шагъ къ уступкамъ въ этомъ отношеніи. Несовершенство языка, недостатокъ словъ для выраженія отдельныхъ понятій или научныхъ терминовъ, уже и нынѣ не составляютъ, въ глазахъ партіи, препятствія къ изданію ученыхъ и историко-философскихъ трудовъ. Горячее стремленіе къ созданію новыхъ словъ для восполненія литературнаго языка особенно охватило писателей Галиціи, и хотя слова эти еще чужды грамотной массѣ, но со введеніемъ преподаванія на малороссійскомъ языкѣ и по малорус. учебникамъ въ начальной школѣ, они мало по малу войдутъ въ обиходъ читающаго люда, который постепенно привыкнетъ и къ новому правописанію. Такимъ образомъ, совершится, съ теченіемъ времени полное обособленіе литературное, и тогда будетъ предъявлено подержанное уже всѣмъ грамотнымъ людомъ требованіе о введеніи и малорус. нарѣчія— языкомъ преподаванія въ гимназіяхъ и выше.

Едва ли можно возражать противъ того, выраженнаго въ общемъ видѣ положенія, что успѣхи первоначальнаго обученія затрудняются преподаваніемъ на совершенно неопитномъ для учащихся языкѣ. Но въ данномъ случаѣ положеніе это далеко не является въ своей безусловной формѣ. Не говоря о томъ, что знакомство съ русскимъ языкомъ сдѣлало въ Малороссіи большіе успѣхи среди взрослоаго крестьянскаго населенія, особенно съ оживленіемъ сношеній и улучшеніемъ сообщеній съ Великороссіей, проведеніемъ ж. д. и главное— съ введеніемъ сокращенныхъ сроковъ военной службы, нѣкоторое пониманіе русскаго языка

даже дѣтми, за исключеніемъ самыхъ глухихъ мѣстностей, есть фактъ, который едва ли рѣшится отрицать кто либо изъ малороссовъ. Несомнѣнно, что при началѣ обученія можетъ встрѣтаться необходимость въ объясненіи учителемъ того или другого слова, употребляя для этихъ объясненій малорус. языкъ, но также несомнѣненъ и тотъ, подтверждаемый множествомъ безпристрастныхъ свидѣтелей фактъ, что при началѣ уже второго года обученія въ такихъ объясненіяхъ не представляется вовсе надобности.

Такимъ образомъ, поводъ, выставленный поборниками введенія малорос. языка въ преподаваніе и замѣны имъ русскаго, является далеко не имѣющимъ того значенія и той уважительности, какая могла бы принадлежать ему при болѣе рѣзкомъ различіи между языками, различіи, котораго они стремятся достигнуть и которое, при осуществленіи этого стремленія, въ свою очередь можетъ сдѣлаться уже основаніемъ къ разсматриваемому требованію. Педагогическія неудобства были бы многиѣ устранимы однимъ лишь разрѣшеніемъ учителямъ давать въ теченіе перваго года обученія необходимыя объясненія непонятныхъ словъ на мѣстномъ языкѣ: такое разрѣшеніе способно исполнѣе удовлетворить людей, не руководимыхъ предвзятою мыслью, и при выполненіи этого условія не существовало бы уже никакихъ заслуживающихъ вниманія основаній для предьявленія дальнѣйшихъ требованій.

Обращаясь къ прочимъ пожеланіямъ, выражаемымъ партией украиннофиловъ, приходится разсмотрѣть тѣ ограниченія въ употребленіи мѣстнаго нарѣчія, которыя заключаются въ упомянутомъ Выс. повелѣніи 18—V 76 г., такъ какъ снятіемъ и отміной ихъ удовлетворяются эти желанія.

Нельзя не сказать, что заключающееся въ этомъ актѣ запрещеніе сценическихъ представленій и исполненія національныхъ пьесъ не только не достигло какой бы то ни было цѣли, но и вызвало рѣшительное неодобреніе и неудовольствіе даже всѣхъ искреннихъ приверженцевъ единенія съ Россіей. Оно прямо способствовало усиленію авторитета украинфильской пар-

тін, давъ ей возможность указувать на стѣсненія даже такихъ невинныхъ проявленій народнаго духа и творчества.

Такое же дѣйствіе прозавело и запрещеніе издавать въ Россіи сочиненія по вѣсьмъ отраслямъ знаній, кромѣ намятниковъ исторіи и произведеній изящной словесности. Какъ уже объяснено выше, оно повело лишь къ тому, что центрами надгательской дѣятельности, при поддержкѣ австрійскаго правительства, сдѣлались Львовъ, Черновице и Вѣна, и такъ какъ издаваемые тамъ книги допускаются къ обращенію въ Россію, то самое запрещеніе явилось лишь безцѣльнымъ стѣсненіемъ. Вмѣстѣ съ тѣмъ оно также вызвало вредное для Правительства раздраженіе, хотя и въ значительно меньшемъ кругѣ лицъ, интересующихся научными изслѣдованіями. Съ другой стороны, обѣ эти мѣры значительно повліяли на ослабленіе дружественной Россіи партіи среди Русиновъ Австріи, что несомнѣнно можетъ быть выгодно для австрійскаго правительства, въ случаѣ какихъ либо политическихъ осложненій, и столь же неблагоприятно для общаго традиціоннаго направленія внѣшней политики Россіи.

Предшествующія соображенія приводятъ къ установленію надлежащей точки зрѣнія на настоящій вопросъ, отгѣчающей какъ существующему въ данное время положенію дѣлъ, такъ и политическимъ видамъ Россіи. Соображенія эти даютъ также руководящую нить къ опредѣленію относительной важности или оцасности заявляемыхъ пылъ въ печати дребованій.

Ограниченія и стѣсненія, не вынуждаемыя и не предписываемыя заботами о сохраненіи культурнаго и политическаго единства Россіи и способныя внести лишь раздраженіе и неудовольствіе даже въ умы людей, искренно преданныхъ идеѣ полнаго слянія, должны быть или вовсе и формально отгнѣнены, или же примѣняемы съ значительнымъ, постоянно усиливающимся послабленіями. Сюда относится запрещеніе сценическихъ представленій, исполненія музыкальных пьесъ, печатаніе текстовъ пьесъ къ нотамъ и проч.

Слѣдующимъ шагомъ должна быть отгнѣна ограниченія въ изданіи книгъ и сочиненій, независимо отъ ихъ содержанія, въ

предѣлахъ Россіи, ибо запрещеніе это, какъ объяснено выше, оказалось недостигающимъ цѣли, и по своимъ послѣдствіямъ вреднымъ какъ для внутреннихъ, такъ сказать, домашнихъ отношеній, такъ и въ интересахъ виѣшней политики. Здѣсь могла бы быть сдѣлана оговорка въ пользу сохраненія правила о недопущеніи изданія книгъ, написанныхъ по правиламъ новаго правописанія, особенно, если эти книги предназначаются для дѣтскаго возраста: но въ этомъ случаѣ нужно быть уже строго послѣдовательнымъ и не допускать привоза въ Россію всѣхъ такихъ книгъ, изданныхъ за границею.

Сохраненіе такого ограниченія имѣетъ въ виду воспринять ствовать усвоенію массовъ новыхъ, произвольно придуманныхъ, отличныхъ отъ русскихъ, формъ языка, и тѣмъ осудить на долгое безплодіе начавшееся въ этомъ направленіи вредное для сближенія языковъ движеніе.

Остается рассмотреть требованіе о допущеніи малорус. языка въ церковномъ поученіи и проповѣди, и связываемый съ нимъ вопросъ объ усвѣхахъ въ религіозномъ развитіи массъ. Не подлежитъ сомнѣнію, что самый стиль и схоластическое чуждое жизни содержаніе проповѣдей составляютъ главное препятствіе къ ихъ пониманію и усвоенію преподаваемыхъ наставленій, и что условія эти почти одинаковы для великоросса и малоросса, независимо отъ языка проповѣди. Измѣненіе этихъ условій, къ сожалѣнію, вѣроятно долго еще заставитъ себя ждать. До тѣхъ же поръ разрѣшеніе проповѣди на малорус. языкѣ, какъ показалъ опытъ съ поученіями святицъ Гречулевича, не окажетъ чувствительнаго вліянія на усвѣхъ духовнаго просвѣщенія массы.

Предыдущими шѣрами должны ограничиться всѣ уступки, которыя безъ вреда для Россіи и для самаго малорус. народа могутъ быть сдѣланы нынѣ и когда бы то ни было. За мѣна малороссійскимъ языкомъ языка русскаго въ преподаваніи, хотя бы даже въ начальныхъ школахъ, за мѣна русскихъ учебниковъ написанныхъ на малоросс. языкѣ, не только не вызывается ни запросомъ и нуждамъ самого народа ни дѣйствительными требо-

ваніям педагогів¹⁾, по логически приводя въ будущее къ введенію малороссійскаго языка все въ высшихъ и высшихъ учебныхъ заведеніяхъ и къ замѣнѣ имъ языка государственнаго въ законодательствѣ, судѣ²⁾ и администраціи, угрожаєть немислимыми осложненіями и опасными замѣненіями въ государственномъ строѣ единой Россіи. Въ этомъ отношеніи, мѣтніе должно быть составлено разъ на всегда, безповоротно, и никакіе доводи и посторонніи соображенія не должны поколебать такого рѣшенія.—Князь Дондуковъ-Корсаковъ.

Ці обидні записки подані були в початку 1881 року, а на основі їх в августі місяці того ж року «Начальникъ Главнаго Управленія по дѣламъ печати» зробив доклад «министру внутр. дѣлъ»: де спочатку передається зміст «журнала особаго совѣщанія 1876 г.» та цих обох записок, а далі висловлюється така думка самого «Начальника».

Такимъ образомъ совокупность изложенныхъ обстоятельствъ, соображенія бывшихъ кievскаго и харьковскаго генералъ-губернаторовъ, разносторонніи указанія опыта, а наконецъ и выражаємая время отъ времени заявленія въ періодическихъ нашихъ издавіяхъ по отношенію къ разсматриваемому вопросу приводятъ къ убѣжденію, что существующія условія въ отношеніи малорусскаго нарѣчія въ Пимеріи требуютъ дѣйствительно измѣненія. Установленныя на сей предметъ правила 30 мая 1876 г., не говоря о такихъ случайностяхъ, какъ наприкладъ, подвергшееся недавно газетнымъ порицаніямъ воспрещеніе на основаніи 3 и ихъ хѣстнымъ начальствомъ въ одномъ изъ губернскихъ нашихъ

¹⁾ Разрѣшеніе учителямъ начальныхъ школъ давать объясненія на малор. языкѣ въ теченіе 1-го года обученія, какъ было объяснено выше, совершенно удовлетворить всѣмъ разумнымъ требованіямъ; несомнѣнно, что существующее въ этомъ отношеніи запрещеніе ввѣгда обходится на практикѣ и теперь.

²⁾ Требованіе это уже было высказываємо въ одной корреспонденціи изъ Бѣлгорода, помѣщенной въ № 22 газеты «Южный Край» за настоящій годъ.

городовъ на сѣверѣ, сценическаго исполненія въ городскомъ театрѣ известной малорусской пьесы «Наталка-Полтавка», представляютъ вообще, по приложенію ихъ въ практикѣ, восемь важныхъ невыгоды. Во 1-хъ, правила эти, воспрещая безусловно печатаніе и изданіе въ Имперіи на малорусскомъ нарѣчій оригинальныхъ произведеній и переводовъ, за исключеніемъ лишь историческихъ памятниковъ и произведеній изящной словесности, и дозволяя въ тоже время ввозъ изданій подобнаго рода изъ за границы (?), представляются такимъ образомъ совершенно безцѣльнымъ стѣпненіемъ мѣстнаго авторства и мѣстной прессы въ Имперіи: во 2-хъ, постановленія по этимъ правиламъ ограничили изданій на малорусскомъ нарѣчій усилили заграничную агитацію по фабрикаціи такихъ изданій для малороссійскихъ нашихъ губерній и увеличиваютъ вмѣстѣ съ тѣмъ въ глазахъ многихъ лицъ интересность этихъ заграничныхъ изданій въ качествѣ запрещенныхъ произведеній для нашей отечественной печати: въ 3-хъ, правила эти не перестаютъ доселѣ служить предметомъ споровъ и пререканій въ нашей печати и хотя глухого, но тѣмъ не менѣе сильнаго недовольства въ малороссійскихъ губерніяхъ. и въ 4-хъ, созданное этими правилами положеніе для малорусскаго нарѣчія въ Имперіи сильно повліяло на ослабленіе дружественнаго сочувствія къ Россіи среди малорусскаго населенія Галиціи, а это можетъ при известныхъ обстоятельствахъ вызвать въ будущемъ несчастливыя осложненія какъ во внутренней, такъ и во внѣшней политикѣ нашей. Все это доказываетъ необходимость облегченія по возможности установленныхъ правилами 30 мая 1876 г. ограниченій въ отношеніи малорусскаго нарѣчія: но при этомъ само собою разумѣется, что облегченія эти никакъ не должны отрыватъ украинфильству путей или возможности къ распространенію сепаратистскихъ его тенденцій и фабрикуемыхъ съ этою цѣлью украинноф. агитаціею тенденціозныхъ изданій, съ различными пововеденіями въ нихъ. Для этого представлялось бы полезнымъ, оставивъ печатаніе и изданіе на малорусскомъ нарѣчій документовъ и памятниковъ и произведеній изящной словесности на существующемъ по положенію 30 мая 1876 г. осно-

ваній, разрѣшити виданіє на этомъ нарѣчїи другихъ оригиналь-
ныхъ пропанованій и переводовъ похъ тѣмъ условіємъ, если въ
наложениі не будетъ ни новопридуманнаго правописанія укра-
нофильской агитаціи и если внутреннее направленіє или духъ не
отмѣняется сепаратистскими тенденціями украиноф. партіи. Подъ
этимъ условіємъ можетъ быть дозволено также исполненіє сценя-
ческихъ представленій и изданіє музыкальныхъ пьесъ съ малорусскимъ
текстомъ. Въ соотвѣтствіє этому не дозволитъ ввоза въ
Россію такихъ изданій на малорусскомъ нарѣчїи изъ заграници,
въ которыхъ окажутся указываемаго рода недостатки. Сохраненіє
такого ограниченія необходимо, чтобы воспрепятствовать усвоенію
народною массою новозамышленій украинофильской агитаціи въ
отношеніи языка и вредныхъ идей украинофильства въ смыслѣ
политическаго сепаратизма; для этой же цѣли не дозволитъ не-
печатанія на малорусскомъ нарѣчїи учебниковъ, учебныхъ пособій
и вообще книгъ и брошюръ для народныхъ училищъ и народ-
наго чтенія, такъ какъ изданіє ихъ, не вызываясь ни дѣйстви-
тельными потребностями народа, ни нуждами прогрессирующей
культуры, можетъ только замедлитъ успѣхи послѣдней. Что же
касается а) дозволенія церковныхъ проповѣдей и поученій на ма-
лорусскомъ нарѣчїи и б) разъясненія учителями въ народныхъ
школахъ учащихся при обученіи непонятныхъ русскихъ словъ,
если бы въ такомъ разъясненіи дѣйствительно могла встрѣтиться
надобность, то предметы эти, не входя въ кругъ вѣдѣнія мини-
стерства вн. дѣлъ, подлежатъ первый—разрѣшенію св. Синода, а
послѣдній—усмотрѣнію Министерства народнаго просвѣщенія.

На основаніи наложеннаго, главное управленіє по дѣламъ
печати, въ измѣненіє существующихъ условий въ отношеніи ма-
лорусскаго нарѣчїа въ Имперіи, полагало бы: 1) Разрѣшити ве-
чатаніє и изданіє на малорусскомъ нарѣчїи въ Имперіи какъ
историческихъ документовъ и памятниковъ, такъ произведеній
язычной словесности и вообще оригинальныхъ сочиненій, и ве-
реводковъ за исключеніємъ означенныхъ въ 5 н., съ тѣмъ: а) чтобы
при печатаніи актовъ перваго рода удерживалось правописаніє и
текстъ подлинниковъ во всей точности, безъ всякихъ измѣненій,

б) чтобы въ произведеніяхъ второго рода отнюдь не допускалось никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія и в) чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній второго рода давалось не иначе, какъ по разсмотрѣніи рукописей въ главномъ управленіи по дѣламъ печати. 2) Печатанія и изданія на малорусскомъ нарѣчіи какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ съ новопридуманнѣмъ правописаніемъ украинифловъ, нововводными, искусственно созданными словами и формами языка украинифильской партіи отнюдь *не дозволять*. 3) Соотвѣтственно этому не допускать ввоза изданій подобнаго рода въ Россію изъ за границы и, въ предотвращеніе всякихъ по этому предмету недоразумѣній или ошибокъ, всѣ какія бы то ни было книги и брошюры на малорусскомъ нарѣчіи, привозимыя изъ заграницы, предварительно пропуска въ предѣлы Имперіи, препровождать на разсмотрѣніе главнаго управленія по дѣламъ печати. 4) На вложенныхъ въ предшествующихъ пунктахъ основаніяхъ дозволить какъ изданіе въ Имперіи, такъ ввозъ въ предѣлы ея изъ заграницы музыкальныхъ пьесъ съ малорусскимъ текстомъ. 5) Печатанія на малорусскомъ нарѣчіи учебниковъ, учебныхъ пособій и вообще книгъ и брошюръ для народныхъ школъ и народнаго чтенія *не допускать*. 6) Не закрещать исполненія сценическихъ представленій на малорусскомъ нарѣчіи, когда исполняемыя пьесы и по духу и по изложенію ихъ не заключаютъ въ себѣ такихъ недостатковъ, на какіе указываетъ по 2 п. настоящихъ правилъ.

Объ этомъ имѣю честь представить на благоусмотрѣніе вашего сіятельства. И. д. пачальника главнаго управленія по д. п. кн. П. Вяземскій.

В тому ж августі місяці Мин. Внутрен. Дѣль, гр. Н. П. Игнатьевъ, попрохавъ Высочайшого дозволу скликати зновъ «особое совѣщаніе», куди увійшли: обер-прокуроръ св. Синода К. П. Побѣдоносцевъ, мин. государ. имущ. С. С. Островскій, управляющій мин. народн. просв., и С. С. Сольскій. Після цього 8 октября 1881 р. Высочайше затверджений був такий доклад министра внутр. справ.

Въ 1876 г. съ Высочайшаго соизволенія были установлены ограничительныя правила въ отношеніи употребленія малорусскаго нарѣчія не только въ малороссійскихъ губерніяхъ, но и во всей Имперіи. Правила эти, по вѣдомству Министерства внутр. дѣлъ, заключаютъ въ себѣ три слѣдующія постановленія (далѣе зміст указа 1876 р.)

Пятилѣтнее примѣненіе этихъ правилъ обнаружило нѣкоторыя ихъ неудобства, вызвавшія представленія по этому предмету бывшихъ генер.-губ. харьковскаго и кіевскаго, ген.-адъют. кн. Дондукова-Корсакова и Черткова 2-го, и заявленія со стороны многихъ губернаторовъ и частныхъ лицъ. Въ виду этого Вашему Императорскому Величеству благоугодно было повелѣть: подвергнуть означенныя правила пересмотру въ особомъ совѣщаніи при участіи статсъ-секретарей: Сольскаго, Островскаго, тайн. сов. Побѣдоносцова и н. д. начальника Главн. Управл. по дѣламъ печати гофмейстера кн. Вяземскаго. Обсудивъ во всѣхъ подробностяхъ какъ дѣйствующія правила объ употребленіи малорусскаго нарѣчія, такъ и всѣ имѣвшіяся по этому предмету свѣдѣнія въ ихъ совокупности, совѣщаніе признало необходимымъ оставить эти правила въ силѣ и на будущее время, сдѣлавъ въ нихъ, для устраненія обнаружившихся на практикѣ неудобствъ, лишь нѣкоторыя измѣненія и дополненія, не касающіяся однако началъ, положенныхъ въ основаніе этихъ правилъ. А именпо, совѣщаніе признало необходимымъ: 1) Пунктъ второй правилъ дополнить поясненіемъ, что къ числу пзданій, которыя дозволяется печатать прибавляются словари, подъ условіемъ печатанія ихъ съ соблюденіемъ общерусскаго правописанія или правописанія, употреблявшагося въ Малороссіи не позже XVIII в.: 2) Пунктъ третій разъяснить въ томъ смыслѣ, что драматическія пьесы, сценны и куплеты на малорусскомъ нарѣчіи, дозволенныя къ представленію въ прежнее время драматич. цензурою и могущія вновь быть дозволенными главнымъ управленіемъ по д. п., могутъ быть исполняемы на сценѣ, съ особаго однако каждый разъ разрѣшенія генераль-губернаторовъ, а въ мѣстностяхъ, не подчиненныхъ генераль-губернаторамъ, съ разрѣшенія губернаторовъ, и что раз-

рѣшеніе печатанія на малорусскомъ нарѣчїи текстѣ къ музыкальнымъ нотамъ при условїи общеприятаго русскаго правописанія, предоставляется Главному управленію по д. печати, п 3) совершенно воспретить устройство спеціально малорусскаго театра и формированіе труппы для исполненія пьесъ и оперъ исключительно на малорусскомъ нарѣчїи.

На приведеніе во исполненіе наложенныхъ предположеній совѣщанія долгомъ воставаю испрашивать разрѣшенія Вашего Императорскаго Величества, всеподаннѣйше докладывая, что правила объ употребленїи малороссїйскаго нарѣчїи, установленныя въ 1876 г., не были распубликованы, а потому и проектированныя разъясненія не предполагается объявлять во всеобщее свѣдѣніе.

Історія української драми.¹⁾

IV (далі).

Розглядаючи кроки поступу українського театру, ми сини-лись на характеристичні тях його драматичних зарідків, що, особливо у весільній драмі, досягли апогею народно-обрядової драматичности. По весільній драмі в цьому напрямі мусив одбутись одні крок до дійсно-художніх творів, перейнятих цілком яскравою єдиною ідеєю і зв'язаних одним планом у струнке органічне ціле. Але народня творчість, не окрплена знаннями інших літератур, не могла самотужки посуватись далі: вона мусила стрі-нутись із різними факторами, що повинні були так чи инакше вплинути на хід її розвитку, і від цих впливів залежала форма існування української національної драми і навіть саме її існу-вання. Які ж були ці впливи?

Перший із них—ворожі відносини духовної інтелігенції до народної творчости, що вважалася їм за поганську. Тут ми бачимо ту саму з'яву, що і на заході, що і в решті Славянщини. При таких умовах, народній творчості доводилось погано: хоч вона, мимо тонитви на неї, і тягла своє існування з звичайною в таких випадках упертістю, але правильного розвитку, звісно, прова-дити не змогла. Вона існувала тільки якимсь дивом і в усякому разі без ухвали, чи взагалі піддержки, яка могла б їй допомогти в органіч-ному розвитку. Таким чином з народною драмою справа стояла кепсько: вищими сферами суспільства, власне духовенством, її засуджено було на повільне вимирання,—факт, що має місце і в Західній Європі, хоч і в меншій мірі, і на меншу просторість

¹⁾ Див. № 6.

часу. Але і на Заході середньовічну драму духовну також створила не народно-поганська творчість: її утворено, як ми бачили, церквою. Духовна Західна драма виникла з церковно-драматичних обрядів,—чи не з того ж джерела вишла й українська містерія? Щоб на це одповісти, треба згадати, що викликало духовну західну драму, що насамперед викликало церковно-драматичні обряди?

Їх творцями було поривання духовенства західного до драмування—перш за все, та бажання наочно представити народові євангельські події — вдруге. Чи були ж ті стимули в давні часи для українського духовенства? Перша річ, порив до драмування, хоч і в прімітивних розмірах, була в нього безперечно, і це навіть виявляється в деякому прихилті до самих форм поганської народно-драматичної обрядовості. Річ в тому, що це духовенство само «не могло цілком рішитись елементів народньої драматургії і почасти прийняло їх від свій захист. Ми тут маємо переважно на увазі одвічні народні обряди на честь одродіння сонця, що припадали на Різдвяні святки та Пасху. Ці обряди перш за все й підлягли впливу церковному і склали з себе де-що на зразок західно-європейських містерій, пристосованих коли не завжди до отправи, то неодмінно до святкування християнських свят». ¹⁾

Таким чином наші колядки та білоруські волочепники, «яко представники релігійної драми, пристосованої до свят Різдва та Пасхи, односяться до глибокої старовини. До різдвяних же свят, власне до другого дня свята, пристосовувалось святкування волога Богородиці, що почасти задержалось і до нині. До останнього часу жінки на Волині, на другий день Різдва Христового, приносили в церкву хліби, пироги і т. и., що на місцевому наріччі звалось «ходити на родини до Богородиці». Всі ці приносили, во отправі над ними молитвослів'я оберталися на дохід причту». Цей звичай ходити на другий день Різдва Христового «на родини до Богородиці» в слові християнина пристосовується до стародавнього уклоненія роду в рожаницям».

¹⁾ Петров. Старин. южно-русс. театр. К. Ст. 82 г., ст. 454.

В уніятській церкві це свято існувало за весь час існування уній і мало особливі одправи, щоб то—одправу одвідним Пресв. Богородиці, пресвятій Богородиці рожанцовій і т. н.¹⁾

Але потяг духовенства до драмування виявлявся не тільки в спочутті та охороні ріаних народних звичаїв, що залязувалися з церковною одправою. Є данні, що народ своєю участю поривався внести в церкву елемент драмування, а духовенство підтримувало його в ньому і потім навіть само запровадило деякі церковно-драматичні обряди. «В народі,—каже Тихонравов,²⁾—являлось бажання бачити драматизм і в християнській одправі». Правило руського митрополита Зосими завждиє між иншим: «а еже безумніи поны нечатають съ цародомъ двери царскіе въ вечерю суботы великія, уже позде сущє подобися жидомъ, сего не подобаетъ творити». Цікаво, що «правило» виставля народ головини випнуватцем такого обряда, а за ним і «безумних поны».

Але важливіші і типічніші в смислі церковно-православної драматичности були ині обряди і перш за все так зване *пещье дієство*. «По зібраним відомостям³⁾ пещье дієство відбувалось у Москві, Новгороді та Вологді: безперечно воно ж мало місце і в других великих містах. Дієство виконувалось за тиждень перед Різдом, в неділю, під час ранньої одправи. Посеред церкви ставилась печ. В церкву входили молоді люде, що муслили виображати трьох хлопчат, набраних певно з співаків чи монастирських служок; їх було вдягнуто в стихарі і в шапки, обшиті заличим хутром і агорні позолочені та пофарбовані, як це бувало у Вологді, чи в вінці—в Москві. Особи, що здавали халдеїв, було вдягнуто в довгі вбрання з червоної сукнини; як каже Олсарій, халдеї носили дерев'яні пофарбовані капелюхи і образували бо-роди свої медом, щоб не підпалити їх пожегою. Халдеї востачали білі обруси, якими в призначений час муслили вони звязати руку хлопцям і потім вести їх до печі. В руках у халдеїв були якісь особливі дудки, ажиток яких нам невідомий. Крім хлопчат

1) Петровъ. Ю.-р. театр. стор. 455.

2) Лѣтописи русской литературы. т. III, 1861 г. стор. 17.

3) Веселовскій— стор. 327—29.

і халдеїв, у дійстві брала участь особа, що дивилась за його ходом; це був так званий «вчитель хлопський».

Любов до наочності та природності мальованого не захоплювала тогочасне духовенство до справжнього вкидання хлопят у піч: про те черговий дяконарь (пономарь) обов'язаний був уходити під піч і ставити там горен з гарячим вугіллям. У Вологді вживались при печі до 50 ліхтарів. Самий обряд тісно було зв'язано з церковною одиравою: в перервах межі вигаданими промовами хор виконавців співав святі пісні, чулись часті обертання до святителя за благословенням, а по закінченню дійства йшла літургія з перерваного місця. В промовах халдеїв об'являється звичайне для місторій усіх країн бажання одгінити грубіяцтвом висловів мучителів (катів, воєнків), розчулення та самоохвира, якими перейнято промови страдників; в руському дійстві це поривання, в зв'язку з бажанням заховати владу народнього говора, привело до вельми комічного наслідку. Промови халдеїв гучать озноманітно, дико і мимоволі викликають усмішку. Одмови хлопят на вимоги халдеїв гучать біблейськими тірадами. «Видимъ мы пещь сію,—каже один з них,—но не ужасаемся ея; естъ бо Богъ нашъ на небеси, ему же мы служимъ» і т. д. В цю трагічну хвилину янгол мусив був спуститись «къ пещи в трубѣ зѣло велицѣ»; насправжки це рідко виконувалось цілком, про вологодське ж дійство звісно, що янгола в ньому заміняв образ, на якому змальовано було одного з архангелів: образ цей, чомусь відбитий шкурою, спускався по вирьовках до печі. Флетчер одначе прямо каже, що «янгол злітає з церковного даху, на превелике дивування глядачів, при силі палаючих вогнів, що утворювались завдяки пороху халдеями». Власне по халдеї робили цей вогонь, а навпаки, як і личило більше: їх обналюванчи янгол, чи дякони й церковники, що кидали жмені дорези на свічки і направляли вибухлі іскри на халдеїв. Обхід пещного дійства, очевидячки, досяг у старовинну такого загального розповсюдження і народнього спочуття, що церковний обряд злився хутко з народним переобшранням на святках.

Як перебрані, так і халдеї, вважали за конечне, раз надягнувши на себе личину, гуляти до Водохрища без угану, дуріти

й навіснити до схочу. І доси в багатьох місцевостях слово халдеї гучить синонімом перебраного, свідучи про тісне зближення дійства з народними звичаями. Флетчер каже, що халдеї на протязі дванадцяти день бігали по місту, передягнені в жартівну одіж і роблячи різні смішні фіягли. Оларій, свідучи про теж. каже, що халдеї що-року одержували від патріарха дозвіл на протязі 8 день перед Різдом і аж до свята трьох царів бігати по вулицях з особливим кумедійним вогнем, підпалювати ними бороди людей і падо глузувати над селянами. На Водохрище ополонка являлась таким-же очищаючим місцем для халдеїв, як і для окрутників та перебраних». Такий був перший важливий обряд, що показував захоплення церковних сфер так званою драматичністю. «Менше складним, але одначенням більшою пихою являється другий драматичний обряд старої руської церкви. спільний їй зарівно з католицизмом,—власне виображення в вигляді процесії і короткого діалогу в'їзду Спасителя у Єрусалим на Вербний тиждень... Обряд цей виник в перші-ж віки по Різді Христовій і певно спочатку на Сході, де близина до театра виображених подій, прихильні умовини відносно вбрань для виконавців церемонії, нальових гляюк небачаних на Заході і т. д.,—давали готовий матерьял для споруди ходів. Час появи цього «шествія на ослати» в Росії, також як і певного дійства. не може бути точно визначений. З віками до нього так привикли, з ним так зжились, що ніби вірили, що звичай цей провадиться споконвіку,—ніхто не памятав і не міг вирозуміти, хто й коли вперше запровадив його»¹⁾.

З чого-ж складався цей другий церковний звичай? Наведено його загальні риси в той час, коли його в Москві ослата заброне. «Патріарх приходив по молебні в Покровському соборі на лобне місце, де на деякому віддаленню стояв осел, покритий багатою дергою, а біля нього боярин з деякими слугами: коли архидиякон, читаючи Євангеліє, доходив до місця, де наводяться слова Спасителя до вчеників, патріарх посилав протопопа з ключарем привести осла: наблизившись до нього, послані пере-

¹⁾ Воселовскій—стор. 330.

кидалися із боярним розмовам, відповідно євангельському оповіданню; потім вони вертались до патріарха, водучи за собою осли; за ними несли дяки червону та зелену сукнину і килим, що їх патріарх постеляв на сідло. Поводи держав сам царь, що йшов звичайно пішки. Потім патріарх їхав на ослі (з часом заміненім конем) просто до Спаського мосту, держучи хрест у правниці, а в лівниці — Євангеліє; перед ним ішли піддяки і співаки Осанну, а попереду ходу почасти велич на особливих беньдюгах велике дерево, обвітане овочами, біля якого сиділо четверо хлопчат у білих убраннях і також виголосували Осанну. На мосту бувала зупинка: там «уготовані бывали шесть верб», коло яких стояли архиєрейські піддяки і співаки вірші євангельські». Такий нескладний в істоті обряд підляг скасуванню власне в ту пору, коли при розпочатому розвитку містерій він, може бути, легко розвинувся-б до більш розлогіх розмірів... Первітний вигляд обряду поволі одмінявся і упрощувався, а за патріарха Іоакима, на московському соборі 1678 року, було зроблено розслід походження «шествія» і виявилось (кажучи словами постанови), що звичай цей «попустися только благочестія ради вѣлпепоспевъ»¹⁾. Цією обрядами не обмежувались драматичні елементи в старій руській церкві. До її особливостей належало теж і «так зване діяство страшного суду і захована доси церемонія умивання ніг. Про діяство страшного суду ми не маємо виразних відомствів; певно, воно становило швидче звичайний церковний обхід, де символічні рухи і жести заміняли живе слово: на помості, споруженому на внутрішньому кремлевському майдані, межі соборами, ставився образ страшного суду, до якого за тиждень до восту одправлявся хрестний хід, де брав участь царь і патріарх. Образ побожно обтирали губкою, ніби на ознаку освіження в свідомості народній пам'яті про страшний суд, читалось Євангеліє, співались особливі пісні, пристосовані до цього обряду і т. д. Глядачі сповнювали собою стоючи весь майдан, а для царя й патріарха споружались особливі помеш-

¹⁾ Старинный театр—стор. 331--2.

кання чи ложі»¹⁾). Пізніше «Сімеон Полоцький пробував запровадити деякі драматичні й поетичні елементи в придворну церковну одяву, але спроба його не могла мати успіху. В сілلابічних віршах розкладав Полоцький легенду про святого на окремі куплети, що по черезно співались в церкві «отроками», так як і в західній літургії вносились співання змісних сімлітичних пророкувань про Христа. Але католицькі новики Полоцького не стрінули спочуття в православному духовенстві, яке взагалі підозріло дивилось на нього»²⁾). Вказаннями цих прикладів ми можемо й обмежувати характеристику драматичних елементів у православній церкві взагалі, і в старій II період — зокрема. З наведених даних ми бачимо, що фактів драмування церковних обрядів було в тій церкві зовсім мало; коли-ж до цього додати, що й звісні нам факти далеко не всі можна з певністю однести на користь українсько-православної церкви, то вражаюча бідність у ній драматичного елементу здається нам неспорною істативою. Яка-ж причина цього історичного факту? Ми вже II вказали: це ворожість духовенства до української народно-поганської творчості. Але-ж це зявляється ми бачили і на Заході, а тим часом там воно не пошкоджено-розвинулось багатіт духовній драмі: очевидно, діло було не в одній ворожості православного духовенства до народної творчості, а ще в чомусь иншому. В чому ж власне? Одповідь на це дає автор, компетентний в церковно-православних справах: «православна східна церква інакше дивилась на церковну одяву. На II погляд, церковна служба мусить не малювати і не виобразати священних подій, а тільки нагадувати про них тим, хто молиться: через те вона не принускала в церковній одяві найменшого драматизма, нічого такого, що всоложує почуття і пристає задоволення. Потім, в середні віки, на Сході цей погляд поширено було і на життя світське. Дякуючи цьому погляду не тільки світські потіхи, що розмаїтали аудіє, одностоно»

¹⁾ Старинный театръ. — стор. 332.

²⁾ Историю рус. лит. т. III. стор. 20.

життя людним, одкидались, вважались за річ заборонену, але навіть вільна творчість—поезія і штука ганялись і гнобились.

Россія, як вірна охоронниця поглядів своїх просвітників, цілком поділяла П погляд. Під його впливом у нас багата народня творчість поволі замирала і нарешті цілком зникла. В XI та XII вв. ми ще бачимо коло князів співорців, що віщими перстами на живих струнах прославляли князівські чесноти, виспівували славу народности, але через два-три століття творча сила уже не була здатна гідним чином виспівати великі події народнього життя і, маюючи, наприклад, Мамасве бойовище, оберталась по образи поетичні та по мову поетичну до старих свівних слів (до Слова о полку Ігореві). Мальовнича штука обмежувалась тільки іконопасанням. Нема що казати про різні народні забавки та грици: вони цілком були одкинуті, як дійство пдолослуження».—«Коли так руська церква дивилась огулом на задоволення, то зразу міло, що погляд П на народні обряди та церемонії, що просто вказували своє джерело в поганських віруваннях,—був ще строгіше». І хоч народ не синнявся виконувати свої поганські обряди та церемонії, вриваючись часом з ними в християнські храми і роблячи там бенкет», а про-то драма в церковному вжитку на Русі не розвилася. Навіаки,—«церковну одираву нашу в XVI та XVII вв. доведено було до цілковитого запезаду»¹⁾.

Таким чином, особливий аскетизм візантійського християнства, позичений нашою церквою, був першою причиною того, що духовна драма на Русі взагалі, на Україні зосібна, рано не розвилася. Була й друга причина,—не монш ґрунтовна, а власне—ріжниця в мовах, на яких провадилася церковна одирава у романо-германських католиків на заході, і православних славян, а з осібна українців на сході. «Засадиа ріжниця,—каже Веселовський,—межи східною та західною церквами, що містилася

¹⁾ В. Сахаровъ. (Чтенія обш. любит. дух. проsv. 1880 г. апр.)
Очерки церковныхъ «дѣтствъ» въ древне-восточной Руси.

в зрозумілості церкво-одправної мови для православних, і в незрозумілості для католиків чужої їм латинської мови, яка природно викликала пояснення і тлумачення, виплинула на різниці долі духовного театру у обох сповідань. Там, де духовенству, з огляду на зміцнення віри, потрібно було вдатись до драматичних обрядів, походів, хрестних ходів, де різноманітність убрань, наочне зображення подій поповляло і освіжало не-досить за-свєсні з самої одправи істини, там мусила з особливою силою розвинутись з обрядів, походів і літургії, перейнятої театральною засадою,—духовна драма, що хутко переходила від латинського тексту до цілковитого народного. Навпаки, в православній церкві, де не було konieczности в поясненні того, що так ясно казала розуму стародавня, але рідна народова мова, — поривання популяризувати церковну одправу не йшло далі трьох або чотирьох обрядів, що посяють в загальних рисах драматичну владу. Цього було цілком не досить для зародження драми в самій церкві, і коли б пізніша позика шкільної містерії не потягла за собою короткого періоду духовного руського театру, то саме його існування було б неможливе¹⁾.

Таким чином, дві причини—виключний аскетизм православ-но-української церкви в порівнянні з західною, католицькою, та близькість народова церковна мова в порівнянні з незрозумілою для католиків латинською,—можуть цілком пояснити ко-валний розвит драматичного елементу та брак духовної драми в на-шій церкві до 17-го в. Зовсім ясно, що та духовна драма, яка розвинулась пізніше, себ-то в 17 віці, не могла бути цілком органічним наслідком самої церковно-літургичної справи; що вона, очевидно, виникла під впливом зовнішніх умови, але ті умо-вини, як ми побачимо далі, власне й були потребою популяри-зації православія, релігії,—себ-то тим самим з чого почав ко-лесь католицизм. Значить, православіє, прийнявши в сфері драми чужі католицькі впливи, тільки співзвучило на до-кільки віків су-

1) Веселовскій—стор. 326.

проти захода, — і коли побачило свою помилку, неб-то брак драми, яко форми пропаганди своїх ідей, то цю помилку спростовало зараз же.

Зазначаючи, таким побтом, вплив візантійського православія на слабій розвит руської духовної драми, ми разом з тим мусимо підкреслити і ріжницю того впливу на окремі нарости руського народу—московську й українську народности. Візантійське православіє з його аскетичними тенденціями перейшло в однаковому вигляді до української й великоруської народности: одначе сили історичні надали йому з часом різні окремішности. Великорусько-московське плімя, не вважаючи на поодинокі державні спроби завести зносини з Західною Європою, огулом було од неї одрізано.

Воно виробило собі риси відчужености і відлюдности і підозрілих відносин до всього чужоземного. Те саме відбилось і на віросповідних поглядах того плімя. Раз одержавши свої релігійні форми, яко «дійсне благочестя», з самого Цареграда, великоруси ховали його довго в повній неурожности; і коли вони цурались чужоземних впливів у самих дрібних сферах життя, то тим паче не повинні були допускати їх в найважливішу сферу—релігійну. От через що всякі духовно-релігійні насолоди, в вигляді західної містеріальної драми, не могли знайти відгуку у великоруського духовенства. І хоча останні, як ми бачили, будучи, як і на Заході, близьким до народа і його творчості, рвалося до драматичности в церковній сфері, проте лід аскетичний і повільна відчуженість зробили своє діло.

Невеличкі по кількості сліди драматичних церковних обрядів в великоруській церкві згинули, і коли б чужа духовна драма не прийшла в московщину в вигляді шкільної місторії, то дійсно нарід великоруський не мав би св.ет духовної драми.

Все сказане вище про ворожі впливи візантійського православія, прийнявши на увагу особливе становище великоросів за цілий ряд віків, треба, значить, передовсім віднести до історії великоруського народу і його драми.

Не зовсім так мусило бути, та й було, в українського народу. Волею фортуни йому довелося з давніх-давен вступити в звязки з різними народами—спочатку з ляхами, а потім поляками, і познайомитись із західною культурою. Через постійні знайоми з чужоземцями наш народ у всіх сферах свого життя не став цуратись різних впливів і засвоював здобутки чужої культури. Це ми особливо бачимо в вищих українських верствах і між ними в сфері церковних відносин. Православна церква була під однією державною стріхою з католицькою,—тому не дивно, що вплив останньої на православніс, при невідчуженості українців, мусив дійсно відбутись. Незалежно від особливостей побуту, риси західної культури, через Польщу, стали переходити і в сферу інтелектуального життя православного духовенства: з'являлась наука, література, штука і т. п. І коли такий вплив виявлявся вже і йшов шляхом несвідомим, то він мусив ще більше вирости, коли православна церква почувала себе в ньому зацікавленою. Вона почала складати опір католицьким догмам і, щоб його зробити більш удатним, приглядалась і переймала у польських католиків засоби розповсюдження їх віровчення. Одним з засобів була наука, школа, драма, і коли духовенство почувало в них, а між ними і в останній, потребу, — то зараз перенесло їх до свого ґрунту. Уже і в цьому сенсі відносини українських сфер до переймання чужих: здобутків були не такими, як у великорусів. В нас по всій Україні розсипались різні школи, при повній участі народу; в московщині—треба було багато заходів уряду, щоб в сенсі освітньому досягти хоч якоїсь дрібниці.

Але не тільки в цім прудчішій перейманню чужого Україна відзначалась тоді від Москви: ця П кебета не була якоюсь національною, вона впливала тільки з нишого ходу історичних обставин. До того самого прийшла згодом і великоруська народність, та й не могла не прийти,—бо людині, а тим паче народові, ніщо загально-людське не є чужим. Більш важлива для історії драми та риса української тогочасної народності і зосібна духовенства, що воно, через згадані вище причини, не бачило

особливих препоп для вияву в драматичній творчості законів нормального свого розвитку. А в чому і яка була та нормальність? Духовенство чуло потребу в доповненні своєї церковної одправи драмою на сюжети божественні в цілях утілітарних, і воно на Заході ту потребу задовольнило відповідною творчістю. У нас, як ми сказали, боронило в цій справі византійське православ'я і ненаглість самої потреби через близькість для народу церковно-славянської мови.

Але, з одного боку, наше православ'я не було теж саме з московським, а вдруге,—потреба могла бути задовольнена пізніше, але мусила бути задовольнена в усякому разі і мусила йти шляхом нормальним. Цей же шлях містився в тому, що драма повинна була виникнути із самої одправи і, виникнувши, бути якийсь час з нею звязаною. Але цей шлях є дорога розвитку кожної західно-європейської і навіть кожної західно-славянської духовної драми. Підуми нею, наша драма була б тільки одним кільцем у великому ланцюгу європейської драми. Чи є ж вона дійсно тим самим? Це питання в нас мало розроблено; для старих істориків нашої драми цілком не було й відповідного матеріалу, і як про нашу драму, так і про великоруську, вони казали огулом: в нас не було б духовної драми, молиб не було занесено чужої шкільної містерії. Є одначе думка, яку ми поділяємо цілком, що наша драма не ухиляється зовсім од звичайного ходу розвитку і що тим самим наближується до творів західно-європейських. Ця думка належить проф. Петрову і в пізніші часи підтримана Ів. Франком.

Думку цю висловлено Петровим і в ранішній його роботі, присвяченій взагалі старій українській літературі ¹⁾ і в пізнішій, де він спеціально трактує про драму.

Тут він висловлюється цілком виразно ²⁾: «відносно південно-руського духовного театру ми не поділяємо думки деяких наших дослідників, ніби цей театр зразу явився тут в вигляді шкіль-

¹⁾ Очерки из истории укр. литературы XVIII в.—К. 1880.

²⁾ Старинный Южно-русск. театр. К. Ст. 1882, XII, ст. 157.

них духовних драм, хоч і не змагась, що шкільна духовна драма була тут пануючою формою. Перші сироби наслідиного духовного театру південно-руського були, на нашу думку, чисто містеріальної адачи і навіть часом присвячувались до церквовної одправн». Ми розуміємо тут церквовні пассії, доси виконувани в деяких церквах південної Россії. Ідея їх зъявилась іще в Греції, виразилась в так званому Никодимовому свангелії і в переробках його. Никодимове ж свангеліє в уривках, чи в цілому вигляді, звісно було як в Россії, так і на заході Європи, і мусило створити однакові по духу релігійно-обрядові зъявища, хоч і в різних формах. Вироблена відсіля на Заході форма пассій могла своїм чередом мати вплив на заснування південно-руських пассій, зміст і склад яких, одначе, позичено з джерел православних. На підставі однієї теминої уваги на рукописі Київско-михайловського монастиря, за № 1644, думають, що південно-руські пассії завпроваджено, в дійсному їх вигляді, за київського митрополита Іова Борецького на київському соборі 1629 року. В пастушньому 1630 році видано було у Львові «Верш сь трагедии Христосъ пасхонъ», з трагедії *Христосъ пасхонъ*, уриписаної св. Григорію Назіанзену і вперше виданої 1549 Габрієлем Гарція в латинському перекладі. Дії в цій містерії мало: вся она обертається біля кількох особ: Богоматері, Марії Магдалини, Свангеліста Іоанна, Іосифа, Никодима і хора, що гра тут, як і в стародавній трагедії греків, ролю важливу. Промови провадяться переважно діалогом, але багато сцен обертають всю пьессу в мелодраму, складаючись з довгих тірад однієї і тієї особи. Про події поза коном сповіщають вістники, що не обмежуються при тому ролю простих гоциів, але відносяться з свого погляду до нереказаних подій. Слово Спасителя приводиться рідко і по змісті ближче до свангелського тексту. Хор, що знаходять завжди слово слочуття та підбадьорювання Богоматері в її горі, яке складає один з важливіших моментів пьесси, почасту ділиться на два півхора і виконує свої партії, певно, антифонічно».

Такі данні наводяться проф. Петровим для доказу того, що і з нашою церквовною одправою були звязані так, як на Заході, лень 1907.

містеріальні вистави. Їх він зве пассіями і виводить з Никодимового євангелія. Що є тим і другим? Так зване «Никодимове євангеліє», — резюмує характеристику його д. Мирон (Франко). — дійшло до нас у двох редакціях: повній та короткій. Повна редакція — це власне механічний звід двох окремих творів, писаних різночасно і різними авторами, власне — так званх Діяній Пилатових (*Acta Pilati*) — апокріфічного оповідання про муки та смерть Ісусову, та сходни Христа в пекло (*Descensus Christi ad inferos*) — творя, приписаного в самому тексті Левкію та Харану, сином Іосифа Богопріймця, що воскресли з мертвих по хрестній смерті Ісуса і написали на вимагання срусалимського сінєдріона оповідання про те, що вони бачили в пеклі під час, коли в нього зійшов Христос. Обидва ці твора написані по грецькому і довгий час існували незалежно один од другого; тільки в пізніший час вони були сполучені в одно ціле і в такому вигляді переложені на латинську мову. В грецькому тексті існують *Acta* окремо від *Descensus*'а, і це є коротка редакція, що маєтья теж в славянських перекладах з грецького. Тексти *Descensus*'а окремо від *Acta* нема. В латинському перекладі, що в середні віки був дуже розповсюджений в Західній Європі та мав величезний вплив на розвит західно-європейських літератур, короткої редакції нема, а є тільки повна, — цеб то збірна редакція обох творів з зміцненим за нею з IX в. назвиськом Никодимового євангелія. Порівнюючи славянські рукописні тексти цього апокріфа з текстами грецькими та латинськими, славянські вчені прийшли до цікавого і досить несподіваного виводу, що повна редакція Никодимового євангелія, яка маєтья в славянських списках, правда, досить рідких, церковно-славянського переклада, що доходить, на думку М. Сперанського, «трохи чи не до перших віків християнства у Славян, в усякому разі до початкового періода славянської літератури» (М. Сперанскій, — *op. cit.* 58), зроблена не з грецького оригінала, а з латинського переклада цього апокріфа. Тільки пізніше й незалежно від цього переклада зроблено було переклад з грецького самих Діяній Пилатових (короткої редакції) без «Сходни в пекло», — і цей по-

реклад одержав досить велике розповсюдження у південних Славян і на Русі. Правдоподібно, що на Русі до цього текста короткої редакції апокріфа було приточено скорочене оповідання «Сходини», і таким чином випликла особлива редакція апокріфа, «змішана», по вислову М. Сперанського,— і яка не приходить ні до одного з чужоземних текстів¹⁾.

По всьому сказаному лишається тільки вяснити, чим були по змісту згадані пассії. Самі слова «пассія», «*passio*»—роблять на це ясну вказівку: вони значать муки, страждання, і—само собою зрозуміло—відносяться до Ісуса Христа. Тим самим вони відносяться і до так званнх на Заході²⁾ «Страстних видовищ», що представляли в драматичній формі важливіші моменти останньої седмиці (тижня) в житті Спасителя, починаючи з воскресіння Лазаря, чи рочнстого в'їзду в Єрусалим, і кінчаючи появою Воскреслого учням і вознесенням Його на небо, чи навіть багато моментів всього його життя, починаючи з Різдва чи Водохрепці.

Таке то «Страсне видовище», ця «пассія», ця духовна драма, на думку д. Петрова, була приточена, була злита з церковною одиравою на Україні. Встановлення її доказ подібного твердження мають величезне значіння для історії нашої драми. Воно зановило б прожекнну, яка одділяє народню пріхитівну драму від штучно-шкільної, позиченої; воно б освітило ту яду, що безперечно напав в історії нашої драми при вивсненні хома П розвитку. Твердження Петрова, разом з відкриттями та увагами Франка, власне її проливають таке світло на означену тему: вона підносять виразно, що її наша церква зазнала й вихоувала на своєму лоні ту-ж містерію і таким-же приблизно побитом, як це було всюди в Західній Європі. Подібні ж уваги обох учених тим важливіші, що, як було давно вже замечено Франком,

¹⁾ Южно-русская пасхальная драма — Киевская Старина, 1906, июль-авг., ст. 2.

²⁾ *ibid.* стор. 20.

«історія південно-руської релігійної драми XVI—XVII вв. доси не доволі розроблена, головню через бідність матеріяла, що до нас дійшов, а також і через те, що далеко не весь відомий матеріял опубліковано і науково оброблено»¹⁾. Як же мусимо віднестись до висловленої гадки Петрова? Проти неї рішучо повстає наш шановний вчений Пав. Гн. Житецький. Він каже: «ми далеко від думки, висловленої д. Петровим, піби—«перші спроби наслідного духовного театру, південно-руського були чисто-містеряльної вдачі і т. д. До цього П. Гн. Житецький ще додає: «так власне він (це-б то Петров) думає про драму «Дійствие на страсти Христови» і т. д. По цьому наш учений робить заклади з приводу цієї драми, щоб довести, що вона не могла бути пристосованою до нашої церкви і являється шкільною містерією. Ми готові булиб визнати всі докази шановного вченого, колиб, справді, було про що змагатись. Але ми дозволяємо собі завважити, що в д. Петрова означене «Дійствие» і не являється ілюстрацією його тези про існування української церковної драми. Д. Петров таким вважає поки що звісні нам пассії і нічого більше. І сам д. Петров називає означене «Дійствие» «шкільною драмою» (стор. 457), а коли згадує про неї, то власне тільки для того, щоб показати, як до «цих містеряльних та перекладних пассій привиті були й первітні шкільні драми кївські, що теж мали своїм предметом страждання Христові. Такі пьєси: «Дійствие на страсти Христовы списанное», положени XVII віка, приписуєма Лазарю Барановичу, і «Мудрость предвѣчная, чрезъ благородныхъ Россіи младенцовъ въ училищномъ коллегіумѣ Кієво-могилянскомъ стихотворнимъ сложеніємъ явствова(инаяся)»²⁾.

З цього видно, що сам д. Петров одрізняє означене «Дійствие», яко шкільну драму, і через те й по закладах д. Житецького тези д. Петрова лишається в силі. І як ми сказали, він в данному

¹⁾ Южно-русская насхальная драма — Кіевская Старина, 1896, июль, ст. 380.

²⁾ іbid. стор. 458.

випадку не липається в числі одиничному: в тому-ж схиленні висловлюється пізніше й Франко. Говорючи про другий тін драми, цей вчений додає, що вона, «здається», «росновсюджувалась з помостів, споружених по містах в страстний в'їток, чи в самій церкві, чи з околя церковної огорожі для вистави страждання, смерті і воскресення Спасителя, і т. д.»¹⁾. Правда, автор говорить тільки «здається»,—аргументації, в вигляді конкретних фактів, у нього сливе нема; але в науці завжди одкриття починаються з гіпотези: давна ж гіпотеза, що вводить історію українського народу, яко нормального члена, в сім'ю західно-європейських народів, заслуговує на повну нашу увагу.

Тим часом поки що ми застаємось в сфері тільки однієї гіпотези: даних, що доводять її, будемо, звичайно, ждати, але тепер перейдемо до систематизації матеріяла, що нам залишився від тієї доби історія,—цеб то до шкільної драми.

І. Стошана.

(Далі буде).

---

¹⁾ Южно-русская пасхальная драма — Киевская Старина, 1896, июль, ст. 412.

Сповідь віроучителя-сектанта.

ПЕРЕДМОВА.

«Історія моєї життя» єсть сповідь віроучителя-сектанта. Біографія П автора, Трохима Касьяновича Луценка, має велику вагу, бо він—прямий син своєї землі, і його власне життя єсть життя того люду, серед якого він жив і який, як те впливає «Історія моєї життя», зробив його, мало не силоміць, віроучителем.

Полуденна частина Вороніжського краю ще за часів Хмельницьки і Рутна заселена українцями, найбільш з західної України. Живучи більш ніж два віка на чужині, переселенці мало втратили свого етнографічного тпа, навіть у тих селах, де у перемішку з ними живуть великоруські люде. Весь склад українського побиту так одрізняється од руського, що в селі, де мирно і любовно живуть сотні років люде, здається близьких між собою народностей, не найдеться між крестьянством ні одної мішаної семьи. Однакже, чернігівцеві, або полтавцеві не треба долго жить поміж вороніжськими українцями, щоб примітити велику одміну в їх звичаях. Одміну не в одежі, не в хаті, навіть не в мові, хоч мова чимало таки одхилилась до руської, а в тім, що вони думають, чим живе їх душа, яку мету життя вони вважають за найбільшу. Люде корінної України, невроку, мало живуть душею. Не те, щоб у їх зовсім не було ідеального почуття

і бажання чогось поверх хліба насущного,— воно єсть, не вмерло, а тільки їм якось до цього байдуже, не це дає колір їх життя. Не можна так само сказати, що огонь народнього релігійного життя потух в корінній Україні,— він тільки холодне, застигає зверху, одягається все товще да товще корою, і не видно ніде, щоб той огонь пробив де кору і виявився не то, що гарячих водометом лави, а хоч тихим світлом і теплом. Ідеал життя ще не зник овісі, алеж він так знищився, так захляв і закопансь десь так глибоко у душі, що не світить і не гріє, і людям до його байдуже! Пережитки обрядів дохристіянської пори, що кидали поетичний колорит на релігійне життя українця, скрізь зникають, і сливе уже й зникли, і релігійне його почуття замірає, обертаючись чим далши у діло без душі, у мертвий звичай. Чим скрутіше стає жить, тим дужче усі надії, усі бажання, усі помисли повертаються до здобичи, до користи. Про рай ще не забули, алеж і рай мають добувати, шукаючи не життя по правді, а великою свічкою, поклонами й подібним. Душевної пиши, як кажуть вороніжські сектанти, правду кажучи, їм і добуть як слід ніде, а надто такої, щоб пристала до народної вдачі і щоб годна була породити таку у собі потребу, як у тому насущному хлібові, що без його й жить не можна.

Вороніжський українець, навпаки, жадно шукає правди, та тільки, шкєдї, поночі усі дороги здаються рівні. Проста людина перш усього їде за правдою до релігії. Наставники православної церкви не вдовольняють вороніжського українця. Річ їх здається йому сухою і неприсною. Він пішов своєю дорогою, минаючи офіційального учителя і десь на стороні додавляючи те, чого не дає йому православна церква, що стала за для його, як він каже, казенною.

Кажуть, що од усякого прихильного до церкви і набожного руського селянина оддає старообрядцем. Так само можна сказати, що од усякого набожного вороніжського селянина українця оддає хлєстовщиною, хоч меж ними правдивих хлєстів зовсім побегато; да і у тих, що сами зовуть себе сектантами, хлєстовське учення виявляється зовсім не так, як між сектантами

руськими. Взагалі учення, пороженне догматичним умом великороса, не годиться для українця. Українець шука в ученні не абстрактної пстини і не обряда, що служать їй символічним вираженням, а живої правди, учення, як по правді жити між людьми. Весь символізм, всю обрядність, як те виявляє «Історія моєї життя», одкинули навіть такі фанатіки між хлістовськими українськими віроучителями вороніжського краю, як брат Трохима Луценка, Хведор. Після такої чистки вороніжське хлістовство мало чим одрізняється од штунди.

В українських селах Вороніжського краю не збирається молодець, парубки і дівчата, де небудь сморком на улиці, не дунають то веселі, то смутні пісні, не гуле бубон і не співа скрипка.— усюди тихо, благочестиво. Іноді хоч і почувється пісня, то по на улиці, а з хати. То співає не молодець, як на Україні, а жонаті і старі люди, поважні і благочестиві, запершись у хаті якого небудь набожного і певного сусіда, співають божественні псалми, або, як вони кажуть, сальми. Співаючи, а потім балакаючи про «святе», про те, які муки терпіли святі люди за правду, та споминаючи й свої гріхи, просять один у другого прощення, цілуючись і гірко ридуючи. Так проспівують усю ніч до білого світу і доводять себе до певимовної екстазганії.

Хто почав учащать у такі беседи, той незабаром міняє свої звичаї—кидає п'янствувати, коли за ним був такий гріх, перестає бити жінку і дітей, стережеться усякої кривди, стає пшшим. До церкви вони ходять, православні обряди сиракляють, святих чтуть. В Вороніжі на празник Митрофанія збираються тисячі прочан із широкої округи. Як виїде з напастря процесія з мощами угодника, круг раки, мов розворушена компанія, кипить і метушиться тиск народу. Над ракою, наче рій бджіл, летять сувої золотна, мотки ниток, куски сукна, хліб, гроші і всяка сільська всячина—це лента удовниці, що біднота несе на жертву Божому угодникові за спасення душі. Як зарябіє в очах одожина і убрання всяких колірів, баришенська модна шляпка, новостяні брелі, червоні спідниці і постолі, обуті на білі онучі аж до колін і перочлетені навкрест чорною перовазкою, зовсім як у ски-

фів на відомій вазі, то, здається, бачиш картину релігійного екстаза стародавнього віку. Одначе душевне утішення, тиху беседу про «святе», про праведне життя на світі і все те, за чим ти прочапе прийшли з далеких країв, їм дають не в монастирі, а за його стінами ті віроучителі, що прийшли сюди з клупками за плечима, твняючись увесь свій вік із одного святого міста в друге; та ще ті «матушки», що спасаються у «скитах» під манастирською горою і в підгородній слободі Чижовці. Там жила і та матушка Марія Івановна, що про П з таким поваженням розкаже в своїй автобіографії Трохим Касьянович Луценко. Слово П між тми селянським людом, що шукає правди і утішення релігії, має таку вагу й силу, і так авторітетно навує над віроученнями і віроучителями, як ні одній офіційальній духовній власті і не спилось. Брата автора «Історії моєї життя» Хведора, невпинного й дикого фанатика, вона засудила на сім літ у Соловецький монастир на послушання, і той одбув наложену на його епітемію. Таких скитів, пайбільш жіночих, чижало у виденій Вороніжчині і там-то темний люд знаходить собі моральну й релігійну утіху і пораду. Може поученія тих простих і налоготримних наставників вподі оддають трохи чимсь дикарським, алеж по своїй щирій вірі і містичізму вони мають велику силу і викликають у простого серцем люда глибоке душевне порушення. Здається, можна сказати без помилки, що під таким духом релігійного і містического впливу росте і розвивається не мала частина української молоді того краю. На цім то ґрунті родяться і живуть такі учители, як брати Луценки, про яких між людом корінної України тепер і помислити не можно.

Сім'я, де родився і впріс автор «Історії моєї життя», жила в павловському уряді вороніжської губернії, була письменна і дуже набожна, з релігійно-містичним колорітом, як і багато селей округи. Такими, хоч може і з більшим почуттям, росли Трохим і старший брат його Хведір Луценки. Докори духовенства і цюкування поліцією зробили їх віроучителями, а тюрма з кайданами та засилка—мучениками за віру й правду і пророками—das ist eine alte Geschichte. «Історія моєї життя» дає доволі матеріалу

для характеристики життя П автора в дитські літа, в літа ранньої молодості і перших ступнів сектанства.

Що найбільш чинило йому на цьому путі тугу і сипняло віру в правду хлїстовського ученія—це учення об душевному очищенні через совокуплення з вірою з поважною і щирою людиною—«культ кохання», як невірно звали його там де-хто із інтелігентів. Цей «культ» дуже бентежив совість молодого і чистого душею віроучителя і найбільш чинив йому горе і боротьбу з самим собою. Не чуючи в собі сил одразу прийняти або одкинути той «культ», він став шукати помочи і поради у людей. Но сиравам віри у його не було більшої людини, як матушка Марія Івановна, а вона почтала це учення за саме гідко не-потрібство й роснутство. Не за що й брат його Хведір покуштував Соловків, як не за гріх по цьому ж «культу кохання». І от поруч з ним стали з одного боку матушка Марія Івановна і своя власна совість проти «культу», а з другого—брат Хведір і сектанти наступають за культ: «або прийми це учення, або ти зрадник, ти не паш».

Сама висока річ після релігії у Трохима Касьяновича була наука. Сам добре письменний, але зовсім мало освічений, він почував у науці таку велику силу, що для неї, по його мислі, немає вишну рішнть і зробить усе на світі. У їй сила, у їй і правда. Таку ж силу й таку правду він почував і в людях науки, яких йому і бачить мабуть не приходилось. Він шильпо їх розшукував, йому потрібна була їх поміч, щоб розібрати ті страшні тайни, що гарячим залізом пекли йому душу і не давали спокоею ні в день, ні в ночі. Нарешті йому посчастлило: він найшов таких, як йому треба людей, зразу аж двох. То були Іван Омелянович Кобзарев, секретарь поліції города Навловська, пародолобець часів «Основ» і етнограф-любитель, і Борис Станіславович Познанський, тоді обиватель Навловська, добре відомий читателям «Каласької Старини», освічений знаток побиту воропїжського українця і мабуть досі чи не єдиний його етнограф. По почину д. Кобзарова і з його привнуди появилась на світ «Історія моєї житні». Кожен інтелігент здавався молодому ві-

роучителені посителем правди і просвіти, і справді можно сказати, що йому посчастлило. Бо йому не прийшлося каятися за свою віру в інтелігента: обидва його нові знакомі були щирі і освічені люди, які не часто трапляються і не в таких глухих закутках, як Павловське; особливо не можно сказати про д. Познанського. Це діялось у восьмидесятих роках минулого віку.

Додивляючись до того овощу, що вродило насіння, посіяне інтелігентами в голові і в душі автора «Історії. моєї життя», треба признатися, що небагато користі дала йому компанія з інтелігентами. Правда, «культ кохання» він покинув без каяття і вороття, за те і ученіє його згубило свою цілість, сміливість, гордість і непохвбну віру, а значить і силу. Перш його речі впаляли огнем гніва проти ворогів добра і правди і збирали круг його сотні прозелітів, навіть таких, що покинули за для його лишніх наставників, і Хведора в тому числі. Тенор замість огненних річей стали холодні, риторичні поученія, вноді з коліром пантеїзма і утілітаріанізма. Вони не дошкуляли уже, як кажуть, до живця. До його ходили, як на подешчину, і слухали без жару, без душевного порушення. І справді, учення без палкої віри, без сили огню, -- чого воно стоїть. Він сам не почував, і воно не мало його вражати. Аудиторія його що день рідшала, а як вернувся із Соловків Хведір, одні по одному перейшли до його од Трохима мало не всі ученики.

На меньш вражали його і всякі домашні хазайські злидні. Старий Касьян Луценко був заможний хазяїн, і після його Хведорові да Трохимові достався добрий шматок хліба. Хведір не забарився розтратити все своє добро, що в братові поїг зовсім знищить своє хазяйство. Та і окрім того, повинний часто кидати хазяйство за справами віроученія, а то й зовсім переселятися із села в село за повсякчасними утисками поліції, Трохимові по неволі прийшлося розстроїть свої хазайські діла і звести хазяйство до того, що воно перестало годувати його семью. Приплось жити коштом громади, коштом тих людей, що його слухали, як звав він свою насту. Це певимовно пригнітало його, як віроучителя. Він ще недавно гремів громади на понів за те,

що вони за гроши продають благодать Божу, а тепер самому прийшлося торгувати тією благодатію; як би він сам, то скоріше вмер би з голоду, ніж дійти до такого, як він почитав, гідкого гріха, а то за ним тяглася чимала та ще й подвійна семья. Дівчина чи молодниця, кажуть розумна й гарна людина, та ще й хорошої вроди, приблизилась до його спершу ради духовного очищення, а далі стала його жінкою і перейшла в його хату жить вкупі з законною семьею. Законна жінка тихо терпіла свою замість-тельку, раз що считала це діло святим, а вдруге, що та корп-лась їй, як би матері. Самому віроучителеві було байдуже. Поки він вірував у той «культ», він не доглядався доладу у свої се-мейні справи, а як ця віра зникла, то й це діло давило його, нагадуючи по всяк час, що його слово йде не по одній стежці з його ділом.

У цей самий драматичний час життя віроучителя мені тра-пилось з ним стрінутися. Це було в початку дев'яностих років в городі Павловському, де жив тоді Б. С. Познанській у влас-ному будинкові, осторонь города, недалеко од Дону.

Буваючи у Павловському, я було ніколи не промину на-вістити Б. С. Якось дучилось попасти у Павловське як раз об ярмарку. Простуючи через ярмарочий майдан до будинку Б. С., я стрів на дорозі самого хазяїна. Розговорились.

— Чи не хочете, читас він, познакомилися з Касьяновичем? Він тут десь на ярмарку.

Касьяновича, як звичайно звали Луценка його приятелі, я вже добре знав і по «Історії моєї життя», і од д.д. Познанського і Кобзарєва, про його і про сектанські діла; мені дуже бажалось його побачити і ближче позпайомитися. Щоб не випустити з рук такої щасливої пригоди, я став присоглашати Б. С. зараз іти шукать Касьяновича по ярмарку.

— Стривайте! тоді зробимо ось як,—придумав Б. С.:—я піду пошукаю Касьяновича, а ви приходьте надвечір прямо на річку,—поїдем на Дін рибя ловить.

Ще сонце стояло високо, як я відходив до річки. Б. С. був вже там і порався коло човна, а біля його теж клопотався,

помагаючи обряжать човен, Касьянович. Ми познайомились. Скоро налагодили човен, Б. С. сів на корму і керував, а Касьянович узяв весла, і ми почали перерізувати річку, переуправляючись на той бік. Мені довелося сидіти як раз проти Касьяновича. Це був ще молодий, годів під сорок, чорнявий, середнього росту чоловік, з задуманими, глибоко занавшеними очима, і гарний з виду, чепурно одягнений у таку одежу, яку звичайно носять там заможні селяне, трохи смутний і, здається, соромливий.

Ми перепливали річку у самому широкому місці, як раз там, де в Дні упадає теж немала річка Осередь. Місто дуже струнке. Треба було добре налягати на весла, щоб побороти течію, так що розмовляти було ніколи,—і ми илили мовчки. Був чудовий юльський вечір. Поправившись на той бік до стану рибалок, ми підняли у Іх, як кажуть, на срібні гачки, скільки треба стерлядок, попрохали зварити нам уху, до чого вони великі майстри; тим і завершили своє риболовство. Поки позбирали дровець, розвели багаття,—стало потроху смеркати, стали всі зближатися до огню, криючись од спрості, а ще більше од комарів. Наступила темна зоряна ніч, а од світу багаття, здавалась ще темнішою. Бесіда спершу не зав'язувалась, балакали з рибалками те що, а кожний з нас почував, що це не те, за чим ми зібратись на берег Дона, і шукав спосіб вивести розмову на потрібну путь. Далі Б. С. пішов до човна, приніс відтіля цимбали і подарував Іх Луценкові.

— А путе лиш, Касьяновичу.

Той узяв цимбали і почав грати, не доходяючи, поки його почнуть припрошувати. Цимбали у тих краях такий звичайний струмент, як скрипка та бубон де небудь на Сузі. Цимбали Касьяновича були зроблені його власними руками, і від його прудкими паличками то сміялись, то бігши плакати, як того хотів музикант. Незабаром пішли співи. Попереду Касьянович співав «сальмп», а далі стали пригадувати старі пісні. Касьянович знав Іх чимало, перенявши де-котрі у Б. С., і добре співав гарним чутким барітоном. Жалібні наші пісні, здавалось,

дуже приходились до натури і почуття співця. Голос лився мов з душі і поневолі закликав нас до прихильності і спмиаті співцeni.

Поки ми романтикували таким побитом, поспіла уха. Ну, звичайно, по чарці та по парці—беседа ожгла. Стали балакати про всячину—про пісні, про рідну старину, про літературу, про тяжку непереважну долю рідного слова, і про нелегко сучасне життя взагалі. Коротко кажучи, балакали про все, про що завжди розмовляє у нас компанія, де можна, як кажуть, побалакати по душі. Тільки про сектанське життя автора «Історії моєї жині» і його настві ніхто не промовив ні слова. Бережно оббігали цю річ, бо почували, що вона дуже вразить віроучителя, стратившого непохлибність віри в правду свого ученія.

Касьянович вступав у беседу палко, на всяку мисль одкликався великим почуттям, але і великою вірою в авторитет себе-сідипка. Здавалось, що те, що він добув од своїх приятелів-інтелігентів і по їх указанію з книг, лежало зверху того, що він знав зпершу, як масло на воді, не мішаючись. Нове знання не помагало йому переробити свій старий погляд на мир і на людські діла. У тому погляді він не догледів помилки, або однобочності, окрім, звичайно того «культя» і подібного. Для його впливалось тільки, що для спасенія душі і для життя у добрі і правді єсть і інші дороги, окрім небесних. Тому його навчили подвижники і мученики руської мислі, котрі, як і Шевченко, можуть, прямо дивлячись в очі правді, сказати своїй музі: «У нас нема зерна неправди за собою». Шевченка й його «Кобзаря» Касьянович добре знав, і на його погляд—то був найвисший учитель і мученик за правду й волю. Це слово «воля» давало щось таке звкликаюче на прихильність до нового внутрі до правди. Чого він не находив у Писанні. Раз поруч з старом стежкою до істини і правди проявлялась нова, що кипить огнем людського життя і смітить новим світом, то ця нова стала брати верх над старом, а стара, хоч він і не став считати її кривою, стала потроху заростати споршнем, без волі на то самого лонця правди.

А при такій пригоді, Касьяновичу, яко вироучителеві і людині з чуткою совістю, прямо не можна було жити, нічим було дихати.

Якось павманя Касьянович кинув слово, що йому стало жить невмивно скрутню і що незабаром він має покинути рідні паєстниці і переселитися на Кавказ.

Почало вже на світ благословитися, як ми покинули беседу і розійшлись хто куди, і більш Касьяновича мені не привелось бачити.

Після тієї пори пройшло коло десятка років. Багато утекло за цей час води у Донові. Касьянович, як казав, скоро переселився на Кавказ і там, років з сім мабуть буде, як умер. І. О. Кобзарев, той що йому Касьянович подарував написану власною рукою автора «Історію моєї жизни», теж оддав Богові душу і цієї рукописі у його бумагах не знайшлося. У минулому році поховали й Бориса Станіславича Познанського. Обидва небіжчики бажали видати у світ цю цікаву «Історію моєї жизни» і не вчинили того по цензурним обставинам. Дрюкуючи й на сторінках «України» по копії, я, адаясья, виконаю волю небіжчиків і обовязок, що наложила на мене сила житейської пригоди.

Сашкович.

Історія моєї мизни¹⁾.

Було зо мною так. — Начпнаю од коріня моїх предків. Дідушка і бабушка мої були набожні, любили церкву. Ніколи було не дожидають дзвона, а пражде ідуть і в сторожці дождають, поки задзвонять до внутрєні, або до вечерні. А до дому було як прийдуть із церкви, дак розскажуть усе, що читалось і співалось. І ходили до його (віс) люди і вони до людей, читають і співають псалми. Дід мій Андрій—не запомию, як по батьюшку, неначе Явдокимович—був і сам здорово грамотний, а баба, Ганка Максимовна, була неграмотна, та так здорово умна була. Як почне розсказувати усю бувальщину, у старі годя як було, та все таке розсказує сумне та печальне, та жалостливо. А ми, маленькі, полягася кругом коло неї та слухася, та плачем. Як коли, дак і вона плаче. Та ще до моїх діда Андрія і баби Ганки іздив якийсь дід здорово грамотний, і мій дід до його іздив. Він, той дід, розсказував, як переснується дрютами світ і будуть, каже, огненні колєсницї бігати по землі і одборуться од панів люди, а потім і земля одбереться. І оце усе ібулось. А щоб було що отділено од православної віри, дак нічого ініько, а тільки їх дряжнили манахами. А батько мій, Касьян Андрієвич, і мати, Марфа Григорьєвна, були ще дужче набожні од баби, а з дідом однакові. Батько був здорово грамотний. Було кожний праздник, або неділи, повна хата людей у нас. Батько чита, або розсказує, а вони слухають, багато плачуть, а багато і так сидять. А псалмом

¹⁾ Дрюкуємо не виправляючи мови. Хоч зова автора і не дуже чиста, але вона типична для Вороніжського українця. *Ред.*

дак і не співали понити, так хибя коли-неколи. Секти ніякої вони не знали, а до церкви були такі ж приліжні, як і дід та баба. А батько так знав, як і пону служити треба і в мирі почитний був. Був титарем і отаманом і два рази зборищком і адатчином рекрутів. Та характером був такий добрий, що було нікого і не напас і ніяко не оскорбити. А як коли випає горілки,—у ратуші оце хто небудь кине йому, щоб ждав подушного тому чоловіку,—дак він, як прийде до дому, а ми вже спимо де хто, дак він було так тихенько увійде, що ніхто й не почує; і матири не буде, а самъ що небудь найде на полиці, або у печі, та поєсть тихесенько, та й ляже. А з тих що ходили до його слухать читанія, дак були здорово набожні і так хоромі люди і любили церкву. А один з тих людей, що ходили слухать, дак до того дослухався, що бросив батька і матір. Однн раз, у неділю, прийшов він з церкви та зараз і прийшов до мого батька, та визнав на двір батька та так і унав до його в ноги, та й каже: «Спасибі і спасибі тобі, дядечку, що ти мене кормив духовною пищою». Тепер ти так накормив, що на увесь вік стане!» Та як заплаче! Та впаде у ноги та й каже: «ходім, дядечку, з цього миру; мені Господь як одкрив сьогодні у церкві, дак потишній мир». Та все плаче, та все плаче. А батько і каже: «Колн тобі Бог одкрив, дак і йди, куди тебе Бог управе, а мені нічого не звістно, да у мене жінка й дітки, я не віду. Спасіться і тут можно, все разом, ти як знаєш».—Дак він раз ще унав у ноги батьку, та поцілував батька. «Прощай, каже, дядечку, тепер ти не побачиш мене більше на цім світі!» Обидва заплакали. Та як пішов він, дак уже більше і не бачили, а батько остався і впаде так же ходили до його люди слухать. А цього він нікому не казав про чоловіка, тільки нам, та й приказав, щоб нікому не казали.

Нас було у батька три сини: я, Трохим, був середній, а старший Хведор, а менший Стефан, та дві сестри. Мені як стало десять років, дак я над хлопцями распоряджався над такими, як я, та над меншими. Отце було наберу їх шапку, та поведу у ліс верстів за п'ять, або за сім, та жолудів збирать,

або так чого првать, та все було розказую їм, що казала мені баба. або батько, та все таке сумне та жалістливе, а вони було слухають, та де які аж плачуть. А відтіля вже як ідем, так я їм розказую що небудь страшне, а ідем уже пізно. І я кажу їм, щоб вони молилися, а то, кажу, нас або вовк, або відьма, або лукавий зустріне, а вони, було, моляться та плачуть. А як прийдем до дому, аж тут матері шукають та плачуть мене і мого батька, бо позаводив дітей.—Та було зроблю церкву, а сам попом, да служу обідню, а вони моляться. А старший брат було все з батьком на полі, або що роблять. А менший ще дуже малий був. А як став я нарубком, так усе розказував хлопцям казки гарні та ту бувальщину, що баба казала мені, а вони було слухають та просять мене, щоб казав що небудь гарне. А як оженився я, так став учитися грамоті, нікуди з двора не ходив, тільки до церкви. А старший брат прежде мене оженився та узяв жінку собі здорово не під моду. Вона таки і на самому ділі була пехороша по характеру. Один раз, ще тільки церемоничали їх і після свадьби стала вона вимітати сніги, а я, дівер П, такий рад їй, що так і хожу за нею. Ото вона виміта сніги, а я стою біля неї та балакаю. А собака наш ідець у сніги. А вона як крикнеть: «Пішов, анахтеяський собака!» А я, як почув, так так дубом водосся і стало: та й думаю: що яка ж гарна та молода, та як же погано каже, та й розказав батьку і матері. Вони так і посумніли. «Оце вона, кажуть, така буде погана». Оце ми на П і стали придивляться, і вона на самому ділі оказалась дурнувата да сердита. Брат перво таки трохи заступався за неї, а потім зачав П учити. А вона не слуха і не розуміє його умного слова, і він почав П бити та наказувати. А у мене жінка хоч може трошки і не по мені, та умна та смирна, так родителі нас стали дужче любити.

Оце в 1872 році мене записали на службу, а брат мій менший умер у тому-ж році.

Старший син мого батька, Хведор, надумав йти у Вороніж Богу молитися, та й прийшов відтіль наче трошки змінилим, як був: став якось дужче набожний. Потім пішов у печери бі-

логорські того ж таки року, да й напав там у печерах того діда Ягора, що розказував про його один чоловік пашої ж слободи, із котрим знався мій брат стариний по набожності. Оце він йому той дід так поправився, що він його привів до дому та посадив за стіл. А він як зачав балакати, той дід Ягор, а ми всі слухася. А брат прихилився до мене та каже: «Оце, братіку, такий дід, як ходили апостоли по землі, дак такий і це». А він справді балакає так, що ми ніколи не чули — якось з горячністю та здорово. Оце я нові став слухать і все наше семейство слухають. а брат дужче усіх слуха та плаче, та радується. А потім зачали люди йти до нас — хто послухати, а хто подивитися, та так що повна хата людей у нас. Та й сказали пону. Ніп прийшов до нас та узяв того діда, повів до отамана. та там щось йому показали і роспитали та й пустили. А він уп'ять прийшов до нас почувать та усю ніч пробалакав. А ми, все сімейство наше, неначе перемінилось, слухаючи його слова, та його привітасмо, як рідного батька. І він у нас пожив три дні, та й пішов не знаю куди, і ми всі його просили, щоб ще прийшов, а брат мій саме дужче просив.

Потім ще раз якось прийшов та побалакав.

А потім, один чоловік наш, той що ходив з братом моім у Вороніж, зачав чтать акахфіст Спасителю, а ми всі постановились молитися, а брат як зачав плакати та моляться так здорово, що усіх аж полякав. Батько сказав йому, щоб він вишов із хати плакати, щоб людей не соблазняв. От він вишов, а батько каже мені: «Піди, спнок, де він є, а то щоб він поганого чого не зробив». Я вишов. А він із-за соломки вишов та до мене, та як ухватив мене за шию, та щось таке проговорив, що я й не поняв, та як заплаче! А я як затрусивсь так здорово, що із роду так не трусився і не бачив, щоб хто так трусивсь. Як би він не піддержав мене на руках, тоб упав на землю, так як припадошні падають. Та тоді як зачав плакати так здорово, що усіх своїх поперелякував, по вреду од сліз не чувствовав, а так наче що й в добрі, як плакав, і серце неначе ароматами напивалось, і я уже не бачив у собі кінця слізам, так що я нять

часів плакав, не одхлинуючи. А жінка та мати, та сестра и те-ща усе уговарювали мене, щоб не плакав. Я їм нічого не одвічав, а тільки утирав сльози, та очищав ніс, поки аж перестав плакати. Було діло оце у вечері, часів у десять. От переночували: дід той Ягор пішов од нас не знаю куди, а ми всі його просили ще приходити, і він обіщався. А ми як остались, дак наче усі поперемянати, а брат мій, Хведор, дак так перемішвся, що нічого не став робить, а все тільки читас и сатирь та акахфисти, так що во три дні не одходив од стола, усе читав та плакав і не їв і не пив усі три дні, а коли й сім.

От прийшов унять до нас той дід і став розказувать унять так же, та все нагадує про тайну, щоб на тайні побесідовать. Він і тоді нагадував, та не так ясно, а тепер яснїшь. Оце пішов він на тайну з братовою жінкою, а послі ще якісь дві ходили, чужі нам. А потім і моя жінка пішла, і я ходив. Він мені нічого не сказав. Я розказав йому гріхи, а він тільки сказав: «Молись Бугу». А невістка моя, що ходила на тайну до діда, розказала батьку: «Як ходила на тайну з дідом, він каже, зо мною грішив, та і каже, що це святе діло, тільки прийми з вірою, так ти прямо у царство підеш». Батько, як почув, да у плач: «Це, каже, анцихрист нас итас». А брат Хведор зачав його уговарювать: «Ти, каже нічого не понімаснь, це святе діло він робе, у його илоть свята і він до кого прикасється, дак і той святий буде». А моя жінка нічого не казала поганого об йому: «Він, каже, тільки примір дас нам, що ми так грішимо». А я і сиравді повірив так. А невістка у нас була дурновата: вона, кажемо, набрехата, це—святий чоловік. А потім з тих двох жінок, що ходили на тайну, одна розказала багато людям. «що він каже: це святе діло, та і підніма, каже, подол, щоб гріх ізробить зо мною. Я, каже, пасилу вирвалась». Оце люди усі так і забалакали. А дід, як почув, що про його здорюво забалакали, та врані до світа і пішов од нас. А брат мій Хведор ще дужче став читать та молиться, та поститься. Я було скажу йому: «Чох ти не хазяйствуєси? Оце ж мене беруть у службу, а менший брат умер, а ти сам остасиши батька й матір кормить, та

і не хочеш нічого робить. Хліба ж молитесь, дак нічого і не робить?» А він мені й каже: «Ти й не думай, щоб я ще кормив батька та матір». А я кажу: «А як же, хто ж їх буде кормити? ажеж вони нас кормили і Богу молились, і пам, як Богу молитесь, дак щоб нікого й не кормить». А він було мені і каже: — «Ти роби мончки, а я за тебе піду у службу, а ти будеш дома кормить батька та матір. Та вірь, каже, мені, що так буде, як я кажу».

Оце було я ізраджуюсь, що мені не йти у службу, та уже нічого і не заставляю його робить, а все сам роблю.

Оце ж у початі 1873-го року прийшов той дід за три дні до того, як мене везти у службу; ще прийшли кос які люди: з ним прийшов чоловік самий уміійший на всю слободу, Шля Ва-спільевич Павлущенко, та сів біля діда бік з боком, та і каже на діда: — «Розкажіть нам, отець Ягор, як пам на світі жити, недостойним?»—А він пам каже:—«Оце, хлопці, вах гори і вода—нійте, коли жаждунці у нас душі правди Божої». От пробесідо-мали пошти до світа, попрощались, та й пішли. А ми вер-почували, дід раненько устав, та й пішов собі, не знаю куди. А брат мій і каже:—«Благослоніть, тату, випроводить діда хоч за слободу». Батько і каже:—«Ну, тож випроводь, та не далеко». От він і пішов, а ми його ждем. Він ще казав, що на службу убіраться за мене. Оце уже і розвіднілося, а його немає. Уже і спідать цора—немає. Батько послав його жінку до того чоловіка, що у нас був учора розумний. От вона прийшла відтіля та й каже: «Заходив до нас з тим чоловіком, Ягором дідом, та і пішли од нас. Я, каже, випроводив їх аж до Скарба (так називають гору), і Хведор сказав, що я дальше випровожу».

Оце ми ждемо його до вечора і в ночі — нема його і на другий день, і на третій. Меню везуть 13-го генваря на службу, а його немає. Тоді я догадався, що він мене обманював, що піду у службу, каже, за тебе. Як стали уже випровожать мене з двора, я, як подивився на хазяїстю, що скотина рече, не йши, і все сумно стало. І як зачав уже иджати. А батько й мати со-

бі ще дужче: «На кого ж ти нас, кажуть, спиночок, покидаєш!» І пошти всі люди плачуть, дивившись на наше сімейство.

От мене повезали та й забрали 17-го генваря. Через тиждень приїхав до мене батько і жінка. «Що, кажу, нема Хведора?»— «Нема, кажуть! Тепер він мабуть не приїде». От погостили та й поїхали, поїлакавши, до дому. От через дві неділі приїхали увпять та привезали і Хведора. Я як глинув на його, аж він такий, як мертвий: неначе у заперті був цілий год. Поздоровавсь зо мною, а я й кажу: «Чого-ж ти не пішов за мене на службу?»— «Бог, каже, не пустив мене. Та я і тепер, каже, піду. Прось, каже, батька, щоб перемінить тебе. Я і тепер переміню. Будеш просить начальства—ім усе равно». Я став батька просить, а він і каже: «Ні, спноок, служи, коли Бог тобі благословия, а то ти присягає, а тепер треба присягу ломать. Колиб ти ще не умер за те, що змінив закон. Нехай він халяйствує, а як бросе, то я і сам як небудь проживу. Тепер служба недонга, як Бог дасть, тебе дождуся. А може і він буде халяйствовать». Я заїлакав, та й кажу: «Ну, воля ваша, тату! як лучше, так і робить». От вони погостились, та й поїхали до дому, а жінка зосталась зо мною у городі Острогожському, і ми там були з нею, аж поки не погнали з Острогожського. Я там обучавсь у лизерті (?) службі усе літо. Батько, або мати було приїдуть до мене да й кажуть: «пичого, каже, наш Хведор не робе, тільки усе ходє по слободі спивать та читать».

От первого чи що сєнтября мене вибрали на Кавказь, да й погнали на вокзал Євдаковський. У Євдакові ми почували. От у ранці всі рекрута зєбрались до волості получать кормові гроші, а жінка тамошня Євдаковська ходє помеж нами та й нитас: «до тут Трохим Луценко?» А я кажу: «а на що тобі?»— «Іди, каже вона, тебе брат кличе».— «А де він?»— «У карци, каже, сидить». Мене морозом так і осипало. А прихожу до присінок, а писарь каже: «Чого тобі треба?» Я кажу: «Кажуть, мій брат тут чи що у карци!».— «Як його зовуть?»— «Хведор Луценко».— «Да, єсть.»— «Пустить же, пожалуста, я подивлюсь на його. От я ухожу, аж вони сидят аж три чоловіки: два наших—Хведор та ще один та

той дід, що у нас був. Дивлюсь, вони ще не журяться: я і кажу: «За що це вас?» А вони кажуть: «ради Христа». Я зачав їх пенять, а брат і каже: «Ти на себе дивись, а об мені не журись. Я знаю, що роблю». Я кажу: «ну, діло ваше». Попровався і дав брату руб грошей.

Оце на другий день нас отиравили машинною аж у Ростов, а потім на Кавказ і там приділили мене у полк. Послав до дому письмо. Оце ж ускорі получаю з дому письмо і пишуть, що брат твій сидить у острозі, а ми, батько та мати кажуть у писемні, тільки-тільки що ходим. Затого повалявся з печалі, що вас було три сини, а тепер ні одного. Оце я прочитав, протираючи сльози. От через скільки время присилають уявлять письмо з дому: «Батько, кажуть, твій умер, а брата заслали на поселеніє. Тепер мати уже пишуть: «я, синок, буду клопотать, щоб возвратили тебе з служби до дому». Я наче сам і обрадовавсь, що до дому іду, та жалко мені стало батька і домашнього положенія. Я як прочитав письмо, то пішов на ротний двір, та уже заплакався скільки душі угодно. Я вже так і надумався до дому йти із служби, коли зачала і служба мене прельщать. Привели до нас у роту некрутів чоловік двадцять, а в намії у роті старі сацдати так плохі по службі. От ротний командир і каже фітьфобелю, щоб назначив учителей рекрутам із старих сацдат. Він назначив. Оце вони учять день і два, і три. Ротний командир прийшов, подпнився, як вони обучають, і зачав їх лаять, що вони не так обучають. До фітьфобеля: «Ти на что, каже, назначив таких дураков для обучения рекрутов?» А він каже: «Ваше Благородіє, нету лутших. Это самі лучші». Оце і зачали балакать ротний командир з фітьфобелем, кого назначить учить некрутов. Фітьфобель і каже: «Луденка можно назначить» — мене б оне. А ротний командир каже: «він молодий». А мені тільки другий рік наступив, як я на службі. «Дарма, каже, що молодий, він може». — «Ну, іспробуй», каже ротний командир. От ми проходим ротою із ученія, а фітьфобель і каже: «Ну, Луденко, тобі обучають некрутов, послі обіда начинай, а я по-смотрю». От я і начав. Він посмотрів, таї каже: «Ну, Луденко,

тобі бути учителем». А я кажу: «Я, Михайло Осипович, сам рекрут ще». — «Нічого, ти, брат, молодчина». — «Рад старатися, кажу, Михайло Осипович!» Оце я зачав учити. Фітьфебелю і ротному командирю поправився дуже, а салдатам старим уже і не правилось, що молодий, кажуть, да ранній. А некрути дак казали: ви пан, кажуть, не учитель, а рідний батько.

Оце мені служба дуже стала гарна. Тільки раз баталіонний командир прийшов посмотріть на некрутів, та й замітив, що у того пугвичка обірвалася, а в того сіртук розірваний. От він і пита мене: «Какая твоя обязанность первая к некрутам?» Я йому проказав. «А, так ти знаєш, та не хочеш исполнять!» та як зачав мене бить по голові, та добре побив. От я рекрутів увів після учення у казарму та й питаю: «Що, кажу, баталіонний командир за що бив мене, чи я виноват?» — «Ні, кажуть, дялінька, ми. Ви нам приказували, щоб ми попришивали і позанивали усе, та ми не сполнили.» — «Ну, дак од цього разу щоб не було так, а то я вас ще дужче буду бить». — «Ні, кажуть, дялінька, не будем!» і після того стали ще дужче мене любити, коли бачат, що я за їх терплю. От через кілька время прийшов увіять баталіонний командир, та й приказав іскомандовать «на караул ружья» другому учителю, дальше од мене. Той скомандував, а він дивиться, аж приціл ружья одільний од груді. Він пита учителя того: «почему приціл оділено од груді, разві так нужно?» — «Точно так», каже йому учитель. А баталіонний і сам не зна, як його треба. Нічого не сказав тому учителю, та відійшов до мене та й каже: «Ну-ка, скомандувай «на караул». Я скомандував, а він дивиться, аж приціл ружья до грудой торкається. Він і пита мене: «Разві приціл ружья должен чувствовать груді?» Я кажу: «Точно так, слегка должен чувствовать.» — «Ти разві читав устав?» — «Читав, кажу, і хорошо знаю». Він тоді призвав того учителя, та й каже: «смотри, як должно «на караул» держать ружье, а ти мені врал!» Та як зачав його лаять. Та каже: «смотри, слушай Луценка, как учит некрутов, он все понимает, а ты мерзавец». І тоді уже начав мене любити і баталіонний командир. І мені служба ще потуччала.

От у 1875-му году наш баталіон четвертий потягли у Грузію для схормируванія сорокової дивизіи. Дорогою ротний артельщик потеряв гроші казенні. От один день ми дільоку робили у одному місті над річкою. Оце вранні ітрийшов ротний командир, та й каже фітьфобелю: «Вистроювай роту на лівий!» Оце вистроили роту. Він и каже: «ну, ребьята, вибирайте артельщика, а этого іскиньте, он потеряв казенні деньги. Та вибирайте не такого дурака, как это, а то всі будете отвічать, а этого я задам, каже, ув арестауські ротн. Он негодай, момеипк». От салдати і стали помежду собою балакаты: когоб, кажутъ, вибратъ». Оце я слухав, хтось з правого хланку як закричить: «Луценко буде артельщиком—я б оце. А мене так і похолонуло скрізь. От слухаю, другий і третій кричать: «Луценко буде! Потім всі закричали: «Луценко!» Оце ротний командир і каже: «Виступай вперед, Луценко». От я вийшов. От ротний командир и каже «Ну, Луценко, иди, принимай от этого артельщика все, что есть, да стотри ти, не будь такой, как это, а то, брат, казна із тобою не пошуте». От я прийняв усе, а той старий артельщик і каже: «от, брат, біда! ув арестанти треба йти, не знаю за віщо. Хвба б ротному командиру нельзя пожаліть, я б йому гроші отдав, которі загубив». А я і кажу: «то ж, брат, тут ротний командир не виноват, не казна. Може б він і покрив, дак йому самому треба отвічать». А тут де які кажутъ «дак він-же отдасть гроші». — «Дак щож, не отдасть? Це ж так, як і ружье, або порох, його нельзя замінити». — А може воно і не так, дак хто його знасть, як може його і можно покрить, дак вони ж пани, не дуже люблять нашого брата». Його скинули, а мене наставили.

Оце мені служба ще получчала. От ми дойшли до Грузіи, там схормирували наши полки і пригнали ще рекрутів до нас у полк. Треба упяльть обучать. От раз ротний командир мене перелякав. Вистроїв роту, та і каже: «Ну, ребьята, вибирайте артельщика, а Луценку іскиньте!» Я так і обмер, потому що я знаю, що той артельщик, що гроші загубив, нішов від суд, так я думав, колиб чого і на мене не наказали. Коли слухаю, аж

ротний командир каже: «Смотріть, ребята, я ізміню Луценку не для того, щоб він не годився. Он на все хорош, та нікому рекрут обучать, а он хорошо можить. Артільщиком хто небудь можеть, лишь би хорошии чоловік». От юни і вибрати, а мене приставили до рекрутів за старшого. Я зачав обучать. Мені вовсі гарно стало. Ротний і баталіонний командири любили мене. От один раз вивели на смотрі полковнику рекрутів усього полка. Виставили їх по-ротно. Полковник прийшов, посмотрів. Потом поставили їх у сомкнуту колону. Полковник і каже: «Хто харашо може командувать із учителей, виходь уперед командовать». Ніхто не виходе, бояться, щоб не ошибтись. А мій баталіонний командир і каже: «Луценко, каже, господни полковник, може хорошо командувать». Він і кричить: «Луценко, вперед!» Я вискочив.—«Командувай по ціліярному маршу (sic), пошириошно, на шириошну диспанцію, на плечо, шагом марш!» Я прокомандував. Потом обернув колону і ушьять назад прокомандував. А ротний командир так і біга коло мене—рад, що заставив полковник його ротн учителя командувать полком, та й мені підкажує: «Смотри, Луценко, вот интерес, мы командуем полком, смотри не ошибись». Оце я прокомандував все, що нужно було, потом пошли у казарми. Ротний командир не нахвалтсья мною; «Не я, каже, буду, щоб по призив тебе старшим ундір-офицером». Оце моя служба пішла уперед—честь і слава. А із дому письма шлють, що клопочим, каже, тебе додому. Оце як надумаю про дом і про все домашне, дак так нечаль остунить душу, що аж заплачу гірко. От мені один раз приснився сон. Наче я йшов до дому, а мати стрілася із мною. Я і кажу їй: «Оце я уже до дому йду, мамо. А вона і каже мені: Ні, каже, снюок, ти ще не прийдеш до дому, а через два округи прийдеш. Оце я як став думать, які це два округи, та вже через півгоду приснилось: Прийшов дід до мене старий та білий, та й каже: «Ти чого думаеш, які це два округи? Це два годи. От тих цір, як пройдівся ти у полк як пройде два годи, так і підеш до дому». Я а такою радістю проснуєсь, що наче вже я дома. Так мене

сон увірив, що вже неперемінно піду до-дому. От дождав того времени, що два годн пройшло, я і пішов до дому,—прійшла бомага.

Оце ж як прийшов до дому, тут у хазайстві багато коф того порозорялось. Я все поспраляв. Тут мені вже розказати про брата Хведора, як він заімався ученням. Усе, кажуть, ходе по слободі, хто покличе, та все співа, та чита книги, та із жінками чужими грїх робе. Каже жінкам, що це святе дію, а вони де які і вірять йому. А де які, каже, пособлазнялись, та пішли, кажуть, до попа та і розказали попу. От піп зараз і кричав його до дому, та і каже: «Как ти, Хведор, смішь настаавлять людей? Я настірй і то не хожу так, а ти што такос?»—«А я ваш помітник буду. Вам же ніколи ходить настаавлять людей, за багатством, що надрали із людей; ви, батюшка, як «госноди помилуй» скажете кому небудь, так і давай руб сребром, а я дурно, ради Христа скажу, от мене і клнчуть добрі люди. А за вас я зумію сказати людям слово, а може ще й лучше». — А він каже, розсердивши уже: «Как ти смішь так поступать зо мною? Я на оканціи в апостола, мені это вручено настаавлять людей! А ти как смішь развратничать. Ти должен мене слухать, я на это учился. И, когда обличаюсь на службу, то той же Спаситель». А Хведор каже: «Далеко куному до зайца, так тобі до Спасителя, або до апостолів ривняться. Вони цигарки не курили і табаку не нюхали, і горілки не опивались, і людей не драли, так як ви дерете».—«А ти знаешь, сваяя, какой за табак грїх?»—«Я, каже, не знаю, який там грїх, а тільки там співається: «смотри, чоловіче, на образ святой—будешь, чоловіче, і сам ти такой». Дак, каже, скільки не дивился, дак нема же одного святого, написанного в трубкою, або із табакеркою. А як чорт написаний, так і з трубкою. Оце і до вас як би прийшов, а у вас би у хаті ладанець би роскурений, да лампадка засвіченнй перед иконою, а ви б сиділи за столом та святелію читали, от би я і повірив, що апостол. А то, бач, у вас за столом, замість евангеліі, куча табаку насипана, а свитим шмочам пакурили диму, що і самому дихать нікуди».—Оце він,

каже, як розсердивсь, да як ударе по шиї куляком Хведора. «Вон, каже, свиня, а хати! Прийшов наставлять і мене? Не поставишь! Я тебя в Сібір задам! Я тобі покажу, як наставлять людей!» А Хведор одвернувся, та каже на пона: «Бач, каже, як хреститься, дак у тебе рука коротка, не стас і до лоба, а як биться, дак бач яка довга, бодай вона тобі одсохла. Хиба благословенна рука бьється? Ти ж казав, я апостол!» І там у пона у хоромах був і отаман і два старика, слухали оце все да нічого і не кажуть. Він на отамана як крикнеть: «Бери його, сякого-такого, та веди у карцію! Я дам страшу, його задам!» А отаман доводився двоюродний дядько Хведору. Він і каже дядьку: «Випусти мене із карції, хоч пока на твоїх руках». Він випустив, а Хведор і каже: «Ну, що дядьку, чи ти бачив, як там було у пона?»—«А тож, каже, не бачив! Хиба можно так пону казати, як ти казав».—«Ну, дарма, що б не казав, за те я-ж буду отвічати. Ти хіба все бачив, що там ни було?»—«Стало бить що бачив».—«Ну, шож ти бачив, як мене він ударив?»—«Ні, каже, не бачив».—«А бодай же тобі повплазипл! Ти ж казав—я люблю правду. Це ж правда, що він мене бив». Та й каже Хведор, повернувся до людей, що там були: «Що, каже, дивіться, бач яка правда! Оттака вона скрізь по всьому мчу! Та ще хочете, щоб гарно жить було, коли ви один одного їсте!» Оце хто носміянь, що він балака, а хто і справді розібрав, так і скаже. Оце поспідів він у карції. А потім батько пішов туди у ратушу, та і каже: «що-він, господа старикк, вам зробив, мій син. що ни його держите у заперті?»—«А ти, кажуть, і не знаси, що він зробив? Ти ж батько, ти ж должен його учить, щоб він так не робив».—«Я, каже, і себе іще не навчив, не то його».—«Та ти ж, каже, його родив на світ, от ти і должен його учить».—«Да це-то, каже, не диво, що батько сина родив. Так і звірь і скотина родить, а оце диво, як би син та батька родив». Вони так усі і закричали: «Бач, кажуть, дивіться—і він одурів. Ну, тепер, кажуть, тобі його не бачить, його зашлють на Сібір». Оце батько попрощавсь із сином, да й пішов до-дому. Та як ліг, кажуть, на печи, та все плаче, та все плаче. А мати і нита

Його, «чого це ти, старий, так плачеш? — «Чого? каже. Хвіба ти не бачиш, що вже посліднього сна у нас одняли. Той умер, а того узали у службу, а цього зашлють на Сибір. Казав, каже, піп, що дам страсу, а його задам». Оце як почувла мати і сестра і жінка, та як давай голосить, дак аж сумно скрізь стало. Оце ж його повезли у Острогожске, та й посадили у в острог. Тож, кажуть, як ти застрів, його везли у тюрму.

Оце батько да мати поїхали упенья у в Острогожське. Тоді їздили до тебе, а тепер до його. Наче другий салдат. Оце, каже, як приїдем до тюрми, та вже наплачемось, наплачемось. Коли таки упустять у тюрму хоч подивиться, а коли дак і не пустять. Та як приїдуть було до дому—це вже жінка моя більше розказувала—дак батько як піде скотипні дають, а воно холодно, та скрізь сніг, а він старий та откида сніг, та так плаче, що аж лопата і груди мокрі од сліз. «Бодай вам, каже, так на тім світі було жить, як мені тепер без дітей горювать, що ви пооднімали моїх спночків». Я собі було приїду до його да ще дужче плачу. Оце ж почув, що осудили його на поселення, дак батько ходе по хаті та стогне, та руки ломе. «Це ж не піп, не ацихрист! Одняв у мене посліднього спночка. А мати собі криком кричить: «Мої ж спночки, мої діточки! На що ж ви нас покидали!» І ми всі голосим. Сестра його каліка, сама на собі волосся ірсе та плаче: «Мої братіки, мої голубчики! Хто ж мене тепер, несчастну буде годувать!» Та понаходили люде, та угонорюють нас да і самі плачуть. Оце кос як утихомрились, припровадили його, жінку і дитинку із ним, та й стали тим тільки трошки радуваться, що тебе, кажуть, возвратять із служби до-дому. Та й зачали ото хлопотать, щоб завернуть тебе із служби. А батько із печалі захворав та й вовсі недужать став. Раз у мельниці батько молот та нікого не було із завізчиків, а мельниця своя була. От на ківші як винало, а він ухватив мішок да й не підніме. От вискочив він із мельниці, щоб ізвернуть вовсі. Не зсиреть, та ував на ворот та й плаче. А зять ішов по дорозі та й побачив, що мельниця біга, наче порожня, та кричить: «Тату, що тая таке?» А батько й слова не промовить за слізами, тільки махнув

рукою: «Іди сюда!» Він догадався, та бігом до мельниці прибіг, аж вона порожня меле, аж як камінь не розірве. А батько упав на ворот да плаче і не одхлипне. Оце зять ізвернув мельницю, а батько ухватив його за шпю, та як давай плакати: «Мої си-уочки, мої помішники! На що ж ви мене на старість покинули!» А зять уговорював, уговорював, та й сам зачав плакати, та прийшов до нас до-дому, та розкаже про батька та плаче, а ми собі. Оце мені все розказали про все. А батько, каже, тоді ускорі і умер.

Оце я год поджив дома; тут воїна турецька. Мене погнали унять, і знову почали плакати мої домашні. А брата і нечуть. Ні письма не присла, нічого. От мене, дав Бог, у Вороніжі оставили, у запасному баталіоні; там мене позначили баталіонним капралом (?). Служба мені дуже гарна була. Коли слухаю, приносять мені письмо, із дому прийшло. Я взяв і почав читати. Коли не брат написав. Кланяється мені. «Мене вже, каже, Бог возвратив до-дому. Прийшов у батькову хату». Я тут ізлякавсь і зарадувавсь, що с тепер хазяїн дома. Він тепер, думаю, уже бросив те діло. Оце й мати кланяється: «Мені тепер, синку, каже, слава Богу: у нас хазяїн єсть».

От приїхав і до мене у Вороніж. Ми погостились. Я обрадованся, що с тепер хазяїн дома. Коли чутка прийшла мені у Вороніж богомольцями, що він, каже, і тепер так займається ученням, як і тоді. А я переказую йому: нущай оставить безумія, а то я, як приїду домою,—сладцьким словом балакаю,—дак я його колом із двора прогоню.

От раз зайшли до мене той дід Ягор, що брата забив (собрать), та другий із ним той, що на ссильці був із ним. нанот такі слюбоді, і дві жінки із ними, незнакомі мені. Викликали мене із казарми, поздоровались ізо мною. А я не дуже обрацаю уважанія на їх, бо совість моя запретила що небудь сказати їм вопреки. А тільки покачав головою та подумав: як би взяв палігу, та зачав би ворочати, щоб не таскалися із жінками та не соблазняли людей! а їм сказав: «Мені некогда з вами гово-

рить». Оце й вони догадалися, що я їх не дуже приймаю,—вони і пішли не знаю куди.

От і в другий раз прийшов брат до мене у Вороніж і привів з собою одного мужика нашої ж слободи, та три жінки богучарського уїзду, та москвовка одна з ними. Найшли мене на квартирі. Я був там із жінкою своєю, вона біля мене жила. От я їх приймав як слід, напоїв чаєм і нагодував. Вони кажуть, що прийшли помолитися у Вороніж. Ото ми і забалакалися. Він, брат мій, і каже: «Тут, каже, єсть матушка, ти не був у нї?» Я кажу: «ні, я не був, а чуть—чув, що єсть. Ну, а яка вона?» А брат і каже: «То, парень, матушка спражня. Вона святої життя, вона прозорлива». — «А як же вона живе?» — «Та так. Вона прежде сорок років странствовала, а тепер оце построїлась, та набрала черничок до себе та спрут, та й живуть собі. До нї і странники ходять, вона прийма їх, нос і корме, і розказує, що зна. Там, парень, така, що уже видно, що свята. Ходім, каже, коли хочеш, от і подивимся».

— «Ну, ходім.

От ми увечері, перед вечернею, пішли всі, скільки нас було. Прийшли. А вона убірається до вечерні, а нам сказала: «А ви подождіте мене» — вона з руських москалів. От ми посідали усі у хаті, та й зачали балакати про духовну жизнь. Я вже дивлюсь на їх, на своїх гостей, як на духовних. От одна, сама любіміша брату моему, і зачала балакати ізо мною, да так бойко та сміло, та все наче хвалиться. Мені це не нравиться, що вона хвалиться. Я й кажу їй: «наче то, сестра, дуже хвалиться». — «То воно так здається тобі, я не хвалюсь, а я кажу правду». — «Та хоч і правду, дак нехай люди про твою правду побалакають». — «А причом вони знатимуть, як не розказати?» А я і кажу: «Та ви ж уперед трошки сказали, що наші Бог владаєт, Він кому схочеть, то і відкриєт нас, а кому закрийт, а тепер сами откриваетесь». — «Да ти, каже, дуже умний» — «Да вже ж не умнійший од нас». — «Ні, в тебе дуже багачько ялетьського ума». — «Та вже, як такі духовні, як ви, так і я духовний такий». Вона як закрасніється: «Це, каже, в тобі біс балака». А

я кажу: «гляди, то він дома». А брат каже: «Це тернуг, він тебе підобре. Ну, каже, годі вам так балакати, а то скоро матушка прийде. Хіба ми прийшли сюди спорить». Коли гульк, аж іде матушка із вечерні. Тільки що в хату, та й каже: «у, пончи пожари у Вороніжі». А та жінка, що я спорив: «Де, де, каже, матушка, пожар?» А я догадався, що вона прозорлива, дак узнала, що ми спорили—оце ж той і пожар.—«Да він уже втих, кажу, слава Богу».—«Ну, слава Богу». А брат і каже: «Бач ти духовна, да не поняла якпй пожар, а він простий салдат да розібрав».—«Ну, тож, він умніший, у його багато салдатеького ума».

Оце нам матушка давай розказувать, як спасться: «Любіть, каже, друг друга, не обіжайте нікого, помогайте сиротам, удовам, немощним, не сквернословить нікого, даже і скотини; у ности, під іраздники, під п'ятниці і середі не грішіть із жінками, повинуйтеь начальству і духовник пастирям, ходіть всігда в церкву, приймайте тайни христові, як можно почаще, читайте життя святих, молітьс'я Богу більше у ночі. Іще багато розказувала про святих життя, як вони жили та трудилися, ради царства правди, і розказала мені, коли і як грішив і до що гарне зробив. За гарне похвалц'я, а за погане наказувала, да все наиздогад. Більше мені казала, і ту Дарью, що я із нею спорив, обличала за гордость і тим всім повиказувала тайні діла. Ї я слухав П дуже усердно, та гарно мені так було, що наче я на водусі тоді був. А брат Хведор де слухасть, а де і своє підставить. А вона його не слуха, а переказує його слова так, що він не знає, що їй і отвітить, зараз і змовкне. От побалакали ми, потім попрощались і пішли до мене на квартиру всі. Дорогою я і кажу: «Оце сиражня матушка! як гарно все розказує; вона, мабуть, всі діла наші баче». Хведор каже:—«А тож, думасть, не баче». А оня Одарка, що зо мною спорила, потихеньку каже йому: «Чого вона така наче горда та сердита. Ти ж П хвалив, ти ж казав, що вона двадцять годів матірью духовною уже, а мені вона здається, як що не ошвабуєь, дак і дочкою духовною не годиться, не то матірью».—«Та, тепер то так. Це вона спортя-

лась. Її возпіс дуже старець Іосип, що в Задольському. Вона, як приїшла до його, а він побесідовав з нею, та-і сказав: «Де це ти взялася, я двадцять літ тут живу, дак не бачив іще такої жінчини, як оце. Тебе Бог сподобив»,—та й іще кос що казав їй. Оце вона дивиться, що він її хвалить, та й возгордилась. А то її там у Богучарі матірью називають».—«Ну, я б, кажу, не назвав. То, мабуть, такі й називають, що нічого не понижають». —«Та це в тобі солдацька кров балака. Воно і ти, як називавшю жпзнь, дак ти так не будеш балакати». От ми приїшли на квартиру до мене, я зачав читати Хведорине життя, а вони слухають, бачу, з усердям. Як дійшло, як Федора страдала та терпіла, дак вони так і залпваються сльозами. Одна з тих богучарських жінок дак так плаче, що аж я здкався. Дужче, чим батька або матір заховала.

Оце я роспитав у брата, як там мати та сестра. «Та як ти, кажу, хазяйствуєш? Я, кажу, чув, про тебе, що ти тин же занімаєшся, що й тоді». А він каже: «А ти не вському слуху вірь. — «Дак вони ж кажуть, що правда». — «А коли не вправиться, що я соблюдаю твоє хазяйство, то я й брошу, та піду ушьять туди, на Кавказ. Моя жінка там, а її не взяв для того, що, може, я тут ненужний, дак я ушьять піду туди». А я кажу: «Ні, ти вже, пожалуста, не кидай, хоч поки я виїду із служби, а то хтож тих сирот буде доглядати—матір стару та сестру маліку». —«Мене те не адерже! Їх Бог прокорить і без мене. А це як би я знав, що ти обратишся на нуть-истину і будеш із нами, дак може б і не пішов». —«Та вже-ж, як воно діло гарне ваше, так хйба ж я одстану од вас». —«Ну, прощай же! служи тут не тільки царю, а і Богу». —«Та вже-ж, кажу, треба стараться».

(Далі буде).

О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи.¹⁾

А. Сказаніе о Владимірѣ и Рогнедѣ.

Сказаніе это распадается на три самостоятельныхъ разсказа: 1) о сватовствѣ и насильственной женитьбѣ Владиміра на Рогнедѣ, 2) о неудавшемся покушеніи Рогнеды, переименованной въ Гориславу, на жизнь Владиміра, и 3) о нежеланіи Рогнеды вступить, по предложенію Владиміра, въ новое супружество съ кѣмъ-либо изъ его вельможъ и о принятіи ею монашества подъ именемъ Анастасіи.

Первый разсказъ помѣщенъ въ Лаврентьевской лѣтописи подъ 980 г. Тотъ же разсказъ въ нѣсколько распространенной редакціи, въ соединеніи со вторымъ разсказомъ, читается въ томъ же лѣтописномъ сводѣ подъ 1128 годомъ. Третій же разсказъ помѣщенъ въ Тверской лѣтописи.

Были и есть еще писатели, которые все означенное сказаніе принимаютъ за чистую монету, за повѣданіе о дѣйствительно случившихся, реальныхъ событіяхъ. Большинство же изслѣдователей относить нашу повѣсть къ числу поэтическихъ преданій, доставившихся лѣтописцу въ письменной формѣ, или же перешедшихъ въ лѣтопись изъ дружинныхъ, либо народныхъ пѣсенъ²⁾.

Я же съ своей стороны постараюсь доказать, что трактуемая повѣсть не болѣе, какъ вымыселъ, сочиненіе, книжная переработка матеріала, *лакированное изъ еврейской письменности*.

Чтобы убѣдиться въ этомъ, необходимо рассмотреть каждую изъ трехъ составныхъ частей нашего сказанія порознь.

¹⁾ Див. № 4.

²⁾ См. Бестужева-Рюмина: «О составѣ Русск. Лѣтописей», I, стр. 41.

а) *Первый рассказ.*

Для наглядности приведу объ его редакціи en regard.

Лаврент. Тимон, ноябрь 980 г.

Тамъ же ноябрь 1128 г.

Приде Володимиръ съ Варяги Поугороду, и рече посаднику Ярополчю: «идѣте къ брату моему и рѣчите ему: Володимиръ ти идетъ на тя, пристраивайся противу бити ся». И сѣде в Новѣгородѣ. И посла ко Рогволоду Полотску, глаголя: «хочю пояти дщерь твою собѣ жейѣ». Онъ же рече дщери своей: «хочени ли за Володимера? Она же рече: «не хочю розути робичича (вар. Володимера), но Ярополка хочю». Бѣ бо Рогволодъ пришель изъ заморья, имаше власть свою въ Полотскѣ, а Турн Туровѣ, отъ негоже и Турови прозвашася. И придоша отроки Володимерови, и повѣдоша ему всю рѣчь Рогвѣдну, дщери Рогволодѣ, князя Полотскаго; Володимиръ же собра воя многи, Варяги и Словени, Чюдь и Кривичи и поиде на Рогволода. В сеже время (хотяху) Рогвѣдѣ вести за Ярополка, и приде Володимиръ на Полотескъ, и убѣ Рогволода и сыни его два, его и дщерь его поя жейѣ, и поиде на Ярополка.

О сихъ же Всеславичихъ сѣце есть, яко сказала вѣдущиа прежде: яко Роговолоду держашю и владѣюцю и княжашю Полотскую землю, а Володимеру сужю Новѣгородѣ, дѣтску сужю еще и погану, и бѣ у него (уъ его) Добрыня воевода, и храборъ и наряденъ мужъ; и съ посла къ Роговолоду и прося у него дщере (его) за Володимера. Онъ же рече дщери своей: «хочени ли за Володимера?» Она же рече: «не хочю розути робичича, но Ярополка хочю; бѣ бо Роговолодъ пришель изъ заморья, имаше власть свою Полтескъ. Слышашъ же Володимеръ, разгнѣвася о той рѣчи, оже рече: «не хочю и за робичича»: пожалися Добрыня и исполнися ярости, и поемъша воя (и) ялуста на Полтоскъ и побѣдиста Роговолода. Рогволодъ же вѣже в городъ, и приступивъше к городу, и взяша городъ, и самого (князя Роговолода) яма, и жену его и дщерь его; и Добрыня похоса ея и дщери его, иарекъ ея робичича, и повелъ Володимеру быти съ нею передъ отцемъ ея и матеремъ. Потомъ отца ея уби, а саяу поя жейѣ, и иарекона ея имя Гарислава; и роди Наслава.

Предварительно указанія источника, откуда приведенный рассказ почерпнутъ, предстоитъ исправити несомнѣнно испорченный его текстъ посредствомъ удаленія изъ него, очевидно, лишннихъ и затрудняющихъ смыслъ фразъ и отдѣльныхъ словъ и доволненія его словами и выраженіями, по ошибкѣ въ немъ

пропущеными,—а это достигается просто перестановкою послѣднихъ съ одного какого-либо даннаго мѣста на другое.

Съ дѣлію эмендація текста, я остановлюсь сперва на записи 980 г. и прежде всего на подозрительномъ предложеніи: «*Бѣ бо Рогволодъ пришесть изъ заморья, имяше власть свою въ Полоцкскы, а Туры Туровъ, отъ него же и Турови прозвашася*».

Выраженіе: «Бѣ бо Рогволодъ пришесть изъ заморья» старинными историками понималось буквально,—въ смыслѣ пришествія Рогволода изъ-за моря варяжскаго,—изъ Скандинавіи.

Такъ, Татищевъ замѣтилъ, что «Рогволодъ былъ изъ Варяжескихъ князей, пришедшихъ съ *Рюрикомъ*»¹⁾. Но Карамзинъ находилъ это замѣчаніе несогласнымъ съ точнымъ смысломъ свѣдѣтельства лѣтописца, что Рогволодъ *самъ* прибылъ изъ-за моря²⁾; отъ себя же историографъ высказалъ предположеніе, что Рогволодъ пришелъ въ Полоцкую область, «вѣроятно, для того, чтобы служить великому князю Россійскому, и получить отъ него въ удѣлъ сію область». Погодинъ тоже считалъ неподлежащимъ сомнѣнію, что Рогволодъ, не смотря на его славянское имя, былъ рода варяжскаго, «чистымъ норманомъ», пришедшимъ, дѣйствительно, изъ-за моря *при Святославѣ*³⁾.

Нѣкоторые же изъ новѣйшихъ изслѣдователей усматриваютъ въ лѣтописномъ извѣстіи о приходѣ Рогволода и, за одно съ нимъ, князя Тура изъ-за моря подтвержденіе мысли о тенденціозномъ характерѣ легенды о сватовствѣ Владиміра, пущенной въ оборотъ въ первую четверть XII в., въ разгаръ борьбы полоцкихъ князей съ кievскими. «Къ XII в., пишетъ покойный проф. П. В. Голубовскій, окончательно сложилось преданіе о призваніи изъ-за моря братьевъ Рюрика, Симеуса и Трувора. Легенда объясняетъ фактъ зависимости Новгорода, Смоленска, Бѣлоозера отъ кiev-

¹⁾ Исторія Россійская, кн. II, стр. 57.

²⁾ Истор. Госуд. Рос. I, прил. 381.

³⁾ Лекціи и изслѣдованія, III, стр. 100 и слѣд.

скихъ князей. Подчиненіе Полоцкой области основывали на родствѣ Изяслава съ Владиміромъ. Въ противовѣсъ этому, въ Полоцкѣ, выставляется преданіе о нѣкогда бывшей самостоятельности его, о своей собственной династии, которая точно также основана норманскими князьями, равными по достоинству съ Рюрикомъ и его братьями»¹⁾.

Но шаткость этого объясненія, полагаю сама собою очевидна. Невозможно допустить, чтобы, для обоснованія самостоятельности Полоцкой земли и ея независимости отъ кievскихъ князей, выставлялся когда бы то ни было такой уже чрезвычайно слабый доводъ, какъ пришествіе Рогволода изъ-за моря, тогда какъ всякому понятно, что, если Рогволодъ при Святославѣ пришелъ, хотя бы и изъ Скандавіи, въ Полоцкую область, не заносивъ съ собою и бывъ призванъ на княженіе самими Полоцкими, то онъ могъ владѣть этою областію отнюдь не въ качествѣ независимаго князя, родоначальника самостоятельной княжеской династии, а развѣ только по милости самодержца всей Руси, кievскаго великаго князя, какъ одинъ изъ подручныхъ, подчиненныхъ послѣднему «мужей». Притомъ же, самая повѣсть о призваніи сѣверными славяно-финскими племенами норманскихъ князей не только не содержитъ свидѣтельства о дѣйствительномъ, историческомъ событіи, но не заключаетъ въ себѣ и элемента народнаго преданія, являясь лишь домысломъ книжника, а именно, какъ я постараюсь доказать въ дальнѣйшемъ изложеніи моей работы, передѣлкою разсказа, заимствованнаго изъ вышеупомянутой еврейской книги подъ заглавіемъ: «Софортъ га-ашаръ» (книга праведной). Если же въ дѣйствительности не существовало вовсе самой народной традиціи о призваніи Рюрика съ братьями изъ за моря, то въ Полоцкой области и не представлялось никакого повода сочинять, въ противовѣсъ этой сказкѣ, небывальщину о заморскомъ происхожденіи князя Рогволода.

¹⁾ «Нѣсколько соображеній къ вопросу о князѣ Турѣ». «Кievск. Старина», за 1891 годъ, октябрь, стр. 67.

Миѣ представляется поэтому, что въ данномъ мѣстѣ ларчикъ просто открывается,—что въ первоначальномъ подлинникѣ стояло: «бѣ бо Рогволодъ имяше власть свою въ Полоцкѣ»—и только. Слова же: «*пришесть изъ заморья*» отмѣнены были нѣсколькими строками выше на поляхъ рукописи, въ видѣ варианта къ началу сегмента: «Въ лѣто 6488. Приде Володимиръ съ Варяги Ноугороду»,—какъ поясненіе, что Владимиръ возвратился съ варягами *изъ заморья*, куда онъ бѣжалъ въ 977 г., убоявшись своего брата Ярополка. Но, по оплошности переписчиковъ, выраженіе «*пришесть изъ заморья*» переставлено было съ поля въ самый текстъ и отнесено ошибочно къ Рогволоду. Достоверность моей конъектуры доказывается Исковскою 2-ю Лѣтописью, гдѣ прямо значится: «Въ лѣто 6488. Приде Володимиръ *изъ заморья* къ Новгороду и приведе съ собою множество варягъ»¹⁾.

Что же касается упоминанія въ нашемъ разсказѣ о князѣ Турѣ въ связи съ полоцкимъ княземъ Рогволодомъ, то П. В. Голубовскій въ вышеуказанной своей статьѣ справедливо спрашиваетъ: «*причемъ здѣсь Туръ?*» На этотъ вопросъ профессоръ отвѣчаетъ такъ: «Споръ между полоцкими и кievскими князьями, говоритъ онъ, велось, главнымъ образомъ, по вопросу о границахъ. Область племени Дреговичей, разорванная на двѣ части, была яблокомъ раздора. Природной грани не было. И вотъ, въ Полоцкѣ и выдвигается преданіе о давней связи области Дреговичей съ областью полоцкой; связь династической: Рогволодъ и Туръ—друзья-товарищи, а можетъ быть, и братья».

Не ограничиваясь этимъ объясненіемъ, авторъ счелъ нужнымъ разыскать самую основу Полоцкаго преданія.

Призванъ на помощь данныя мивологіи, антропологіи, этнографіи, археологіи и лингвистики, онъ выставилъ рядъ положеній, изъ которыхъ наиболѣе существенные заключаются въ томъ, что въ первобытныя времена Дреговичи, какъ и вообще славяне, а равно и другія вѣтви арийскаго племени, поклонались быку, а

¹⁾ П. С. Р. .I., т. V, стр. 2.

на высшей ступени своего религіознаго развитія—Ярилу, богу сладострастія, олицетворяемому въ образѣ *фаллоса*,—что для обозначенія понятій *быкъ*, *вола* существуетъ у всѣхъ индо-европейцевъ одно общее слово: слав. *туръ*, литов. *taugas*, др.-тѣмеч. *stior*, готск. *stings*;—дальѣ, что въ области поселенія дреговичей съ незапамятныхъ временъ происходили культурный обменъ между финно-угорскими и славянскими и литовскими племенами, и что финно-угры, наравнѣ съ славянами и литовцами, воздавали божескія почести *фаллосу*, который на т. н. атланскомъ языкѣ, донныѣ существующемъ въ территоріи, занятой когда-то угорскимъ племенемъ *Меря*, назывался *муромъ*, а нѣсть съ тѣмъ поклонялись и дикому быку, обозначавшемуся жимствовавшимся, повидимому, у индо-германцевъ словомъ *tagh*: *tagwo*.

На основаніи всѣхъ этихъ предположеній проф. П. В. Голубовскій пришелъ къ выводу, что культъ Ярилы и Тура является тождественнымъ, что князь Туръ—патронимическій (или эпитетическій) герой, которымъ, по необходимости, воспользовались въ Полоцкѣ для политическихъ цѣлей, и что городъ Туровъ, получилъ свое названіе или отъ имени звѣря тура, какъ расположенный въ мѣстности, пастбищавшей этимъ животнымъ, или же тутъ могло совершаться поклоненіе быку—*туру* и *фаллосу* въ тѣмъ же именемъ.

«Мы нисколько не были бы пораженч, прибавляетъ авторъ, еслибы и нашъ *Кий* оказался *фаллосомъ*»¹⁾.

Съ своей же стороны позволяю себѣ замѣтить, что авторъ не пожелалъ вовсе счтаться съ нѣкоторыми свидѣніями, указанными большею частію въ цитированной имъ же статьѣ проф. Н. О. Сумцова¹⁾: «Туръ въ народной словесности», а именно о томъ, что, во 1-хъ, слово «туръ», въ смыслѣ быка, вола, существуетъ не только въ индо-германскихъ, но и семитическихъ

¹⁾ Указ. статья, стр. 80.

²⁾ См. журналъ: Кіевск. Старина за 1887 г. № 1.

языкакъ: въ еврейскомъ—*торъ*, въ сирійскомъ—*тара*, въ арабскомъ—*тавръ*, въ арамейско-халдейскомъ—*торъ* или *тора* (пронесаются: *торръ*, *торра*); во 2-хъ, что въ русской письменности эпитетъ *волъ* употребляется для означенія понятій непреборимой силы и храбрости: «буй-туръ Всеволодъ»¹⁾, «храборъ бо бѣ (князь Романъ Галицкій), яко и туръ»²⁾,—въ каковомъ смыслѣ тотъ же эпитетъ находимъ, кстатіи сказать, еще въ Пятюкипжій: «крѣпость его (Іосифа), какъ первороднаго вола, и рога его, какъ рога буйвола»³⁾; въ 3-хъ, что употребленіе личныхъ именъ людей по животнымъ встрѣчается у всѣхъ почти народовъ въ языческую эпоху и сохранилось, какъ переживаніе, и до настоящаго времени у сербовъ и болгаръ и, надо прибавить также, у евреевъ, у которыхъ обычны имена: левъ, олень, медвѣдь, волкъ.

Если же принять во вниманіе всѣ эти данныя, то необходимо признать, что имя князя Тура само по себѣ нимало не подтверждаетъ вывода о существованіи у дреговичей поклоненія племенному божеству Туру (Ирли-фаллосъ у тожъ) и вмѣстѣ съ тѣмъ ничуть не оправдываетъ догадокъ, касательно исторической основы полоцкаго преданія о туровскомъ князѣ.

Дѣло, однако, не въ томъ, основательны ли, и въ какой мѣрѣ, соображенія проф. Голубовскаго и другихъ изслѣдователей, занимавшихся вопросомъ о сказанномъ князѣ, а о томъ, что, по моему мнѣнію, вообще никакого такого вопроса даже и ставить нельзя, потому, что ни самого князя Тура, ни преданія о немъ вовсе никогда не существовало. И дѣйствительно, всѣ домыслы ученыхъ по сему предмету опираются на неимогія слова Повѣсти временныхъ лѣтъ: «а Туры (въ) Туровѣ, отъ него же и туровици прозвашася». Но вѣдь яснѣе яснаго, что здѣсь нѣтъ даже и намёка на князя, но имени Туръ, а рѣчь идетъ о цѣломъ племени, называвшемся собственно турами, или, вѣрнѣе, тырами,

¹⁾ Слово о полку Игоревѣ.

²⁾ Плат. Лѣт., изд. 1871 г., стр. 480.

³⁾ Второзак., 33, 17.

но, по городу Турову, получившемъ названіе Туровцевъ, подобно тому какъ поляне по Киеву именовались кіянами, а славяне по Новгороду—Новгородцами. Такимъ образомъ обсуждаемыя слова, какъ неимѣющія рѣшительно ничего общаго съ преданіемъ о Рогволодѣ и Рогнѣдѣ, являются совершенно неумѣстною вставкою въ текстъ, отъ которой поэтому послѣдній и долженъ быть очищенъ. А что они вставлены сюда неслучайно перенесенными, доказывается тѣмъ, что въ болѣе пространной редакціи нашего разсказа, помѣщенной въ Лаврентьевскомъ сборникѣ подъ 1128 годомъ, нѣтъ и помину о турахъ. Настоящее же мѣсто означенныхъ словъ—на одной изъ первыхъ страницъ начальной лѣтописи, въ описаніи разселенія славяно-русскихъ племенъ по областямъ, гдѣ сказано: «также и ти словѣне пришедше и сѣдоша по Днѣпру и нарекошася поляне..., а друзии сѣдоша во юзю Припечью и Двинною и нарекошася дреговичи; шими сѣдоша на Двинѣ и нарекошася полочане, рѣчки ради, иже втечетъ въ Двинну, имянемъ Полота, отъ сего прозвашася Полочане»¹⁾. Вотъ здѣсь-то, въ подлинной лѣтописи, послѣ реченія «Полочане» не сомнѣнно и стояла: «а Туры въ Туровѣ, отъ него-же и Туровши прозвашася». Но переписчикъ Лаврентьевскаго свода эти слова пропустилъ, а впоследствии, спохватившись, поставилъ нехотати въ нашемъ разсказѣ о Рогволодѣ, вслѣдъ за сочетаніемъ: «имяше власть свою въ Полотѣскѣ». А такъ какъ эта приписка оказалась не имѣющею ровно никакого отношенія къ передаваемому событію, то составители позднѣйшихъ лѣтописныхъ сборниковъ, чтобы какъ-нибудь ее осмыслить, подвергли ее видоизмѣненіямъ и переправкамъ. Такъ, редакторъ или переписчикъ Архангелогородскаго лѣтописца *поправилъ*: «а братъ его (Рогволода) Тыры имяше Туровъ», опустивъ вовсе слова: «отъ него же Туровши прозвашася». Составитель же лѣтописи по списку Софійскому Великаго Новграда, напечатанной Академіею Наукъ въ 1795 г., пошелъ еще дальше: онъ исключилъ вовсе слово Туры или Тыры

¹⁾ Лавр. лѣтопись, изд. 1872 г., стр. 5.

и написалъ просто: «имѣ бо (Рогволодъ) власть свою Полтескъ и Туровъ».

Мнѣ предстоитъ теперь отмѣтить еще одно лишнее слово, подлежащее исключенію изъ текста трактуемаго разсказа, а также нѣсколько пропущенныхъ въ пемь словъ, занесенныхъ переписчикомъ въ другое, довольно далеко отстоящее, сказаніе Повѣсти временныхъ лѣтъ.

Лишнимъ представляется глаголь «розутн» въ сочетаніи: «она же (Рогнѣдъ) рече: не хочу розути робичича, но Ярополка хочу». Что это реченіе не принадлежитъ подлинному тексту, а вставлено позднѣйшими переписчиками, яствуетъ уже изъ того, что въ Хлѣбниковскомъ спискѣ лѣтописи было сперва написано: *розутн*, но потомъ исправлено: *ими м*¹⁾, а на такую переправку обладатель означеннаго списка могъ рѣшиться развѣ только на основаніи сличенія съ какимъ-нибудь, не дошедшимъ къ намъ, древнимъ спискомъ, либо потому, что онъ лично находилъ сказанное слово въ данномъ мѣстѣ несоответственнымъ по тѣмъ или инымъ соображеніямъ. И на самомъ дѣлѣ оно стоитъ здѣсь совсѣмъ не къ стати. Указываютъ на существовавшій въ старину и сохранившійся отчасти и понынѣ обрядъ разуванія новобрачною своего мужа, символически выражающій собою взглядъ на женщину, какъ на рабыню. Но, отмѣчая это, извѣстный намъ историкъ-юристъ, проф. В. П. Сергѣевичъ, сиптаетъ однако, несомнѣннымъ, что къ X в., къ коему относится свидѣтельство лѣтописи о святоствѣ Владиміра за Рогнѣдою, въ княжескихъ и боярскихъ семьяхъ жены не были не только рабынями, но и слугами²⁾. Поэтому нѣтъ основанія предполагать, что унижительный для женщины обрядъ практиковался обязательно и при совершеніи браковъ князей и бояръ; притомъ же, ни въ одномъ древне-русскомъ письменномъ памятникѣ, кромѣ разсатриваемой лѣтописной повѣсти, нѣтъ прямого свидѣтельства о такомъ свадебномъ обрядѣ.

¹⁾ Лѣт. по Ипат. списку, изд. 1871 г., стр. 50, въ прилѣ.

²⁾ Лекція и изслѣд. по ист. рус. права, 1883 г., стр. 483.

Для полнаго, однако, убѣжденія въ томъ, что интересующее насъ слово здѣсь интерполировано, я укажу, откуда собственно оно пошло сюда.

Подъ 985 г. въ Лаврентьевскомъ сборникѣ помѣщено извѣстіе, существенное содержаніе котораго исчерпывается сообщеніемъ, что Владиміръ, вмѣстѣ съ своимъ дядею Добрыней, пошелъ воевать низовыхъ или волжскихъ болгаръ, побѣдить ихъ и заключить съ ними миръ. Но лѣтопись, говоритъ Д. Н. Пловнскій¹⁾, украшаетъ болгарскій походъ слѣдующимъ преданіемъ: «Добрыня, осмотрѣвъ плѣнныхъ болгаръ и увидавъ на нихъ сапоги, сказалъ Владиміру: «иѣтъ, эти не будутъ давать намъ дани, ищемъ лучше лапотниковъ». Украшаютъ ли, дѣйствительно, приведенныя подробности болгарскій походъ—это дѣло вкуса, но что онѣ, по существу, представляютъ собою сплошную несообразность, противъ этого, кажется, трудно спорить. Прежде всего невѣроятію самое участіе Добрыни въ походѣ на болгаръ. Вѣдь у Владиміра былъ воевода прозваніемъ Волчій хвостъ, посланный въ 984 г. на Радимичей, надъ которыми онъ и одержалъ блестящую побѣду. Допустимо ли, чтобы въ слѣдующемъ же году Владиміръ, пренебрегая услугами отличившагося полководца, потребожилъ для участія въ болгарскомъ походѣ своего стараго дядю, бывшаго въ то время посадникомъ въ Новгородѣ, — тогда какъ всѣ предыдущіе свои походы: на ляховъ, вятичей, ятвяговъ, и равно и послѣдующіе: на Корсунъ и Хорватовъ, Владиміръ совершалъ всегда самъ, безъ содѣйствія того или другаго воеводы.

Затѣмъ, что касается рѣчи Добрыни, обращенной къ Владиміру, то, по объясненію С. М. Соловьева, въ ней выразился столѣтній опытъ. «Русскіе князья, говоритъ историкъ, успѣли наложить дань, привести въ зависимость только тѣ племена, и славянскіе, и финскіе, которыя жили въ простотѣ первоначальнаго быта, разрозненныя, бѣдныя, что выражается названіемъ лапотниковъ; изъ народовъ же болѣе образованныхъ, составлявшихъ болѣе крѣпкія общественыя тѣла, богатыхъ промышлен-

¹⁾ Ист. Россіи, изд. 1876 г., I, стр. 64.

ностию, не удалось покорить ни одного»¹⁾. Но, при всемъ извѣстѣ къ памяти достоправнаго дѣятеля науки, нельзя не признать, что онъ на сей разъ слишкомъ увлекся, усвоивъ преданію смыслъ, котораго оно ни въ какомъ случаѣ имѣть не можетъ, ибо именно «столѣтній опытъ» показываетъ, что Русь, если не покорила, то неоднократно побѣждала и заставляла платить себѣ дань грековъ, хазаръ, дунайскихъ болгаръ и другихъ народовъ, не смотря на то, что всѣ они, безъ сомнѣній, ходили въ сапогахъ и далеко не были ланотниками даже въ переносномъ значеніи—бѣдными, разрозненными племенами.

Дѣло же въ томъ, что, какъ не существовало вовсе преданія о князѣ Турѣ, такъ не было на свѣтѣ и преданія, «украинскаго» болгарскій походъ Владимира, а предъ нами только наборъ безсвязныхъ словъ, перенесенныхъ сюда изъ разныхъ уголковъ лѣтописнаго свода. Такъ, слова: «съ Добрынею, уемъ своимъ» переставлены сюда изъ записи подъ 980 годомъ. Профессоръ А. М. Лобода, посвятившій одну изъ лучшихъ главъ своего изслѣдованія русскіихъ былинъ о сватовствѣ сказаніямъ и былинамъ о сватовствѣ Владимира-князя, обратилъ вниманіе на то, что означенная записъ вовсе не упоминаетъ о Добрынѣ, что, однако, не выжется съ другими извѣстными о немъ данными²⁾. Между тѣмъ съ увѣренностію можно утверждать, что первоначальное ея чтеніе было таково: «Володимерь же собра волъ многи... и поиде съ Добрынею, уемъ своимъ, на Роговолода», но выостѣдствіемъ подчеркнутыя мною слова были опущены здѣсь и представлены къ извѣстію о болгарскомъ походѣ.

Далѣе, слова: «и суть вси въ сапогахъ», вмѣстѣ съ помѣщеннымъ въ разсказѣ подъ 980 годомъ и обсужденнымъ мною выше словомъ «розутьи», принимая оное не въ качествѣ неопредѣленнаго наклоненія, а какъ причастіе страдательное множ. числа, относятся къ извѣстію подъ 945 г. о войнѣ Игоря съ

¹⁾ Ист. Россіи, изд. 1857 г., I, стр. 188—9.

²⁾ См. А. М. Лобода: «Русскія былинныя о сватовствѣ» Кіевъ, 1904 г., стр. 214.

Древлянами: «В се же лѣто рекоша дружина Игоревн: отроци Свѣнелъжи похдѣлися суть оружьемъ и порты, а мы нази»¹⁾. Приставивъ сюда означенныя слова, получимъ подлинное чтеніе: «рекоша дружина Игоревн: отроци Свѣнелъжи похдѣлися суть порты (гlossа: оружьемъ) и суть вси в сапожьхъ (недостаетъ glossы: на кониѣхъ), а мы нази и разуми (Архангелогородскій лѣтописецъ прибавляетъ: не конны и не оружны); поиди, княже, съ нами в дань»... Смыслъ этого мѣста, такимъ образомъ, какъ нельзя болѣе ясно: для воина одежда—его оружіе, сапоги—его конь; быть нагимъ и босымъ означаетъ, иносказательно, быть лишениымъ того и другого.

Наконецъ, слова лѣтописнаго преданія о болгарскомъ походѣ: «рече Добрыня Володимеру: съглядахъ колодникъ..., снмъ дани намъ не даяти, поидемъ искати лапотниковъ»²⁾ относятся къ извѣстію о походѣ Игоря же на древлянъ. Въ лавретьевскомъ спискѣ это извѣстіе передано кратко: «иде Игорь на древляны и побѣдивъ я, и возложи на ня дань больши Олгови». Но въ Никоновскомъ и нѣкоторыхъ другихъ позднихъ спискахъ за снмъ слѣдуетъ еще: «И бѣ у него вовода княземъ Свѣдѣль и премучи Углецы, и возложи на нихъ Игорь дань, и власть Свентельду»³⁾... Здѣсь-то, вѣроятно, въ подлинникѣ и значилось, что Свентельдъ, тайно высмотрѣвъ *древлянъ*, выдѣлывающихъ колоды, убѣдился, что они до того истощены, что на полученіе отъ нихъ болшей дани уже нельзя рассчитывать, почему онъ и совѣтовать Игорю поискать дани хотя бы отъ *Уличей*, плетущихъ лапти,—при чемъ прозвища: колодники и лапотники употреблены въ пасмѣшку, подобно тому, какъ вовода Святополка Владиміровича корилъ Новгородцевъ, называя ихъ плотниками: «о, вы плотники суще». Но такъ какъ вся эта рѣчь очутилась ошибочно въ преданіи о болгарскомъ походѣ Владиміра, гдѣ фигурируетъ, также по ошибкѣ, Добрыня, то сара-

¹⁾ Лавр. лѣтоп., стр. 53.

²⁾ Лавретьевск. лѣтоп., стр. 82.

³⁾ См. Бестужева-Рюмина: О составѣ рус. лѣтоп. Прилож., ст. 10.

щикамъ лѣтописныхъ сборниковъ ничего не оставалось дѣлать, какъ приписать рѣчь всецѣло сему послѣднему, — явление, весьма обыкновенное въ Древней лѣтописи, страдающей невообразимо перепутанностью событій, именъ, лицъ и датъ.

На этомъ я окончилъ кропотливую работу по очисткѣ текста нашей повѣсти о Рогволодѣ по редакціи подъ 980 г. и приступаю за снѣкъ къ означенію источниковъ, откуда она записана¹⁾.

Такимъ источникомъ слѣдуетъ, полагаю, признать помещенный въ упомянутой выше еврейской книгѣ «*Sesferъ га-ляръ*», а также въ книгѣ *Иосифа* или *Иосифа Горіониды* (псевдо-Иосифа) рассказъ, содержаніе котораго, вкратцѣ, слѣдующее:

«Въ тѣ дни былъ въ странѣ Китимъ (.Іапіучѣ), въ городѣ Фудимѣ, человекъ, по имени Уцу. Онъ умеръ, не имѣвъ сына, а оставивъ только единственную дочь Янію, равной которой, по красотѣ и уму, не было во всемъ свѣтѣ. Видѣвшіе ее люди Анніаса, царя Африканскаго, расхваливали ее предъ своимъ царемъ. И послать тогда Анніасъ къ жителямъ Китима съ предложеніемъ разрѣшить ему взять Янію въ замужество, на что тѣ изъявили согласіе. Но, едва только посланцы Анніаса оставили страну Китимъ, какъ туда же прибыли посланцы отъ Турнуса, царя Беневента, также съ порученіемъ сватать за него Янію. Но жители Китима объявили этимъ посланцъ, что они равнѣе уже обѣщали выдать ее за Анніаса и должны исполнить свое обѣщаніе, изъ опасенія, что, въ противномъ случаѣ, сей послѣдній пойдетъ на нихъ войною и погубитъ ихъ страну: Турнусъ же не въ состояніи будетъ ихъ защищать. Объ этомъ жители Китима написали письмо Анніасу, который воспысалъ гнѣвомъ и, собравъ все свое войско, отправился на войну противъ Турнуса по пути, ведущему черезъ Сардинію, гдѣ царствовалъ его, Анніаса, братъ Лукасъ. Оба брата сѣли на корабли съ тяжкою силою и множествомъ

¹⁾ На нѣкоторыя погрѣшности текста этой повѣсти по редакціи, приведенной подъ 1128 г., я буду имѣть случай указывать въ дальнѣйшемъ изложеніи.

народа, поручивъ сыну Лукаса, Неблосу, по его просьбѣ и желаніи, начальствованіе надъ войскою. Турнусъ съ своей стороны помогъ съ войскою на Сардинію, намѣреваясь покорить ее себѣ и потомъ пойти воювать съ Анниасомъ. Противники встрѣтились въ равнинѣ Кампаніи, гдѣ произошла жестокая битва, въ которой палъ воювода Неблосъ, и войско Лукаса было поражено наголову. Но въ послѣдовавшемъ затѣмъ новомъ сраженіи Анниасъ одержалъ верхъ надъ Турнусомъ, убилъ его и предалъ все его войско острію меча. Послѣ того Анниасъ отправился въ столицу Турнуса-Беновентъ, жители котораго ему поклонились, а оттуда обратился съ своимъ войскою въ Фуцину, вѣдь Янію, дочь Уцу, себѣ въ жену и привелъ ее въ Африку, въ свой городъ¹⁾.

Французскій переводчикъ книги „Га-яшаръ“, отсылая къ Титу-Ливію и Энеидѣ, замѣтить, что подѣтованный изъ этой книги отрывокъ является пореѣлкою въ искаженномъ видѣ преданій о борьбѣ Энея и Турна пѣз-за руки Лавиніи, переименованной здѣсь въ Янію, и о войнахъ римлянъ съ картагенянами²⁾. Съ другой стороны послѣдователи русской былевой поэзіи указываютъ, что насильственное добываніе красавицы-невѣсты составляетъ ходячую тему, иѣсенный эпическій мотивъ, встрѣчающійся и въ русскихъ былинахъ, и въ сѣверныхъ сагахъ, и въ лангобардскомъ циклѣ сказаній и проч.³⁾. Все это, безспорно, такъ. Тѣмъ не менѣе едвали можно сомнѣваться, что образцомъ для гѣтонискаго разсказа о женитьбѣ Владиміра на Рогнѣдѣ послужила ближайшимъ образомъ вышеприведенная повѣсть, содержащаяся въ книгѣ „Га-яшаръ“. На эту мысль наводитъ уже то соображеніе, что съ русскими и ппонародными былинами о сватовствѣ нашъ гѣтонпскій разсказъ въ подробностяхъ никакого сходства не пред-

1) «Сеферъ га-яшаръ». Варшава, 1878 г., стр. 107—89. — «Сказаніе». Люблинъ, 1888 г., стр. 9.

2) См. въ сборникѣ Миня: „Dictionnaire des Aesopiques“, t. II, p. 1242 ff.

3) А. М. Лобода, указ. сочин., стр. 240 и разс.

ставляеть, и что ни откуда не видно, чтобы сочиненія Тита-Ливія и Энеида пользовались въ древней Руси какою-либо пѣвѣстностію тогда какъ подъ вліяніемъ книги „Га-янаръ“ сложились нѣсколько древне-русскихъ сказаній и, между прочимъ, какъ мною уже замѣчено было выше, сказка о Шемякиномъ судѣ и лѣтописное извѣстіе о нравахъ и обычаяхъ древлянъ, радимичей, вятичей и сѣверянъ. Лучшимъ, однако же, подтвержденіемъ этой мысли могутъ служить отдѣльные слова, обороты рѣчи и весь вообще склад нашего разсказа, обнаруживающіе въ составителѣ его короткое знакомство съ еврейскою письменностію.

Для выясненія этого я подвергну стилистическому разбору версію подъ 1128 годомъ, какъ болѣе пространную и, по всѣмъ признакамъ, старшую возрастомъ, сравнительно съ записью подъ 980 годомъ.

1) «О сихъ же Всеславичахъ спце есть, яко *скамина оудници*».

Подъ послѣдними словами желати понимать пѣвцовъ, пѣснотворцевъ, и находить параллель въ скандинавскихъ сагахъ: *dicunt viri scientes et regum periti*¹⁾. Между тѣмъ и въ еврейскихъ агадическихъ сборникахъ легенды и притчи нерѣдко начинаются глаголомъ въ безличной формѣ: *амру* — сказали (слав.: яко рѣша, рекоша), или: *амру-гах'имимъ* — сказали мудрецы, точнѣе, ученые, свѣдущіе люди. Подобное же выраженіе встрѣчается въ самой Библии: «Сего ради *рекутъ притчишницы*» (Числа, 21, 27).

2) «И бѣ у него Добрыня воевода, храборъ и паряденъ мужъ».

Въ ветхозавѣтныхъ книгахъ сплоть и рядомъ употребляется въ приложеніи къ ратнымъ людямъ и полководцамъ постоянный эпитетъ, выражаемый двумя словами: „*тубборъ гаилъ*“ — храбрый-воинственный, которые въ русскомъ переводѣ Библии передаются просто: храбрый. Кромѣ того, встрѣчается очень часто слово

¹⁾ А. М. Любода. указ. соч., стр. 243.

«хантъ» въ сопровожденіи слово «ишъ» — мужъ, — каковое сочетаніе толкуется неодинаково: славянскій переводъ передаетъ: мужъ силень, синодальный русскій переводъ ишетъ: человекъ весьма знатный, Лютеръ переводитъ: ein weidlicher Mann — бравый, деятельный, распорядительный человекъ¹⁾. Авторъ же лѣтописнаго разсказа надѣлалъ Добрыню-воеводу митетами обоого рода, умѣло подобравъ для передачи библейскаго сочетанія «ишъ хантъ», выраженіе: «нарядень мужъ», которое, по объясненію Н. Н. Срезневскаго²⁾, и значитъ; распорядительный человекъ.

3) «Онъ же (Роголодь) рече дѣщери своей: хочещи ли за Володимира? Она же рече: не хочу нми за робичича (въ Имах. сивскѣ: Володимира), по Ярополка хочу».

Предоставленіе отцомъ своей дочери самой рѣшить единично и безапелляционно, принять ли, или отвергнуть сдѣланное ей брачное предложеніе, — это совѣтъ не соответствуетъ семейнымъ правамъ и обычаямъ, господствовавшимъ на Руси, какъ въ низшихъ, такъ и высшихъ слояхъ общества не только въ X—XII в., но и въ болѣе позднее время. Извѣстно, что еще въ XVII ст., по свидѣтельству Котошихина, въ брачныхъ стоворахъ участвовали только женихъ, или его родители, и родные невѣсты; съ ивѣніемъ же и волею самой невѣсты вовсе не справлялись, и она обыкновенно до замужества жениха своего даже и не видала. Замужествовать же приведенный эпизодъ изъ книги Бытія. Когда Эліэеръ, домоправитель Авраама, высваталъ для Исаака Ревекку, то родные ея, прежде, чѣмъ ее отпустить къ жениху, сказали: «призовемъ откровицу, и спросимъ ее. И призвали Ревекку, и сказали ей: пойдеши ли ты съ этимъ человекомъ? Она сказала: пойдю». ³⁾ Въ нашемъ же разсказѣ, какъ это по ходу его и требовалось, Полоцкая княжна отвѣтила отказомъ выйти за Владиміра: по Шатъевской лѣтописи, какъ имъ видѣли, безъ всякаго

¹⁾ Ср. напр. книгу Руоъ, гл. II, ст. 1.

²⁾ Матеріалы для словаря древне-русскаго языка, т. II, стр. 327.

³⁾ Бытіе, XXIV, 58—59.

объясненія причинъ, а по Лаврентьев. списку отказъ мотивированъ тѣмъ, что она считаетъ ниже своего достоинства выйти замужъ за сына рабыни—робичича. Въ этомъ послѣднемъ словѣ историки усматриваютъ связь обсуждаемаго разсказа съ достоверными данными, относящимися къ князю Владиміру, такъ какъ, по свидѣтельству Повѣсти временныхъ лѣтъ, Владиміръ на самомъ дѣлѣ былъ непатнаго происхожденія, какъ рожденный отъ Ольгиной ключницы. Но я позволяю себѣ утверждать, что тутъ одно лишь недоразумѣніе. Впервыхъ, вмѣсто «ключницѣ» Лаврентьевской лѣтописи, Пуатьевскій списокъ, а ранно Лѣтописецъ? Переяславля Суздальскаго имѣютъ: «милостыницѣ», т. е. любимица, что совершенно мѣняетъ картину. Во вторыхъ, въ самихъ именахъ матери и дѣда Владиміра заключается указаніе, что они были княжескаго рода. Мать называлась *Малутею*, а по Никоновскому и Архангелородскому спискамъ—*Малкою*; дѣдъ же именовался: *Малкъ*, а по Пуатьевскому списку *Малъко*, Любчанинъ. Такое совпаденіе однозвучныхъ именъ даетъ основаніе полагать, что это не личные, а нарицательныя имена. И дѣйствительно, царь или, вообще, властитель по еврейски—*мелек*, по арабски—*малкъ*, по халдейски—*малка*; царица по арабски—*малкамъ*, по еврейски—*малка*, по халдейски—*малкема*. Принимая же въ расчетъ, что въ хронографахъ и лѣтописяхъ нерѣдко титулы выдаются за имена собственныя, можно заключить, что дѣдъ Владиміра по матери, по имени неавѣстный, былъ Любечскимъ княземъ. Подобное смѣшеніе титула съ личнымъ именемъ встрѣчаемъ также въ сказаніи о Соломонѣ и царицѣ Савской, помѣщенномъ въ хронографѣ по рукописи XV в., откуда оно напечатано въ хрестоматіи Буслева. Это сказаніе, цѣлкомъ заимствованное, какъ я показалъ въ одной изъ моихъ замѣтокъ, изъ популярной у евреевъ арамейской парафразы книги Эсѣвъ, начинается: «и бысть царица южическая, иноплемениница, именемъ *Малкамка*. Но такого имени, конечно, въ оригиналѣ нѣтъ, а оно сочинено переводникомъ изъ названія: «*малкамъ мей*»—царица Савская¹⁾. Та же царица въ

¹⁾ См. мою статью: „Замѣтки дилеттанта на соч. проф. И. Малишевскаго: „Свѣтъ Кириллъ и Мофодій“. Труды Киевск. Дух. Академіи за 1889 г.

одной выпискѣ изъ Пален, содержащейся въ сборникѣ XV ст., названа уже не Малкаткою, а *Моллатомиккою* ¹⁾. Можно даже допустить, что и имя Древлянского князя Мать не личное, а титуль: матикъ — князь, на подобіе того, какъ титуль хазарскаго князя — каганъ, или хаханъ,—обратился въ Лаврентьевской лѣтописи въ собственное имя: «слышавше же козари, изыдоша противу съ княземъ своимъ Каганомъ» ²⁾.

Если же отрѣшиться отъ застарѣлаго предразсудка историковъ, будто просвѣтитель русской земли былъ символомъ рабства, то приходится признать, что авторъ нашего разсказа, для усиленія эффекта, заставилъ Рогнѣду ни за что, ни про что обругать Владимира робичичемъ, какъ однимъ изъ наиболѣе уничижительныхъ прозвищъ, при чемъ авторъ находился подъ влияніемъ еврейскаго правосозрѣнія, по которому нарекать кого-либо рабомъ считается обидою, столь тяжкою, что за нее полагается, по закону, немаловажная кара—отлученію ³⁾. А что «робичичъ» здѣсь только бранное слово, не болѣе, доказываетъ тѣмъ, что Добрыня отвѣтилъ Рогнѣдѣ тою же руганью: «и Добрыня вознеси ему (Рогволоду) и дщери его, парекъ ей робичица».

Далѣе:

4) «слышавъ же Володимеръ, разгнѣвася о той рѣчи...; пожалися Добрыня и исполнися ярости».

Слово „пожалися“, т. е. почувствовать жалость, сожалѣніе, сосъ заданіе, тутъ совершенно неумѣстное, должно быть перенесено въ дальнѣйшее повѣданіе о мщѣ Рогнѣды, какъ вариантъ выраженія: «сжалилася бяхъ»; или, по Радивил. сп., «сожалилася», о чемъ рѣчь будетъ ниже. Сочетаніе же «исполнися ярости» не-

¹⁾ См. въ Ученыхъ Запискахъ, кн. VI, 1861 г., статью Архимандрита Варлаама: „Опись сборника XV ст. Кирилло-Бѣлозерскаго монастыря“.

²⁾ Лаврент. лѣтопись, стр. 63.

³⁾ Подлежащая цитата изъ Талмуда приведена въ моей статьѣ: „Критико-сравнит. разборъ устава в. к. Всеволода о церк. судакѣ“. „Вѣстникъ Права“ за 1905 г., декабрь.

сомнѣнно библейское (ср. Иерем. VI, II): въ древне-русской же свѣтской письменности оно едва-ли отыщется.

5) «II повелѣ Володимеру быти с нею предъ отцомъ ея и матерью».

Это „повелѣніе“ Добрыни напоминаетъ неблагой совѣтъ, данный Ахитофеломъ Авессалому войти къ наложницамъ своего отца, Давида, предъ глазами всего Израиля¹⁾).

6) Наконецъ, еще одно, послѣднее, сказаніе: „II нарекоша ей имя Горислава“.

Съ древнѣйшихъ временъ у евреевъ существовать обычай, сохранившійся отчасти и до сихъ поръ, видоизмѣнять и переименовать имена людей по случаю призванія ихъ къ новому служенію или въ ознаменованіе повышенія ихъ общественнаго значенія и достоинства, или въ знакъ особаго къ нимъ расположенія, какъ, напр., въ библейскую эпоху Авраамъ переименованъ быть въ Авраама, Иаковъ въ Израиля²⁾, Соломонъ въ Іедидіа³⁾; и т. п., либо по случаю какихъ-нибудь счастливыхъ или несчастливыхъ событій личной жизни, какъ напр. въ книгѣ „Руоѣ“ Ноемія говоритъ жителямъ Вилееса: „не называйте меня Ноеміею (приятною, сладкою), по Марою (горькою), ибо Вседержитель послалъ мнѣ великую горестъ“⁴⁾. Въ виду этого авторъ нашего разсказа заблагоразсудилъ дать и своей, жестоко испытанной судьбою, героинѣ новое имя, а ему придумать такое было совсѣмъ не трудно. Въ составъ прежняго имени полоцкой княжны, какъ и имени ея отца, входитъ слово *роуѣ*, употребляемое въ Библии для означенія приятій славы, величія, силы, могущества. Если же это слово прочесть на выворотъ, справа на лѣво, получается большинство буквъ реченія *горе*. Стоило только затѣмъ къ слову „горе“ присоединить реченіе „слава“, какъ намекъ на прежнее утраченное, величіе Рогнѣды, и новое имя было готово—*Горислава*.

¹⁾ Вторая книга Царствъ, XVI, 21.

²⁾ Бытiе, 17. 5., 32. 28.

³⁾ II Царствъ, 23, 34.

⁴⁾ Руоѣ, I. 20.

Послѣ всего положеннаго нельзя, кажется, болѣе сомнѣваться въ основательности выставленнаго мною положенія, что разобранная первая часть лѣтописной повѣсти о Владимірѣ, Роговолодѣ и Рогвѣдѣ не только не содержитъ сообщенія объ исторически достовѣрномъ событіи, но и не носитъ никакихъ слѣдовъ опозитивированнаго народнаго преданія, какъ утверждаетъ А. М. Лобода; въ видѣ окончательнаго вывода изъ выше упомянутаго своего изслѣдованія русскихъ былинъ о сватовствѣ, а представляется лишь продуктомъ книжнаго творчества, взрослыхъ вообще на почвѣ библейско-агадической письменности.

Но еще въ большей степени безошибочность этого взгляда выяснится при анализѣ второй части повѣсти—о нести Рогвѣды,—къ которой я и перехожу.

б) Второй рассказъ.

Текстъ его слѣдующій:

«Ноя же пакы ны жены многы, и нача ей негодovati. Нѣколи же ему пришедю к ней и уснувию, хотѣ и зарѣзати пожемы: и ключися ему убудитися, и я ю за руку. Она же рече: «сжалися бяхъ, зане отца моего уби и землю его волоши, мене дѣля: и со мнѣ не любшии мене и съ иладенцемъ снѣ». И повелѣ ей устроитися во всю тварь пesarьскую, якоже в домъ посага ея, и сѣсти на постели свѣтлѣ в хранинѣ, да пришеде потпеть ю: она же тако створи, и давши мечь сынови своему Изяславу в руку пагъ, и рече: «яко видеть ти отецъ, ради выстуня: «отче! да единъ мнишся ходя? Володимеръ же рече: «а хто ты мѣлъ сдѣ? и повергъ мечь свой, и созва болары, и повѣда имъ. Они же рекоша: «уже не убиш ея дѣяти дѣля сего, но въздвигни отчину ея и дай ей с сыномъ своимъ». Володимеръ же устрои городъ, да има, и нарече имя городу тому Изяславъ. И оттолѣ мечь взимають Роговоложи внуци противу Ярославльнѣ внукомъ».

И настоящій текстъ нуждается въ нѣкоторыхъ поправкахъ. Такъ, объясняя свое покушеніе на жизнь Владиміра, Роговолодъ

говорить: «сжался бѣхъ (въ Академич. сп.: сожалися), запе отца моего уби» и проч. Выраженіе: «сожался» здѣсь столь же неумѣстно, какъ въ предъидущемъ разсказѣ слово «пожалився», въ сочетаніи: «пожалився Добрыня и исполнися ярости», ибо нецѣло сказать, что разгнѣванный Добрыня, убивая Рогволода, или Горислава, собираясь зарѣзать Владиміра, испытывали чувства жалости, состраданія, а въѣдъ другого смысла глаголь *можалинися* не имѣеть. Это заставляетъ думать, что реченіе «сожалися» съ варіантомъ «пожалися» въ первичной рукописи стояло нѣсколько строками дальше, а именно въ томъ мѣстѣ, гдѣ говорится, что Владиміръ, смущенный «выступленіемъ» своего ребенка, Изяслава, повергъ мечъ; сюда-то и долженъ быть перенесенъ глаголь «пожалися»: Владиміръ сжалися и бросилъ свой мечъ, которымъ хотѣлъ умертвить Гориславу.

Затѣмъ, сочетаніе: «и давши мечъ сыновю своему Изяславу» должно быть дополнено словами: «дѣтську сущю», стоящими въ началѣ перваго разсказа о Рогволодѣ и Рогигдѣ: «а Володимеру сущю Новѣградѣ, дѣтську сущю, еще и погану», ибо относительно Владиміра, сообщеніе, что онъ былъ еще ребенкомъ, когда княжилъ въ Новгородѣ и задумалъ свататься за Рогигдою—верхъ несообразности. (Къ фразѣ: «еще и погану» я вернусь ниже).

Далѣе, въ заключительномъ предложеніи. «И оттолѣ мечъ взимають Рогволожи внуци противу Ярославимъ внукомъ», оборотъ «взимають мечъ» сомнителенъ, такъ какъ онъ не повторяется нигдѣ болѣе въ древне-русской словесности. Мнѣ казалось бы, поэтому, что, вмѣсто *мечъ* должно читать *мечь*. Выраженіе же: брать мечь, отомстить—библейское, употребленное, напр., въ книгѣ пророка Исая (47. 3): «возму мщеніе, и не пощажу никого». Параллельное мѣсто находимъ въ самой Начальной лѣтописи: «И о томъ мечь межи нми ненаемствъ, Ярославку на Ольга ¹⁾».

¹⁾ .Лаврент., стр. 73.

Обращаясь заснѣ къ самому содержанию разсматриваемой теперь повѣсти, нельзя не замѣтить, что оно, даже для выдуманной сказки, чрезчуръ уже затѣливо. И дѣйствительно, Горислава покушалась зарѣзать Владиміра соннаго, но онъ въ-время проснулся и схватилъ ее за руку. Естественно было ожидать, что Владиміръ, который только за грубый отказъ Рогволоды выйти за него замужъ воспылилъ гнѣвомъ и не замедлилъ убить ея отца, а ее обезчестить, — тѣмъ болѣе превзойдетъ ярости за сдѣланное женою покушеніе на его жизнь и безъ дальнихъ проволочекъ убьетъ ее вырванными у нея же ножомъ. Между тѣмъ Владиміръ на сей разъ сохраняетъ ничѣмъ необъяснимое хладнокровіе и чинитъ женѣ допросъ, добываясь отъ нея объясненія причинъ, побудившихъ ее къ покушенію. Горислава оправдываетъ свой поступокъ обстоятельствами, отлично извѣстными самому Владиміру: ты, молъ, убилъ моего отца и отгнѣнилъ его землю, все за меня, а теперь не любишь меня съ этимъ ребенкомъ. Выслушавъ эту защитительную рѣчь, Владиміръ, вмѣсто того, чтобы либо помиловать жену, хотя бы изъ сожалѣнія къ ея дѣтямъ, либо тутъ же *en flagrant dѣlit* ее казнить, отдаетъ ей странное приказаніе нарядиться въ царскія одежды, какъ въ день свадьбы, и сѣсть на постели въ свѣтлой палатѣ, куда онъ придетъ, чтобы тамъ убить ее. Горислава исполнила это бессмысленно капризное требованіе, но вручила обнаженный мечъ своему ребенку, которому, судя по выраженію: «*младенецъ спитъ*», могло быть отъ роду, примѣрно, и не болѣе одного года, и научила его при появленіи отца выступить съ рѣчью: не думаешь ли ты, батюшка, что ты здѣсь одинъ? Рѣчь эта произвела свое дѣйствіе. Владиміръ, какъ выше замѣчено, скалился или раскалился и бросилъ свой мечъ. Проф. В. И. Сергѣевичъ, использовалъ этотъ эпизодъ въ качествѣ указанія на то, что въ древней Руси месть могла приниматься даже въ предѣлахъ семьи, между самыми близкими родственниками: истить можно было не только чужимъ людямъ, но и братъ брату, жена мужу, сынъ отцу. Согласно этому, профессоръ толкуетъ приведенныя слова Ииславы въ смыслѣ: не думаешь ли ты, что не будетъ истителя за смерть

матери?¹). Но было бы, мнѣ кажется, крайне ошибочно полагать, что Владиміръ, котораго страх мести не удержалъ отъ убійства Рогволода и своего брата Ярополка, могъ отказываться отъ своего намѣренія казнить свою жену только плъ опасенія мести со стороны своего малолѣтняго сына. А если такъ, то цѣлостно, для чего понадобилось вплести въ разсказъ чисто ребяческую выдумку о «выступленіи» на сцену маленькаго ребенка, проносящаго рѣчь съ обнаженнымъ мечемъ въ рукахъ.

Заканчивается наша повѣсть сообщеніемъ, что Владиміръ разсказалъ о покушеніи Гориславы своимъ боярамъ и тѣ посоветовали ему простить жену, ради ея дѣтяти, и устроить матери и сыну вотчину, что и было сдѣлано. И въ этой подробности также нельзя усмотрѣть отраженія какой-либо черты правового либо житейскаго быта. Князю Владиміру ставится въ заслугу, что «бѣ бо любя дружину и съ ними думая о стрѣбъ земленѣмъ, и о ратехъ и уставѣ земленѣмъ», т. е. о дѣлахъ военнаго и гражданскаго управленія²), но, чтобы опъ считать нужнымъ предлагать на обсужденіе и рѣшеніе бояръ свое личное, семейное дѣло—допустить это трудно, тѣмъ болѣе, что въ данномъ случаѣ даже не о чемъ было и совѣтоваться съ боярами, такъ какъ Владиміръ уже самъ оставилъ всякую мысль о наказаніи жены, именно изъ сожаленія къ ребенку.

Чѣмъ же объяснить происхожденіе нашей повѣсти съ ея столь неправдоподобными эпизодами? Объясняется это тѣмъ, что послѣдняя составлена изъ двухъ еврейскихъ агадическихъ сказаній, изъ коихъ первое, приведенное въ неоднократно цитированномъ мною въ прежнихъ моихъ статьяхъ сборникѣ агадъ, подъ заглавіемъ «Бегъ га-мидрашъ», относится къ царю Соломону, а второе, содержащееся въ упомянутой выше книгѣ «Га-яшаръ», относится къ Іосифу Праведному.

¹) «Лекція и изслѣдованія по исторіи русскаго права», 1883 г., стр. 442.

²) Гаар., стр. 124.

Я передамъ содержаніе того и другого въ сокращенномъ изложеніи.

Когда царь Соломонъ, мвръ надъ нимъ, по наитію Святого Духа, произнесъ предъ синедриономъ и народомъ стихъ изъ Екклесіаста (VII, 28): „мужчину одного изъ тысячи я нашелъ, а женщины между всѣми ими не нашелъ“, то замѣтить, что слушатели недоумѣваютъ. Чтобы представить имъ наглядное доказательство справедливости сказаннаго изреченія, онъ велѣлъ отыскать среди „лучшихъ людей“ города супружескую чоту и привести къ нему сначала мужа. Отыскали и привели къ царю мужа замѣчательно красивой жены. Царь приказалъ ему снести голову своей женѣ, за что обѣщалъ сдѣлать его княземъ-палатникомъ, выдать за него свою дочь и назначить его начальникомъ надъ большинствомъ израиля. Бѣдный мужъ долго скорбѣлъ, плакалъ, стоналъ, собираясь исполнить царское повелѣніе. Три раза, онъ, скрѣпя сердце, принимался было занести мечъ надъ головою своей жены во время ея сна, но каждый разъ, при видѣ спавшихъ съ нею рядомъ дѣтей-малютокъ, у него не хватило духа совершить злодѣяніе, и наконецъ онъ рѣшительно отступился отъ мысли убить жену. Объ этомъ донесли Соломону, который мѣсяць спустя приказалъ привести къ нему тайно жену того мужа. Царь обѣщалъ на ней жениться, сдѣлать ее царшею и одѣвать въ золотѣ съ головы до ногъ, если она умертвитъ своего мужа, для чего вручилъ ей блестящій свинцовый мечъ. Послѣшивъ домой, жена обласкала мужа, угостила его отборными яствами и напитками, и когда онъ, опьянѣвъ, заснулъ, она обнаженнымъ мечемъ стала ему рѣзать горло. Но мужъ пробудился и въ удивленіи спросилъ ее: что все это значитъ? и она тогда ему объяснила, почему рѣшилась на злое дѣло. На слѣдующій день мужа и жену повели къ Соломону. Увидѣвъ ихъ, царь улыбнулся и, обратившись къ воссѣдавшимъ вмѣстѣ съ нимъ членамъ Синедриона, сказалъ: вотъ видите, я былъ правъ, утверждая, что жены безжалостны; поэтому-то я и далъ этой женщине тупой мечъ, иначе она бы, дѣйствительно, убила своего мужа ¹⁾.

¹⁾ Beth ha-Midrash. изд. д-ра Исидорика, вым. IV, .Иерусалимъ, 1857 г., стр. 146 — 148.

Такова суть першого сказанія.

Второе сказаніе вѣсть своихъ предметомъ извѣстную исторію отношеній патріарха Іосифа къ женѣ Потифара, царедворца Фараонова, названной въ книгѣ *Яшаръ* Зелихою.

Пылая страстію къ статному и красивому еврею, египтянка, воспользовавшись отсутствіемъ мужа изъ дома, облеклась въ царскія одѣянія, украсила себя драгоценными камнями, натирала свое лицо и тѣло всяческими ароматными маслами и, съѣвъ у дверей своего чертога, прокуреннаго благовонными зельями и обсыпаннаго смрною и алоемъ, дождала прихода Іосифа съ поля. Когда же Іосифъ возвратился въ домъ и направился къ своему обычному мѣсту для пропаводства своей работы, то Зелиха воспѣшила схватить его одежду и потребовала, чтобы онъ исполнилъ ей преступное желаніе, грозя въ противномъ случаѣ убить его выпутнымъ изъ-подъ платья мечемъ. Іосифъ отъ испуга убѣждалъ, оставивъ въ рукахъ Зелихи свою одежду, которую та въ попыхахъ разорвала спереди. Затѣмъ Зелиха пустилась на хитрость. Сбросивъ свой пышный уборъ и надѣвъ свой обыкновенный нарядъ, она сѣла на постели и созвала домохадцевъ, которымъ пожаловалась, что Іосифъ хотѣлъ надругаться надъ нею, а когда она подняла громкій крикъ, то онъ оставилъ у нея свою одежду и убѣжалъ вонъ. Домохадцы дали знать Потифару, который, прибывъ домой и выслушавъ жалобу жены, пришелъ въ ярость и приказалъ бить Іосифа пещадно. Но Превѣчный раскрылъ уста 11-и мѣсячнаго ребенка Зелихи, обратившагося къ истязателямъ Іосифа съ рѣчью о томъ, что его мать совершенно ложно оклеветала Іосифа, и рассказавшаго, какъ все дѣло, дѣйствительно, происходило, и какъ мать и раньше приставала къ Іосифу ежедневно со своими сладострастными предложеніями. Кончивъ свой рассказъ, младенецъ опѣмѣлъ. Потифаръ же приказалъ прекратить истязаніе Іосифа и представилъ дѣло на судъ жрецовъ, царскихъ судей. Выслушавъ обвиненіе Потифара и объясненіе Іосифа и осмотрѣвъ вещественное доказательство, оставленную у Зелихи одежду Іосифа, оказавшуюся разорванною спереди, изъ чего можно было заключить, что «насиліе» совер-

шено Зелихомъ, а не Иосифомъ, — жрецы-судьи признали послѣдняго невиновнымъ, но, принимая во вниманіе, что онъ былъ причиною распространенія дурной молвы о Зелихѣ, постановили ввергнуть его въ темницу, въ которой заключены узники царскіе, гдѣ онъ и пробылъ 12 лѣтъ ¹⁾).

И вотъ изъ смѣси этихъ-то двухъ еврейскихъ апокрифическихъ сказаній и составлена была трактуемая повѣсть. Такъ, Владиміръ представляетъ собою найденаго Соломономъ «одного изъ тысячъ» совѣтливаго и жалостливаго мужичку-супруга; Горислава—его безжалостную красавицу-жену, парадившуюся въ царскій уборъ, взятый на прокатъ у египтянки Зелихи и, изъ одного лишь безмысленнаго подражанія сей послѣдней, усадившуюся на постели въ украшенномъ покоѣ въ ожиданіи прихода не любимаго до безумія Иосифа, а ненавистнаго ей мужа Владиміра, вмѣвшаго явиться только для того, чтобы ее убить. Далѣе, Паяславъ исполняетъ роль 11-и мѣсячнаго ребенка Потифара, но, для вящаго эффекта, выступаетъ съ бутфорскими ножками, удивительно сохранившимися еще отъ временъ Соломоновыхъ. Наконецъ, Владиміровы бояре исправляютъ должность египетскихъ жрецовъ-судей, при чемъ и самый постановленный первыми приговоръ по обвиненію Гориславы столь же несправосуденъ, но только въ обратную сторону, какъ и приговоръ послѣднихъ по дѣлу Иосифа. Жрецы, оправдавъ Иосифа, постановили, однако, бросить его въ темницу, какъ государственнаго преступника; бояре же Владиміра, не смотря на несомнѣнную виновность Гориславы въ покушеніи на жизнь мужа и князя, не только не присудили ее ни къ какому наказанію, но рѣшили пожаловать ей вотчину.

---

¹⁾ Софоръ га-шаръ. Варшава, 1878 г., стр. 80—81.

в) Третій розказ

Текст этого разказа, как онъ сохранился въ Тверской лѣтописи, вообще говоря, совершенно исправенъ и грѣшитъ развѣ только двумя небольшими пропусками, которые, однако, представляется возможнымъ удачно восполнить перестановками въ нашъ текстъ нѣкоторыхъ словъ изъ другихъ мѣстъ лѣтописнаго свода, гдѣ эти слова оказываются явно лишними и даже вредящими смыслу рѣчи. А именно: я выше уже замѣтилъ, что въ началѣ перваго разказа, въ предложеніи: «а Володимеру сущю Новѣгородѣ, дѣтску сущю, еще и погану» слова «дѣтску сущю» никакимъ образомъ не могутъ относиться къ Владимиру въ повѣданіи о томъ, что онъ, возвратившись изъ-за моря съ набранною тамъ варяжскою дружиною, пошелъ войною на Ярополка, а относится сказанное выраженіе къ маленькому меченосцу Изяславу, фигурирующему во второмъ разказѣ. Но и сочетание «еще и погану сущю», по меньшей мѣрѣ лишнее въ приведенномъ предложеніи, ибо повѣствователю не представлялось никакого повода и никакой надобности выставить на видъ, какъ-разъ въ данномъ мѣстѣ, всѣмъ и каждому извѣстный фактъ, что Владимиръ до своего крещенія былъ язычникомъ. Между тѣмъ означенное сочетание является совершенно кстати въ разсматриваемомъ теперь третьемъ разказѣ. Воспріявъ св. крещеніе, Владимиръ послать сказать Рогволодѣ: я, дескать, женился на тебѣ, будучи еще язычникомъ («и еще погану сущю»), отнынѣ же я стать христіаниномъ и женился на христіанкѣ, поэтому я, по закону христіанскому, не могу уже продолжать съ тобою брачнаго сожителства: избери же себѣ любого изъ моихъ вельможъ и я тебя сочетаю съ нимъ.

Другая, предлагаемая мною поправка текста относится къ заключительному предложенію разказа: „Рогчѣдъ же сіа изрекши, пострижеса въ мншескый образъ, наречено бысть има ей Апастасія“. Здѣсь очевидная несообразность, ибо, по каноническимъ правиламъ, вошедшимъ и въ дѣйствующее наше свѣтское законодательство, для припятія монашества, требуется, между про-

чпмъ, свобода отъ брачныхъ и семейныхъ обязанностей, воину и воспрещается принимать въ монашество родителей, илиищъ малолѣтнихъ дѣтей, требующихъ родительскаго призрѣнiя, а ижду тѣмъ, по сообщенiю самого нашего разсказа, у Рогнѣи быть на рукахъ слабыи отъ рожденiя ребенокъ—Ярославъ, иждавшiйся въ уходѣ и лонеченiи. Но сказанная несообразность устранится, если предположимъ, что подлинникъ первоначалу гласить: „Рогнѣдъ же сiа наркши, *кормяше сына своего довроста его, и пострижеся въ мншескiй образъ*“. Но, во ошбѣи переписчиконъ, слова: „кормяше сына своего довроста“, отличенныя, быть можетъ, на полѣ рукописи, перенесены были итомъ въ навѣстiе, помѣщенное въ Лавр. лѣтописи годѣ 955 г., о путешествiи св. Олыи въ Царьградъ,—заканчивающееся такъ: „И се рекши, моляшеся за сына и за люди во вся конця и дн, *кормящи сына своего до мужьства его и довроста его*“¹⁾. Въ итомъ послѣднемъ мѣстѣ подчеркнутыя слова представляются абсурдонъ, ибо, если даже примемъ, согласно Лаврент. лѣтописи, что Святославъ родился въ 942 году, то, значитъ, въ 955 году онъ достигъ уже 13-ти лѣтняго возраста, который, во древнерусскихъ правовомъ понятiяхъ, признавался близкимъ къ возрасту совершеннолѣтiя, а если повѣримъ Татищеву, который рожденiе Святослава относитъ къ 920 году, то выходитъ, что онъ въ 955 г. было 35 лѣтъ, почему и лишено всякаго смысла ивѣстiе, будто мать и тогда продолжала его кормить.

За означенными двумя дополненiями, текстъ нашего разсказа представится въ слѣдующемъ видѣ:

„Владимеръ же, просвѣщенъ сынъ самъ и сынове его святыи крещенiемъ, посла къ женѣ своей Рогнѣди, глагола сице: *за* (пояхъ ты себе жонѣ, ми) [еще погану суню], *отими мѣ* [убо] *крещень есмь, и прияхъ вѣру и законъ хрiстiанскiй; подобаша ми* *едину жену имѣти, юже пояхъ въ хрiстiанствѣ; и беру ю* *себѣ отъ велможъ моихъ, его же хочеша, да съчетаю ти ю*“.

¹⁾ Лавр. лѣтоп., стр. 63.

Она же отвѣщаяши, рече ему: „или ты единъ хочещи царствіе земное и небесное въспріати, а мнѣ маловременнымъ симъ и будущаго дати не хочещи; ты бо отступи отъ идолска прелести въ сиповленіе Божіе, азъ же бывъ царицею, не хошу раба быти земному царю ни князю, но увѣститися хощу Христови, и въ свѣтлѣмъ аггелскѣмъ образѣ“. Сынъ же са Ярославъ сѣдѣше у неа, бѣ бо естествомъ таковъ отъ роженіа, и слыша глаголы и отвѣты матери своеа къ Володимеру; и въздохнувъ, съ илачемъ глагола матери своей: о мати моя, въ истину царица еси царицамъ и госпожа госпожамъ, яко възхотѣ измѣнити славу нынѣшняго вѣка будущею славою, и не възхотѣ со высоты на низина съступити, тѣмъже блаженна еси въ женахъ. И отъ сего словеса Ярославъ вѣста на ногу свою и хождаше, а прежде бо бѣ не ходиль. Рогнѣдъ же сіа изрѣкши [кормяше сына своего до възроста его, вар.: до мужества его] и пострижеса въ мнишескѣмъ образѣ, наречено бысть имя ей Анастасіа“.

Рассматривая приведенный рассказъ въ отношеніи его внутренняго содержанія, нельзя съ перваго же взгляда не замѣтить рѣшительнаго несоотвѣстствія его дѣйствительности, полнѣйшей его вымышленности. Изъ Руси въ старину было весьма обычнымъ явленіемъ постриженіе женъ въ монашество, болынею частью противъ воли ихъ, съ цѣлю доставленія мужьямъ возможности вступленія въ новый бракъ¹⁾. Но что князь Владиміръ, будучи уже христіаниномъ и женатымъ на царевнѣ Аннѣ, предлагалъ своей женѣ Рогнѣдѣ, отъ которой имѣлъ дѣтей, будущихъ законныхъ наслѣдниковъ княжеской власти, выйти, при жизни его, въ замужество за какого-нибудь знатнаго сановника и что въ отвѣтъ на такое предложеніе язычника Рогнѣда (въ рассказѣ говорится только о крещеніи самого Владиміра и его сыновей) заявила, что она предпочитаетъ добровольно постричься въ монашество—этому пусть вѣритъ Горациевъ іудей Анелла. Но прямо уже фан-

¹⁾ См. *Н. С. Стророна*: «Учебникъ церковнаго права», изд. 2-е, 1902 г., стр. 389.

тастичнымъ представляется, конечно, сообщеніе, будто сидѣвшій у Рогнѣды маленькій сынъ ея Ярославъ, услышавъ ея отвѣтъ Владиміру, со вздохами и плачемъ произнесъ составленное высокопарнымъ церковнымъ слогаомъ похвальное слово своей матери, ублажая ее за то, что она „не въсхотѣ со вышотн на нижняа съступити“.

Возникаетъ теперь вопросъ: есть ли нашъ рассказъ только плодъ безхитростнаго сочинительства досужаго грамотника, или же онъ написанъ нарочно, такъ сказать, по заказу, съ какою-либо предвзятою цѣлю. Нѣкоторые изслѣдователи состава повѣсти о Владимірѣ и Рогнѣдѣ держатся того взгляда, что она является выраженіемъ тенденціознаго преданія, сложившагося въ Полоцкой области въ эпоху борьбы между князьями кievскими и полоцкими. „Первая четверть XII в., пишетъ покойный проф. Н. В. Голубовскій¹⁾, есть время самаго сильнаго стремленія князей кievскихъ подчинить своей власти князей полоцкихъ. Вотъ въ это-то печальное для полоцкой области время и получило окончательную свою редакцію преданіе о Рогнѣдѣ. Владиміръ нарушилъ право своей супруги Рогнѣды; онъ вполнѣ заслуженно подвергался мести этой полоцкой героини; онъ совершилъ свою ошибку и выдѣлалъ ей съ сыномъ владѣніе, которое, въ силу этого выдѣленія, имѣетъ полное право на самостоятельное существованіе, независимое отъ кievскихъ князей. Рогнѣда—это типъ гордой, независимой, сознающей свое достоинство женщины“.

... „Обратите вниманіе, продолжаетъ профессоръ, на ея гордый, полный достоинства отвѣтъ Владиміру, когда онъ хотѣлъ, послѣ своего крещенія, выдать ее замужъ за кого-нибудь изъ своихъ приближенныхъ. Полоцкое преданіе выдвигаетъ еще рѣзко превосходство своей героини надъ кievскими князьями, выставивъ ее болѣе проникнутой христіанскими идеалами, чѣмъ самъ князь“.

¹⁾ «Нѣсколько соображеній по вопросу о князѣ Турѣ». Кіевскіе Стар. за 1891 г., октябрь, стр. 66.

Между тѣмъ выше, при разборѣ первыхъ двухъ составныхъ частей повѣсти о Рогнедѣ, я съ своей стороны указалъ, что у этой „гордой, независимой и сознающей свое достоинство полочкой героини“ нѣтъ ничего своего, собственного, а все рѣшительно: вѣншній видъ, нарядъ, обстановка, рѣчи и поступки— все это чужое, заимствованное, чрезъ посредство еврейскихъ кнезничковъ, то у круглой спрутки изъ Лациума, то у жены начальника тѣлохранителей фараоновыхъ, то у іерусалимской, временъ Соломоновыхъ, почетной гражданки. Теперь же я долженъ прибавить, что я „гордый, полный достоинства“ отвѣтъ героини Владимиру придуманъ не самимъ авторомъ разсказа, собственнымъ умомъ, а вычитанъ, — какъ это ни покажется невѣроятнымъ,—изъ Талмуда, гдѣ повѣствуется, что вдовѣ умершаго во 2-мъ в. по Р. Х. знаменитаго законоучителя Элазара, сына Симона бенъ Юхп, коллега его предложилъ свою руку и сердце, но та отвергла предложеніе, посплавъ сказать сватовавшемуся за нея раббъ: „сосудомъ, служившимъ во святомъ храмѣ, нельзя пользоваться для профанныхъ цѣлей“¹⁾. Вариантомъ этой поговорки служить весьма употребительная въ талмудической письменности однородная паремія: „Во святомъ должно восходить все выше, а не спускаться внизъ“, или, по нѣмецкому переводу составителя одного талмудическаго флорилегія: „Im Heiligen muss man immer höher hinauf, aber nicht hinuntersteigen“²⁾,—что въ нашемъ разсказѣ передано словами: „яко не въслотъ со высоты на нижняя съущити“.

Что же касается эпизода съ младенцемъ Иродствомъ, упражняющимся въ злоковѣствіи, то, какъ мы уже видѣли выше, 11-ти мѣсячный ребенокъ Потифара также дебютируетъ въ роли оратора; между обоими малютками разница лишь та, что сынъ египтянина уличаетъ свою мать во лжи и клеветѣ на Іосифа: нашъ

¹⁾ Талмудъ вавилонскій, трактатъ Гава-Меца, листъ 846.

²⁾ „Rabbinische Blumenlese“ von Leopold Duker. Leipzig, 1843, р. 210, № 508.

же Ярославъ, наоборотъ, рсточаетъ Роггидѣ взысканныѣшнѣ похвалы за ея доблестн. Да и вообще въ еврейской легендарной письменности не рѣдкость встрѣчать рассказы о младенцахъ, держащихъ рѣчи, какъ взрослые люди. Въ одномъ апокрифическомъ сказаннн, проникшемъ, впрочемъ, въ еврейскую литературу изъ арабской, выставляется даже такой двковинный фактъ, что Иисусъ, сынъ Спраха, явившись въ свѣтъ со всѣми зубами во рту, непосредственно послѣ своего рожденн уже поучать свою мать, объясняя ей: кто оны, откуда происходятъ, какъ его зовутъ и что оны будутъ совершать¹⁾.

Наконецъ, и самое имя Анастасн, данное Роггидѣ при востриженнн, имя, конечно, присочиненное, такъ какъ выдуманное является и весь рассказъ о принятн послѣднею монашествѣ, дасть нѣкоторое основанн заключать, что сочинитель рассказа, христанннн, находился все-таки подъ влнннмъ еврейскихъ религиозныхъ идей и традицнй. Выше мною приведены были случаи и поводы, когда въ библейскую эпоху имена людей подвергались видоизмѣненнямъ или переименнмъ на другнѣ. Но возрѣнню же талмудистомъ, переименн явнн способствуетъ отвращенню назначеннаго уже человеку свнше бѣдствн, но при условнн, какъ объясняютъ комментаторы, если получающнй новое имя даетъ внутренннй обѣтъ стать ннмъ человекомъ, оставить свои прежнн грѣхи и воскреснуть для новой жизни. Отсюда у евреевъ вошло обыкновение при совершенн молитвы о выздоровленн также больного давать послѣднему новое имя, въ предположенн, что больной приметъ означенный обѣтъ²⁾. И вотъ, Роггидѣ, посвятившей себя новой жизни и давшей монашескнй обѣтъ, авторъ нашего рассказа подобралъ самое подходящее имя — Анастасн, воскресенн, возрожденн.

Замѣчу еще, что вымыселъ, будто Роггидѣ кончила жизнь въ монастырѣ, въ разлученн отъ мужа, могъ и самъ онъ себя

1) Сборникъ: Beth ha-midrash, изд. Іерлннска, вын. VI, стр. XI.

2) См. I. Hamburger: Real-Encyclopaedie f. Bibel und Talmud, II, p. 837.

визникнуть подь вліяніємь разказа 2-ой книги Царствъ объ участі паложницъ Давида. Постѣдній. ставъ, постѣ войны прогнать сына своего Авессалома, снова царемъ и возвратившись въ Иерусалимъ, „взять десять своихъ паложницъ, обезчещенныхъ Авессаломомъ, и помѣститъ ихъ въ особый домъ подь надзоръ и содержать ихъ... И содержались онѣ тамъ до дня смерти своей, жива, какъ вдовы“¹⁾). Естественно, что и повѣсть о Рогнедѣ, обезчещенной, по совѣту Добрыни, самимъ же Владиміромъ, должна была завершиться подобнымъ, хотя, само собою разумѣется, значительно видоизмѣненнымъ, финаломъ.

Г. Бараць.

¹⁾ И Царствъ, XX, 3.

Секретні циркуляри правительства на Кубані.

В архівах кубанського (бувшого чорноморського) козачого війська, що таять в собі чимало цікавих матеріалів для історії запорожських козаків, особливо в період після зруйнування Січі в 1787 р. і переселення частини запорожських козаків на Кубань, попадаються досить часто такі знайні «секретні» предписання, циркуляри і «цисьма» вищого правительства місцевим агентам його на Кубані. Здебільшого такі «секретні» папери урядові становлять собою копії циркулярів міністерства внутрішніх справ, видаваних з приводу різних подій політичного характеру або в цілях «пресвічення зловерной криволи» внутрі імперії. Найбільш «секретні» папери видавались ad hoc і мали на увазі боротьбу з криволию спеціально на Кубані. До таких паперів належать між иншим і оце три, повний текст котрих ми подаємо з оригіналів, задержуючи навіть орфографію їх.

1) «Господину Псиракляюшему должность Насказнаго Атамана Войска Черноморскаго.

г. Генераль-фельдмаршалъ князь Паскевичъ-Бірюковскій сообщилъ г. Министру Внутреннихъ дѣлъ, что Его Сиблюсть получилъ свидѣніе, будто въ подавномъ промени приславно изъ Парижа въ Краковъ значительное число книгъ, изданныхъ на французскомъ языкѣ Аббатомъ де-ла-Менне и переведенныхъ на Польскій языкъ польскимъ мятежникомъ Яловицкимъ¹⁾ для распро-

¹⁾ Вірогідно сочиненіє подъ заглавіємъ „Gardes des croyant“ и другого, служащаго продолженіємъ первому.—Виноска важдить циркулярів. С. II.

страшенія оныхъ въ царствѣ Польскомъ и Россіи, ирсовокунивъ къ тому, что о непрopusканіи означенныхъ книгъ въ предѣлы Царства Польскаго распоряженіе сдѣлано.

Г. Министръ Внутреннихъ Дѣлъ, сообщивъ о семъ г. Министру Финансовъ для принятія мѣръ, чтобы означенныя книги на Французскомъ и Польскомъ языкахъ позданнаго, не были пограничными таможенными пропускаемы въ предѣлы Россіи и увѣдомляя о семъ г. Областного начальника отъ 29-го минувшаго октября № 6141 просить сдѣлать распоряженіе, чтобы означенныя книги ни подъ какимиъ предлогами не были пропускаемы изъ за границы въ Кавказскую область, а равно и обращаемы въ публичкѣ и въ книжныхъ лавкахъ.

Для надлежащаго по сему исполненія по вѣренному Вамъ Черноморскому войску, я покорѣйше Прошу Ваше Превосходительство сдѣлать немедленное надлежащее распоряженіе.

Исправляющій должность Областного начальника Генераль-майоръ баронъ Таубе. Ставрополь 28 ноября 1834. Общее управление Кавказской области».

Одержавши «предписаніе» ген. Заводовскій видав відоміе видного наказа військовій канцелярії Черноморського війська, яка повідомляла його в декабрі 1834 року (№ 27,057), що нею «рамосланы при указахъ сей канцелярії во всѣ войска сего земскіе емекіе начальства в Екатеринбургскую Градскую полицію копія съ вѣдѣніемъ каждому, о учиненіи по предмету сему подлежащаго исполненія сдѣлать распоряженіе (Дѣл. Нак. Атам. Черномор. коз. войска. Общ. он. 1139 св. 101 за 1831 г.).

2) Конія съ предписанія Намѣстника Кавказскаго къ генераль-лейтенанту Заводовскому отъ 1-го апрѣля 1818 года № 185. По случаю пронашедшихъ въ Европѣ политическихъ событій, я призналъ нужнымъ обратити вниманіе Вашего Превосходительства на слѣдующія обстоятельства.

Нѣтъ сомнѣнія, что революціонные комитеты, какъ въ Парижѣ, такъ и въ другихъ мѣстахъ будутъ теперь еще болѣе прежняго дѣйствовать и заниматься пронагадью, посылать эмиссаровъ для дѣйствія по ихъ предположенію, между прочимъ и на умы

цоляковъ, на Кавказѣ находящихся. даже сносятся, есть ли возможность къ тому представится, съ непріятелями нашими въ горахъ. такъ какъ лучшій путь для таковыхъ посланныхъ, дабы избѣгнуть европейскаго надзора, представляется черезъ Персидскія и Турецкія владѣнія. и нѣкоторые изъ подобнаго рода эмиссаровъ могутъ надѣяться пробраться къ намъ совершенно скрытно. другіе же могутъ явиться съ паспортами, то я по предмету сему надлежащее распоряженіе по границѣ сдѣлавъ и сносясь съ посольствами и консулами нашими въ сосѣднихъ къ нашему краю державахъ. долгомъ моимъ считаю покорно просить Ваше Превосходительство, не оставить и съ Вашей стороны сдѣлать распоряженіе къ бдительному надзору за всѣми пробѣгающими въ настоящее время въ край нашъ иностранцами какой бы нація они ни были, въ особенности есть ли о подобныхъ лицахъ будетъ извѣщеніе отъ пограничныхъ нашихъ властей, о чемъ отъ меня писано снѣжъ послѣднихъ. На сей конецъ не оставятъ предписать всѣмъ, кому признаетъ нужнымъ, дабы они имѣли самое бдительное наблюденіе за дѣйствіями, сношеніями и образомъ мыслей всѣхъ пребывающихъ уже у насъ и вновь пріѣзжающихъ иностранцевъ, донося для выгранаія времени ихѣствъ и нѣтъ и Вамъ о послѣдствіяхъ своихъ наблюденій».

Одержавши «предписаніе» гон. Заводовскій переслалъ пошлю його *секретно*—«Временно Командующему Черноморскою Кордонною линіею для свѣденія и завѣщающаго распоряженія». Само собою zrozumѣло, що «зависящія распоряженія» було зроблено.

3) *Отъ Наказною Атамана № 66. 20 іюня 1843 года: Секретно.* Екатеринодарскаго округа, Окружному съскому начальнику Есаулу Бѣдлинцу. — Шефъ жандармовъ уведомилъ Господина Военнаго Министра, что отъ партіи Чарльрижскаго, въ Парижѣ, будетъ отправленъ въ числѣ прочихъ эмиссаровъ Раевскій, изъ Константинополя на Дунай къ воеводѣмъ съ приказаніемъ объѣхать ихъ земли и войти съ ними въ сношеніе. Получивъ объ этомъ по секрету предписаніе генералъ-отъ-кавалеріи адъютанта князя Чернышева, отъ 1-го сего іюня за № 277 я строгайте предписываю Вашему благородію принять всѣ мѣ-

висяція мѣри, если бы упомянутый эмиссаръ Раевскій появился и здѣсь, и о послѣдующемъ мнѣ довести, имѣя это въ строжайшемъ секретѣ».

Такіж секретні «предписанія» послано було і окремимъ начальникамъ таманського та севського округів, де жила більша частина некрасовців, що після еміграції з Дунаю на Кубань увійшли в склад так зв. Азовського козачого війська.

Аналогічного змісту циркуляра одержано було Наказнимъ Атаманомъ Чорноморського війська і од Військового міністра «для принятія зазначенихъ мѣръ... еслибы упомянутый эмиссаръ появился между тѣмъ Некрасовцами, которые находятся въ составѣ Азовскаго козаческаго войска, проси при томъ, буде это случится, не оставитъ меня увѣдомить».

Із „дѣлъ“ Чорноморського козачого війська не видно, щоб эмиссаръ Раевскій приїждив на Кубань і увійшов в якісь стосунки з некрасовцями.

С. Петлюра.

Порівняння смерті і весілля в українських погрібових голосіннях.

Порівняння смерті з весіллям, як відомо, являється загальними для всієї руської народної поезії і навіть для ставинської. В українських голосіннях це порівняння розвинуто до широкої ступіні і йде рівнобіжно з порівнянням смерті і весілля у самому обряді погробу.

В погрібовий обхід, що правиться над дівчиною, влізуться де-які жінки з обходу весілля. Як умирє дівчина її одягнуть так, як це треба робити на весіллі; убирать у намисто, сережки, каблучку і перев'язують руку рушником; голову її квітчать, як і на весіллі; роблять гілечку з сосни, уквітчують квітками калини, барвінку, житом, просом та ячмінем, і ставлять на столі. Гілечку, як спускають дівчину у могилу, кладуть туди ж за нею. До хреста, що звичайно несуть попереду погрібового походу, прив'язується рушник, а до корогви хустка. Дівчата, що несуть трупу і віко од неї, перев'язують собі руки нитками красного намиста. Одному парубкові перев'язують руку хусткою і одягають на перст каблучку: цей парубок заступає молодого¹⁾.

Отак ховають дівчину в де-яких місцевостях України. В «Трудах етнографическо-статистической экспедиции в Ю.-З. краѣ»

¹⁾ Киевская Старина, 89 року, т. XXV.

погріб дівчини описується так: «Коли вносять з хати померлу дівчину, то збирають дружок, старостів, бояр і свашку: усіх їх бува таке ж число, як і на весіллі. Тутечки ж роздають дарунки, що треба було роздавати перед тим, як йти до шлюбу. Мати померлої дівчини піднімає до себе дружок і з плачем говорить до них такі слова:

Не привів мене Бог
 Слухати веселі вашні пісні.
 Не дождала моя дочка
 До свого весілля.
 Проведите ж П. дружечки,
 До темної могили.
 Нема у нас ні короваю.
 Замість хусток дам вам, дружечки,
 Воскові свічки в рученьки.
 Запаліть ви їх і проводіть мою донечку»¹⁾.

Так обхід похорону дівчини має в собі жваві весільного ритуалу.

Тепер обернемося до голосінь.

Мати обертається до померлої дочки:

Моя дитино, моя княгине!
 Я тебе не ожидала
 Так рано одружити.
 Чужі матері дожидають
 Та весело дружать.
 А мені нема ніякої оради. (Милорадович).

¹⁾ Т. IV, стор. 709. Другі приклади з голосінь взяті із збірників: Милорадовича «Пісні и обряды луб. у.», Малика в „Этнограф. Обзор.“ 1888 р., Врайловського в „Русскомъ Филологическомъ Вѣстникѣ“ 1884 р. XII.

Таким чином смерть уявляється як заміжка, але ж суння.
Або ще такими словами мати висловляє свій жаль:

І дочко ж моя, княгинне!
Де ж собі такого князя пайшла,
Що ти мене не звіщала?
Чужі матері прибираються ок свадьбі.
А я цієї свадьби не ждала і не прибралася.
На що ж ти мені таку сумну свадьбу зробила?
(Милорадович).

Моя дочко, моя княгинечко,
Та якого ж ти собі князя одібрала?
Такого тайного, що й мені не обьявила?
(Милорадович).

Дівчата і боярки, що проводять небіжку на кладовище, не дружки і боярі: «Хоч би ж ти голову підняла подивився, скільки у тебе дружок і бояр. Поїзд дорогий я тобі хоч тепер справляю». (Малюк).

Посаг ставиться навироти хрестам і корогвам:

Моя й дочко, моя й княгинечко!
Як мені тебе забувати.
І відкіля мені тебе виглядати?
Що до людей з скринями та з верними,
А до мене йдуть з хрестами та з корогвами.
Моя й дочко, моя й княгинечко!
Моя й дочко, моя й паночко!
Та люди випровожують дочок з дружками та з
буярами, —
А я вас тільки все випровожую з хрестами та
з корогвами...
(Милорадович).

Молодим називають труну і могилу: «Доню, доню! Що ти наробила! Яке ж твоє весілля нещасе... Зібрати дружечок для

плечу та голосу. Одружилась ти з його сиротою, кришкою гробовою» (Брайловський).

Тако ж мати уявляє смерть сина як весілля:

Сину мій, князю дорогий!
 Сину мій, здоровя мого!
 Та люди дождають синів і невісток,
 А я тебе не дождала ожениць, подружить.
 Невістки мої неубіраці.
 Невістки мої несподівані!
 Сину мій, князю дорогий.

(Милорадович).

Сестра обертається до померлого брата:

Яке ж наше весілля.
 Братикку, невеседе!
 Де ж твоя пара?
 Де світилки з дружочками?

(Милорадович).

Порівняння смерті і весілля мусило виявитись що разу при смерті дівчини та парубка, які вже неабаром повинні були одружитись. Ця думка мусила мати вплив як на обхід похорону, так і на голосіння, у яких вона і виразилась в відповідних формах.

Ми повинні признати незалежність голосіння од обряду і навпаки, бо неможливо дояслитись, щоб з одного боку, обряд впливав на голосіння пізніше, ніж сама думка порівняння смерті і весілля могла незалежно од обходу виразитись в голосіннях, і щоб, з другого боку, усні образи голосінь могли впливати так міцно на обряд після того, як вони вже цілком скомпонувались, а погрібовий обхід ще ніяк не міг присвоїти елементів весільного ритуалу. В основі обряду і голосінь лежить одна думка: замість весілля постав погрібовий похід. — і ця думка зрівняла

похорон і весілля і створила порівняння смерті з весіллям в голосіннях.

Таким чином в голосіннях це порівняння виявилось не під впливом обряду, а є самостійний образний спосіб («побразительное средство»). Образна доцільність цього порівняння у тім, щоб живіше і яскравіше висловити думку про лиху долю, що спіткала дівчину чи парубка, яких треба було вже йти до шлюбу, а не в яму, за для яких дружки повинні були б співати веселі пісні, коли це над їми співають сумні. Думка, що смерть спіткала небіжчика чи небіжку дуже задалегідь, доконче повинна була навести на це порівняння, яке зміцнює значіння самої думки. Так і Володимир Мономах, жалкуючи о смерті свого сина в листі до Олега Рязанського, нагадує весілля сина і каже, що синову він обняв би і оплакав би в і весілля їх замість весільних пісень.

Володимир Дзюба.

БІБЛІОГРАФІЯ.

А. С. Пругавинъ. Монастырскія ширьмы въ борьбѣ съ сектанствомъ. II. т. «Посредника». Второе изд., дополненное. Москва 1907 г. стр. 208.

Цінна праця д. Пругавіна досить відома широкому колу громадянства вже з першого видання і з тих окремих частин II, які в свій час друковалися по російських журналах. З'єднані до купи в одну книжку вони становлять собою прецікавий, опертий на офіціальні документи і власні спостереження автора, матеріал для характеристики християнської чистоти російської офіціальної церкви і тих прийомів, до яких вона зсерталася в своїй невиснуцій боротьбі з вільною релігійною думкою. Факти, зібрані д. Пругавиним, промовляють сами за себе і цілком справдують ту характеристику, яку зробив нашій церкві ще Герцен, коли назвав її «азіатскою церквою, всегда колѣнопреклоненной передъ свѣтскою властью». Для того, щоб доказати фактичну правдивість такої характеристики, д. Пругавин вживає такого методу: він наводить досить багато ілюстрацій політики вищих церковних сфер православних до «никако мыслящихъ», користуючись здебільшого точними цитатами і витягами церковно-судових та урядових наказів, постанов і секретних паперів. Додавати після таких цитатів що й від себе шось було б зайвий: витяги з урядових паперів так красномовно за себе промовляють, так виявляють справжню природу інквізиційної церковної політики до сектантів, раскольників і взагалі «никако мыслящихъ», що ширша характеристика цієї

політики маю що внесли б нового в справу. Хоч автор в своїй книжці, характеризує політику православної церкви до сектантів та раскольників взагалі і роллю монастирських тюрем в цій справі з окрема, бере здебільшого факти з «русского» життя, але подекуди згадує і такі, що мають те чи инше відношення і до України. Через це його праця має певний інтерес і для українського історика. В ній він знайде відомості що до переслідування церковною властю українських сектантів. Правда, відомості ці не численні, деякі з них занадто либідарні, уривчасті, але коли пригадати, що історія церковних переслідувань на Україні, так само як і в Росії, сліве нерозроблена, то і ці коротенькі відомості набувають певної ваги і значіння. Сектанство серед українців в формі штунди, баптизму то що, досить поширене явище. І коли ми де що знаємо про догматичний бік цих релігійних явищ, то та сторона з життя наших сектантів, про яку згадує між иншим д. Пругавін, а класичне переслідування їх з боку церковної і урядової власти, муки сектантів «за віру» — сліве цілковита terra incognita, що вимагає до себе пильної уваги з боку наших дослідників.

Згадуючи про численних «мучеників за віру», що загинули в монастирських казематах Соловецького та Сухозданського монастирів д. Пругавін згадує в своїй книжці між иншим і про тих мучеників, які понали сюди з ласки уряду за провини політичного характеру. Серед цих мучеників є де кілька душ і з України. Закіннуті в холодну країну політичні в'язні з України, по словам д. Пругавіна, терпіли особливі муки: звиклі до південного неба, до теплої погоди, вони в нових кліматичних умовах зустрічали постійні тумани, холодне безлюдне море, довгі полярні ночі, сувору зиму, жорстокі морози і вохкість. Під впливом цих кліматичних умов життя українських в'язнів ставало ще більш нещасним і страдальческим. Як відомо, в казематах Соловецької монастирської тюрми біля 16 років мучили останній кошовий Січі Запорозької Калінінський. Слідком за д. Колчичин д. Пругавін подає в своїй книжці легенду про збудовання окремої тюрми для вартових солдатів та офіцерів, звану з іменем

Калишевського. — Як сидів він в тюрмі аж цілих 16 років. виявилось, що він ні в чому провинний. І от, оповідають, що царь, увільнивши Калишевського, захочів ч. н. нагородити його за ті муки, які він перетерпів і звелів зашлати його: чого хоче він собі в нагороду?

— «Старим я став. — одновів Калишевський, світська шапоба мене вже не вабить, багатство мені не потрібне, не прожити мені й того, що маю... Колиж царь-батюшка хоче мене нагородити, то нехай збуде він для злочинців справжню тюрму, щоб не мучились в душних казематах фортеці, як я» (стр. 97). Як відомо Калишевський і помер в Соловечському монастирі. Невно там помер і студент Київського, а потім Казанського університету *Юрій Андрузький* (з полтавських дворян), якого, з вої імператора Миколи I, в 1850 році застано було сюди «за вредный образъ мыслей и злонамѣренный сочиненій». «Судя по тому, каже д. Пругавін, що при обськѣ у него найдены были рязанія *«бумаги и списки мятежнаго содержания, памфлетів цѣлюю въстановленіе малорусской народности»*, можно думать, что Андрузький принадлежалъ къ партіи *«Украінофиловъ»* (?). Зачисляючи Андрузького до партіи *«украінофиловъ»* д. Пругавін, очевидно, не знав, що нещасний студент-українець був діяльним членом Кирило-Мефодієвського братства і з поміж інших членів останнього поісє ледве чи не найтяжчу кару за «вредный образъ мыслей».

С. П—ра.

В. Чернишевъ. *Законы и правила россійско приимоненія. Законъ. Формы. Устройствіе. Опытъ руководства для учащихся, учителей и родителей.* Варшава 1906.

Автор свій «Опытъ» призначає між иншим і для учителів. Знаючи з практики, як трудно в російській школі вчити нові українських дітей, ми з цілком зрозумілою цікавістю перечитали брошурку д. Чернишева про «законы—правила» російської школи. Перечитали і наїшли тільки ще раз забіє потверження

того, що всім уже відомо про педагогічну вартість науки чужою мовою по наших школах. Але можна зробити ще один дуже цікавий висновок з цієї книжки. Не кажучи вже, що існують дві окремих мови—українська і російська, ця остання ще навіть диференціюється на дві—скажати-б—північно-російську і південно-російську. В устах навіть освіченого українця російська мова далеко не те саме, що в устах тих, кому вона рідна. Для доказу можемо навести з Броніони Чернишова початок байки Крилова «Котелъ и горшокъ». Перепишемо цілком точно:

Котелъ и горшокъ.

Горшок скатлюм батьшюю дружбу съвёл:
Хаті иньянатьней пародью котёл,
По вдружби што защёт? Катёл гарій засвіта,
Горшок скатлюм заиминбрита:
Другбедруга ани инмогут быть никак:
Сутридавечира другдругым иврадуча,
Нуагни им порьсь скучна:
Нелюбим вжесьти фейкий так,
Немучга, инмучк... (ст. 44).

Ось мова, жива мова, а не та, що записана у книжці нікими значками, котрі як умієш, так і читай. Цю живу російську мову з трудом розуміє освічений українець, хоч-би учитель російської мови. Бо кожен українець каже: «П съ очага, и на очагъ» (так як написано, г—якго), а не «нсмучга, инмучк», «порознь», а не «порьсь». Звичайно, як можна навчитись мовляти по французьки, так-можна й по російськи.

Може є такі українці денте, що живучи з матку по великих містах, і вивчуються говорити добре по російськи: але скільки нам приходилось слухати, то потуги українця говорити чистою російською мовою роблять з цієї чудової в устах росіянина мови—щось западто дико для вуха й неестетичне. Тим-то інтелігентні аденационалізовані українці говорять ніє такр, коли можна так

висловитись, якоюсь своєю російською мовою, котра пича ніж дійсна російська. Подібно до цього відбуло-б дві інших мови, як-би став читати англійську книжку по правилах латинської правописи. Та й чи може-ж бути інакше? чи може 100 мільонів люду говорити однією мовою?

Диференціяція російської мови заходить не тільки в нинішній «удареніяхъ», але і «въ формахъ». Звичайно доводиться чути той аргумент проти «українофілівъ», що літературна російська мова аложена, мовляв, з елементів усіх «русскихъ нарѣчій», при чім люблять вказувати на Гоголя; одначе тільки вказують, бо ніхто не довів (та й не доведе), що Гоголь зробив російську мову зрозумілою українцям; українські слова, що є в Гоголя, так і застались українськими, в російську мову не ввійшли.

Але в своїх перших творах Гоголь дійсно почав ту диференціяцію *форм і характеру* російської мови, про котру згадано вище. Та чи потрібна-ж ця диференціяція хоч-би для самих росіян?

А наші діти так «диференціюють» російську мову по школах, що навевно росіянин не зрозумів-би своєї рідної мови з їх уст, як не зрозумів-би француз фрази: «е вуаля ту сон покеш (bagage)», котру ми чули од Ідного великороса.

Книжка д. Чернишова сама по собі цікава, написана з добрим знанням діла: поради його для учителів, читальників і артистів мають навне значиння, але для учителів на Україні—виглядають якоюсь гіркою іронією.

М. Мр.—ський.

ПО ЖУРНАЛАХ.

„Заниси Наукового Товариства імені Шевченка“, т. LXXVI,
выпуск II за 1907 рік.

Д-р *Л. Свенціцький* «*Архангелови свѣщаниа Маріи і благовіщенська містерія.* (Проба історії літературної теми) ст. 5—38. Автор взяв темою для своєї студії дослід над одною з найцікавіших тем християнської літератури, «що злучила в собі місяцям старого і нового завіта в одну нерозривну цілість», про т. зв. благовіщення. Цікавлячись більше долею самої літературної теми, д. Свенціцький звертає більшу увагу на її зміст, ніж на зв'язи з нею історично-бібліографічні питання, і шротоу обмежується поки що пам'ятками літератури слов'янських народів. Перший розділ студії присвячений Благовіщенню в канонічних і апокріфічних текстах та гимнології, другий обговорює зв'яз зривків благовіщенської гимнології з благовіщенськими «Словами», спеціально з «Словами» Івана Златоустого. До статті прилучено текст одного богородичного «Въщанія» з рукописного збірника поч. XVI століття. На прикінці статі подано огляд і характеристику «Въщаній».

Д-р *Іван Франко*. *Студії над українськими народними піснями*. (ст. 39—63). В цій продовженні своєї інтересної історично-літературної студії д. Франко обговорює в окремих монографіях такі пісні: Плач повільниць, Степова сторонка, Смерть

козака в степу, Смерть королевича в битві з турками, Випук із неволі, Пісня про Байду, уривки пісень про татар і турків.

Філ. Колесса. Ритміка українських народніх пісень. (ст. 64—116). В п'ятому розділі своєї обширної праці д. Колесса зупиняється над відношенням української народної ритміки до книжної версифікації. (Поетична форма дружинно-лицарської поезії в порівнянні з формою білін, духовних стихів і дум. Греко-славянська версифікаційна теорія. Вірші вільного розміру. Розвій правильного сіلابічного стиха в книжній поезії середної доби. Співанники з першої полов. XVIII стол. Давнина й оригінальність сіلابічного стиха в українській народній поезії. Найдавніші записки укр. народніх пісень. Старшинність 12-складового розміру в народній поезії сербо-хорватів звідки взялась форма укр. народ. дум. Елементи укр. народної поезії і ритміка в пісенній і віршовій літературі XVII й XVIII ст. Тонізація сіلابічного стиха. Про візантійське походження форми щедрівок.

Годни Бучинський. Кілька приципків до часів великого князя Свирігайла. (1430—1433). ст. 117—142. На підставі нового документального матеріалу, який тутаж опубліковується (грамота Свирігайла в справі литовсько-польського з'язду, 1430 р.; грамота Свирігайла, що ствержує перемирє його з королем Ягайлом, 1431 р.; грамота короля Ягайла до землі Луцької, 1432 р.; лист Жигимонта Кейстутовича до кор. Ягайла в справі влучення Свирігайла до Ясенницького перемир'я, 1433 р.) подає автор нові приципки до досять темного досі питання про обставини, при яких Свирігайло зробився великим князем литовським з малозначного сіверського князя.

Іонн. Кривецький. Помічні дні. Приципки до історії наміщанн' в Галичині в XIX стол.—Ст. 143—155. Історія однієї з інституцій кріпацтва—т. зв. помічних днів, які мусили віддавати кріпака на услуги панам в часі жнив і сінокосів. Автор описує про практичне уживання цієї інституції в житті галицького селянства од 1786 до 1846 рр.

У відділі *Miscellanea* уміщено замітки: 1) Петро Дорошенко і Кроківські василіяне—Ф. Голийчука 2). Нові звістки про запо-

рожську оселю на Угорщині—Г. Страпського 3). Петро Галу-
бовський—(некролог)—М. Грушевського.

В «Науковій Хроніці» обговорено 14 українських журналів
і часописей за 1906 рік. У відділі *бібліографії* подано рецензії
на 25 наукових публікацій в мовах: українській, російській, во-
льській і німецькій.

Літературно-Науковий Вістник, кн. V за квіт.

В науковопубліцистичній частині уміщено статті:

Мих. Грушевський. Студії з економічної історії України.
ст. 225—237. Автор має на меті подати нарис економічної істе-
рії України XVI століття—одного з найцікавіших часів нашої
історії, особливо багатого в порівнянні з попередніми віками
на документальні джерела. В V книзі журналу надруковано
вступні уваги автора про характерні риси XVI століття з еконо-
мічно-суспільного погляду і розділ про хазайство попередніх віків
на Поліссі, Волині й Подніпров'ї.

Л. Старичука-Чернягієвська. Свято української сечми. ст.
299—306 Ювілейна силуетка з приводу 25-ліття діяльності
Миколи Садовського. Кілька споминок, каротенька характеристика
і опис ювілейного свята в Києві 30 квітня.

М. Грушевський. На українські теми. Гріхи наші. ст.
324—330. Про хибні українського громадянства: брак енергії,
самоповаги, брак свідомості своїх національних обов'язків. Явно
наслідок цього—малтий розвиток національної культури і нехту-
вання українством з боку чужих людей.

*С. Єфремов. Відіуки з життя й письменства. Про напму-
безкомешник.* ст. 334—339. Стата з приводу розправи д. Нечуя
Левіцького, друкованої в нашому журналі. В своїому публіци-
стичному загалі д. Єфремов не скрізь додержує об'єктивності і,
наприклад, докоряє нашу редакцію за думки д. Левіцького, хоча
редакція виразно застереглася, що не поділяє всіх думок д. Ле-
віцького. Д-ій Єфремов гостро виступає проти д. Левіцького,

вважаючи його міркування про мову української преси безпідставними й неоправданими, а саму статтю—нетактовним вчинком з огляду на сучасний момент нашого громадського життя.

М. Лозинський. З австрійської України. ст. 340—356. Нарис передвиборчої кампанії галицьких і буковинських українців при виборах до нинішнього австрійського парламенту, на підставі нового закону про загальне виборче право. Автор розкриває дуже несприятливу діяльність клерикальних галицьких кругів з вищими представниками духовенства на чолі.

Przegląd Historyczny. Том IV, випуск 2-й (март—апрель).

Ал. Яблоновський. Засiedlenie Ukrainy. Ст. 221—230. Стаття польського історика написана з приводу вихода в світ VII-ої частини III тому «Архива Юго-Западной Россіи», що містить акти про заселення правобережної України в XVI—XVII віках, і присвячена полеміці автора з проф. Володимирським-Будановим, який зрадагував цей том Архиву і додав до нього свою передмову. Полеміка ця являється продовженням того спору між обома вченими, який зав'язався ще в початку 90 років після надрукування I-ї і II частини VII тому «Архива». Д-р Яблоновський, високо цінячи наукову вартість праці проф. Володимирського-Буданова, не згожується з його думкою, що заслуга в надзвичайно швидкому заселенню українських степів в початку XVII століття належить самій українській людині, яка тікала од кріпацьких порядків західної України й Полісся на безмежні простори вільних степів по обох берегах Дніпра й по Бугові. На думку д. Яблоновського, почуваний зріст заселення України починаючи од XVI століття був ділом не якоюсь однією частини людности, але скомбінованої снівчасті—з одного боку королівських старостів і магнатських осадців, а з другого—самодіяльності самого українського народу. В кінці своєї статті д. Яблоновський зазначає: наукову об'єктивність праці проф. Володимирського-Буданова його прихильність до свободи наукового дослід.

«Выдаю», книга IV—V, апріль і май.

В статті (кн. IV) «Къ вопросу о переговорахъ «Исполнительнаго Комитета Народной Воли» съ «Добровольной охраной» В. Дебаюрія-Мокрєвича с кѣлька споминів про Драгоманова. До автора, Драгоманова і П. Лаврова звернувся 1882 р. агент «Добровольной охраны», щоб за їх посередництвомъ завязати зносини з грізнимъ «Исполн. Ком.». До Драгоманова і Лаврова звернулись через те, що обох уважали «найбільш видатними репрезентантами закордонної нашої преси». В помешканні Драгоманова і познайомивсь агент «Добровольной охраны» з Деб.-Мокрєвичем. Через чотири роки після цього Деб.-Мокр. жив у Женеві і ще ближче зійшовся з Др.—вик: «я близько зійшовся і полюбив Михайла Петровича Драгоманова. Один час трохи не кожного дня, як тільки дозволяла погода, він з своїм пяталітнім свинком, а я з своєю тоді ще зовсім малою донькою на руках або в колісочці виходили на прогулку і гуляли по околицях Женевы. Бесідник він був на вдювожку, завдяки своїй величеській пам'яті і великим знанням; що разу можна було почути від його щось нове; завжди урівноважений, бадьорий, він викликав такий самий бадьорий настрій і в інших, з ким адибався». Драгоманов був у тісних стосунках з владніщими російськими революційними діячами за кордоном і завжди був в курсі революційного руху.

В статті II. Лаврїновича «Въ архангельской ссылке» (ст. 259—290) згадка про заслання в архангельщину Ів. Труби (українського письменника): «за часів панування при Сіянґїні та міністрові народної просвіти Боголенову арактєвіщанин, коли непокірних студентів «втихомиривали» солдатчиною і засланими до Сибіру, І. М. Трубу було заслано разом з ще кількома студентами до Иркутської губ. Все громадянство було обурене тоді цією безглуздою жорстокістю уряду, що думав такими способами втихомирити визвольничий рух. Глухе незадоволення громадянства примусило уряд скасувати цей безглуздий наказ і засланим студентам було дано «прощення». Повідомити про не засланих

студентів було доручено князю Святополк-Мірському, тоді товаришові міністра внутрішніх справ. Але місія його скінчилась невдачно: студенти не тільки не покаялись, але й не прийняли прощення і взагалі не захтіли навіть балакати з вельможним гонцем. Одначе всіх їх повернуто до Росії, і над де-якими найбільш непокірними вчинено поліційний догляд. Між цих останніх був і І. Труба, якого повернуто з Верхнеудінська до Полтави. Тут він довго але безрезультатно шукав роботи: куди тільки він не звертався, скрізь поперек шляху ставали жандарські влади, неначе б помщаючись за його сибірські «дерзості». І ось саме серед цієї боротьби за існування, боротьби з злиднями, що напасідали з усіх боків, д. Трубу несподівано заарештовано і вислано етапом до Архангельщини; жадних обвинувачень йому не зроблено, на донят ніхто його не кликав і, таким чином, він навіть і не довідався про причину свого нового заслання. Тільки після смерті Плеве виявилось, що піяких причин для заслання не було, і д. Трубу визволено і навіть прийнято після повороту до Петербурга до технологічного інституту. Курьозно, що свідоцтво про благонадійність видав д. Трубі той самий департамент поліції, який в 1903 році звелів заслати його до архангельської губернії».

В V книзі передрюковано з «Матеріаловъ для исторіи рус. соціально-революціоннаго движенія» *біографію* Гр. А. Попка, писану Р. Стеблін-Каменським. Попко був українець, родом з Кубані, куди його дід переселився з Полтавщини (дядько Попка — автор книги «Черноморскіе казаки въ ихъ гражданскомъ и общественномъ быту» — перша історія кубанських козаків).

В 1876 році Попко їздив за кордон і побував, між иншим, у Львові, де влаштував справу перевозу книжок з за-кордону. Саме тоді арештовано у Львові Паалика, Ястрембського, Ляхоцького та инш., але Попко встиг вийхати і щастливо переправити транспорт книжок. В Києві Попко вбив барана Гейкінга. Попереду мирний пропагатор-ідеаліст Попко зробився переконаним терористом. Вмер він 1886 року на каторзі, прякутий до тачки.

В тій же V книзі надруковано бібліографічну замітку В. Батуринського про «Кобзарь» Т. Шевченка нового петербургського видання.

„Русская Мысль“. Кн. V. за май.

А. П. Лотоцькій. *Демократическая литература* (Сто хть розвитку нової української літератури). Ст. 1—26. Автор статті подає докладний нарис еволюції українського письменства од Котляревського до наших часів і зазначає демократизм, яко основу рису, властиву всім видатнішим українським письменникам. «Демократичний напрямок — це та найхарактерніша риса, якою одзначається українська література серед інших літератур. Такої близькості до народного духу, такого реального змалювання народного життя і всестороннього освітлення народніх інтересів, такої гарячої анології народніх прав не можна знайти ні в одній з європейських літератур, окрім хіба російської, яка все ж таки мусить уступити нальму першинства нашій таки літературі... Писати по українськи до останніх часів міг тільки той, хто почував, принаймі, стійку прихильність до народної маси, новою котрою при цьому він послуговувався. Вагаля для української літератури силою річей витворилось таке становище, що вона, послуговуючись новою народніх мас, натурально й служила їх інтересам». Характеризуючи окремі періоди в історії нового українського письменства, д. Лотоцькій подає коротенькі характеристики поодиноких письменників: Котляревського, Гулака-Артемовського, Квітки, Шевченка, Костомарова, Куліша, Кониського, Ів. Левицького, Мирного і цілого ряду молодших діячів української літератури.

Письма Гапона. Ст. 104 — 116. З цих листів Гапона до одної особи і коротенької передмови до них можна знайти деякі риси, що характеризують пок. Гапона, як українця. Кореспондент його характеризує Гапона, яко людину з «типичним українським темпераментом». Він дуже любив читати Шевченка в го-

зос або співати пісні на його слова. В листах Гапон вживає іноді українські слова і цитує українські пісні.

Журналъ Министеротва Народнаго Просвѣщенія. 1907. Май.

В. Г. Ляскоронскій. Русскіе походы въ степи въ удѣльно-вѣчевое время и походы кн. Дмитрія на татаръ въ 1399 году. (окончаніе). Стр. 1—46. Порівнюючи татарські напади на Русь в XIII віці, що були підготовлені битвою на Кальці і закінчилися погромом 1240 року, з татарськими походами XIV віка, коли битва на Ворсклі 1399 року послужила наче претюдією до спустошення Київв Едігем, автор приходить до висновку, що татарська тактика кінця XIV століття була повторенням погрому південної Русь в середині XIII стол. Аналізуючи русько-татарську боротьбу кінця XIV ст. д. Ляскоронський робить такі висновки: 1) Південна Русь і в XIV ст. терпіла напади кочовників, які напірали переважно на степову частину руської землі. 2) Для оборони од нападів робляться заходи ті самі, що й в попередні часи: укріпляється погранична лінія і заселяється вихідцями або з степів, або гірних країн Кавказу. 3) Колонізаційний рух степових вихідців на Русь має напрям в бік Подніпрянщини, а звідси на захід, на правий берег Дніпра, куди потроху пересувається центр ваги цієї колонізації. Сюди переходять з початку половці, а потім татари та інші вихідці з степів, що й утворюють оборонну лінію од Дніпра до границь Покуття. 4) Головні пунктами цієї колонізації являються міста Надніпрянщини, де Канів і Черкаси грають першу роль, дякуючи тому, що лежать на головнім шляху кочовникових переселень на Русь. Через те завязуються постійні зносини з багатьма пунктами дніпровського лінобережжя, особливо тих його частин, які мали спільні умовини бойового життя і давали од себе переселенців на правий берег Дніпра. 5) Боротьба з татарами та бійка з ними викликають не тільки через причини політичного характера, але й економічного. 6) Найбільш значні бійки литовської Русь з татарами одбуваються коло важних у воєнно-політичному і еконо-

мічному відношенні пунктів, на перехрестю стратегічних і торгових шляхів. 7) Наслідком заходів з боку литовсько-руської держави в боротьбі з татарами було зміцнення і відступлення на південь пограничної з стоном оборонної лінії і, як результат цього, перехід під владу литовсько-руського князя припороського побережжя і затвердження його суверенітета над більшою частиною південно-руських степів.

Историческій Вѣстникъ. кн. V. май.

В. Умановъ-Канлуновскій. Два юбилея (М. К. Заньковецкая и А. П. Затиркевичъ). Стр. 550—461. Коротелькі біографійки і характеристика сценічної діяльності двох славних українських артисток—Марії Заньковецької та Ганни Затиркевички-Карпінської. Стаття написана з приводу 25-літнього ювілею обох артисток, який припадає на текучий 1907 рік. Стаття написана надзвичайно тепло, з великою прихильністю до українського театру. Автор вважає, що „25-ліття двох великих артисток, Заньковецької і Затиркевички, що минає цього року, 35-ліття Кропивницького, що минулося торік, ювілей братів Тобілевичів (Салоського, Саксаганського, Карпенка-Карого), що напевне тако ж відбулись, але промайнули незауваженими, неодмінно мусять бути зазначені чим-небудь загально-народним — відписком для споруження чого небудь, якогось видання і т. ш. Відгукніться, українці!» До статті додано дуже гарно виконані портрети М. Заньковецької і Ганни Затиркевич.

Нові книжки.

Алчевська Х. *Тупа за сонцем*. Поезії. 1907 р. Москва 88 стор.
Будій А. *Мрії і дійсність*. Видання редакції „Рідного Краю”
Полтава. 1906. стор. 15.

Воронієвський Іван. *Вирини*. Черняговь. 1907 г. 32 стор.

Загірня М. *Як мужик овог генерала прогартини*. Дикий пан.
Дві казки Салтикова. Видав В. Грінченко. У Києві стор. 22 ц. 4 коп.

Задніпайські Запорожцы. В. Ческій, Спб. ц. 15 коп. Изд. Бе-
резовского. 1907.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка т. LXXVI. кн. II за
1907 рік. під редакцією М. Грушевського. Зміст: *Іларіон Свиницький*,
„Архангелови віщання Марії і благовіщенська містерія”. (Проба
літературної теми) (Кінець будо). 2). Д-р. *Іван Фринко*; Студії над
українськими народними віснями. VII—XIII., (дальше); 3) *Філарет*
Колесса. Ритмика української народної ритмики до книжної версифі-
кації (докінчене). 4) *Востан Буличинський*, Кілька причинків до часів
вел. князя Святигайла (1430—1433). 5) *Іван Кривецький*, Помічні
дні. Причинки до історії павщини в Галичині в XIX в. 6) *Miscelanea*
а) Петро Дорошенко і Крехівські василіяни, под. *Ф. Галійчук*, б)
Нові звістки про запорозьку оселю на Угорщині, под. *Г. Стринський*.
7) Петро Голубовський. (ієролог), под. *М. Г. Гриницький*. *Наукова*
журналка: Огляд часописей за рік 1906. Часописі українські, огляд Ів.
Кривецького, Ол. Іванчука, Ів. Шинтківського й Ів. Крениковича.
(Піт-Наука-Вістник, Нова Громада, Вільна Україна, Зоря, Світ, Еко-
номіст, Промінь, Учитель, Католицький схід, Громадська Думка, Рада,
Діло, Руська і Буковина 8). *Бібліографія* 9) Оголошення.

Збірник математично-природописно-лікарської соціал Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. том XI під редакцією Івана Верратського, д-ра Володимира Левницького і д-ра Стефана Рудницького. 1907 р.

Левіцький. М. *Оповідання* стор. 208. Київ. 1907. Ціна 50 коп. До збірника увійшли такі оповідання: Забув; Злочиниця; Порожній ходом; Щастя Пейсаха Лейдєрмана; Перша льгота; Пенсія; Добре діло; Мана; Санітар; Тяжкий Хрест; Бувальщина; Просвітник; Ногойня. Справа; Соломонів суд; Правовий порядок; Експерти; Громадська справа.

Лукашевич Н. *Малоросійські казки*. Вып. I, II, III, IV, V. Під. Сытина, по 47 стр. в кожного випуска 15 коп. Москва. 1907.

Обозначення пахатної землі господарств Полтавської губернії. Дополнення къ матеріаламъ подворной переписи 1900 г. Гадячській уездъ. Полтава 1907 стр. 43. Дакіж самі „дополнення“ видає і не поітата: Кобеляцькому, Полтавському, Ширитицькому, Переяславському, Прилуцькому, Миргородському, Роменському.

Обзори текущей популярной литературы. Выпуск II. 1907. в. 15 коп. 28 стр. Издание Библиотечной комиссии киевского общества грамотности. Київъ.

Олена Пчіла. *Тирасте смято*, оповідання. Полтава. 1907. стр. 15 в. 10 коп.

Мартоє Сергій. *Імжання омиа олькона*. (оповідання) Полтава 1906. стр. 15 в. 5 к.

Кобзи і Кобзарі—1) Відродження Кобзи—*Олени Пчілки*; 2) Музичні струменти на Україні—*Миколи Тисенки*. 3) Кобзарі—*М. Дмитрієва* стр. 30 в. 10 коп. Полтава 1907.

Мирний Панас. *Сон*, різдвяна оповістка, Полтава. 1906 стр. 15. в. 5 коп.

О. Петлюра. *Українська соціал-демократична партія в Астері*. Одбиток з журналу. Україна Київ. 1907.

Петров. Гр. Свяц. *«На Галіцій королі»*, Переклади і видали В. П. та П. Юркевичі, Каменець-Подільський 1907. стр. 62, в. 10 коп.

„На Ресаві“ літературно-суспільний місячник української молоді середніх шкіл., під редакцією Вас. Пачовського. ч. I за імя с-р. 24 стр.

„Соціал демократ“—орган Полтавського красеного боідоту У. С. Д. Р. II. № 5 1907 р.

Сущов. 'д. проф. *Леонардо з Винчи*. з 18 малюнками. Харків. 1907. 32 стр. ц. 25 коп.

Свѣтлицкій Н. С. *Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ю половину XIX ст.* цѣна 1 руб. С.-Петербургъ.

„Хлюпська читанка“. Часть I. *Зладив Козак Невмирака*. Чар-шівці, ц. 60 сот.

Черкасенио С. *В старім тїлі*. Драматичний нарис в 4 діях. Полтава стр. 70. цѣна 25 коп.

Черкасенио С. *Весно—оповіданя*. стр. 15. Полтава 1907. ц. 5 коп.

Чекаленко Е. *Розмова про мову* 18 стр. Київ, ц. 2 коп.

Чернишевъ *Забутые труды К. Д. Ушинскаго* стр. 36 С.-Петербургъ ц. 20 коп.

Черниковъ Е. *Въ сахарномъ королєствѣ*. (По поводу Глуховскаго процесса). Книгоиздательство „Рокъ“ Москва, 1907, стр. 40. ц. 10 к.

Франко Ів. *Ліси та новосілка*. Видання товариства „Просвѣта“ у Києві. ц. 3 коп. стр. 18. Київ. 1907.

Яковська А. *Поволатирь*. Етюд на одну дію. *Серденьки золотому ай серденька шпрою*. Жарт на 1 д. Київ. 1907 р. 51 стр.

Устави учительскихъ организацій и просвѣтительныхъ обществъ съ приложеніємъ свѣдѣній къ нимъ относящихся ц. 12 коп. Наданію журналу „Народный Учитель“. Кишиневъ 1907.

3 українського життя.

З діяльності Української Третьої Громади Засидання „Українського Народного Товариства у Києві. Урядові репресії проти української преси.

Розпуск другої Державної Думи, що скінчився наперекір «основним законам» російської держави, змінив курсу діяльність російського народного представництва а разом з ним змінив і діяльність окремих партійних фракцій парламента. Акт 3 юня с. р. застав Українську Трудову Громаду Державної Думи на дуже цікавому моменту її розвитку. Вступивши зараз після відкриття Державної Думи до різних парламентських фракцій українські послі згодом почали робити заходи біля організації окремої Української громади, головним завданням якої ставилось: оборона інтересів українського народу в російському парламенті і вироблення відповідних законопроектів в інтересах української території і людности. Платформа громади давала можливість вступати до неї членам різних парламентських фракцій, починаючи від соціал-демократів і кінчаючи кадетами. В свій час ¹⁾ ми витали заснування спеціальної організації українських послів Державної Думи, визнаючи необхідність координованих виступів парламентських репрезентантів української людности в Державній Думі.

¹⁾ Див. „Україна“ ч. III. З українського життя, стр. 138--139. юнь 1907.

На нашу думку така парламентська організація може успішно функціонувати тільки в межах національних домагань і в тих питаннях, які мають спеціальний національний інтерес для України. Українські носли, принаймні ті, що були в перших двох Державних Думах, не могли бути однаковими по своїм поглядам і належності до тієї чи іншої політичної партії. Являючись представниками різних класів і груп українського громадянства, проходячи в парламент під різними партійними прапорами і за допомогою різних виборчих елементів, українські депутати мусили боронити в Державній Думі інтереси цих елементів громадянства і виступати там під відповідними партійними прапорами. Само собою зрозуміло, що організація в парламенті різнородних по своїм політичним поглядам депутатів одної якоїсь нації в одну парламентську фракцію з одною програмою політичною і тактикою являється річчю неможливою і не натуральною. Протвине буде політичним *sensu* omni. І із історії парламентського життя Західної Європи ми не бачимо прикладів такого «назаконного сожителства» різнородних політичних тіл. Кожен і бувають виспки, то вони тільки зайвий раз можуть свідчити або про недовгочасність подібних комбінацій, або про штучність їх, викаквану специфічними умовами, — в першому і другому випадку вони виявлятимуть тільки власне безсилля і будуть свідчити про необхідність, в інтересах справи, більш природних групувань і комбінацій. Кожна політична партія, так само як і парламентська фракція II в парламенті, має свою власну програму, має свою тактику і дисципліну. Проводити в життя програму своєї партії, триматись виробленої колективними зусцями партійних членів тактики, підлягати партійній дисципліні являється обов'язком кожного члена певної партії і, само собою зрозуміло, навіть тоді, коли він проходить в парламент депутатом. Парламентські ж організації, які ставлять своєю метою з'єднати круг себе депутатів певної національності не тільки на національній платформі, а й на політичній, на ґрунті певних економічних і соціальних вимог, утворюють не можливі, не натуральні умовини для пове-

діння тих членів, які вступають в таку організацію. Викагаючи від них підтягати партійній тактиці і дисципліні вони разом з ними примушують їх на кожному кроці йти проти своїх власних переконань, проти виступів і тактики більш рідних їм по своїй програмі парламентських фракцій, хоч би ці й належали до інших націй. Кажати про шкідливість такої поведінки депутатів нема чого. Приклад «людовців» в польському «колі» Віденського парламенту, що, дякуючи реакційній більшості польської земельної шляхти в цій парламентській організації, весь час були на прив'язі у неї, і, зв'язані партійною дисципліною національної організації, своїми голосами збільшували реакційну силу і шкідливість шляхти, може найкраще свідчити про ту велику небезпеку, яка загрожує окремим депутатам і честності їх політичного імення, коли вони йдуть в національну парламентську організацію з метою реалізувати за її допомогою свої політичні, соціальні і всякі інші погляди. Однорідна більшість такої організації завжди буде давати меншість і завжди остання примушена буде або йти на компроміси, або зраджувати самій собі. Очевидно, що єдиним логічним виходом із такого становища буде той, коли депутати різних національностей будуть групуватися в парламенті відповідно до своїх політичних, соціальних і ин. поглядів, додержуючи певного федеративного устрою і певних автономних прав в світській організації. Утворюючи таким чином подібні групування в парламенті депутати окремих національностей збільшують політичну силу однорідних парламентських фракцій і мають вільний шлях і розв'язані руки для своєї тактики, що до національних домагань і оборони останніх в парламенті. Для більшого успіху в справі виступів по національним питанням вони можуть закладати спеціальний національний парламентський клуб, куди можуть входити на однакових правах різнородні парламентські елементи, зв'язані між собою спільними національними інтересами. Гадаючи, що по такій організаційній схемі буде збудовано і український парламентський клуб, чи українську трудову громаду Державної Думи, ми бачили в цьому певний зріст української політичної сили в російському парламенті і раціональної групування ук-

раїнських депутатів по фракціям. Виявляється, однако, що така єдино логічна і нормальна групування не зустріла прихильності серед національно свідомих українських послів і в останні часи існування державної Думи Українська парламентська Громада виявила тенденцію сепаратуватися в окрему парламентську фракцію з самостійною програмою і тактикою. Імпульсом до цього було: з одного боку ігнорування прав українських послів в тих парламентських фракціях, до яких вони увійшли, особливо ж в трудовій, куди, як відомо, припало найбільше українських послів; з другого ж боку бажання більш продуктивно працювати в Державній Думі на користь рідного краю. Успішно працювати в цьому напрямку в других думських фракціях, як показав досвід першої та другої Думи, не зручно (Див. передрук статті з «Русь» в «Раді» 122). Більш умотивовано причину організації самостійної Української Громади в спеціальній декларації, виданій Громадою 24 мая і уміщеній в органі громадї «Рідній Справі» (ч. 11). З огляду на історичну вартість цього документа передрукуюємо його цілком:

(до Української Думської Громади).

Порішивши одділитися в самостійну парламентську українську громаду і поводитися для цього з інших фракцій, до котрих ми попереду належали, ми добре розуміли, який це важний вчинок, і уважимо потрібним, щоб не було ніякого непорозуміння, прилюдно висловити ті причини, з яких це сталося.

Російська Імперія, як відомо, випикла з Московського царства, котре втворилося більш менш насильним приєднанням сусідніх держав і земель. Вона поширилась і зміцніла теж через подібні захвати як в Європі так і в Азії, — і тепер складається з багатьох різних частин, що ніоді держаться купи лише оружною силою і дуже боляче відчувають, що вони підлеглі напуючому великоруському народові і його центральному правительству. Вони тим глибоше почувають свою підлеглість, що як тільки котра з цих великоруських частин спробує хоч трохи оберести свої національні особности, то на це вже правительсто

двипиться, як на політичній сепаратизм (бажання оділитись). котрий загрожує цілості і єдності російської держави.

Тепер, коли Російська Імперія зробилась конституційною державою і коли її основні закони (статті 72—81) забезпечують усім російським громадянам, не розбіраючи пацій та віри, вільний розвиток, ми не тільки не бачим в законодавчій діяльності правительства якоїсь перехіп поглядів на права невеликоруських народів, але в газетах, близьких до уряду, чуючи старі обвинувачення в політичній сепаратизмі,—і цим обвинуваченням, як видно, спочувують і де-які з політичних партій, що виробилась в Думі.

Між тим політичне одділення од Росії якого-небудь з її безправних народів,—так само й України,—ми признаємо за неможливе і небажане.

Не кажучи вже про те, що таке одділення порушить загальну політичну рівновагу Європи, що воно може викликати чужоземне втручання і закінчиться новим поневоленням народів, що шукають волі,—не політичне одділення, щоб його здійснити і забезпечити на далі незалежність і сплу нової держави, вимагало-б такого напруження економічних сил, якого така держава не змогла б витримати. Далі, коли-б такій державі і нещастило, вона конечно мусіла б підпасти під економічну і політичну залежність од дужчих сусідів, так, як не ми тепер бачимо у Румунії, Болгар, Сербії, Чорногорії і т. п. З другого-ж боку, народи, що складають сучасну Росію, за сотні літ сильшого життя дуже багато внесли в загально-державний культурний і матеріальний капітал — і не можуть зректись од нього. Не втворювати нові держави по старим зразкам повинні тепер поневолені народи Росії; вони повинні йти до такого перероблення російської держави, як вже там вона не склалась,—щоб кожному народові була забезпечена свобода самостійного розвитку і життя на своїй землі.

Отже ми не признаємо ні можливим, ні бажаним порушення цілості і єдності Російської держави, а навпаки бачимо в

тій цілості і єдності конечну умову силл для забезпечення будучини всіх народів Росії,—і про не заявляємо зовсім певно і рішуче.

Але ця цілість та єдність російської держави буде міцна і ненорушна лиш тоді, як народи, що складають Росію, будуть зв'язані між собою не військовою силою і централізацією урядування, а через справжню спільність інтересів, котру всі будуть признавати. Вживання трохи не всіх економічних і політичних сил держави на те, щоб удержати слухняними всі її різні частини і щоб піддержати адміністративну централізацію, вже привело до того, що добробут люду і навіть зовнішня безпеність краю тепер не можна уважати за певні.

Один тільки єсть вихід з цього становища. По нашому глибокому переконанню,—це рішуча і конечна переробка державного урядування на національну і територіальну (краєву) автономію всіх країн Російської Імперії, котрих людність повинна одержати права самовряду і самоуправування.

Через те, маючи на увазі, що жадна з політичних партій Державної Думи не виставила досі витання про краєву автономію в усій повноті і для всіх недержавних народів Росії, а в тім і для нашого рідного краю—України, ми ставимо своєю особливую метою досягнути цього не резолюціями чи політичними програмами, а діями державними установами: для цього, а також і для оборони всіх окремих інтересів України в загальнім законодавстві,—ми рішчли з'єднатись в одну українську парламентську громаду, повншодивши для того з партій, до котрих ми досі належали.

Єдналичсь таким чином для того, щоб добитись заведення автономного ладу в усій Росії і визволення нашої України з певолі, зостаючись вірні українській національній думці, котра завжди йшла не ухилиючись поруч з думками демократному й поступу, ми зовсім не думаємо одрізнатись од загальних політичних і економічних змагань інших опозиційних партій. Поруч з ними партіяма в Думі і в можливо повній згоді з ними ми будемо добиватись політичних і громадянських прав кожному з

люду Російської держави, на умовах повної рівності, не розбіраючи віри, нації і полу, будемо добиватись поширення прав народнього представництва що до законодавчого почину, що до бюджета і догляду над діяльністю міністерства, одвічального перед Думою.

Що до економічних справ, то на першу чергу ми ставимо здобуття народові землі, котрою користувался б тільки ті, що прикладають до неї свою працю. Для того ми вважаємо потрібним перевести законодавчим способом через Державну Думу примусове одбирання в красивий фонд казенних, удільних, кабинетських, монастирських, церковних і всіх тих панських земель, котрі переважають трудову норму, щоб віддати їх на урівняне живання трудового народа.

Що до робітничької справи, то ми будем вимагати восьми-годинного робочого дня, оборони праці жінок та дітей, страховки на старість та на случай знесилення. Допомагаючись скасування економічного кріпацтва, ми не бачимо великої різниці між примусовим одбиранням земельних чи заводських маєтків. Що до цього, то на першій черзі треба поставити ті фабрично-заводські підприємства, котрі стосуються до хліборобства (сахарні, винокурні то що).

Отже ми не розходимося в основних завданнях що до парламентської роботи з іншими опозиційними гуртами—і через те рішуче одхилимо всякі докори, ніби ми дробимо чи ослаблюємо сили демократії або забуваємо загальні інтереси держави за своїми національними змаганнями. Наше глибоке переконання,—що наш виступ логічно виходить з сучасного становища держави і з самих насущних її потреб, що ждуть задоволення.

Зупиняючись над поданою нами декларацією Української Громади ми не будемо. Роспуск другої Державної Думи не дає можливости українським послам доказати фактами, на скільки їхні заходи організуватись в одну національну фракцію з однаковою для всіх програмою, з однаковою тактикою і обов'язковою

для всіх членів громади дисципліною—довговічні та міцні. Для нас уявляється абсолютно неможливим, щоб ті послы з України, які поділяють програму і тактику «партії народної свободи» могли б пристати до тієї парламентської організації, яка ближче стоїть по своїй програмі і тактиці до соціалістів-революціонерів. А між тим з газетних джерел ми знаємо, що поміж членів Української Громади є такий елемент і що українські депутати «кадети» брали досить енергійну участь в організації громади і були обібрані навіть до заряду останньої. Остається допустити, що «кадетський елемент» мусив одбутися за декілька днів цілу еволюцію в своїх поглядах і із уміркованих реформістів стати революціонерами, як по своїм поглядам так і по тактиці. Але допускати таке, ледве чи є рація: замість логіки і фактів ми тоді оперували б хисткими випадками і неконсеквентностями, на яких ніякого діла міцно ніхто не будував а особливо в таких справах, як ті, біля яких заходила Українська Громада Державної Думи. Само собою зрозуміло, що вступ до Громади тих елементів, які до цього часу не поділяли с.-р. світогляду і есеровської парламентської тактики, міг бути тільки часовим. При першому ж практичному виступі есеровської більшості громади в якомусь програмовому питанні, або в питаннях парламентської тактики, такий елемент мусив би виступити з Громади і в значній мірі відірвати її політичну силу. Так само стояла б справа і в тім разі, коли б більшість Громади складала «кадети», а меншість трудівки.

На нашу думку організація українських послів в таку форму парламентської організації, що хоче згуртуватися не тільки на національній платформі, але ще й на платформі аграрній, соціальної і політичній є річчю не довговічною. Різнородність соціального складу послів стоятиме завше на перешкоді такій організації і при першому ж практичному кроці виявить механічність такої комбінації. Через не декларацию Української громади ми вижаємо не переконуючою, мало аргументованою, а заходи її «соединить несоединимое» маючим не велику практичну вартість.

З цього, звичайно, не випливає, щоб «Громада» в тій формі, в якій вона хотіла останніми часами виступати в Державній Думі, не могла б мати певного значіння для політично національного зросту українського народу і для самої Державної Думи. Трудовийця, або скоріш есеровська, більшість Громади давала певні ознаки того, що і в питаннях національного характеру і в питаннях соціальних та інших реформ вона потрапить стати на демократичний ґрунт і зробить все, що тільки могло б бути в її силах, щоб вивести країну разом з іншими демократичними парламентарськими фракціями з того тупого кутка, куди вона увірлася через революцію,—а спеціально для українського народу вибороти певні національні права і інші придбання політичної та гроху і соціальної волі. Судячи по тим звісткам, які появлялись в органі Громади (в «Рідній Справі»), члени останньої пошншали виявити певну діяльність і працьовитість: так, вони внесли постанову домогатись в Державній Думі, аби в Харківському, Київському та Одеському університетах засновано було кафедри з українознавства з викладовою українською мовою; мали на увазі члени «Громади» подати на затвердження Думи законопроект про охорону праці сільськогосподарських робітників; внесено було од «Громади» додатки до міністерського законопроекта про заведення загальної освіти в Росії. Додатки ці виглядають ось як:

1) в початковій школі треба вчити рідною мовою, а згодом говорять люде тієї шкільної округи.

2) Рідною мовою шкільної округи вважається мова, яку установить місцева виборна управа, запитавши всіх, хто живе в тій округі.

3) Хто не згодиться з постановою місцевої управи про шкільну мову, може ту постанову оскаржити.

4) В місцях, де говорять ріжними мовами, забезпечується, щоб і меншість якого небудь народу мала право учити в школі своєю рідною мовою.

5) Російську мову як мову державну в початкових школах треба учити.

6) В початковій школі треба учити по тих книжках, як скаже виборна місцева управа.

Додаток до параграфа 6 міністерського Законопроекту (втім додатку міністерство закликає управу церковних шкіл розробляти план народньої освіти) одкинута.

В параграфі 8-му одкидається те місце, у якому законопроект закликає міністерство внутрішніх справ до участі в просвітних справах.

Одкидається і увесь додаток до параграфа 8-го (де говориться, що за помогою з казни можуть мати і церковні школи).

Другу половину параграфа 10 викласти так: «місцева самоуправа заводить і порядкує початковими школами що до господарства, науки та виховання, під доглядом міністерства освіти».

Параграф 12 викласти так: «міністерство народньої освіти ділать призначені на всеобщу освіту громаді так, як то заявить місцева управа опираючись на цей закон».

Одкидаються всі статті теперішнього закону, що не згодні з цим законом або перечать йому: статті 3472 і 3473 свода законів том XI, частина I (тими статтями тепер установлено, що шкільною мовою повинна бути тільки мова російська».

Роспуск Думи спинив творчу діяльність «Громади» в законодальних справах і не дав можливости доказати членам її, наскільки їхній прогноз що до потреби організації послів з України в спільну парламентську фракцію з спільною програмою і тактикою міг би бути живучим і довготривалим.

Підводячи рахунок короткої діяльності Української парламентської фракції в Державній Думі, ми не можемо сказати, щоб діяльність ця виявилась в аби яких конкретних здобутках. Ні одного закону, користного спеціально для України, фракція не провела, перше через те, що й організувалась вона, як самостійна парламентська організація лише за декілька днів до роспуску Думи,—а по друге й через те, що на заваді стояла загальна політична ситуація в країні, мало сприяюча для розв'язання національного питання взагалі і українського зокрема. Більше значіння

мало існування Громади з агітаційного боку. Дякуючи своєму органі і маніфестуванню в Думі національних потреб і претензій українського народу, парламентська українська фракція зробила де які кроки, щоб звязати себе з українським громадянством і понести в маси українського народу ясні гасла національної емансипації. Тут заслуга української фракції безперетна і матиме безумовно певні позитивні наслідки.

Значним фактом в життю українського народу треба визнати заснування «Українського Наукового Товариства у Києві».

В момент формування національної свідомості українського народу, в момент перетворення його з невідомої маси, з нашої «тутешніх», «місцевих людей», або—в кращому разі—з «халлов» в свідомих своєї приналежності до певного національного колективу одиниць заснування такого товариства являється як раз на часі. Викликане певними потребами нашого національного життя Українське Наукове Товариство може відіграти величезну роль, як наукову, так і громадську. Той, хто пригадає, як стоить у нас справа з українознавством, як з певним комплексом наукових дисциплін, так чи інакше звязаних з українським народом, поставлених з вини центрального уряду російського і австрійського національного безсилля в неможливе становище, той, хто пригадає, яке значіння має національна наука в справі національного збудження і розвитку нашого народу, той, значайше, оцінить благодійну вагу в цій справі систематичної наукової діяльності Українського Наукового Товариства.

Поведена стало, в консеквентно-витриманому національному напрямку ця діяльність в значній мірі може спричинитись розробленню українських наукових дисциплін і загати ти ті прогати ни, які утворилися в науці через игнорування українсьости. Останнє, як показав проф. М. Грушевський в своїх статтях «Справа українських кафедр і наші наукові потреби»¹⁾, имага я до себе пильної уваги з боку окремих учених дослідників

¹⁾ Літературно-Науковий Вістник: 1907 р. I—III кв.

і цілих наукових інституцій. Є де-які галузі українознавства—що уявляють з себе майже непечатий край. Пиші вимагають синтетичної роботи біля себе. При існуванні українських кафедр розроблення обох наукових галузів українознавства по університетах могло би бути більш-менш забезпечено. Але як заведення цих кафедр являється поки що питанням, практичного вирішення котрого не має ніяких даних сподіватися в найближчому часі, то єдиною інституцією, яка може допомогти в цій справі, являється Українське Наукове Товариство, яке головною метою своєї діяльності ставить: «наукові розсліди на полі українознавства і ознайомлення громадянства зо всіма сторонами минулого й сучасного життя України»¹⁾. Сконцентрувавши біля себе українських дослідників з різних галузів українознавства «київське наукове товариство, при вмілій організації своєї наукової роботи, може стати інституцією, надзвичайно корисною для національно-культурного розвитку нашого народу, аналогічною по своїм заслугам до Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Маючи все це на увазі, ми не можемо не висловити бажання найшвидшого успіху новому товариству в його діяльності і почуття признання ініціаторам його. З другого боку той факт, що на чолі нового товариства стають такі визначні наукові українські діячі, як проф. М. Грушевський являється порукою дальшого розвитку товариства і продуктивної наукової праці його на користь рідного краю.

Поки що наукове товариство встигло тільки zorganizуватися і приступити до вироблення програми своєї наукової діяльності. Схема останньої в головних рисах подана була в докладі проф. Грушевського, відчитаного на першому зібранні товариства (29 априля с. р.). На думку автора доклада.

«Українське наукове товариство мусить мати перед очима подвійну мету, вказану йому і його статутом і тими обставинами, в яких задумус воно розвивати свою діяльність: по перше—ор-

¹⁾ Рада X: Тим «Перши збори Українського Наукового Товариства у Київі».

ганізацію наукової роботи, по друге—популяризацію серед суспільності здобутків сучасної науки.

Наукова робота має розвиватися по згоді у всіх областях науки, а перед усім—в сфері українознавства, то значить, в тих областях наукової роботи, які роз'яснюють нам минулість і сучасне життя українського народу і його території. Організація наукової роботи в цих напрямках вимагає певної спеціалізації, власне—поділу на секції наукових сил Товариства. Відповідно до завдань, які собі ставить Товариство, найбільш практичною здається випробоване вже й иншими апаальогічними інституціями групування, в трьох секціях:

В секції історичній, для історії з помічними науками, археології, етнології, історії права, історії штуки, взагалі і особливо для історії України, її археології, етнології і т. д.

В секції філологічній, для мови, історії літератури й народньої словесности, української й загальної.

В секції математично—природничій, для наук математичних, природничих і лікарських, взагалі, і в спеціальнім призначенню до українського народу й України.

До секцій належить наукова робота в зазначених вище і споріднених з ними областях. В них мають об'єднуватися наукові праці, внесені до Товариства, оцінюватися й ухвалюватися роботи, призначені для публікації Товариства. Організуються вони тим способом, що кожному членові Товариства дається право записатися до котрої небудь секції Товариства і брати участь в її занятях: в інтересах як найскорішого розвитку наукової роботи треба зараз же, як цей план буде прийнятий, повідомити всіх членів Товариства про це. Для координування наукових занять секцій з загальним життям Товариства, до ради Товариства, з правами голосу, мають входити голови секцій, або вибрані замість них делегати. Подробниці устрою й діяльності секцій має означити інструкція, вироблена спільно секціями й затверджена зборами Товариства.

Для організації наукових занять в певних областях науки, які вимагають ширшої участі робітників не тільки з Товариства,

а і з поза нього. при секціях повинні організуватися наукові комісії, як помічні, організаційні органи Іх. Хоч загалом це вже належить до діяльності секцій, проте не можна не піднести тут потреби сформування двох комісій, дуже потрібних уже зараз, в перших же початках діяльності Товариства. Це комісія етнографічна, для народньої словесности (фольклора) і етнології при секціях історичній і філологічній, дуже важна з огляду на велику масу матеріялу й потреби згрупування коло його збирання й оброблення робітників з поза Товариства. Друга, ще потрібніша з огляду на теперішні обставини українського життя — це комісія язикова, при секції філологічній. Некучі питання вироблення і приведення до можливої однакості української правописи, граматики, термінології і взагалі певних принципів літературної мови роблять її невідмінно потрібною, і через те заснування цих двох комісій треба б в принципі ухвалити тепер же, разом з заснуванням секцій, і оповістити про це членів, щоб заздалегідь гуртувати для них наукових робітників.

Таксамо вважав би я потрібним ухвалення в принципі, щоб Товариство, скоро тільки наукова робота проявить себе в ній, приступило до видавання наукового видавництва, яке б подавало наукові праці й реферати членів і служило б свідомством його наукового життя, по друге — приступило б до організації з'їздів українських наукових діячів, які б могли бути дуже користними і в різних справах більш практичної природи, і послужити сильним і усвідомленим способом на те, щоб викликати живіший науковий рух також і по інших частих України.

Що до популяризації науки, то тут, полишаючи діло раді й секціям товариства, належало-б висловити бажання, щоб уже від осени Товариство могло-б приступити до організації публичних: викладів, поодиноких лекцій і цілих серій Іх, особливо з сфери українознавства, а для цього потрібно оповістити членів про такий план і просити тих з них, які б взяли на себе читання таких лекцій, аби завчасу сповістали раду Товариства про свій замір, і подали програми своїх викладів, аби рада могла завчасу добути дозвіл на ті виклади.

Другою такою точкою в популяризації науки, на яку мусило б звернути увагу Товариство та заохотити своїх членів до роботи в тім напрямі, було б приготування підручників—і загального характеру, і особливо—з українознавства, з тих областей його, в яких ми ще не маємо українських підручників—як історія українського письменства, географія і статистика України і т. п.».

Подавши запропоновану головою нового товариства схему майбутньої діяльності останнього і згоджуючись в загальних рисах з нею, ми не можемо не зауважити в ній великого пропуску. Доклад цюф. Грушевського не згадує про економіку України і про потребу заснування при товаристві окремої секції, призначеної спеціально для вивчення економічних відносин на Україні. А між тим заснування економічної секції через загальне зацікавлення в наші часи економічними науками і через лихий стан вивчення економічних відносин на Україні являється річчю просто такою необхідною.

Міняючи чисто наукове значіння докладного вивчення економіки української, заснування такої секції має і певне практичне значіння з національного погляду. Не треба забувати того, що наші національно-політичні домагання, напр. автономії України, в значній мірі мають свою базу в економічних потребах української території. Вияснити останні в докладних фактах, цифрах і висновках являється *conditio sine qua non* живучести і реальності того постулату, який ми висовуємо і в реалізації якого ми бачимо певну юридичну гарантію нашого національного розвитку. Поки що ми не можемо сказати, щоб постулат автономії України був справді зрозумілим для широких мас українського народу, щоб потреба цього нашого національного домагання свідомо відчувалась українськими массами, щоб, нарешті, останні висновки, квіт-осесенція тієї аргументації, до якої ми звертаємось, боронячи наше домагання, були відомі не тільки в літературних колах, а і далеко по за ними. Це—факт, перетити якому певно ніхто не буде, як не буде також ніхто перетити й тому, що й та аргументація автономії України, про яку так часто до-

водяться читати в українській пресі, власне кажучи, далі загальних фраз, а в кращім разі, поодиноких аргументів наукового значіння до окремих пунктів національної програми ще не пішла. Вимагаючи для себе автономії України ми повинні аргументувати цей постулат доказами не тільки національно культурного, але й юридично-економічного характеру, не тільки тим, що при здійсненню цього постулату, ми, мовляв, зможемо невпинно розвиватися в нашому національному-культурному житті, але ще й тим, що автономія України забезпечить невпинні юридичними нормами розвиток нашого господарського життя, розвиток продукційних сил нашої країни, який, власно кажучи, і являється основною базою і для культурно-національного розвитку. Не дивлячись на всю вагу з національного погляду вивчення економічних відносин на Україні, справа з цим стоїть досить але і вимагає великої синтетичної роботи біля себе, яка не під силу поодиноким особам і може бути виконана тільки цілою науковою інституцією, колективними зусиллями цілого кола наукових діячів. От через що Науковому Українському Товариству, яке головною своєю метою ставить вивчення сучасного життя України у всіх його проявах, треба звернути особливо-пильну увагу на згадану сферу українознавства, знайомлячи з висновками своїх дослідів в цій справі і широкі маси українського народу. От через що треба побажати, щоб і промовіція члена Наукового Українського Товариства д. Н. Васіленко, який згоджуючись з докладом проф. Грушевського про організацію і план наукової діяльності товариства, разом з тим пропонував засновати окрему секцію—правничо-економічну, була прийнята товариством.

Українська преса почала останніми часами звертати на себе увагу російського уряду. Так, заборонена була часопись «Наша Дума», що виходила в Петербурзі в апрілі місяці с. р. двічі на тиждень. Вийшло тільки 2 числа. «Наша Дума» мала соціал-демократичний напрямок і видавалась за участь де-яких українських послів другої Державної Думи, що піділяли програм української соціал-демократичної партії

Після роспуску Думи урядову кару заслужили. «Рада», на редактора якої накладено штраф в 300 карб. або 1 місяць тюрми за статтю уміщену в газеті. Редактора нового українського щотижневого органу. «Слово» потягнуто до суду на підставі 206 ст. Загальн. Уст. Губ., т. II. св. Зак. вид. 1892 ст. 15. за передрюк фельетону д. Меньшикова з «Нового Времени» в ч. 3-му під заголовком «В Думі». Характерно зазначити, що за цей самий фельетон ні автора фельетону, ні редактора «Нового Времени» до суду не потягнуто. Ще більше лиха зазнав «Рідний Край» — щотижнева часопись, що ось уже другий рік виходить в Полтаві. Полтавська адміністрація не раз карала цю українську часопись частими конфіскаціями окремих чисел, заборонаю продажу її по окремих місцевостях Полтавщини (напр. в Кременчузі) то що. Нарешті видавання часопису в Полтаві стало абсолютно неможливим. Уникаючи адміністративних репресій, редакція «Рідного Краю» мусила йти на певні компроміси, жертвуючи інтересом змісту і гострою правдивістю вислову, не видгукуючись як слід на болючі питання життя, промовчуючи те, що вимагало до себе уваги і того чи іншого реагування, але і це втаювання між урядовими Сіцлами і Харібдами всеж таки не помогло. Не маючи формальних причіпок для репресій над редакцією адміністрація запечатала ту друкарню, де друкувався «Рідний Край». Під впливом таких утисків редакція примушена була часово припинити видання і повідомити своїх «передддатників та прихильників», що видавати на далі часопись в Полтаві не має ні якої змоги, а через те видавництво переноситься в Київ. Перехід в инше місце вимагатиме од редакції багато клопотів та коштів, а через те слідуюче число вийде не так то швидко¹⁾.

Через роспуск другої Державної Думи мусила на «між думські часи» спинитися і «Рідна Справа» («Думські вісті») — орган Української Парламентської Громади, що виходив в Петербурзі. В останньому числі редакція «Рідної справи» (ч. 12) повідомляв,

¹⁾ Рада ч. 125. Субота 2 юня.

що з початком 1 лютого с. р. вона має надію знову приступити до видання «Рідної Справи», або якоїсь іншої газети, що буде обстоювати такіж самі думки, що проводились у «Рідній Справі». За увесь час своєї діяльності видавничої редакція випустила тільки 12 чисел. Але, не дивлячись на це, «Рідна Справа» відіграла досить велике значіння в справі організації української трудової громади. По інтересу ж статей, по вмілому редагуванню і популярності мови «Рідну Справу» треба зарахувати до найкращих часописів, які тільки видавались на українській мові. Не можна не побажати, щоб редакція і далі (з першого 1 лютого с. р.) вела справу свого майбутнього видавництва так само, як «Рідну Справу».

С. Петлюра.

Од редакції.

Журнал «Україна», що виходить з року 1907 замість «Київської Старини», складається з двох частин, які будуть виходити у кожну щомісячну книжку: наукової та літературно-публіцистичної.

В частині *науковій* друкуються: самостійні праці з української історії та усякі матеріали до неї, як то: особливо цінні історичні документи, мемуари, хроніки, дзєвники, записки, спомини, оповідання, біографії, некрологи та характеристики. описи річевих пам'яток української старовини та замітки про все те взагалі, що дотикається або змальовує народне життя на Україні, або ж в чому виявляється народня творчість та світогляд, як напр.: необслідовані звичаї релігійні, правові, соціальні і т. в.. давні пісні з голосом, незаписані думи, казки, легенди, і т. д.: бібліографічні звістки про нові видання в Росії і заграниччю. книжки та статті, які дотикаються минулого і сучасного життя України, з критичними увагами про них.

В частині *літературно-публіцистичній*, крім української беллетристики, подаватимуться статті про сучасні питання. особливо ж про ті, що мають зв'язок з життям України.

Статті, як в першій, так і в другій частині, друкуватимуться *українською мовою*, але для тих авторів, яким важко поки ще писати по українському, залишається право подавати свої праці *мовою російською*.

Журнал буде виходити щомісяця книжками аркушів в 10—12.

Рукописи, надіслані у редакцію для друку, коли буде потреба—скорочуватимуться та змінятимуться. Рукописи, які узято буде до друку непридатними, зберігаються в редакції шість місяців; редакція не бере на себе обов'язку повертати їх авторам своїм коштом.

Редакція просить авторів надсилати книжки та брошури на рецензію.